

LUND UNIVERSITY

Ömse sidor om vägen

Allén och landskapet i Skåne 1700-1900

Olsson, Patrik

2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Olsson, P. (2012). *Ömse sidor om vägen: Allén och landskapet i Skåne 1700-1900*. [Doktorsavhandling (monografi), Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi]. Kungliga Skogs och Lantbruks Akademien.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Ömse sidor om vägen

Allén och landskapet i Skåne 1700–1900

Patrik Olsson

ÖMSE SIDOR OM VÄGEN

Ömse sidor om vägen

Allén och landskapet i Skåne 1700–1900

Patrik Olsson

KUNGL. SKOGS- OCH LANTBRUKSAKADEMIEN

Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 59

Supplement till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift

Akademisk avhandling för filosofie doktorsexamen
vid samhällsvetenskapliga fakulteten vid Lunds universitet 2012.
Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi.

Forskningsprojektet har finansierats av
Riksbankens jubileumsfond och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien
genom Nordiska museets forskarskola

Konferensresor och studieresor har möjliggjorts genom bidrag från
Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur
Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen
Nordiska museets forskarskola
Stiftelsen Margareta Biörnstads fond

Tryckbidrag har beviljats från
Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur
Kungl. Patriotiska sällskapets understödsfond
Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen
Nordiska museets forskarskola
Craafordska stiftelsen
Ebbe Kocks stiftelse
Trafikverket

Stipendier
Region Skånes miljöstipendium
Nordiskt vägforum

OMSLAGSFOTO: Peter Johnsen/Skånska bilder FÖR- OCH EFTERSÄTTSBLAD: *Original situations*
Carta emellan Blekingeska och Gualöfs by. Detalj, se bild 115.

Beställning av boken kan göras via
Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek (KSLAB)
Box 6806, 113 86 Stockholm
Tel: 08-54 54 77 20, e-post: kslab@ksla.se
Besöksadress: Drottninggatan 95 B

Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 59
Utgiven av Enheten för de areella näringarnas historia (ANH)
Förteckning över tidigare utgivna publikationer från ANH finns
längst bak i denna bok.
Redaktörer för serien: Lars Ljunggren & Per Thunström

©Patrik Olsson
GRAFISK FORM: Catherine Svensson
TRYCK: AM Tryck, Hässleholm, 2012
ISSN 1402-0386
ISBN 978-91-86573-26-3

Till Vida

Innehåll

Företal	11
Förord	15
KAPITEL 1	
Advenire!	19
Litteratur- och forskningsöversikt	20
Syfte, avgränsningar och frågeställningar	23
Metod	25
Källmaterial och källkritik	27
Avhandlingens fortsatta disposition	37
KAPITEL 2	
Allén och landskapet – Teori, begreppsanalys och internationell översikt	39
Kognitiva eller mentala landskap	39
Allén och helheten	40
Natur och kultur	40
Estetik och praktik	41
Landskap, allé och illusion	42
Begreppsanalys	43
Väghistoria	47
Alléer i Europa – idéhistoria, teori och praktik	48
Sammanfattning kapitel 2	53
KAPITEL 3	
Godsens landskap	55
Analyserade gods	55
Bakgrund	56
Omfattning	57
Några tidiga exempel	59
Fallstudie Krapperups gods, Brunnby socken	61
De Ramelska godsen	70
Övedsklosters allésystem	72
Allésystemet vid andra gods anlagda av Hans Ramel	82
Hans Ramels landskap – sammanfattande diskussion	88
Allésystemet vid Övedskloster utvidgas under 1800-talet	89
Fler godsexempel	93

Godsen och plattgårdarna	108
Diskussion – synen på landskapet vid Araslövs farmer	115
Diskussion – synen på landskapet vid Engeltofta	120
Plattgårdar vid Krapperup samt de utvalda Ramelska godsen	120
Godsen och järnvägen	122
Diskussion alléer i godslandskapet	126
KAPITEL 4	
Städernas landskap	133
Avgränsning	134
Upplägg	134
Material och metod	135
Internationell utblick	137
Sverige	138
Vägar och landskap utanför staden	142
De skånska städerna	144
Helsingborg	144
Kristianstad	149
Landskrona	170
Malmö	180
Lund	193
Ystad	195
Skanör med Falsterbo stad	197
Ängelholm	201
Simrishamn	204
Sammanfattande diskussion – alléer vid städerna	205
KAPITEL 5	
Byarnas landskap	209
Upplägg	209
En brist på träd	210
Åtgärder för att skapa nya trädplanteringar	210
Alléer i byarnas landskap under 1700-talet	215
Initiativ till alléplanteringar	216
Vetenskapsmän som propagerar för alléer	218
Resultat i landskapet	218
Fallstudie Söderslätt	219
Sammanfattande diskussion, Mackleans landskap	225
Alléer i byarnas landskap under 1800-talet	230
Uppfartsalléer till gården under 1800-talet	233
Alléernas utveckling under 1800-talet på Söderslätt	237
Sammanfattande diskussion byarnas landskap	238

KAPITEL 6

Sammanfattande diskussion	245
Varför har människan planterat alléer utmed vägarna?	245
Vad utlöste alléplanteringarna i Skåne?	246
Var och när planterades alléer i Skåne?	248
Trädslag och hävd	251
Det förskönade landskapet	252
Makten över landskapet	252
Avslutning	253
Summary <i>Both Sides of the Road: Avenues and the Landscape in Scania 1700–1900</i>	255
Noter	263
Källor och litteratur	289

Företal

DENNA VOLYM av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden (SOLMED) utgör en akademisk avhandling vid Lunds universitet. SOLMED-serien har hittills behandlat vitt skilda ämnen inom skogs- och lantbrukshistoria och det har inte tillhört vanligheten att den tillägnats avhandlingar, men det är inte första gången som så sker. Anledningen till sådana utgivningar har varit att avhandlingarna ansetts ligga akademiens verksamhet nära eller varit av stor angelägenhet för förståelsen av dagens produktionslandskap i ett historiskt perspektiv. År 1996 publicerades *Lövtäkt och stubbskottsbruk* (SOLMED nr 17), som senare låg till grund för Håkan Slottes avhandling, *Lövtäkt i Sverige och på Åland*, vid Sveriges lantbruksuniversitet. År 1998 utgavs Erland Måralds licentiatuppsats, *I mötet mellan jordbruk och kemi* (SOLMED nr 21), vid Umeå universitet, år 2000 min egen doktorsavhandling, *Experimentalfältet* (SOLMED nr 23), vid Sveriges lantbruksuniversitet och år 2004, vid samma universitet, Örjan Kardells doktorsavhandling, *Hägnadernas roll för jordbruket och byalaget 1640–1900* (SOLMED nr 31). Nu är det åter dags i och med Patrik Olssons, *Ömse sidor om vägen. Allén och landskapet i Skåne 1700–1900*.

En gemensam nämnare för akademiens intresse av ovanstående ämnen är också betydelsen av en kulturbetingad biologisk mångfald i vilken alléerna har en roll för ett nutida och framtida hållbart samhälle. Till detta ska också läggas de stora skönhetsvärden som är knutna till skogs- och odlingslandskapet. Det torde inte hos någon råda något tvivel om vad som menas med en allé. De raka trädplantering-

arna omger oss lite varstans, utmed landsvägar, infartsvägar till landsbygdens gårdar, städernas huvudgator, parkernas promenader och kyrkogårdarnas gångar. Alléerna hör till vardagslandskapet men Patrik Olssons avhandling visar också på en lång rad andra betydelsefulla infallsvinklar ur kultur- och naturhistoriska perspektiv.

Intresset för träd i odlingslandskapet

Redan när Lantbruksakademien grundades var trädplantering en prioriterad fråga, inte minst som skyddsplanteringar mot sanddrift i Halland och Skåne. På akademiens Experimentalfält fanns under hela 1800-talet trädskolor varifrån åtskilliga träd levererades till städer och landsbygd. Tidvis var verksamheten den enda egentliga inkomstkällan och omsättningen ökade årligen, mellan 1860 och 1880 med 400 procent. I mitten av 1840-talet såldes 137 träd, tio år senare 2 776. År 1887 levererades över 18 000 träd men senare minskade försäljningen till vanligtvis 5 000–6 000 per år. Sammanlagt levererades mellan 1840-talet och sekelskiftet 1900 långt mer än 200 000 så kallade parkträd. Hur många av dessa som planterades i form av alléer är emellertid okänt men antalet visar med all tydlighet på 1800-talet stora trädplanteringsföretag.

Det finns ett litet knep att snabbt få överblick över samhällets allmänna syn på olika företeelser under tidernas lopp, nämligen att läsa vad som står i de stora uppslagsverken, dessa samhällets offentliga kunskapsställningar. Om man börjar med *Nordisk familjebok* förekommer, både i första upplagan 1876 och i andra upplagan 1904, bara en kort

definition under uppslagsordet allé: ”(Fr. *allée*, af *aller*, gå), väg eller gång, som är på båda sidorna omgifven af träd.”

I *Svensk uppslagsbok*, 1936, insmyger sig en värdering. Där står att alléerna är planterade till prydnad och beskuggning. Samtidigt påtalas att träden inverkar ofördelaktigt på grusvägarnas upptorkning efter nederbörd och därigenom på dess hållbarhet – ett tidstypiskt funktionalistiskt konstaterande, må hända, och ordagrant upprepat i andra upplagan 1947.

I *Nationalencyklopedin* 1989 är beskrivningen litet längre och fylligare. Läsaren får veta att alléer kan vara planterade i enkla eller i flerdubbla rader, att de är vanliga inslag i allmänna anläggningar som stadsparker, samt att träden utgörs av våra vanliga lövträd. Det anges dessutom att träden bör planteras på ett avstånd av 8–15 meter. Det tankeväckande med artikeln är att den utgår från att alléer hör till den urbana miljön och alltjämt planteras. Så var det naturligtvis men artikeln visar också att samtiden tappat något av den historiska bakgrunden i 1600-talets rurala landskapsarkitektur.

Vår egen samtid har skapat *Wikipedia*, där vi alla kan delge vår kunskap. De korta framställningarna i de stora uppslagsverken har här svällt, med både historiska bakgrunder och relevanta lagtexter, liksom med illustrativa bilder på olika allétyper.

Det mer vetenskapliga intresset för alléer startade på 1980-talet, även om de hade uppmärksammas långt tidigare inom kultur- och naturvårdsarbetet. Den etablerade kultur- och naturvården blev snabbt enig i värderingen av alléerna, som betydelsebärande kulturbetingade naturmiljöer och med de så kallade EU-stöden för bevarande av värdefulla natur- och kulturmiljöer kom under 1990-talet förutsättningar för att värna och sköta alléer. Bevarande ingår idag till och med i samhällets lagstiftning genom biotopskyddsbestämmelser för äldre träd i enlighet med Miljöbalken. Att Patrik Olssons avhandlingsprojekt över huvud taget kommit till stånd är naturligtvis en spegling av detta vidgade engagemang.

Allé och arbetarbostad i Kättslinge i Vendels socken, Uppland. Foto: Ulrich Lange 1985.

Alléns sociala roll

Alléns bakgrund uppfattas säkert som välkänd och enkel. Det brukar sägas att de första planterades på herresäten under 1600-talet där godsherrn ville, som uppslagsboken berättar, pryda omgivningen, strukturera landskapet, markera sin sociala betydelse, sin överhöghet och makt över landskapet. Så har den allmänna uppfattningen varit ända fram till idag, att alléerna är klassmarkörer och hör till södra och mellersta Sveriges herrgårdabygder.

För detta synsätt talar bilden från Kättslinge i Uppland. Ursprungligen var Kättslinge en bondby men under 1800-talets senare decennier transformerades den till en stor utgård under Örbyhus slott. Bönderna avhystes, en förvaltarvilla och nya moderna ekonomibyggnader restes och för arbetarna uppfördes flerbostadshus av den sort som kom att kallas statarlängor. Kättslinge fick en tidstypisk karaktär som både präglades av överhetens miljöskapande maktambitioner och av den agrarproletära miljö som befolkades av mer eller mindre

Den gamla Kyrkoallén i Leksand, Dalarna. Koloreerat vykort från början av 1900-talet.

mobila arbetare som inte hölls samman som grupp längre än till nästa avflyttningsdag under slankveckan i oktober. I denna dualistiska miljö var allén en självklarhet och man kan fundera över de olika samhällsklassernas syn på den. Kättslinge tillhör här vid lag till urtypen för de miljöer som proletärförfattare, likt Ivar Lo Johansson, odödliggjort.

Det var emellertid inte bara på godsen som alléer planterades. Så skedde av en mängd olika skäl, men avsikten var aldrig att utgöra en klassmarkör. Också norra Sverige pryddes med dessa trädrader, oftast av björk. Det gällde både på landet och i staden, där till exempel Umeå efter stadsbranden 1888 begåvades med epitetet "björkarnas stad". I bygderna planterades alléer allmänt intill skolor, ålderdomshem och kyrkor. Till detta fogades gårdsmiljöerna där den gamla herrgårdskulturens landskapsarkitektur tog plats i form av raka alléer från landsvägen till mangården. Även landsvägarna björkplanterades, bland annat i Västerbotten på initiativ av landshövding Rosén 1938. Ett par praktfulla resultat av denna verksamhet är de

nära 10 km långa alléerna mellan Avaborg och Bygdeträsk i Skellefteå och mellan Brån och Överboda i Vännäs.

Den gamla kyrkbyn Leksand fick under 1900-talet en ny roll som municipalsamhälle med stadsplan och järnvägsstation. Här tillsåg municipalnämnden plantering av björkalléer utmed de nya gatorna mot stationen till, och även utfartsvägarna planterades. Björkalléerna i Leksand var inga klassmarkörer, de var bara något man kunde förvänta sig att finna i ett expanderande småsamhälle med stadsmässiga ambitioner. De flesta träden är idag nedhuggna, de utmed utfartsvägarna ansågs på 1960-talet murkna och sågades på de flesta håll ned. Någon känsla för deras skydd fanns ännu inte, ej heller för socknens enda herrgårdsallé med lönnar som nedhöggs något årtionde senare. Kvar av den gröna miljön lämnades bara en rad ekar i den forna parken. Däremot fanns en allmän känsla för den präktiga Kyrkallén som föll för en tromb i början av 1950-talet. Den dubbla allén återplanterades snabbt och har idag återfått något av den tidigare karaktären.

Författaren och doktorandprojektet

Kulturgeografen Patrik Olsson har bakom sig ett decennium av erfarenhet från museiarbete i Skåne. Under sin doktorandtid har han också författat flera artiklar om landskap och 2005 utgav Regionmuseet Kristianstad hans och Åsa Jakobssons *Alléhandboken*. Till dessa arbeten läggs nu med akademisk ackuratess hans avhandling. Den har tillkommit inom ramen för Nordiska museets forskarskola, ett femårigt projekt som bekostades av Riksbankens jubileumsfond och Kungl. Vitterhetsakademien. Den vände sig till redan yrkesverksamma vid kulturhistoriska organisationer i avsikt att på vetenskaplig grund fördjupa kunskapen inom sektorn. De 13 doktoranderna kom från skilda arbetsplatser och de hamnade på olika universitetsorganisationer. I den tvärvetenskapliga forskarmiljön handlade flera projekt om bondesamhället, jordbruket och landskapet. Det agrarhistoriska inslaget var således betydande.

Slutord

Akademien vill också verka för de stora skönhetsvärden som är knutna till skogs- och odlingslandskapet, uttryckt i konst och litteratur och inte minst lever i medvetandet hos den breda allmänheten. I akademins tidskrift (KS-LAT 2:2012), *Inte av bröd och bräddor allena*, framhåller miljöjournalisten Jenny Jewert betydelsen av den gamla synen på det sköna, det pittoreska och det sublimes i naturen men också av det nya som hon kallar det uthålligt sköna. I en sådan kontext torde det estetiska värdet hos alléerna vara odiskutabelt. Det är akademiens förhoppning att framdeles verka för detta uthålliga sköna och att kunna på olika sätt främja framtida olika vetenskapliga forskarmiljöer på temat hållbarhet för värden i och för värderingen av det historiska landskapet.

Ulrich Lange

Ordförande i nämnden för de areella näringarnas historia,
ledamot av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien

Förord

1996 ANSTÄLLEDES JAG som kulturgeograf vid Länsmuseet i Kristianstad. Tillsammans med biolog Anders Hallengren skulle jag genomföra rådgivningar hos lantbrukare i Skåne som var intresserade av sina gårdars natur- och kulturvärden. Arbetet mynnade ut i skötselplaner med information om markernas och landskapselementens historiska geografi samt dess biologiska värden. Våra projektledare, Kenneth Johansson och Paul Hansson – ekolog respektive byggnadsantikvarie – hade insett att arbetet handlade om att förstå och förmedla kunskap om ett landskap som är till hundra procent människopåverkat med höga biologiska värden.

Arbetet var intressant och stimulerande och under en femårsperiod genomförde vi, alltid tillsammans, cirka 300 rådgivningar. Redan vid gårdsbesök nummer två, 26 juni 1996, stötte vi på en allé. Vad skulle vi nu göra, två helt nyutexaminerade och en lantbrukare som ville veta mer om alléns historia, dess biologiska mångfald och hur den skulle skötas. Vi valde att skriva följande i skötselplanen: ”Att ge riktiga råd angående skötsel av alléer är inte lätt eftersom två alléer inte ser likadana ut. För detta ändamål kommer det att hållas heldagskurser under vintermånaderna där brukarna är välkomna att delta och ställa alla de frågor som de kan tänkas ha.” Klokt nog insåg vi uppenbarligen direkt att det här med alléer var lite för viktigt och komplicerat för att omedelbart kunna ge några hållbara råd om.

Detta var första gången jag stötte på en allé i min tjänst och därefter har ämnet fascinerat mig. Tillsammans med Anders Hallengren och under det senaste decenniet även med biologerna Anna Hadders och Åsa Jakobsson, samt arboristen de Gourét Litchfield, har jag

genomfört cirka 30 kurser om allén, dess historia, biologi och trädvård. Åren 2004–05 sammanfattades kursen i en bok, *Alléhandboken*. Syftet med boken var från början att ytterligare förkovra sig i alléns historiska geografi, men jag insåg att detta inte kom att rymmas i projektet. Det blev istället i huvudsak en sammanställning av befintlig kunskap, och jag kände att jag fortfarande endast skrapat på ytan.

En annons som gällde tillsättandet av två extra doktorandtjänster vid Nordiska museets forskarskola sommaren 2004 väckte mitt intresse. En sådan tjänst skulle passa som handen i handsken. Min glädje var därför stor när den kursansvarige Ulrich Lange den 1 september ringde mig på min mobiltelefon (jag höll då på att kolla fotografier av alléer på Länsstyrelsens arkiv i Malmö) och meddelade kort: Du är med!

Redan under hösten 2004 fick jag vara med på den första forskarkursen i forskarskolans regi, förnämligt förlagt i Skåne på gästgivaregården i Höör. Jag blev hjärtligt välkomnad av samtliga och kände mig direkt ”hemma”. Det har därefter varit en spännande tid och många personer har stöttat och hjälpt till på olika sätt i olika sammanhang.

En forskarskola startas inte utan finansiering och därför skall Riksbankens jubileumsfond och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien tackas för denna satsning! Forskarskolans operativa ledning bestående av Sten Rentzhog, Janken Myrdal, Birgitta Svensson och Ulrich Lange, trodde på mina idéer om allén och landskapet och antog mig. Ni har alla varit ett stort stöd genom hela forskarutbildningen för vilket ni skall ha ett stort tack!

Detsamma riktas till mina doktorandkollegor i forskarskolan. Jag såg verkligen fram

emot alla de träffar vi hade då jag visste att det skulle bli intressanta diskussioner och trevliga sällskapsstunder. Tack till Anders Franzén, Eva Gustavsson, Ritwa Herjulfsson, Kristina Jonsson, Bo Larsson, Jesper Larsson, Marianne Larsson, Björn Olofsson, Anneli Palmköld, Pernilla Rasmussen, Hedvig Schönbeck och Ingrid Åkesson!

Som doktorand behöver man en akademisk institution och en handledare. Det var naturligt att söka mig tillbaka till institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi vid Lunds universitet och Tomas Germundsson. Jag hade inte haft kontakt med Tomas på många år, men mottogs ändå med ett varmt välkomnande. Under forskarutbildningen har han hela tiden stöttat och kommit med värdefulla kommentarer. Under det intensiva slutarbetet har han återkopplat snabbt när jag sökt honom och kapitlet har skickats fram och tillbaka i cyberrymden. För all denna stöttning vill jag ge honom ett särskilt tack!

Som biträdande handledare hade jag Kjell Lundquist, vid SLU i Alnarp, fram till sommaren 2011 då han tragiskt gick bort. De diskussioner vi hade dessförinnan samt kommentarer på textavsnitt var dock synnerligen värdefulla för mig att lyssna och läsa på. Tack!

Under forskarutbildningen har jag på institutionen varit med i forskargruppen för historisk geografi och landskapsgeografi med Tomas Germundsson som ledare. Vi har haft ett flertal värdefulla träffar och inte minst de exkursioner som vi har genomfört har gett en extra dimension till mitt avhandlingsarbete. Lovisa Solbär, Kaj Ojanne, Calle Sangler och Lise-Lott Persson har varit aktiva doktorander under stora delar av min doktorandtid. För ett flertal intressanta diskussioner och värdefulla synpunkter vill jag ge ett tack!

Doktorandtiden har även gett mig enorma möjligheter till att resa på konferenser för att kunna presentera och diskutera allén i ett internationellt perspektiv. Under konferenserna har jag fått ett antal värdefulla kontakter som lett till fördjupade diskussioner och kunskaper. Ett

resultat var en gästföreläsning vid Fachhochschule i Eberswalde norr om Berlin. Värdefulla samtal om avhandlingens inriktning specifikt och alléer generellt har på plats i Tyskland och Holland förts med Dietrich Denecke, Erik de Jong, Jürgen Peters, Bert Maes, Johannes Rennes, Konrad Ottenheim och Ingo Lehman. Alla har med stor gästfrihet tagit emot mig och diskuterat alléer.

Resor till konferenser och studieresor gör man inte utan positivt inställda stiftelser och fonder. Jag vill därför tacka Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Margareta Biörnstadts fond, Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen samt Nordiska museets forskarskola för ekonomisk stöttning vid såväl studieresor som konferenser. Jag vill också tacka Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen, Craafordska stiftelsen, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Ebbe Kocks stiftelse, Kungl. Patriotiska sällskapet understödsfond, Nordiska museets forskarskola, samt Trafikverket för generösa tryckbidrag.

Ett annat nätverk som har betydtt mycket för mig under forskarutbildningen har varit Krapperupsakademien, inledningsvis med Margareta Ramsay och därefter Eva Lillienberg Olsson som drivande personer. Våra regelbundna träffar har varit något jag sett framemot och möjligheten att lägga fram material i detta tvärvetenskapliga forum har varit en förmån.

Ytterligare ett nätverk som varit värdefullt har varit allévårdsgruppen i Skåne med Hans Åström i spetsen. Allévårdsgruppen i Skåne arbetade praktiskt med att lägga upp planer för planteringar och har under åren återplanterat ett flertal alléer. Allévårdsgruppen blev en länk mellan akademien och de som har hand om planteringar och skötsel av alléer.

Sista året av forskarutbildningen har varit intensivt med mycket text att bearbeta. Ett slutseminarium med kulturgeograf Ulf Jansson, Stockholms universitet, blev ett positivt etappstopp. Ulf tog sig an texten med stort intresse och kom med ett flertal värdefulla kommentarer. Tack för denna gedigna genomläsning!

Flera personer läste välvilligt igenom texten i samband med slutseminariet och återkom med kommentarer på hela eller delar av texten. Till Chantal Pradines, Cissela Olsson, Maria Flinck och Bertil Helgesson riktar jag även mitt tack!

I samband med formgivning, layout och korrektur har flera personer hjälpt till med stor entusiasm och insatsen har i flera fall varit större än vad man kan begära. Till er alla säger jag ett stort tack. För en noggrann korrekturläsning och genomgång tackar jag Per Thunström och Jan Johansson vid KSLA, samt Eva Johansson, Regionmuseet Kristianstad. I sammanhanget vill jag också ge ett tack till chefsbibliotekarie Lars Ljunggren, KSLA, som direkt från början tagit sig an avhandlingen med entusiasm och stort intresse. Ett kollektivt tack går också till

kollegor och arbetskamrater vid Regionmuseet Kristianstad. Till sist vill jag rikta ett särskilt tack till Catherine Svensson som har formgivit avhandlingen. Din noggrannhet och omsorg om såväl helhet som detaljer överskrider allt vad som är rimligt att begära! Även alla övriga som jag inte har nämnt ovan ska ha ett stort tack!

Slutligen går flera tack till min familj, till mor och far som alltid har stöttat mig, inte minst "farmor" som hjälpt till med hämtning och på slutet även med övernattnings, när mitt fokus enbart varit på avhandlingen. Vida – nu har jag räknat klart träden! Katarina – vart skall vi resa? Jag känner till en fin allé!

Oppmanna i april 2012
Patrik Olsson

En allé. Foto Kjell Lundquist, 1955–2011.

Advenire!

VÄLKOMMEN till en avhandling om alléer utmed vägar. *Advenire* är latin och betyder *att anlända*. De flesta alléer utmed vägar berättar för resenären att man nu har trätt in i något som kommer att leda fram till ett speciellt mål. Allén innehar en betydelsebärande roll i landskapet, vilket gör den intressant som ett socialt och kulturellt fenomen. Samtidigt är allén en del av naturen; den består av levande träd och den påverkar förhållandena i sin närhet, särskilt som biotop. Det som förenar dessa aspekter är allén som en del av landskapet, och detta är avhandlingens utgångspunkt.

Allén är för delar av det skånska landskapet ett karaktäristiskt landskapselement med en påtaglig visuell effekt i landskapet. Allén förstärker landskapets rumslighet samtidigt som den skapar och förmedlar en historisk och regional identitet. Inte minst kommer detta till uttryck i konsten, men det återspeglas också inom exempelvis turismnäringen, i vars bilder allén är ett populärt objekt som förskönar landskapet och har en underförstådd potential att attrahera turister. Under de år jag arbetat med allén och landskapet har jag observerat, att när ordet allé kommer upp i en diskussion är det många som har egna föreställningar och idéer. Allén är ett objekt som berör, och ofta finns hos människor associationer till någon särskild allé.

Från samhällets sida har intresset för alléer ökat under de senaste decennierna, kanske

framförallt på grund av att de är hotade och har minskat i antal. Alléerna har decimerats av flera anledningar, bland annat på grund av förändringar av vägnätet. Denna process har visserligen pågått sedan länge, men har inte uppmärksammats på samma sätt som under senare tid.¹ Rationaliseringar inom jordbruket har också påverkat allén, liksom almsjukan som kring år 1980 började spridas och slå ut ett stort antal alléer. Olika myndigheter påbörjade då ett arbete för alléns fortbestånd. Vägverket (numera Trafikverket) genomförde inventeringar och inledde återplanteringar.² Allén fick av Naturvårdsverket ett starkt skydd genom sin biologiska mångfald tack vare biotopskyddet.³ När Sverige gick med i EU infördes ett miljöstöd för flera landskapselement, däribland ersättning för skötsel av alléträd. Sedan 2008 finns även ett stöd för restaurering eller återskapande av en allé.⁴

Avhandlingen diskuterar och analyserar alléer *längs vägar* i Skåne. Innan ett mer preciserat syfte och arbetets frågeställningar presenteras, genomförs en översiktlig litteraturgenomgång i det följande avsnittet för att sätta avhandlingens forskningsuppgift i relief mot tidigare forskning. Översikten är inte heltäckande och ytterligare litteraturreferenser, rörande till exempel enskilda alléer och andra mer detaljerade uppgifter, infogas i de empiriska kapitlen.

Litteratur- och forskningsöversikt

Vid en genomgång av tidigare studier kan konstateras att allén som landskapsfenomen inte har blivit närmare studerad särskilt ofta. Detta har även noterats av den amerikanske kulturgeografen Henry W. Lawrence som menar att alléns tvärvetenskapliga status och dess korsning mellan natur och kultur kan vara ett skäl till att den forskningsmässigt hamnat mellan stolarna.⁵ Vidare ingår allén i det administrativa och vetenskapliga fält som brukar benämnas ”det gröna kulturarvet” eller ”det biologiska kulturarvet”, vilket hittills har varit en del av kulturarvet som generellt ägnats mindre intresse av såväl kulturmiljövården som naturmiljövården. Nordiska Museets årsbok *Fataburen*, tar i ett temanummer 1987 upp ämnet med titeln *Den kultiverade naturen*.⁶ Boken är en av de tidigaste som tar upp ämnet men verkar inte omedelbart ha fått några efterföljare. Riksantikvarieämbetets skrift om det biologiska kulturarvet i skogen kommer exempelvis först 16 år senare.⁷ I det följande tar jag upp litteratur som på ett eller annat sätt behandlar allén som en landskapsföreteelse, i första hand med fokus på svenska förhållanden.

Ett arbete som är representativt för det uppvaknande kring alléer som såväl myndigheter som vissa vetenskaper visade under 1980-talet är skriften *Alléer vid Övedskloster och Silvåkra: förslag till bevarande och vård* från 1982.⁸ Skriften behandlar i första hand alléernas biologiska status men rapporten innehåller även en historisk redogörelse. Skriften är ett av få exempel sedan trädgårdsmästaren Axel Törjes artikel ”De Skånska pilarnas historia” i årsskriften *Skånes Natur* från 1955 där alléerna också diskuterades.⁹ Det är exempelvis symptomatiskt att Skånes hembygdsförbunds årsbok från 1967 – *Skånsk väg* – inte har någon artikel om alléer. Detsamma gäller för Nordiska museets årsbok *Fataburen* från 1978. Bokens tema är *Resa i Sverige* och här är vägarna diskuterade, medan alléerna inte är omnämnda.¹⁰

År 1985 utkom ett temanummer av tidskrif-

ten *Utblick Landskap* (nr 4), där skribenter från SLU Alnarp i ett flertal artiklar diskuterar allén ur landskapsarkitektens synvinkel. Landskapsarkitekten Allan Gunnarsons skrift *Fruktträdsallén: om fruktträd utmed Lundabygdens, Skånes, Sveriges och tankens vägar* från 1987 tar upp temat alléer med fruktträd, särskilt i sydvästra Skåne kring sekelskiftet 1900.¹¹ Den första mer omfattande studien om alléer längs vägar kom 1996, *Den svenska landsvägsallén*, från Alnarpskvartetten Rune Bengtsson, Eivor Bucht, Siv Degerman och Ylva Pålstam.¹² Boken innehåller ett utförligt kapitel om alléns historia samt ett flertal alléexempel med historik. I skriften finns också en beskrivning av olika trädslag, främst med tanke på planteringsförhållanden. Tonvikten ligger på Skåne.¹³ Samma år skrev kulturgeografen Hampus Trelid rapporten *Den Skånska allén: en del av kulturlandskapet under ständig förändring*. Denna analyserar alléns historia i Skåne, särskilt i före detta Kristianstads län.¹⁴ 1996 publicerade Vägverket skriften *Allévårdsplan: skötsel och vård för samtliga alléer på det statliga vägnätet i Skåne*. Detta är en inventering av de alléer som då fanns utmed det statliga vägnätet.¹⁵ Skriften innehåller olika bedömningar av alléerna utifrån landskapsbild, kulturmiljö, vägmiljö och naturmiljö. Planen innehåller bland annat information om trädslag vilket är en av inventeringens förtjänster. Inventeringen har vid stickkontroller visat sig vara delvis bristfällig. Samtliga alléer har inte blivit inventerade och kvalitén på det insamlade materialet om trädslag, kulturhistoriska värden och biologisk mångfald är till viss del bristande. I artikeln ”Den rika räta linjen” från 1997 utgår landskapsarkitekten Kjell Lundquist från allén till Ulvåsa herrgård i Östergötland då han via allén diskuterar människans syn på landskapet.¹⁶ År 2005 utkom *Alléhandboken* av kulturgeograf Patrik Olsson och biolog Åsa Jakobsson. Boken fokuserar på Skåne och en del i boken behandlar alléns historia.¹⁷ Boken tar också upp alléns biologiska mångfald, trädvård samt en genomgång av olika trädslag i skånska alléer. Alléns biologiska mångfald har

intresserat biologer, inte minst lavfloran (det vill säga de lavar som växer på träden) ses som intressant, särskilt då vägen fortfarande är grusväg. När alléer inventerats har biologer också noterat förekomsten av skalbaggar i gamla träd med ihåligheter.¹⁸ Runt om i landet har även skrivits ett antal studentuppsatser om alléer. Det har dels handlat om fallstudier av områden såsom alléerna vid Barsebäck och Malmö men också värdefulla diskussioner kring synen på allén och kulturhistoriska värdebedömningar.¹⁹

Förutom ovan nämnda litteratur finns flera böcker och artiklar där allén finns representerad, men oftast utan särskild analys. Detta gäller inte sällan studier av högreståndsmiljöer där allén enbart finns med som en illustration. En kategori litteratur har koppling till det för de skånska slätterna så karaktäristiska pilträdet där särskilt pilevallen, men även pilallén, har undersökts i flera olika artiklar och böcker.²⁰ Tyngdpunkten ligger på pilträdet olika användningsområden. Mindre fokus ligger på när pilen användes som alléträd och hur denna företeelse egentligen utvecklades. Förutom Törjes tidigare nämnda artikel har etnologen Gunnar Hobroh utformat en värdefull karta av pilevallarnas utbredning kring år 1860.²¹ Markhistorikern Märten Sjöbeck tar också upp pilens historia och placerar in den i ett större sammanhang där även europeiska influenser och paralleller behandlas.²²

I denna avhandling studeras alléer längs vägar ur ett landskapsperspektiv, och det är då omöjligt att bortse från alléns koppling till vägen. Något förvånande i det sammanhanget är att vägarnas historia för 1700- och 1800-talen inte blivit utforskad i någon större omfattning. Boken *Allmänna vägar i Malmöhus län* från 1938 av historikern Karl Enghoff är ett standardverk när det gäller skånsk vägghistoria och behandlar vägens utveckling från medeltiden till 1900-talet.²³ Författaren nämner historiska alléer, till exempel allén mellan Malmö och Lund, men utan någon särskild diskussion. Däremot diskuterar Enghoff äganderätten till vägmark och menar att äganderätten till allé-

träden inte varit tydlig historiskt sett,²⁴ vilket jag återkommer till i kapitel 5. Det finns viss litteratur kring enskild väghållning som diskuterar hur vägarna underhölls och vem som gjorde detta. Denna forskning är värdefull då den kan berätta om vägarnas organisation i ett landskap samt eventuellt ge ledtrådar om vem som planterat träden utmed vägarna.²⁵

I avhandlingen *Vägen och landskapet* diskuterar landskapsarkitekten Mattias Qviström hur fokuseringen på hastighet och krympande avstånd i den moderna vägplaneringen givit upphov till schablonlösningar där vägens lokala och landskapliga betydelse lätt försvinner.²⁶ En ny väg kan exempelvis innebära en tidsbesparing för någon men en tidsförlust för en annan. Qviströms avhandling anknyter till en modern kulturgeografisk teoriutveckling som betonar landskapets komplexitet och helhet och som undersöker hur det fysiska landskapet är kopplat till symboliska värden, sedvänjor, människors olika uppfattningar och andra sociala aspekter.²⁷ I ett avsnitt behandlas vägträd och alléer översiktligt och Qviström visar hur synen på alléer betingats av både praktiska, estetiska och trafiksäkerhetsmässiga överväganden.²⁸ Vägghistorikern Jan-Olof Montelius har författat några värdefulla artiklar om källor till vägghistorisk forskning samt kortare översikter över svensk vägghistoria.²⁹

Inom konstvetenskap, eller som det tidigare benämndes konsthistoria, finns ett stort antal artiklar och avhandlingar där allén omnämns men den ges sällan någon mer omfattande analys. De flesta studier berör högreståndsmiljöer.³⁰ Några få undantag finns, som exempelvis konstvetaren Siegrun Fernlunds artikel "Aristokratins landskap – mark, park och trädgård i 1800-talets Skånska godsmiljö" från 1996 som mer utförligt analyserar trädbrist, landskap och alléer.³¹ Landskapsarkitekten Åsa Ahlklos artikel "Slottets allé och arrendatorns kastanj. Trädgård som konst och kultur från 2001" behandlar alléer utmed vägar men tyngdpunkten är i trädgården.³² Att analysera all litteratur om alléer i trädgårdar vid godsen är inte rimligt

inom denna översikt då detta är ett mycket omfattande område. Ett exempel som dock bör nämnas är konstvetaren Magnus Olaussons avhandling *Den engelska landskapsparken under gustaviansk tid* från 1993 då den berättar om synen på landskapet. I Skåne introducerades den engelska landskapsparken nästan samtidigt som de större godsens började plantera mer omfattande alléer.³³ Även landskapsarkitekten Rune Bengtsson berör högreståndsmiljö och analyserar några skånska alléer i sin avhandling från 2005 om linden ur ett historiskt genetiskt perspektiv.³⁴

Internationell litteratur

Även internationellt har alléer utmed vägar varit tämligen förbisedda.³⁵ Den kanske mest citerade artikeln har skrivits av arkitekten Sarah M. Couch: "The Practice of Avenue Planting in the Seventeenth and Eighteenth Centuries" från 1992. Couch analyserar företrädesvis alléer i England mellan 1660 och 1750 med tonvikten på alléer i parker.³⁶ Couch har också skrivit om bevarande, skydd och vård av alléer som en del i ett historiskt landskap.³⁷ Landskapsplaneraren Jürgen Peters avhandling *Alléen und Pflasterstrassen* från 1996 behandlar inte bara alléer utan även stensatta vägar där Peters ser klara samband.³⁸ Avhandlingen har en tydlig inriktning mot landskapsplanering men innehåller även värdefulla historiska beskrivningar och analyser. 2006 utkom boken *Alléen in Deutschland* som omfattar 43 artiklar, varav några beskriver landsvägsalléns historia.³⁹ Bokens tonvikt ligger, liksom hos ovan nämnda Couch, i huvudsak på alléer i parkanläggningar. Vidare har arborister och trädvårdare skrivit några artiklar med historisk inriktning i *Arboricultural Journal*. Artiklarna har det gemensamma att de ofta beskriver och analyserar alléer på de brittiska godsens.⁴⁰ Kulturgeografen Henry W. Lawrence har ur en historisk geografisk synvinkel analyserat stadsträden i Europa i sin omfattande bok *City Trees*.⁴¹ Lawrence har intresserat sig för trädplanteringar under hela sin karriär och publicerade redan 1988 en artikel som beskri-

ver tio olika slags alléer varav landsvägsallén är en.⁴² I boken *Fra Chaussé til motorvej* från 2001 skriver Steffen Elmer Jørgensen om huvudvägnarnas utveckling i Danmark från 1761–1998. Alléer diskuteras kortfattat i samband med de chausséer som anläggs.⁴³ En mer omfattande och diskuterande analys av den internationella litteraturen som tar upp idéströmningar och alléns idéhistoria återfinns i kapitel 2.

Landskap, byggnader och andra landskapselement

Det finns viss landskapslitteratur som inte direkt berör alléer, men som ändå varit en viktig inspiration i min forskning med tänkvärda metoder samt nya infallsvinklar och källor. Den för mig mest centrala litteraturen i detta avseende presenteras här kort.

Allén förknippas ofta med godsens landskap, men i litteraturen är det i huvudsak huvudgårdsmiljön med corps-de-logierna samt parker och trädgårdar som blivit studerade. Temat landskap och illusion, särskilt förenat med byggnader, har flera forskare behandlat, till exempel konstvetaren Kajsa Bjurklint Rosenblad som i sin avhandling diskuterar adelns scenografi under 1800-talet när det gäller huvudbyggnaderna på godsens.⁴⁴ Först på senare år har övriga byggnader blivit utforskade på ett mer ingående sätt. Agrarhistorikern och konstvetaren Ulrich Langes studie av ekonomibyggnader vid de skånska herrgårdarna tar sin utgångspunkt i idéhistorien och länkar den till ekonomibyggnadernas bebyggelsehistoria.⁴⁵ Langes avhandling *Experimentalfältet* från 2000 ger också värdefulla idéhistoriska beskrivningar över synen på landskapet.⁴⁶

Sedan 1980-talet har även godslandskapet utanför huvudgårdsmiljön utforskats närmare.⁴⁷ Kulturgeografen Jens Möller menar att dessförinnan hade landskapsforskningen inom kulturgeografi i huvudsak undersökt landskap där godsens varit av mindre betydelse eller där landskapet haft en godspåverkan, men där denna delvis förbisetts.⁴⁸

Forskningen om böndernas gårdar och

landskap har analyserat den agrara produktionen, teknikutveckling, byggnadsskick, skiftesreformerna, hamlade träd, hägnader etc.⁴⁹ Ett referensarbete är Campbells avhandling *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet*, från 1928.⁵⁰ Hans genomgång av allmogens byggnadsskick, odlingssystem och hägnader i Skåne under första hälften av 1700-talet är ett standardverk. Campbell tolkar landskapets morfologi, och fokus ligger bland annat på vegetationen i landskapet och bristen på träd. Campbell skriver inget om alléer, vilket kan synas något förvånande. Anledningen ligger i att det inte är hans direkta syfte samt, troligtvis, att alléer inte omnämns i de källor han analyserar.

Agrarhistorikern Örjan Kardell har analyserat gärdesgården som liksom allén är ett linjeelement i sin avhandling *Hägnadernas roll för jordbruket och byalaget 1640–1900* från 2004. Kardells syfte med avhandlingen ligger i första hand på själva hägnaden som praktisk och funktionell företeelse.⁵¹ Ett annat landskapselement som studerats ingående är de hamlade träden, eller rättare sagt företeelsen lövtäkt. Det har gjorts bland annat av biologen och agrarhistorikern Håkan Slotte, *Lövtäkt i Sverige och på Åland: metoder och påverkan på landskapet* från 2000.⁵² Avhandlingen är tydligt inriktad på agrarhistoria. Hamlade träd i alléer och eventuella estetiska skäl till lövtäkt diskuteras inte.

Syfte, avgränsningar och frågeställningar

Efter att översiktligt presenterat forskningsläget kring landskap och alléer kan jag konstatera att intresset för alléns historiska geografi varit lågt. Mot bakgrund av alléernas betydelse motiverar detta en djupare undersökning. Det är en förhoppning att resultaten vid sidan om de mer inomvetenskapliga bidragen också ska ha en betydelse för hanterandet av det samtida landskapet. En konsekvens av mindre omfattande kunskaper kring alléer kan bli att myndigheter som till exempel länsstyrelserna,

Trafikverket, Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet riskerar att fatta beslut som inte är tillräckligt väl underbyggda om man vill ta hänsyn till alléns historia och kulturlandskapets identitet. Ytterligare en önskan är att privatpersoner som markägare och arrendatorer vilka äger och/eller sköter en allé, kan finna avhandlingen intressant. Detsamma gäller organisationer som Världsnaturfonden, Sveriges hembygdsförbund, Naturskyddsföreningen samt vägföreningar och byalag. Förhoppningsvis möter avhandlingen det ökande intresset för kunskap om det landskap man bor i, verkar i eller tillfälligt passerar. ”Känn dig själv” är Nordiska Museets devis och jag menar att genom att förstå landskapet med dess alléer kan man också bättre förstå sig själv och den historia man bär med sig. På senare år har ett forskningsfält utvecklats där man utifrån en företeelse eller ett objekt ser på landskapet i ett större socialt och kulturellt perspektiv och här torde en studie av alléer passa väl in.⁵³

Syfte

Avhandlingens huvudsyfte är att beskriva, analysera och diskutera alléns historiska geografi i Skåne under perioden 1700–1900, företrädesvis 1750–1850. Viktiga delsyften är att med allén som verktyg undersöka å ena sidan kulturlandskapets utveckling och å andra sidan landskapsuppfattningen under denna tid. Avhandlingen har också ambitionen att diskutera skapandet av rum och strukturer med hjälp av alléer. Vidare vill avhandlingen problematisera makten över landskapet och hur man med hjälp av allén kan manifesteras ett inflytande över landskapet.

Ämnet är vittomfattande och innan de mer preciserade frågeställningarna presenteras är det nödvändigt att göra en avgränsning av forskningsuppgiften.

Avgränsningar

Avhandlingens vetenskapliga hemvist är kulturgeografi med inriktning mot historisk geografi och landskapsgeografi. Landskapsbegreppet är centralt för avhandlingen och diskussionen av

detta bygger till stor del på litteratur inom kulturgeografien. Dock är ämnet i sig tvärvetenskapligt, och för mina frågeställningar har jag funnit det nödvändigt att relatera till landskapsarkitektur, trädgårdshistoria, konstvetenskap och agrarhistoria i första hand men även naturgeografi och trädvård. Den vetenskapliga avgränsningen medför att vissa aspekter som gäller alléer inte alls, eller endast i ringa omfattning, har analyserats. Avhandlingen behandlar inte vilket genetiskt växtmaterial som har använts eller hur detta har förändrats genom tiden.⁵⁴ Alléns biologiska mångfald diskuteras inte heller, även om en översiktlig kännedom om naturvärdena är värdefull. Det är istället sambandet mellan natur och kultur och hur människan har sett på detta som är relevant och av intresse i avhandlingen.

RUM

Undersökningen begränsar sig empiriskt till Skåne vilket det finns flera anledningar till. En är den rika förekomsten av alléer i landskapet, både historiskt och i nutid.⁵⁵ I Skåne finns vidare en naturgeografisk variation som gör att skillnader inom provinsen är intressanta att studera. Naturförutsättningarna går igen i den uppdelning av Skåne i slätt-, mellan- (ris-) och skogsbygd vid år 1700 som Campbell gjorde i sin studie på 1920-talet och som ofta återges även idag.⁵⁶ I Skåne finns också en tydlig skillnad i landskapet i form av gods- respektive bondelandskap, vilket har haft en stor betydelse för användandet och formandet av landskapet. Eftersom såväl gods- som bondelandskap finns representerade i hela Sverige kan vissa resultat vara relevanta även för andra delar av Sverige. En förutsättning som kan påverka alléernas historia är det ur ett riksperspektiv milda klimatet i Skåne, vilket medför en viss skillnad mot andra provinser när det gäller trädslag. Skånes krigshistoria skiljer sig också jämfört med andra regioner. I Mälardalen förbättrade godsen sina egendomar och planterade alléer under den svenska så kallade stormaktstiden 1611–1721. Under ungefär samma tidsepok av-

löste tvister och krig varandra i Skåne, särskilt efter det att Skåne blivit svenskt år 1658 och fram till dess att sista kriget upphörde cirka 1720.⁵⁷ De oroliga tiderna begränsade en aktivitet som alléplantering.

En annan rumslig avgränsning gäller avhandlingens inriktning på de alléer som löper, eller har löpt, utmed *vägar*. Dessa vägar kan idag vara privata, enskilda, kommunala eller statliga.⁵⁸ För att förtydliga, så innebär denna avgränsning att jag *inte* har djupstuderat alléer utmed vägar och gator på den historiska stadskärnan innanför stadsmuren/stadsvallarna. Avhandlingens stadsgeografiska aspekter behandlar i första hand stadens jordar utanför innerstaden. Alléer i parker och trädgårdar ligger också utanför avhandlingens avgränsningsområde och har därför enbart analyserats översiktligt. En sådan översikt motiveras av att alléer utmed vägarna i godslandskapet kräver kunskap om alléer i trädgårdar och parker eftersom deras ursprung delvis kommer från ideal i parken och/eller trädgården. Alléer inne på kyrkogårdar och begravningsplatser har inte heller undersökts.⁵⁹ Förutom alléer i byarnas landskap kommer också pilevallar, det vill säga pilplanteringar på jordvallar, att avhandlas översiktligt eftersom de ingår i byns landskapsrum. Detsamma gäller för de levande häckarna som förespråkades och planterades under 1700-talets andra hälft.

TID

Tidsmässigt analyseras perioden 1700–1900 med fördjupning på åren 1750–1850. Före år 1700 existerade troligtvis endast ett fåtal alléer. Flera krig på skånsk mark under denna period, däribland det Skånska kriget 1676–79, hade en negativ inverkan på trädbeståndet. Liknande förhållanden finns i andra länder, exempelvis i Tyskland där 30-åriga kriget mellan 1618 och 1648 hämmade utvecklingen inom trädgårdskonsten.⁶⁰ Krigen medförde en brist på träd vilket bör ha begränsat tillgången till plantmaterial. Perioden innan de mer omfattande oroligheterna, 1536–1660, kallas i Danmark ibland

för *adelsvældens* tid och beskrivs som en tid då Skåne blev Danmarks godstättaste landskap.⁶¹ Flera borgar anlades under 1500-talet i hela Skåne vilket kan ha inneburit att alléer blivit planterade under 1500-talet eller under det tidiga 1600-talet.⁶²

En annan anledning till avsaknad av alléer under 1600-talet är att inga omfattande landreformer genomfördes under denna tid. Från 1600-talet finns endast ett fåtal kartor med alléer. Det är först under 1700-talet som allén kom att präglade landskapsbilden i vissa delar av Skåne.

En främre tidsgräns blir sekelskiftet 1900, vilket det finns flera motiv till. Fram till 1891 sköttes väghållningen *in natura*. Det innebar att vägarna underhölls av fastighetsägarna. Därefter tas de första stegen mot ett förstatligande som slutligen blir genomfört 1944.⁶³ Något årtionde in på 1900-talet gör bilen sitt inträde på vägarna och det medför en ny syn på landskapet, vägen och allén.⁶⁴ Jag har valt att inte ta med denna moderniseringsprocess i undersökningen. År 1900 hade de flesta byar i Skåne genomgått enskifte eller laga skifte, vilket inneburit en omfattande förändring av det lokala vägnätet. Resultatet av skiftesreformerna är möjliga att tolka genom analyser av den detaljerade äldre ekonomiska kartan som tillverkades 1910–15 i Malmöhus län och 1926–34 i Kristianstads län, vilket motiverar en tidsavgränsning kring sekelskiftet.

Frågeställningar

För att kunna uppfylla avhandlingens syfte finns några grundläggande huvudfrågeställningar med kompletterande underfrågor.

Den kanske viktigaste, svåraste och samtidigt mest elementära frågan är: *Varför har människan planterat alléer utmed vägarna i Skåne?* Två kompletterande frågor är: *Vad utlöste planteringsaktiviteten, och varifrån kom idéerna?*

Fyra frågor som knyter an till huvudfrågan ovan är: *När planterades alléerna i Skåne? Var planterades alléerna, och var har det funnits alléer i Skåne under undersökningsperioden? Vilka*

trädslag användes i alléerna?

Avhandlingens delsyften kring landskaps-sammanhang och landskapsuppfattning besvaras med hjälp av följande frågeställningar: *Vilka praktiska, symboliska och estetiska skäl fanns bakom alléerna i Skåne, och hur hänger dessa aspekter samman?* Två följdfrågor är här: *Hur har dessa aspekter förändrats över tid? Skiljer det sig mellan olika slags landskap i Skåne?*

Metod

Inom landskapsforskningen finns det olika metoder att beskriva och analysera ett landskap. Traditionellt har analyser av regionalgeografisk karaktär varit vanliga.⁶⁵ I korthet går metoden ut på att beskriva en regions landskap i en serie *lager* där naturförutsättningarna kommer först och där sedan markanvändning, bebyggelse, infrastruktur och så vidare adderas. Ibland beskrivs också regionala kulturdrag. En annan metod är att utgå från landskapets helhet. Utifrån ett sådant perspektiv kan en analys av ett objekt, en plats eller en företeelse berätta om de större sammanhangen i landskapet.⁶⁶ Min avhandling är av den senare karaktären. Allén är ett verktyg för att nå fördjupad kunskap om kulturlandskapets utveckling och sammanhang. Metoden stannar därmed inte vid dokumentation av de skånska alléerna. En inspirationskälla är hortonomen Åsa Ahrlands avhandling om trädgårdsmästaren där hon studerat trädgårdar för att förstå trädgårdsmästaren – inte i första hand för att dokumentera trädgårdar.⁶⁷

För att kunna nå syftet med avhandlingen har hela Skåne studerats översiktligt, medan några platser och miljöer har undersökts mera utförligt. I tidigare studier har alléer delats in i olika grupper avseende deras placering i landskapet.⁶⁸ Jag har funnit det rationellt att utgå från tre huvudgrupper eller tre landskapstyper som i huvudsak knyter an till tidigare litteratur, nämligen alléer i godsens landskap, alléer vid städernas landskap samt alléer i byarnas landskap. En faktor som komplicerar är då all-

lées kantar vägen mellan en stad och ett gods, men det påverkar inte gruppindelningen på ett avgörande sätt. Metodmässigt är det av vikt att påpeka att samtliga slags landskap (godsens landskap, städernas landskap samt byarnas landskap) kommer att analyseras, men inte samtliga alléer.

Alléerna tolkas översiktligt utifrån två perspektiv, ett *praktiskt funktionellt* och ett *estetiskt symboliskt*. Allén har inslag av båda dessa perspektiv i ett dialektiskt samspel. Jag menar att spänningen mellan de två perspektiven är en bra grund för jämförelse och förklaring.

Syfte och frågeställningar leder till kart- och bildmaterial som en viktig källa. I samband med analys av kartor och bilder har bland annat en *retrogressiv metod* använts. Detta innebär att exempelvis fotografier från 1950-talet används för att förstå äldre historiska landskap. Bilderna visar ofta träd som vid fotograferingstillfället är mer än hundra år gamla. Bilden kan berätta om trädslag, om allén varit hamlad, vägbeläggning med mera. En topografisk karta kan också användas retrogressivt för att förstå en tidigare historisk situation. Skifteskartor visar delvis ett *planerat* landskap och här har istället en *retrospektiv metod* använts: skifteskartorna tolkas för att förstå hur man tänkt sig det framtida landskapet.⁶⁹

Förutom omfattande studier av kart- och bildkällor, har ett skriftligt källmaterial studerats. Särskilt värde har jag funnit i dagboksanteckningar, journaler samt resebeskrivningar, både tryckta och handskrifter. Om det handskrivna källmaterialet även tryckts har det senare använts. Nedslag har gjorts i det handskrivna originalet, om det fortfarande finns kvar, för att se om avskrivningen stämmer. Om den tryckta resebeskrivningen visar sig vara en förenklaad version har jämförelser med originalet genomförts.

GIS står för Geografiskt Informationssystem och är en metod som handlar om att bearbeta data och åskådliggöra detta på en karta. 2004–05 genomfördes ett omfattande GIS-projekt med syftet att producera en karta över Skåne med

samtliga alléer från tre historiska kartor: *Skånska rekognosceringskartan* från 1812–20, *Generalstabens topografiska karta (Generalstabskartan)* från 1860–69 samt *Häradsekonomska kartan* från 1910–15 (Malmöhus län) och 1926–34 (Kristianstads län). Kartan sammanställdes i digital form och de tre kartorna bildar tre så kallade GIS-skikt som kan jämföras med varandra.⁷⁰ Med hjälp av kartan kan alléernas omfattning vid tre olika tider analyseras. En GIS-analys ger en såväl rumslig som tidsmässig översikt över alléernas förekomst och utveckling under 1800-talet. Genom att använda GIS som metod kan flera frågeställningar få delsvar: *När planterades alléerna i Skåne? Var planterades alléerna, och var har det funnits alléer i Skåne under undersökningsperioden?* GIS-skikten kan också svara på hur många trädrader det fanns vid vägarna: en, två, eller ett mellanting (det vill säga en vägsträcka där det omväxlande finns en eller två trädrader). Dessa frågor skulle vara svåra och mycket tidskrävande att svara på utan att ha genomfört en bearbetning av det historiska kartmaterialet med hjälp av GIS.

Felkällorna i materialet kan vara av olika slag. En markerad allé på någon av de tre originalkartorna *indikerar* att här fanns en allé, men för enskilda fallstudier måste kompletterande material konsulteras. Alléerna karterades en gång i fält av någon/några personer som kan ha missat alléer eller läget av dem, inte ritat ut dem då det primärt inte ingått i instruktionerna, alternativt inte karterat nyplanterade alléer. En person har gjort digitala GIS-skikt av kartmaterialet vilket innebär ytterligare en felkälla. Felkällorna är dock inte större än att kartorna med fördel kan användas för att dra slutsatser kring alléns övergripande utveckling i Skåne.

Alléer i godsens landskap har undersökts dels genom en översiktlig analys av historiskt kartmaterial, dels genom två fördjupade studier av godsens Krapperup och Övedskloster. Förutom dessa två omfattande fallstudier har mindre omfattande fallstudier genomförts vid fem gods. Vid Araslöv och Engeltofta har godsens underliggande plattgårdar/farmer

studerats. Till sist har godsens samband med järnvägarna studerats.

Alléer i städernas landskap har analyserats genom att översiktligt studera de skånska städer som innehade stadsprivilegier vid ingången av år 1700.⁷¹ Tyngdpunkten ligger på de större garnisonsstäderna, särskilt Kristianstad, Landskrona och Malmö.

Alléer i byarnas landskap har analyserats översiktligt utifrån de tre historiska GIS-skikten gällande när och var alléerna uppträder på kartorna. En särskild analys har genomförts av Söderslätt. Inom detta område har dessutom landskapet vid underliggande gårdar tillhörande bröderna Rutger och Gustaf Mackleans gods Svaneholm och Brodda undersökts mera grundligt.

Till sist kan nämnas att en ny metod för forskning öppnat sig under senare år, då mängder av historiska kartor scannats vilket medfört att tillgängligheten för framförallt lantmäterikartor är större idag jämfört med för tio år sedan. Via några knapptryckningar nås tillgång till konceptkartor (original) samt renovationer (avritning) för hela Skåne, från 1600-tal till 1900-tal. Detta är inte minst viktigt och i avhandlingen finns några exempel på vikten av att studera såväl konceptkarta som renovation eftersom skillnader kan förekomma.⁷² Den digitala revolutionen har för avhandlingens del inneburit att en första blick på en lantmäterikarta nästan alltid har skett via en datorskärm. Metodmässigt har jag i flera fall först arbetat med bilden och därefter analyserat texter. Kartan eller bilden har generellt givit mig uppslag att gå vidare med, och de avbildade alléerna är en av drivkrafterna bakom min forskning. Bild och text kompletterar varandra, och båda krävs för att verkligen förstå tanken bakom alléerna.⁷³

Källmaterial och källkritik

Här presenteras och kommenteras det i avhandlingen mest centrala källmaterialet, främst utifrån generella källkritiska aspekter. Kompletterande och mindre frekvent använt källmaterial kommenteras i sitt sammanhang.

Den fysiska allén och landskapet

Då avhandlingen är historiskt inriktad består källmaterialet i första hand av arkivmaterial och i andra hand av det fysiska landskapet med alléer. Många alléer som är synliga i arkivmaterialet har försvunnit och på andra platser har de förändrats över tiden vilket innebär att arkivmaterial måste konsulteras för att förstå historien.⁷⁴ Detta kan källkritiskt innebära problem i form av att källorna beskriver utifrån ett visst intresse. Schönbeck tar upp detta och hänvisar till etnologen Henry Glassie och konsthistorikern Gregor Paulsson som diskuterar bristerna i arkivmaterial och hur man genom att exempelvis studera dagens arkitektur bättre kan förstå ett landskaps kulturhistoria.⁷⁵ Arkeologer för generellt samma resonemang om att det dolda i marken är som ett arkiv där varje föremål är unikt. Speciellt för alléns grundelement – träden – är att de är levande. Ekologen Bert Maes menar att varje träd i sig är ett levande arkiv som kan berätta om dess ursprung, hamlingsintervall, ålder på trädet etc.⁷⁶ Dagens levande alléer är således ett viktigt kompletterande historiskt källmaterial till arkivens texter och bilder.

Kartmaterial

En viktig källa i denna studie har varit bilden, i synnerhet kartmaterial, men även målningar och fotografier. En anledning till att använda kartan, är att alléns start- och målpunkt syns tydligt på en karta vilket kan vara svårare att avgöra i det skriftliga källmaterialet. Bildmaterialet har sedan kompletterats med skriftligt källmaterial.

Kartmaterialet i avhandlingen består framförallt av fyra olika slags kartor: militära kar-

tor, lantmäterikartor, ekonomiska kartor samt stadskartor. Det finns ett flertal fällor att hamna i när det gäller kartstudier. Väsentligt att tänka på är att kartan är en bild, en representation av ett landskap, tolkat av en eller flera personer utifrån ett givet syfte. Särskilt det sistnämnda är viktigt att uppmärksamma: Vilket var syftet med kartan? Fenomen som en allé kan avbildas respektive uteslutas i kartan beroende på syftet med karteringen. Det är vanskligt att utesluta förekomsten av alléer på grund av att de inte finns på kartan. Lawrence har gjort exakt samma notering för alléträden i en stad då dessa inte alltid är markerade på kartan.⁷⁷ Detta faktum är ett av de svåraste källkritiska dilemma att ta hänsyn till kopplat till kartor.

En lantmäterikarta visar normalt ägora till *en* gård, *en* by eller *ett* gods. En stadskarta visar *en* stad. Vägnätet, med tillhörande alléer, slutar därmed ofta tvärt i kartans kant, vilket innebär att man inte vet var allén börjar (eller slutar).⁷⁸ Allén ingår ofta i ett större sammanhang som inte syns, vilket medför en brist i förståelsen av landskapet.

MILITÄRA KARTOR

Militära kartor utgör ett slags topografisk karta eftersom landformer och det visuella – det i fält synliga – är av störst intresse. Militära kartor visar ett landskap som det såg ut i verkligheten vid tiden för karteringen med tyngdpunkt på militära behov. Exempelvis kan en hägnad vara markerad med information om vilket material den består av. Syftet med hägnaden, det vill säga dess ekonomiska och juridiska betydelse, kan däremot vara svårtolkad. Ofta är hägnaden en form av gräns mellan till exempel inägomark och utmark eller en härad-, socken- eller bygräns. Alléer verkar vara ett militärt intressant landskapselement och är därför noterat i hög grad. De småskaliga militära kartorna visar huruvida det är lövträd (en rund ring på kartan) eller barrträd (en stjärna på kartan), men inte av vilket trädslag. Tillförlitligheten av de militära kartorna verkar vara hög, men inte hundra procentig. Finns det en allé i verk-

ligheten så är den oftast med på kartan.⁷⁹ Den kan dock vara i dålig kondition och ändå vara karterad vilket delvis kan vara missvisande.⁸⁰

Instruktionsböcker i rekognosering och topografi från början på 1800-talet visar tydligt hur viktigt det var att kartera vägnätet. I dessa beskrivningar omnämns ibland även alléer:

Vägarna, äfven de minsta deraf utsättas alla såsom alltid hufvudsakliga på en sådan trakt-karta.⁸¹

I anseende till de vägar, som genomlöpa dällden, åtskiljas landsvägar, häradsvägar och socknevägar, samt ridvägar; om vägen är upphöjd (chaussée) stenlagd, sandad eller går öfver blotta marken; hvad verkan årstiderna göra å dem, om de äro omgifne af alléer och trån, om de gå genom kärr eller skogar [...].⁸²

Samtidigt erkänns tydligt tidsbristen i rekognoseringsarbetet vilket innebär att det kan bli fel.

Då skyndsamhet vanligen är förnämsta villkoret som bestämmer gränsen emellan det möjliga eller omöjliga... kan ej heller recognosören hinna att sjelf öfverse och granska allt, utan nödgas ofta lita på de uppgifter han genom berättelser i orten kan inhämta.⁸³

Instruktionen ovan är viktig att känna till eftersom denna beskriver en möjlig felkälla i kartmaterialet. Samtidigt visar en jämförelse mellan Generalstabens topografiska karta, 1860–69, och dess efterföljande revideringar att om något har förändrats i allébeståndet är det noterat på kartan (mer om Generalstabskartan längre fram). Detta talar för att de militära kartorna kan anses vara tillförlitliga till en hög grad.⁸⁴

1675 upprättades en vägkarta över östra Skåne. Inga alléer är noterade vilket troligtvis inte heller varit kartografens syfte.⁸⁵ Det går därför inte att utifrån denna karta säga något om allébeståndet i Skåne vid denna tid. Detsamma gäller för den kanske mest kända 1600-tals kartan över Skåne, Gerhard Buhrmans Skånekarta från 1684.⁸⁶ Under 1700-talet upprättades inga mer omfattande militärkartor över Skåne förutom de så kallade *Gustav III:s manöverkartor* från västra Skåne år 1774⁸⁷ vilka

Bild 1: Den Skånska rekognosceringskartan, 1812–20, visar att kartor liksom andra historiska källor måste analyseras källkritiskt. Kartan är en indikation på hur landskapet såg ut, inte nödvändigtvis en med verkligheten överensstämmande bild. Den vänstra delen visar ett under slutet av 1700-talet omformat landskap med nyuppförda lantgårdar och deras alléer och planteringar. Den högra delen visar ett ännu inte skiftat landskap utan planteringar. En skillnad i landskapskaraktär är sålunda rimlig men inte så kraftig och kanske inte exakt i gränsen mellan två kartblad. Källa: Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan 1812–20, blad I.W.206, I.Ö.206.

innehåller alléer.⁸⁸ På Krigsarkivet finns några kartor över byar i närheten av Kristianstad från år 1775. Särskilt intressant i detta sammanhang jämfört med lantmäterikartor är att dessa verkligen verkar visa de träd som fanns i landskapet, särskilt vid bytomten. Samtliga kartor är färglagda och träden visas som små trädssymboler eller som något som kan liknas vid stenar (bild 39). Bild 1 visar den Skånska rekognosceringskartan från 1812–20.⁸⁹ Kartan utgör det äldsta kartverket med hela Skånes allébestånd (delar

av norra Skåne saknas dock). Kartan är en topografisk karta i skala 1:20 000, vilket innebär att företeelser som alléer karterades. Till kartan finns beskrivningar över varje härad gällande topografin, exempelvis skicket på vägarna. Efter att ha gått igenom samtliga beskrivningar kan konstateras att alléerna aldrig omnämns vilket är anmärkningsvärt då det borde varit viktigt att exempelvis förmedla skicket på de alléer som markerats på kartan. I vanlig ordning måste kartan analyseras källkritiskt något som denna

Bild 2 och 3: Kartorna visar landskapet vid Lund 1855–60. De båda kartorna skiljer sig åt vad gäller alléer och planteringar. Notera allén till gården Råbyholm som är utritad på fältkonceptet (t.h.) men saknas på det tryckta bladet (t.v.). Källor: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska kårens fältkoncept. Bladet LUND; KrA, Generalstabens topografiska karta över Sverige, södra delen, 1837–1979.

bild av två kartblad som lagts samman visar. Bilden visar landskapet nordöst om Malmö. Den västra delen av bilden visar ett landskap med omfattande planteringar och alléer. Den östra delen är helt trädlös. De skriftliga källor som finns över området indikerar att det inte borde saknats träd i öster även om det sannolikt varit mindre jämfört med i väster.

Det finns ytterligare en omfattande militär kartering från 1800-talet som nämnts tidigare, *Generalstabens topografiska karta, 1805–1979* (bild 2). Denna finns utgiven för hela Sverige i skala 1:100 000. De äldsta bladen över Skåne är från åren 1860–69. Revideringar av de nio olika bladen som berör Skåne har gjorts i omgångar, olika för varje blad.⁹⁰ Mindre kända är konceptbladen (originalbladen) till de tryckta kartorna, *Topografiska kårens fältkoncept*⁹¹ (bild 3). Kartorna är i skala 1:50 000 och delvis i färg. Skillnaden i skala gör att det i den tryckta kartan kan vara svårt att urskilja vissa tecken. Konceptbladen är lättare att uppfatta men även här kan tolkningsvårigheter förekomma. En annan betydelsefull skillnad är nedtecknad in-

formation på konceptbladen som saknas på de utgivna tryckta bladen, till exempel markanvändning och de utflyttade gårdarnas nummer.

LANTMÄTERIKARTOR

De äldsta lantmäterikartorna över Skåne utgörs av de geometriska kartorna från senare delen av 1600-talet.⁹² Såväl byar som gods blev karterade, men långt ifrån i hela Skåne. Min erfarenhet visar att alléer inte är markerade på dessa kartor. Det kan bero på att det inte fanns några alléer, men också på att lantmätaren inte hade som uppgift att kartera alléer.

Ett annat generellt problem med lantmäterikartor är att det emellanåt är svårt att veta om det är de faktiska förhållandena som redovisas eller om kartan, eller delar av kartan, snarast kan ses som en plan. Detta framgår inte alltid.⁹³ Beskrivningar till äldre kartmaterial har också studerats, men då dessa ofta saknar information om alléer är deras betydelse liten.

En inritad allé på en lantmäterikarta är en *indikation* på att det fanns en allé, eller att det fanns planer på att plantera en allé. Den utgör

inget *bevis* för att det vid kartans tillkomst verkligen förekom en allé i landskapet. Resonemanget gäller framförallt de olika skifteskartorna under andra halvan av 1700-talet och början av 1800-talet. Källkritiska frågor angående bakomliggande faktorer måste därför ställas: *Vilket var syftet med kartan? Vem initierade kartan?* Faktum är att lantmätarna i normalfallet inte ritade ut alléer på vare sig geometriska kartor eller skifteskartor. Lantmätaren Carl Gideon Wadman är ett av få undantag då han ritade ut alléer på flera av de få kartor han hann producera under sin livstid. Wadman är idag mest känd som den lantmätare som på uppdrag av Rutger Macklean år 1785 genomförde det som skulle bli känt som det första enskiftet i Sverige. En analys av Wadmans kartor finns i kapitel fem. Carl Egerström, Caspar Magnus Espman och Samuel Gutman är några andra lantmätare som har lämnat efter sig flera skifteskartor med alléer inritade. Gutmans karta över krono-skatte-arbetshemmanet Sturup 1808 visar en idealplan över hur Gutman tänker sig landskapet efter det att enskiftet verkstälts (bild 4). En jämförande studie av Skånska rekognosceringskartan indikerar att det inte blev några alléer planterade. En anledning kan vara att alléerna ännu inte blivit planterade då det endast är några få år mellan de båda kartorna. På Topografiska kårens fältkoncept saknas de emellertid också, vilket indikerar att det aldrig planterades några alléer.

HÄRADSEKONOMISKA KARTAN

Den så kallade *Häradseconomiska kartan* producerades under perioden 1859–1934.⁹⁴ Mot periodens slut utgavs kartan inte längre häradsvi, utan länsvis i rutbladssystem (till exempel i Skåne), varför namnet här är något missvisande.⁹⁵ Kartan för Skåne trycktes i skala 1:20 000. De över Malmöhus län gavs ut 1910–15 och de över Kristianstads län 1926–34.⁹⁶ På kartorna finns alléerna markerade, vilket de exempelvis inte är på dagens motsvarighet, *Fastighetskartan*.

STADSKARTOR

Det finns ett flertal olika samlingar med stadskartor, men endast ett fåtal alléer är avbildade.⁹⁷ 1862 trycktes Gustaf Ljunggrens *Atlas öfver Sveriges städer*. Det är ett kartverk som omfattar 89 svenska städer.⁹⁸ En förtjänst med detta kartverk är att kartorna visar städerna med bebyggelse *samt* deras stadsjord. Alléer som på en stadskarta börjar i stadsjordens gräns kan dock inte med säkerhet förklaras utan kompletterande kartstudier, eftersom allén kan ha börjat utanför stadsjordens gräns. Även stads- och fästningsplaner har använts som källa, vilket kommenteras vidare i kapitel 4.

TRÄDSYMBOLER PÅ KARTOR

Flera olika symboler har funnits för att rita ut träd på en karta. På flera 1700-talskartor och tidiga 1800-talskartor användes små trädssymboler (bild 7). På militärkartorna och Häradseconomiska kartan användes cirklar för att markera att det gällde lövträd och stjärnor användes när det var barrträd (bild 24). På några lantmäterikartor förekommer trädmarkeringar med formen av små punkter, ofta grönfärgade. På några kartor karterades träden som bauta-stenar vilka återfinns på några 1700-talskartor exempelvis vid godset Bäckaskog (bild 39) och den före detta staden Åhus.

Som tidigare diskuterats innebär en utritad allé på en karta inte per automatik att den även fanns i verkligheten då den kanske endast var planerad. Ovan nämnda tecken för träd innebär inte heller per automatik att det är en allé utan trädtecknen på kartan kan istället symbolisera en häck. Enligt de skriftliga källorna har häckar förekommit utmed vägarna vilket analyseras särskilt i kapitel fem. Det verkar inte som att det funnits särskilda tecken för att skilja träd från häckar.⁹⁹ Ett undantag kan vara en karta över *en del av Östre värn* vid Landskrona från 1773 som visar en heldragen grön linje som skulle kunna tolkas som en häck.¹⁰⁰

Bild 4: De planerade allékantade vägarna på kartan över Sturup från 1808 förblev en vision. Bilden är ett bra exempel på hur kartan också kan visa planerade landskap. Vilka delar som visade en avbildad verklighet och vilka som endast var planerade går inte att utläsa utifrån kartan. Källa: LmS, enskifte Sturup nr 1, akt L37-37:2, 1808.

Bilder som källor

Inom många vetenskapliga discipliner används bilder på studieobjektet, dock sällan som källa utan mera som en illustration.¹⁰¹ Konstvetenskap skulle kunna ses som ett undantag, men eftersom konstvetarna i huvudsak studerat så kallad "fine arts" och inte vardagslandskapet så är det många bilder som inte heller här har använts som källa.¹⁰² Kulturhistorikern Peter Burke skriver om vikten av att inte se bilden som en källa eller ett bevis, utan som en tolkningsmöjlighet: "Images allow us to imagine the past more vividly."¹⁰³ Bilden ger ofta en ingång till frågor som annars inte ställts. Bilden kan också förmedla kunskap om saker och företeelser som man tog för givet vid den aktuella tiden och därmed inte nämnde i text.¹⁰⁴

Det är viktigt att tänka på bildernas representativitet. Varför är just denna allé avbildad? Vilket var syftet med bilden? Med detta menar jag exempelvis *hur* allén framträder på en bild. Är allén i fokus eller kommer den med tack vare att den "bara finns"? Är den "borttagen" eller exempelvis inte utritad vid något tillfälle? En målning kan liksom en karta utgöra en vision där beställaren ansåg att en allé vore fint att ha med, trots att den inte fanns. Det är således viktigt att inte bara analysera bilden utan även att ha bakgrundskunskap om skaparen och beställaren av bilden: Burke tar upp den engelske historikern Edward H. Carrs syn: "Study the historian before you begin study the facts".¹⁰⁵

Alléer finns avbildade på ett emellanåt omfattande bildmaterial såsom målningar, tryck, foton etc. Ändå är allén oftast förbisedd eller berörd endast i mindre omfattning vid bildanalyser.¹⁰⁶ I bildsamlingen *Scania Antiqua* från 1931 analyseras ett flertal bilder utan att alléerna särskilt omnämns.¹⁰⁷ Konstvetaren Siegrun Fernlund använder sig däremot av de 78 så kallade *Rålambska akvarellerna* när hon diskuterar förekomsten av alléer.¹⁰⁸ För mera information om dessa akvareller se nästa rubrik, *Målningar*.

Även om en bild alltid måste tolkas så visar flera bilder, framförallt foton, givetvis något som verkligen finns. Exempel på manipulerade

bilder finns dock. En kulturgeograf som arbetat med bilder är Hans Antonsson. Genom landskapsbildsmetoden har han genomfört studier i fält där han utgår från en äldre bild, letar sig fram till det ställe där konstnären eller fotografen har varit placerad och tar ett nytt foto. Ett resultat som Antonsson kommit fram till när han undersökt godslandskap är att corps-de-logierna generellt framställts mera imponerande än vad verkligheten visade. Landskapet ser däremot ofta ut ungefär som på den äldre bilden.¹⁰⁹

MÅLNINGAR

Landskapsmåleriet kännetecknas ofta av ett idealiserande av landskapet. Behovet är därmed än större att känna till konstnären, beställaren och verket i sitt sammanhang, bakgrund, tidsanda, personlig stil etc. Inte sällan förekommer omtolkningar och man kan säga att konstnären är en kreatör vars syfte, eller rättare sagt ofta beställarens syfte, inte enbart är att avbilda. Man måste därför vara ytterst kritisk när landskapsmåleri används som källmaterial.¹¹⁰ Det som har ett stort värde är synen på landskapet vid olika tider. Detta förhållande är tillräckligt viktigt för att inse värdet av att studera landskapsmålningar.

I avhandlingen har ett antal så kallade *vedutor* använts. En veduta – eller vedutateckning, vedutamålning – är mycket kortfattat en topografisk landskapsbild.¹¹¹ Den äldsta bildsamlingen som använts är Gerhard von Burmans vedutor från 1680-talet.¹¹² von Burman tecknade av 49 skånska gods på 1680-talet och Abraham Fischer gjorde kopparstick av dem på 1750-talet. Det innebär att man måste granska kopparstickan än mer kritiskt eftersom de är avritningar och det blir därmed en transkriberad bild. Bilderna innehåller huvudbyggnad samt ofta ekonomibyggnader. Delar av trädgården och det omgivande landskapet kan också vara avbildat.¹¹³ Bilderna kan jämföras med Erik Dahlbergs *Suecia Antiqua et Hodierna* med blomstrande gods på många andra håll i Sverige.¹¹⁴ En skillnad jämfört med Burman-Fischers *Skånska prospecter*, som den ofta benämns, är

att Sueciaverkets avbildningar på gods oftast bara visar huvudbyggnaderna.¹¹⁵ Konstvetaren Ulla Ehrensvärd skriver om Burman och hans teckningar över herresätenas militära användbarhet. Enligt Ehrensvärd låg fokus på godsets fortifikatoriska egenskaper: tillfartsvägar, vindbryggor, vallar, etc.¹¹⁶ Detta skiljer sig från de nedan omnämnda bildsamlingarna som är inriktade på estetiska värden.

En bildsamling där alléer ofta är med är från adelskusinerna Adolf Fredrik Barnekow och Emanuel De Geers resa i Sverige i slutet på 1760-talet. År 1768 gjorde de en resa genom Sverige och från denna finns en resedagbok samt ritningar och planer över ett antal gods och städer.¹¹⁷ En annan bildsamling där alléerna också är med i hög utsträckning är de Rålambska akvarellerna från 1780-talet. På 1780-talet målade ryttmästaren Anders Sigfrid Rålamb 78 akvareller eller så kallade vedutor över skånska gods. Akvarellerna visar skånska slott med sina huvudbyggnader, parker och närmaste omgivning. På dessa små akvareller har den övervägande andelen minst en allé. Både Barnekow & De Geer samt Rålamb akvareller innehåller ibland bilder av anläggningar och alléer som troligtvis endast är på planeringsstadiet, vilket jag återkommer till i kapitel 3.¹¹⁸

FOTOGRAFIER

Det finns flera skäl till att studera fotografier även om tidsperioden, 1700–1900, innebär att endast ett fåtal fotografier finns till förfogande. Genom att använda den tidigare omnämnda retrogressiva metoden har emellertid foton flera årtionden in på 1900-talet kunnat analyseras. Särskilt värdefullt har varit bildmaterial av markhistorikern Mårten Sjöbeck från perioden 1920–50 samt professorn Gunnar och Henning Weimarcks fotografier från 1950-talet.¹¹⁹ Sjöbeck anses vara en våra stora markhistoriker och från 1920-talet och framåt beskrev han landskapets förvandling och dokumenterade framförallt det *ålderdomliga* med kamera.¹²⁰ På 1950-talet dokumenterade Weimarck kända naturvärden med kamera däribland alléer (bild 5).¹²¹ Wei-

marcks samling inbegriper en stor mängd foton av träd, inte bara alléträd. Både Weimarck och Sjöbeck dokumenterade det som då (och idag) var märkvärdigt och som varit karaktäristiskt i det skånska landskapet, däribland alléer.¹²² Träden på fotografierna är ofta äldre än 50 år. De förmedlar därmed information om alléer och strukturer i kulturlandskapet som kan sträcka sig tillbaka till 1800-talet, ibland ännu längre tillbaka. Om träden är yngre än femtio år visar fotografiet detta (vilket inte kartan gör) och jag kan då i jämförelse med en äldre karta konstatera ett avbrott i trädkontinuitet. Fotot blir därmed inte bara en representation av en tid utan berättar också en historia.¹²³

Övrigt källmaterial

SKRIFTLIGT MATERIAL

Beskrivningen av det skriftliga källmaterialet behandlar i första hand övergripande källmaterial. I de tre empiriskt betonade kapitlen (kapitel 3, 4 och 5) finns redogörelser över det källmaterial som särskilt använts i aktuellt kapitel. Även det skriftliga materialet måste analyseras med vetenskapen om att det har haft olika syften och olika spridning. Det finns tryckta skrifter med tydligt syfte att sprida idéer och resultat. Ofta stod en organisation bakom skrften, till exempel Kungliga Vetenskapsakademien, Kungliga Patriotiska sällskapet, Kungliga Fysiologiska sällskapet, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien eller hushållningssällskapen. Under 1700-talet började akademiska avhandlingar tryckas på svenska med ett tydligt syfte att resultaten skulle kunna spridas till en större läsekrets. Dess motsats kan sägas vara privata reseskildringar, journaler och dagböcker som aldrig var tänkta att tryckas. Samtidigt som dessa källor förmedlar konkreta fakta ger de en föreställning av hur landskapet faktiskt såg ut. De ger också läsaren en inblick i hur exempelvis vetenskapsmän, arkitekter och godsägare, som var de vanligaste författarna till reseskildringar, såg på landskapet. Resebeskrivningar är ett bra

Bild 5: Fotografier ger det skriftliga källmaterialet liv. De ger en bild av hur det skulle kunna ha sett ut långt innan fotot var taget. Bilden visar en poppelallé i Vellinge socken i sydvästra Skåne 1954. Liksom pilalléerna hamlades poppelalléerna ofta vilket inte minst ett flertal fotografier visar. Träden planterades så nära vägen som möjligt för att inte påverka åkermarken negativt. I dagens landskap finns nästan inga poppelalléer kvar. Källa: Gunnar och Henning Weimarck/SNF Skånes arkiv 1954.

exempel på ett material där förkunskaper om resenären och syftet med resan är viktiga att känna till. Två handskrifter som inte tryckts har studerats i sin helhet, då dessa innehåller särskilt mycket information kopplat till landskapet, vägar och alléer. Det är berättelserna från professorn i ekonomi vid Uppsala Universitet, Anders Gustaf Barchaeus resa under

1770-talet samt Barnekow & De Geers resa genom Skåne 1768.¹²⁴ Förutom kunskap om resenären är det också viktigt att veta vilken rutt personen tagit. Eftersom de flesta författare är högreståndspersoner reser de ofta mellan slott och herresäten och mellan städer och gästgivaregårdar. Av särskilt intresse kan vara att notera om personen avviker från den vanliga

rutten. Det är också av vikt att fundera kring syftet med såväl resa som betraktelse: handlar det om att aktivt införskaffa information eller endast att föra dagbok?

Linnélärjungen, Erik Gustaf Lidbeck (1724–1803), lämnade efter sig 24 inbundna böcker i foliostorlek med lösa blad från sitt verk och liv.¹²⁵ Lidbeck var professor i naturalhistoria i Lund och föreståndare för de Skånska plantagerna i Lund från 1755. Från 1756 finns en instruktion som beskriver Lidbecks arbetsuppgifter.¹²⁶ Lidbeck är författare till ett flertal skrifter och artiklar där en av de mer intressanta kopplat till alléer är: *Beskrifning angående allehanda Träns planterande* från 1756. Lidbeck anser att alm borde trivas på den skånska slätten och bli mer allmän än pil eller något annat trädslag. Almen växer till och med i flygsanden.¹²⁷ Alla träd bör sås i linjer i planterhagarna – för att kunna vattna och skilja dem från ogräs. I en sådan trädskola skulle de dessutom bli vackra och få raka stammar.¹²⁸

Från slutet på 1700-talet finns de så kallade Elerska samlingarna.¹²⁹ I början av 1790-talet vände sig kanslirådet Johan Elers vid inrikes civilexpedition till rikets landshövdingar och biskopar med en frågelista. Elers ville att deras underordnade i länen och stiftet, det vill säga magistrater, kronofogdar och präster skulle sända in uppgifter för sin ort om vägförhållandena enligt ett av Elers utformat frågeformulär. Syftet var att skriva en vägshistoria. Frågor och svar berörde främst de vägar som bönderna ansvarade för.¹³⁰ Frågeformuläret innehöll nio frågor varav fråga nummer sju är särskilt intressant utifrån kontexten alléer: *När vägarna blivit mätte och med milstenar eller stolpar utmärkte samt om några planteringar därvid blivit gjorda och underhållne*.¹³¹ För Malmöhus läns del insändes svar av landshövding Thott 6 februari 1792. En redovisning av svaren finns i kapitel 5. Från Kristianstads län skickades också in svar, men märkligt nog saknas svar på fråga nummer

sju och det verkar även som att själva frågan saknas, för någon diskussion om planteringar förekommer inte alls. Elers hann aldrig analysera svaren utan enbart ordna samlingarna läns- och landskapsvis.¹³²

En annan viktig primärkälla har varit så kallade länskungörelser. En länskungörelse är det samma som kungörelser från landshövdingen eller mer exakt *Kungl. Maj:ts befallningshåvandes kungörelser*. Landshövdingen utformade kungörelser anpassade för det egna länet samtidigt som han måste ha stöd i Kungliga förordningar.¹³³ Flera landshövdingar i Malmöhus län propagerade särskilt för trädplanteringar, inte minst utmed vägarna, vilket redovisas i kapitel 5.

Så kallade femårsberättelser, riksdagsrelationer, från landshövdingen har också studerats. Här beskrev landshövdingen läget i länet, till exempel planteringar, vilket redovisades till Riksens ständer.¹³⁴ På Nordiska museet finns en frågelista som berör hägnader och här har viss information, särskilt om pilevallar, identifierats.¹³⁵ Länsstyrelsen i före detta Malmöhus län genomförde en alléinventering 1977 och i före detta Kristianstads län genomfördes en inventering 1983.¹³⁶ Båda inventeringarna fokuserade på alléernas kulturhistoria.

DATAINSAMLINGAR

År 2004 genomfördes en större insamling av data genom att en enkät skickades ut till de markägare i Skåne som sökt miljöstöd för en allé. Den sex sidor långa enkäten gick ut till cirka 750 personer. Syftet var att samla in kunskap om de skånska alléerna ur tre aspekter: kulturgeografi/kulturhistoria, trädvård samt biologisk mångfald. Cirka 25 frågor gällde kulturgeografi/kulturhistoria.¹³⁷ Flertalet av alléerna som enkäten berör finns utmed det enskilda och privata vägnätet. Detta har medfört att frågelistan har kunnat komplettera Vägverkets GIS-skikt gällande trädslag i enskilda och privata alléer.

Avhandlingens fortsatta disposition

Kapitel 2 inleds med en teoretisk ansats för analys av allén och landskapet. Här diskuteras bland annat kognitiva och mentala landskap, estetik och praktik och inte minst förhållandet natur/kultur. Därpå följer en begreppsanalys av väsentliga begrepp, framförallt allé och avenue, men även chaussé, som behandlas strax före en vägghistorisk analys. Kapitlet avslutas med en internationell idéhistorisk diskussion. Efter dessa två inledande kapitel kommer tre empiriskt inriktade kapitel. Kapitel 3 fokuse-

rar på landskapet i högreståndsmiljö, det vill säga godsens landskap. Här analyseras särskilt infartsalléer till godset men även alléer vid plattgårdar samt kortfattat allén, godset och järnvägen. Kapitel 4 studerar alléer som leder fram till en stad men även andra alléer i det landskap som har en anknytning till staden. Kapitel 5 analyserar alléer i byarnas landskap, särskilt landsvägsalléer men även alléer som leder fram till gårdar. Kapitel 6 summerar och diskuterar avhandlingens teori och empiri.

Allén och landskapet

Teori, begreppsanalys och internationell översikt

ALLÉN INGÅR SOM EN DEL i det pussel vi kallar landskap, och om den inte förstås kommer pusslet aldrig att bli helt begripligt. Genom att analysera allén som en del av landskapets organisation ökar förståelsen av landskapsrummet. Analyser av allén och landskapet kan bidra till att förstå samband och sammanhang som annars skulle kunna förbises.

Kognitiva eller mentala landskap

Landskapet har en självklar fysisk dimension; landskapet finns i verkligheten. Men i landskapet finns också andra dimensioner, de kognitiva eller mentala.¹ Detta innebär att människan, beroende på vem hon är, kan uppleva, förstå och tolka ett landskap och dess beståndsdelar såsom en allé, olika. I avhandlingen betonas landskapets och alléns komplexitet som både materiell verklighet och som ett uttryck för till exempel ideologi, makt och estetik. Under senare decennier har betraktarens intryck, landskapsuppfattning och visuella aspekter betonats alltmer inom kultur- och landskapsgeografin.² Förgrundsgestalter inom detta område är bland andra kulturgeograferna Denis Cosgrove, Stephen Daniels och Kenneth Olwig. Bland annat kan nämnas Cosgroves bok *Social Formation and Symbolic Landscape* från 1984 som tillhör pionjärverken inom en modern kulturgeografi.³ För översikter kan även nämnas de båda kulturgeograferna Don Mitchell, med boken *Cultural Geography* från 2000, och John Wylie med boken *Landscape* från 2007.⁴ I Sverige har kulturgeografen Tom Mels utvecklat den nya kulturgeografin i samband med sin studie över tillkomsten av nationalparker.⁵ Kultur-

geografen Tomas Germundsson har genomfört studier kopplade till godslandskapet som är relevanta i sammanhanget. Genom att analysera godslandskapet som ideologi kan man idag se att landskapet utvecklats genom ekonomisk rationalism, samtidigt som landskapselement som slott, parker och alléer står för fortsatt maktposition och vidmakthållande av traditionella värden.⁶ Detta blir på ett sätt ett kontrastperspektiv där praktiska och estetiska aspekter samsas i ett landskapsrum. Olwig skriver att det politiska landskapet alltid innehåller en ideologisk dimension där symboler, estetik och idéer är närvarande.⁷ Samtidigt råder det omvända förhållandet. För att förstå det landskap ögat ser är politik en av de viktigare underliggande faktorerna som måste analyseras.⁸

Synen på landskap är kollektivt tidsbunden samtidigt som den i hög grad är individuell. Där en person ser en vacker och bördig åker med vajande sädesfält ser en annan ett artfattigt fullåkerlandskap utan variation. Det handlar om ur vilket perspektiv man ser på landskapet. Det kan finnas stora skillnader inte bara mellan, utan också inom grupper av användare, betraktare och forskare.⁹ En viktig fråga när landskapet studeras är om det uppfattas som aktivt eller passivt. I det senare fallet ses landskapet närmast som om det vore en tavla, oföränderligt och opåverkat av de krafter som styr landskapet. Denna syn på landskapet som en bakgrundsbild har förekommit under senare tid då landskapet studerats och beskrivits av personer som varken arbetar eller bor där.¹⁰ En liknande syn på landskapet har även funnits historiskt, då till exempel en park har skapats som en bild eller en scen att beundra. Land-

skapet blir då en kuliss, en illusion, något som bland annat behandlats av Olwig då han skriver om förhållandet mellan landskap och teater under historien.¹¹ Parallellt har landskapet analyserats som något aktivt, som en process. Det fysiska landskapet är resultatet av ständigt pågående processer där inte minst sociala förhållanden har en viktig roll.¹²

Allén och helheten

Samtidigt som allén är en företeelse i sig är den ur kulturgeografisk synvinkel framförallt en del i en helhet.¹³ I landskapsarkitekten Mattias Qviströms avhandling *Vägar till landskapet* (2003) utvecklas påståendet att landskapet är en helhet. Qviström hämtar stöd bland annat hos etnologen Åke Campbell som menar att man inte kan förstå helheten i landskapet om objekten i landskapet ses enskilt. Qviström menar att även det omvända gäller, det vill säga, man kan inte tolka objekten i landskapet om inte den organisatoriska helheten förstås.¹⁴ För att förstå ett landskap räcker det inte att enbart studera det med våra fem sinnen utan man måste också studera de underliggande faktorerna till varför landskapet ser ut som det gör. Antropologen Tim Ingold skriver att "each place embodies the whole at a particular nexus within it. A place in the landscape is not 'cut out' from the whole".¹⁵ Det handlar vidare om människans symbios med landskapet: "The health of the landscape, its appearance and men's response to it are interdependent".¹⁶

Natur och kultur

Allén är ett kulturskapat fenomen med ett högt kulturmiljövärde och en stor biologisk mångfald. Redan när Campbell skrev om bygdebegreppet anförde han att man måste studera såväl natur- som kulturbetingelser för att erhålla en helhetsbild.¹⁷ För att förstå allén, dess skärningspunkt mellan natur och kultur, och dess samband med landskapets historia krävs en förståelse av de underliggande strukturerna och

anledningen till att alléerna blivit planterade. Allén är en produkt av en landskapsuppfattning och en vilja till förändring på en viss plats under en viss tid. Den är också ett av de främsta exemplen på hur man med ett landskapselement kan systematisera och strukturera landskapet. Det är därmed inte ovanligt att den tillkommit på initiativ av personer med stort inflytande över landskapet. Att omvandla landskapet har sedan länge varit ett sätt att manifesteras makt och inflytande. Cosgrove har beskrivit hur den italienske renässansarkitekten Andrea Palladio arrangerade det venetianska landskapet under 1500-talet.¹⁸ Den venetianska adeln var ett samhällsskikt med makt som kunde genomföra detta. Geografen George L. Henderson kallar detta landskap för *the apocryphal landscape*,¹⁹ vilket översatt blir ett *tivelaktigt* landskap eller *ålderdomligt oäkta*.²⁰ Landskapet kan då ses som en ideologi som estetiserar makt och skapas med syftet att framhålla en viss ordning.²¹

Ett historiskt citat kan hämtas från Gustaf Mauritz Armfelt 1783–84: "[...] hvad penningar och god smak kunna uträtta med den styggaste Natur".²² Citatet antyder en landskapsuppfattning som blev vanlig under 1700-talet där naturen var liktydigt med det vilda, det otuktade, det vildvuxna. Inte minst i Holland fanns en sådan syn på landskapet, det tuktade landskapet var vackert, *eftersom det var i sådan ordning*.²³ Erik Palmstedt skriver 1780 på sin hemväg från Holland i sin resedagbok vid Bremen: "Holländske ordningen har numera alldeles tagit afsked."²⁴ Vid Hamburg återser Palmstedt det ordnade landskapet och skriver:

Den stora mängd trädgårdar hwilka å ömse sidor om Staden anlagde äro hafwa aldeles både den Holländske smaken och propreteten.²⁵

Kulturgeografen David Lowenthal har visat att detta under 1700-talet inte var någon exceptionell uppfattning av hur man såg på landskapet: det naturliga och av människan opåverkade landskapet ansågs vara förskräckligt och otäckt.²⁶

Samtidigt med denna syn på natur och landskap fanns en uppfattning som visade respekt

och vördnad. Under andra halvan av 1600-talet kom det i England fram tankar att landskapets omvandlingar borde göras med omsorg och respekt för det ursprungliga landskapet. England och dess varierade landskap måste finna sin egen form för trädgården, med respekt för inhemskt klimat, topografi, sedvänjor och kultur, menade man.²⁷ Cosgrove har beskrivit hur adelns landskap i England formas som ett landskap med jämvikt mellan natur och kultur.²⁸ Uppfattningen fanns också i Sverige från 1600-talet och genom hela avhandlingens undersökningsperiod.²⁹ Konstvetaren Magnus Olausson har återgett följande citat från ett flyttblock vid den 150 hektar stora engelska parken vid Ovesholms slott: ”Dessa parker, lugna som ägarens själ, vittne om idoghetens bemödande at förädla naturens lån.”³⁰

Ett resonemang om förhållandet mellan natur och kultur i människans landskapsomvandling har utvecklats av landskapsarkitekten John Dixon Hunt. Han skriver om begreppen *first, second and third nature*.³¹ Med *first nature* menas det naturliga landskapet, det vill säga det som inte har påverkats av människan. Hunt refererar till romaren Cicero som menar att denna första natur är gudarnas territorium. Cicero diskuterar också motsvarigheten till *second nature*, vilket är det landskap som människan påverkat, kulturlandskapet. Enligt Hunt är detta landskap och de landskapselement som ingår här oundgängliga för människans samhällen, exempelvis jordbruk, städer, vägar etc.³² *Third nature* är trädgården. Nu är det naturliga omvandlat till något än mer komplext, än mer sofistikerat. Det är konst. Natur och kultur har förenats i ett speciellt syfte och skapat något än rikligare och som inbegriper det estetiska.³³ Utifrån detta sätt att se på landskapet, var placeras allén? Liksom landskapet finns allén i samtliga tre föreställningar om natur. Trädet kommer från det naturliga och planteras i ett nytt sammanhang, i ett landskap för att till sist tuktas med omsorg. Allén är inte bara en förening av natur och kultur utan också av nytta och estetik.

Estetik och praktik

Att argumentera för att allén är kopplad till estetik är inte särskilt vågat. Det är viktigt i sammanhanget att poängtera att estetik inte bara är för ögat utan för samtliga sinnen. Kulturgeografen Yi-Fu Tuan definierar estetik som “largely a matter of the pleasure of the senses”.³⁴ Detta innebär att Tuan ger ordet estetik ett både brett och positivt innehåll. Att koppla allén till praktiska aspekter är mera ovanligt även om det förekommer, särskilt när pilalléer diskuterar. Jag menar att allén är ett landskapselement som är en kombination av dessa två olika perspektiv, och man kan också se det som att det estetiska är integrerat i den praktiska aspekten.

Filosofen och kulturgeografen Emily Brady för en diskussion kring begreppet *dialectical relationship* som innebär att genom en praktisk funktion och estetik skapas något som är beroende av varandra. Med Bradys teori kan allén sägas vara ett resultat av ett logiskt förhållande mellan en estetisk och praktisk funktion. Brady menar att dessa båda skapar en tredje funktion som är beroende av deras interaktion. *Dialectical* betonar både konflikt och förening.³⁵ Brady reflekterar bland annat över häckar och stenmurar i landskapet. Dessa objekt är liksom allén linjeelement och de är visuellt tydliga i det öppna landskapet. Brady argumenterar för det faktum att de vid sidan om sin uppenbart praktiska funktion har en estetisk funktion. Häckar klipps exempelvis olika på toppen för att få olika utseende, ett resultat av estetik och tradition. I regel utelämnas den estetiska aspekten vid studier av hägnader, trots att historiska exempel finns.³⁶ Johan Henrik Lidén, professor i lärdoms historia vid Uppsala universitet, skrev dagboksanteckningar under en resa i Skåne år 1768. Vid Uddarps gods noterade han att det ”med mycken kostnad och besvär anlagts många och vackra stenmurar”.³⁷ Uppenbarligen fanns en tydlig estetisk aspekt till dessa funktionella linjeelement vid denna tid. Det vackra, det estetiska bestod troligtvis

i att stenmurarna var välbyggda, kanske även linjeräta. Landskapet var i god ordning.

Brady diskuterar även arbetets estetiska aspekter. Ett väl genomfört hantverk får oftast ett tilltalande estetiskt resultat för såväl utförare som betraktare.³⁸ En skicklig person har en kapacitet att repetera ett specialiserat hantverk utifrån tidigare erfarenhet, den pågående utvecklingen samt att förutse den önskade effekten.³⁹ Jag menar att Bradys argument kan appliceras även på alléer.

Brady anför också att ett objekt med patina har ett högre estetiskt värde jämfört med ett nytt objekt. Här tar hon upp en trähägnad som exempel.⁴⁰ Detta stämmer väl med alléer så länge det dialektiska förhållandet finns kvar. Är inte relationen mellan estetik och praktisk funktion i jämvikt, faller också den dialektiska tanken. En allé med exempelvis ett fåtal äldre tidigare hamlade träd har förlorat delar av sitt estetiska värde eftersom såväl dess ordning som dess praktiska funktion har reducerats.⁴¹

Landskap, allé och illusion

Diskussioner och forskning kring landskap och illusion är som framgått ovan inte något nytt forskningsområde, men få har tagit upp allén som ett exempel.⁴² Den finns dock med då Cosgrove skriver om hur de palladianska villorna vid Venedig och Vicenza under 1500-talet för första gången inom den västerländska arkitekturen sätts i förbindelse med landskapet och bildar en helhet. Alléer av träd (eller statyer) anlades genom trädgårdarna med utgångspunkt från villan till den odlade marken. De symboliserar makten över landskapet genom visuell kontroll. Allén vägledde ögat från trädgården ut i det odlade landskapet.⁴³ Kulturgeografen Stephen Daniels menar att "planting accentuated the impression of power".⁴⁴ Det handlade om att med olika landskapselement som verktyg, däribland allén, förstärka makten, exempelvis genom att ge illusionen av oändliga perspektiv, trots att domänerna ur ett ägarperspektiv inte är oändliga.

Olwig har skrivit att det nya landskapet i en engelsk landskapspark skulle se så *naturligt* ut som möjligt. Landskapet skulle ses som en scen, så skonad som möjligt för att ge intryck av harmoni och ordning.⁴⁵ Landskapsparken var egentligen en fulländad illusion med ett synsätt som respekterade och var i harmoni med landskapet. Resultatet blev i många fall ett helt nytt landskap där exempelvis äldre alléer försvann eller inkorporerades i nya anläggningar. Detta sätt att ta det gamla landskapet i anspråk fick till exempel den samtida Sir Uvedale Price att reagera då han skriver om det nya landskapet att "for the spot was haunted by the ghost of the departed avenue".⁴⁶ Price, mest känd för skriften *An Essay on the Picturesque*, reagerade särskilt mot Lancelot "Capability" Brown, den store landskapsarkitekten som omformade ett stort antal godsträdgårdar till landskapsparker.

När sjön Beemster i Holland torrlagts 1608–12 skapade rika köpmän från Amsterdam ett 7 000 hektar stort idealrenässanslandskap.⁴⁷ Vågar med alléer blev ett betydelsefullt inslag i det nya landskapet. Arkitekturhistorikern Konrad Ottenheim menar att överraskningsmomentet blev en viktig del eftersom alléerna svänger och vrider sig i landskapet.⁴⁸

Dixon Hunt skriver om författaren, trädgårdsmästaren m.m. John Evelyn, och hans fascination för *trompe-l'œil* i franska trädgårdar, vilka gav "views into an imagined territory beyond the garden",⁴⁹ det vill säga långa siktstråk eller utblickar. Omgivningarna förskönades och utblickar skapades mot odlingslandskapet.⁵⁰ Jag tolkar uppgiften som att dessa skapades antingen genom uthugningar i befintlig skog och/eller genom att plantera träd som formade alléer (mer om detta under *Begreppsanalys*). I början på 1700-talet skapade trädgårdsdesignern Charles Bridgeman två av de mest kända engelska trädgårdsanläggningarna från denna tid, Blenheim och Wimpole. Vidsträckta alléer anlades med syftet att skapa kulisser, *framed views*, i ett odlingslandskap. Siktlinjerna gick dels rakt ut från huvudbyggnaden, dels i en spetsig vinkel (*goose-foot; patte d'oie*), vilket

visar på ett franskt inflytande. Siktlinjerna eller alléerna kunde avslutas med en fondbyggnad. Blickpunkterna i landskapet, *focal points*, var då starkt förknippade med alléer.⁵¹ Allén är då ett verktyg för att nå slutmålet som kunde vara en staty eller det oändliga. Olausson benämner de alléer som har ett oändligt perspektiv mot landskapet för falska alléer.⁵²

En samtida iakttagelse kring sikt och illusion finns från trädgårdsmästaren Anders Kallströms besök vid Kensington Gardens 1764:

De räta alléerna uti perspectiv anläggas ofta så att längst bort äro de smalare samt planteras med smärre sorts träd hvilket bedrager ögonen.⁵³

Jag tolkar det som att en anläggning med det perspektiv Kallström omtalar skall ses från centrum på ett gods, det vill säga från huvudbyggnaden och ut. Det är siktlinjen från centrum som är viktig. När alléer utmed vägar anläggs handlar det tvärtom att se anläggningen utifrån och in. Stora allén vid Övedskloster är exempelvis bredast längst bort från godset och smalast då den avslutas vid borggården.⁵⁴ Det ursprungliga syftet med allén som siktlinje ut mot landskapet är borta och ersatt av en illusion att förstora avståndet fram till slottet.

När man kommer in i en allé byggs ofta en förväntan upp. Den resande anar att man snart kommer att anlända till något. Förväntan gällande alléns och resans mål kan förstärkas genom att dölja tydliga utblickar mot huvudbyggnaden på ett gods varpå man först relativt nära ser målet. Utifrån kulturgeografen David Crouch och hans artikel med den intressanta titeln *Flirting with Space: Thinking Landscape Relationally* från 2010 kan allén tolkas som ett löfte som inger förhoppningar om ett spännande slutmål för resenären. Landskapet och allén bör analyseras utifrån hur de uppstår och utvecklas. För att förstå landskapet måste man röra sig i det.⁵⁵

Motsatsen till goda förväntningar vid in-trädandet i en allé kan vara fruktan, beroende på vem som är på väg till godset. Kopplat till maktbegreppet blir allén en tydlig markör för

den som kanske har något sämre att förvänta sig på godset. Besökaren rör sig här i någon annans maktsfär vilket allén betonar. Underlydande bönder, hantverkare med flera, möter godsets makt via allén, kanske flera kilometer från huvudgårdens gårdsplats. Avståndet och tiden det tar att färdas genom allén, blir ett sätt för godset att manifesteras status och makt över landskapet.

Begreppsanalys

När man idag skriver eller pratar om alléer så är förståelsen av begreppet inte helt samstämmigt. Inom landskapsarkitekturen menar man att en allé måste bestå av träd planterade på båda sidor om vägen.⁵⁶ Den nuvarande lagstiftningen definierar i Miljöbalken att det räcker med den ena sidan av vägen.⁵⁷ En historisk begreppsanalys ger en dynamisk bild av hur man betecknat träd planterade utmed en väg. Andra begrepp och uttryck har använts i äldre tid och dessa berättar om hur man har sett på allén och landskapet. Förståelsen och kunskapen om dessa har idag i hög grad förlorats. Nedan följer en genomgång av litteratur och uppslagsböcker som visar hur begreppen använts, deras betydelse och etymologi samt förändring genom tiden.

Allé

*Svenska akademins ordbok*⁵⁸ (SAOB) anger att allé kommer från det franska *allée*, ”gång i en byggnad, väg mellan tvenne rader av träd”. SAOB tar också upp det franska ordet *aller* som betyder *gå*.⁵⁹ Enligt SAOB har allé två huvudbetydelser:

1. Kör- eller gångväg på båda sidor omsluten eller kantad av (i synnerhet regelbundet planterade) träd. I särskilt äldre tider även om väg omgiven av andra ej alltför låga växter.
2. Väg kantad av andra, i synnerhet med regelbundna mellanrum placerade föremål t.ex. pelare, kolonner etc.

Trädgårdsteoretikern och trädgårdsmästaren Clemens Alexander Wimmer anser att ordet

allé kommer från verbet *aller* som i sin tur kommer från latinets *ambulare* (att gå). Begreppet allé användes kanske för första gången i tryck år 1539, i meningen ”Ambulacrum siue ambulatio, une allée”.⁶⁰ Detta torde betyda att ordet allé här användes med betydelsen *väg, gång*. Värt att notera är att ordet *arbre* (träd) etymologiskt inte har någon koppling till allé.⁶¹ Ordet allé är tidigast belagt i svenska språket genom adelsmannen Schering Rosenhane 1663.⁶²

En allé var således helt enkelt en gång, vilket överensstämmer med ordets franska ursprung.⁶³ Chantal Pradines, sakkunnig i frågor om alléer vid Europarådet, förtydligar detta i sin etymologiska beskrivning. Genom flera hänvisningar till franska 1700-talslexikon sammanfattar Pradines begreppet allé som ”en *gång* omgiven av träd eller något annat grönskande”.⁶⁴ Med tiden övergick således betydelsen från gång till att inbegripa dess omgivning, som även blev ordets betydelse. Intressant är i sammanhanget ordet *alley* från engelskan, vilket har precis samma grundbetydelse som franskans *allé*, det vill säga gång (i synnerhet) i park eller trädgård.⁶⁵ I motsats till andra språk har *alley* sällan använts i det engelska språket för alléer utan då används ordet *avenue* (som diskuteras nedan). Arkitekten Palmstedt, handelsmannen Johan Fischerström och till sist Linnélärjungen Pehr Kalm beskriver nedan företeelsen allé utifrån den syn som fanns på allén under andra halvan av 1700-talet:

[...] sedermera tager vägen upp åt landet emellan bördiga åkrar gröna fältdt alt omsatte med Ek och lindar; Träden som gjöra allée kring vägen äro icke magre och glise som i Frankriket, utan en rad höga träd å hwarje sida närmast vägen, samt en dubbelrad mindre träd derutom hwilket ger anseende at fara jemt igenom en löfskog; hela vägen gatulagd [...]⁶⁶

[...] Vägar, gång-stigar, promenader och lustgångar, som är ordentligen med trän eller buskar åt sidorna omgifne, blifva under namn av alléer utmärkta.⁶⁷

Mäst allestäds på ömse sidor om landsvägar voro Hagtors häckar, planterade, at en gick eller reste här, som i en Allée [...]⁶⁸

Jag tolkar detta som att begreppet allé inte var givet utan det fanns behov av förtydligande då det användes.

På 1700-talet benämndes uthuggningar i skog inte sällan för allé, vilket är förstaeligt med tanke på citaten ovan. Träd kunde också planteras som en allé i en uthuggning/siktgata.⁶⁹ Dessa siktaxlar/siktstråk i landskapet har troligtvis en äldre historia jämfört med alléer längs en väg, då de dels fanns i trädgården som siktstråk som utgick från godsets huvudbyggnad, men även i jaktparken.⁷⁰ Wimmer menar att de första alléerna anlagda under renässansen hade som enda syfte att fungera som siktaxel.⁷¹

Stadsarkitekten i Stockholm, Johan Eberhard Carlberg, skriver 1740 att ”Skogar och Lundar på föränderlige sätt at uthugga till Alléer [...]”.⁷² Våren 1768 skriver Johan Gabriel Oxenstierna på Skenäs i sin dagbok hur man åstadkommer en allé genom att i orörd natur hugga ned buskar och träd som inte var vackra.⁷³ Oxenstierna använde begreppet allé mera självklart utan en omfattande förklaring till vad som skall göras, det vill säga hugga ut en *siktgata* i ett skogsparti.

I Frankrike användes under 1600-talet två olika uttryck för alléer längs med vägar, *allée couverte* och *allée découverte*. Det förstnämnda innebar att träden fick bilda ett tak ovan vägen, tvärtemot det sistnämnda. Eftersom de bredaste vägarna var de förnämsta, tuktades träden här.⁷⁴

Sammanfattningsvis har begreppet *allé* utvecklats från verbet *ambulare*, *aller* = gå till substantivet *gång*. Därefter vidgades begreppet till gång omgiven av grönska där den viktigaste delen var själva gångstigen. Senare kom det att betyda gång omgiven av regelbundet planterade träd där träden efterhand blev det viktigaste.

Några nutida definitioner

Allén har ett starkt skydd rörande dess biologiska mångfald via Miljöbalken.⁷⁵ Definitionen av en allé är denna:

Lövträd planterade i en enkel eller dubbel rad som består av minst fem träd längs en väg eller

det som tidigare utgjort en väg eller i ett i övrigt öppet landskap. Träden ska till övervägande del utgöras av vuxna träd.⁷⁶

En annan definition beträffande dagens alléer utgörs av Jordbruksverkets villkor för att en markägare eller arrendator skall kunna söka miljöersättning för skötsel. Grundkriteriet är att allén skall vara belägen på eller invid åkermark och ursprungligen planterats före 1940:

Anläggning av minst 7 träd ursprungligen planterade längs med en väg. Allén kan ligga bara på ena sidan eller på båda sidor om vägen.⁷⁷

Till sist anförs *Nationalencyklopedin* (NE) som beskriver ordet allé enligt följande:

[...] väg eller gata med träd planterade på båda sidor, vanligen i enkla rader men ibland även i flerdubbla led [...] Alléträden utgörs företrädesvis av våra vanliga lövträd.⁷⁸

Mest generell av nämnda definitioner är NE:s, vars syfte är att beskriva utan att värdera. Miljöbalkens definition är kopplad till alléns naturvärden enligt lagstiftaren, vilket innebär att kriterier såsom lövträd och äldre träd påtalas som viktiga liksom att det skall vara ett öppet landskap.⁷⁹ Miljöbalken intresserar sig inte för huruvida träden står på båda sidor om en väg eller bara på en sida. Det sistnämnda spelar inte heller någon roll i Jordbruksverkets regler.⁸⁰ Jordbruksverket skriver inte heller något om lövträd medan NE uttrycker att de flesta alléer består av lövträd. NE skriver att en allé skall bestå av träd planterade på båda sidor om en väg vilket har en historisk förankring. Samtliga nutida definitioner beskriver att träden skall vara planterade.

Avenue

Detta avsnitt handlar i första hand om det svenska historiska begreppet *avenue* som sedan utvecklats till dagens *aveny*. Nedan berättas om begreppet *avenue* och dess etymologiska utveckling. En beskrivning av ordet *aveny* återfinns i kapitel fyra då detta begrepp är tydligt förknippat med alléer i en stad.

I SAOB finns inte *avenue* som uppslagsord däremot ordet *aveny* som förr skrevs *avenuelad-venue*. Ordet kommer från latinet, *advenire* och består av förleden *ad = till* och *venire = komma*.⁸¹ Dess betydelse blir sålunda: *väg på vilken man kommer fram till en plats*.

Ett tidigt skriftligt belägg är från 1644 då Olof Hansson Örnehufvud tillverkar en "Land Chart" över Skåne som gillas av svenska regeringen och får ordern att:

[...] alla andre platzer som I Eder bemächtiga kunne, deras Pass, Broer, *avenuer* [min kursiv] och vägarne twert och ändelängs igenom landet [...] afsättia".⁸²

Det tidigaste skriftliga belägget enligt SAOB är från 1627 då Axel Oxenstierna använder ordet för att beskriva en väg på vilken man kan komma fram till ett ställe, ett pass. 1644 skriver Oxenstierna om "aduenen till stadhen". 1658 skriver den kunglige arkitekten Jean de la Vallée: "hugga aduenuer igenom skogen der som behöfwes, de samma afjämbna och med Trään besättia och plantera".⁸³ Jag tolkar La Vallée som att han skriver om en uthuggning i skogen där dessutom träd planteras. La Vallée nöjde sig inte med att ha skapat en uthuggning i skogen utan ville dessutom plantera träd, troligtvis med ett särskilt träslag. Som kunglig arkitekt fanns säkerligen resurser att kunna genomföra projektet. Ordet *avenue* används här på samma sätt som *allé*, det vill säga *gång omgiven av träd*. Samtidigt har *aduenuern* troligtvis tydliga mål, det vill säga *gången omgiven av träd* leder fram till något.

Fischerström skriver 1779: "Åtminstone borde *avenuern* prydas af Trään, hvilka, planterade vid sidorna af allmänna vägar [...]".⁸⁴

*Avenue*n, infartsvägen, hade således inte automatiskt träd planterade utmed kanterna.

En internationell utblick är på sin plats för att fördjupa förståelsen. Äldsta skriftliga belägg är från Claude Mollet 1615.⁸⁵ En person som använder *avenue* i England är John Evelyn år 1654. Evelyn gör en distinktion mellan en trädförsedd infartsgång "approach walk" i motsats till en vanlig infart eller en trädförsedd gång i trädgården⁸⁶ (bild 6).

I *The Oxford English Dictionary* finns följande tre definitioner på avenue:

1. "The action of coming, to approach."
Från latin *advenire, ad + venire = to come.*
2. "A way of access or approach."
3. "The chief approach to a country-house, usually bordered by trees; hence, any broad roadway bordered or marked by trees or other objects at regular intervals. Sometimes used of the trees alone [...]."⁸⁷

Det ovan nämnda ordet walk finns definierat enligt följande: "an avenue bordered by trees". Detta sades redan 1596 då avenue bara stod för själva gången. 1711 var betydelsen den samma som Evelyns enligt Joseph Addison: "There is a long walk of aged Elms."⁸⁸

Enligt Pradines användes avenue och allé båda för att beskriva en allé utmed en väg i Frankrike under 1600-talet. 1680 definierar Richelet avenue såsom "grande allée qui conduit dans quelque maison de plaisance et qui de part et d'autre est d'ordinaire bordée d'arbres".⁸⁹ För att komplicera språkfilosofin översätts den franske vetenskapsmannen Duhamel du Monceau 1763 begrepp *les avenues* till *alleen* i den tyska översättningen av hans bok om skogsträd.⁹⁰

Sammanfattningsvis kan sägas att det latinska *advenire* omvandlat till *avenue* i flera språk, har utvecklats i olika riktningar. På engelska där allé inte finns är *avenue* huvudord för det som vi menar med allé. Samtidigt är *avenue* inget som med självklarhet betyder en *väg på båda sidor omgiven av träd* utan detta måste ofta förklaras. Exempelvis skriver Cosgrove "avenues of trees".⁹¹

Huvudbetydelsen i Sverige var ursprungligen att beskriva *en infartsväg till något, ofta en stad eller ett gods*. Troligtvis fanns det inte träd utmed den utpekade vägsträckan, vilket stärks av Fischerströms ord ovan. Betydelsen *trädkantad väg* kommer först i och med att ordet *aveny* börjar användas på 1800-talet.

Begreppet *avenue* är nära besläktat med *allé* och jag menar att detta ords etymologi och

betydelse kanske har mer att göra med dagens landsvägsalléer än ordet *allé*.

"Å ömse sidor om vägen"

Under 1700-talet användes inte begreppet allé lika självklart som idag för att beteckna trädplanterade utmed en väg. Detta blir särskilt tydligt med uttrycket "å ömse sidor om vägen" vilket användes flitigt som synonym till allé. Från Krapperups gods och ägaren Petter Gotthard von Kochens journal står det följande den 21 mars 1764: "Begynt sätta willa Trähn på ömse sidor Kyrckiowägen."⁹²

I äldre texter framgår inte alltid trädslag men när det uppfattas är det ofta pil då detta uttryck används. På resan till Paris och Rom noterar Palmstedt vid Elmenhorn i norra Tyskland och därefter vid Pineberg:

Sedan vägen mitt på gatulagd och torfgärdesgårdar åfwanpå planterade med mar-ekbuskar samt pilar å ömse sidor af vägen [...].

Wägen öfwer alt gatulagd [...] samt pilar å ömse sidor af vägen.⁹³

Jag menar att detta uttryck är viktigt att känna till eftersom det indikerar att begreppet allé, i många fall, inte användes för att beteckna trädtrader planterade utmed en väg. Begreppet var då förknippat med parklandskapet i första hand. Det tyder också på att trädtrader utmed en väg var något nytt eftersom inget vedertaget begrepp alltid användes. Valet blev istället ett beskrivande begrepp *å ömse sidor om vägen*.

Chaussé

Chaussé-begreppet är idag obekant för många men har varit viktigt, särskilt som förbättring och uträtning av landskapet och inte minst genom de alléplanteringar som följde med *chausséerna*. *Svenska Akademiens ordbok* definierar *chaussé*:

(i sht om utländska förh.) stor o. bred (lands) väg försedd med upphöjd körbana (på underlag af sten, makadam o.d.) o. med afloppsdikey vid sidorna; stundom allmännare: (stor o. bred) landsväg.⁹⁴

Det viktigaste ordet i SAOB:s definition är *upphöjd* vilket tydligt ses på typritningar (bild 101).

Chausseringstekniken kommer från Frankrike där ordet *chaussé* redan 1693 fanns som en vägteknik.⁹⁵ Idén spred sig till såväl Holland, England, Danmark som Tyskland där chausserade vägar började anläggas under 1700-talet.⁹⁶ SAOB skriver inget om huruvida det brukar vara träd vid sidorna men tillgängligt bildmaterial visar att det nästan alltid förekommer. Träden är då planterade mellan väg och dike.⁹⁷ SAOB har inga belägg på *chaussées* från 1700-talet. Tvärtom tyder det svenska materialet på att chausseringar är ovanliga i Sverige före 1850. I en proposition till riksdagen 1840–41 fick ÖversteLieutenanten Israel af Ekenstam ett uppdrag att resa till norra Tyskland för att inhämta upplysningar om *chaussées* eller så kallade ”*macadamiserade vägar*”.⁹⁸ Chausserade vägar i Tyskland var en företeelse som intresserade Sverige. Vägen till Mannheim är enligt Palmstedt ”rät och chausserad, med trän å sidorne”.⁹⁹ Palmstedt gör flera noteringar om chausserade vägar som ökar kraftigt i Tyskland under andra halvan av 1700-talet. Kort efter af Ekenstams resa, 1847, projekteras en *chaussé* mellan Malmö och Hurva.¹⁰⁰ I litteraturen omtalas framförallt sträckan Malmö–Lund. Hela denna sträcka blev alléplanterad.¹⁰¹

Diskussion om begreppsanalys

En rad med träd planterade på ena sidan om en väg har innan Miljöbalkens och Jordbruksverkets definitioner aldrig tidigare benämnts allé. Definitionen i *Nationalencyklopedin* har däremot en historisk förankring och är helt korrekt. Samtidigt finns mera att berätta om en allé och då räcker kanske inte begreppet till. När betydelsen att anlända från ordet *avenue* också läggs in i diskussionen blir begreppet mer fulländat. Ingold skriver hur ”the landscape tells – or rather is – a story”.¹⁰² Detsamma kan appliceras på allén. Den är en berättelse, något mer än *planterade träd på ömse sidor om en väg*. Efter de empiriskt inriktade kapitlen tre, fyra och fem, återkommer denna diskussion i kapitel 6.

Väghistoria

Vägens historia har en tydlig koppling till myndigheternas syn på landskapet. Genom att studera statsmaktens syn på vägnarnas skick och sedan analysera hur det verkligen förhöll sig kan alléerna placeras in i ett sammanhang.¹⁰³ Efter Roskildefreden 1658 fick riksrådet Christer Bonde uppdraget att resa igenom de nyförvärvade provinserna och beskriva hur det såg ut. I augusti 1658 lämnade han rapport om södra Skånes bördighet men ”vägnarna hade han funnit jämmerliga”.¹⁰⁴ Vägnarna sköttes genom naturaunderhåll, vilket innebar att det var fastighetsägarna som skötte underhållet.¹⁰⁵

År 1734 försvinner den allmänna landslagen och ersätts med Sveriges rikets lag. I den nya lagen, byggningsbalken kapitel 25, finns det 15 paragrafer med överskriften *Om vägar och broar, huru de göras och byggas skola*. I § 6 står om tillverkande av diken på båda sidor om vägen vilket tidigare inte funnits i större omfattning.¹⁰⁶ Detta var ett led i att förbättra vägnarna vilket kunde ge utrymme även för andra företeelser som till exempel alléplantering. Från Tyskland finns belägg på hur man vid branta diken och i kurvor planterade alléträden tätare för att förhindra avåkning.¹⁰⁷ Trots lagen 1734 beskrivs vägnarna ofta vara i ett dåligt skick vilket ett flertal beskrivningar och reseskildringar omvittnar under 1700-talet.¹⁰⁸ Även under 1800-talet var vägnarna, särskilt huvudvägnarna, i ett sämre skick i Sverige jämfört med flera europeiska länder såsom England, Frankrike, Holland, Belgien, Tyskland och Danmark.¹⁰⁹ Avsaknaden av chausserade vägar skilde ut Sverige, vilket tidigare diskuterats. Vägen mellan Malmö–Lund var en av de första *chaussées* i Sverige, anlagd först under 1850-talet.¹¹⁰

§8 behandlar vem som är väghållningsskyldig:

Alla, som å landet hemman äga eller bruka, skola vägar röja och broar bygga, och vare ej heller konungens gårdar och ladugårdar därför frie. Var skall sitt skifte få efter den del, han i by äger, och som det för alla lägligast faller; och

ligge där konungens befallningshavande vård å, att den ene ej mera betungas än den andre. Städerna röje och hälle väg och broar, så långt stadens ägor räcka.

Undantagna var "Ridderskapet och Adeln" eftersom de haft detta privilegium även under den danska tiden.¹¹¹ Detta fick man behålla ända fram till 1891 i och med den nya väglagen. Prästerskapet hade också haft detta privilegium men blev väghållningsskyldiga redan 1723.¹¹²

När det gäller vägdelningsdistriktsområden saknas det föreskrifter för detta i 1734 års lag. Sedan lång tid tillbaka har ett väghållningsdistrikt utgjorts av ett härad eller ett tingslag. En kunglig resolution tydliggör sakfrågan 1735:

[...] av vederbörande häradsrätt skulle lagligen undersökas, huru stor del av kungs- och allmänna landsvägarna samt av härads- och sockenvägarna varje hemmans åbo efter hemmantalet med vägröjning borde underhålla.¹¹³

Varje hemman hade således en vägloft att sköta vilket inte är något unikt för Sverige. Erik Palmstedt nämnde vägstenar i trakten kring Hannover under sin resa i Europa 1778–80: "Wägsstenar äro helt små pyramider med påskrift och rutentalet för hwar gård at underhålla."¹¹⁴ Mer om väglofter i kapitel 5 eftersom dessa även hade en koppling till planterandet av alléer.

Fram till 1891 låg således ansvaret för det allmänna vägnätet på de mantalsatta fastigheterna. Från 1891 togs detta ansvar över av nyinrättade väghållningsdistrikt¹¹⁵ som ofta geografiskt utgjordes av häradet.

Trädplanteringar utmed vägarna verkar vara helt frånvarande i såväl Sveriges rikes lag som Kungliga Förordningar. Det var istället landshövdingarnas intresse för trädplanteringar utmed vägarna som styrde utvecklingen. I Skåne var landshövdingarna för Malmöhus län, Carl Adlerfelt 1764–69 och Wilhelm af Klinteberg 1812–29, särskilt drivande i fråga om vägar och alléer.¹¹⁶ Mer om planteringar utmed vägarna följer i kapitel 5 då landshövdingarnas länskungörelser i huvudsak berörde bönderna.

Alléer i Europa – idéhistoria, teori och praktik

Kulturgeografen Tomas Germundsson skriver i artikeln "Adelns geografi, gods och landskap genom tid och rum" om Svenstorps gods och hur forrådet av landskapet inte var isolerat från omvärlden utan tvärtom en del av det feodala Europa. Slakten Ulfeldt tillhörde den danska makteliten och herremansborgen som uppfördes på 1590-talet är ett renässansens praktexempel. De största och mäktigaste godsen hade ett omfattande kontaktnät och bör tidigt ha fått kontakt med renässansens idéer. Samma förhållanden fanns i övriga Sverige som under 1600-talet blev en stormakt. Liksom Ulfeldt anlätade den kungliga arkitekten Hans van Steenwinckel d.ä., engagerade stormännen i Sverige de främsta inom arkitektur och trädgård i att forma den nya stormakten.¹¹⁷

Utifrån detta resonemang vill jag undersöka hur det förhåller sig med alléer. *Vilka idéer fanns i Europa? Implementerades dessa i Skåne? Har det funnits alléer utmed vägarna på samma sätt som i Skåne? Har de i sådana fall lika lång kontinuitet, eller längre? Går det att se om alléer är planterade med utländska förebilder, inspiration eller mer konkret genom handel och utbyte av varor, exempelvis träd?*

I ett europeiskt perspektiv finns forskning som har analyserat hur idéer inom arkitektur har spridits.¹¹⁸ Landskapsforskningen har i första hand fokuserat på spridning av jordbruksteknik och inte på symboliska landskap eller landskap som en ideologi.¹¹⁹ Med syftet att placera in den skånska allén i ett sammanhang är det värdefullt med en kortare introduktion till alléernas historia i Europa.

Italien

Människan har planterat träd utmed vägarna i Europa sedan 1500-talet, troligtvis redan under 1400-talet.¹²⁰ Från Italien spreds idéer från de välkända renässansarkitekterna. Detta var grunden för mycket av den arkitektur, trädgårds-

design och landskapsgestaltning som spred sig över Europa från 1400-talet och framåt. Renässansarkitekten Vincenzo Scamozzi (1548–1616) rekommenderade allén som ett nyttigt objekt när det gällde att organisera en herrgård vilket gav den en särskild ställning och storslagenhet.¹²¹ Förutom Scamozzi skrev Leon Battista Alberti (1485), Sebastiano Serlio (1540) samt Andrea Palladio (1580) byggnadsläror, samtliga inspirerade av Vitruvius *De Architectura* (14 f.Kr.).¹²²

Under 1400 och 1500-talen uppfördes för adelsläkter i Vicenza och Venedig ett antal villor i närheten av städerna. Villorna var avsedda för nöje. Symmetri och perspektiv var viktigt.¹²³ Planterade träd utmed gångar och vägar ingick i konceptet. Enligt Wimmer saknas dock bilder vilket medför problem med att exakt förstå alléns syfte och utseende.¹²⁴ Som tidigare redovisats fanns dessutom inte begreppet allé vilket innebär ytterligare tolkningsbekymmer. I sammanhanget kan inte Palladios betydelse överskattas. Exempel på inflytandet går att finna i den engelska och holländska 1600-tals klassicismen med Inigo Jones och Jacob van Kampen. Sveriges karolinska arkitektur med Jean De la Vallée och Nicodemus Tessin d.ä. är också påverkade av Palladio.¹²⁵

Av särskilt intresse i Palladios verk är tredje bokens del om vägar. Palladio inleder med att ”Vägar bör vara korta, bekväma, säkra, angenäma och vackra. Korta och bekväma bliva de, om de dragas raka och göras breda”. Palladio menar vidare att vägarna måste vara säkra på grund av tjuvar och fiender som kan gömma sig. Därigenom kan såväl pilgrimer som härar se sig omkring för att upptäcka faror. Palladio påstår att den öppna vyn ständigt ger nya vyer vilket medför att det inte blir så tröttsamt att gå. Palladio skriver vidare:

[...] och liksom man i städerna ökar gatornas skönhet genom att vid dem uppföra vackra hus, så giver man vägarna på landet ökat behag genom att på ömse sidor om dem plantera träd, som med sin grönska glädja våra sinnen och med sin skugga skänka oss svalka.

Det är intressant att läsa hur Palladio jämför träd vid en landsväg med hus i en stad, båda med syftet att öka gatornas/vägarnas skönhet. Enligt Palladio finns det flera sådana landsvägar vid Vicenza, särskilt Cigogna, greve Odoardo Thienes lantegendom och godset Quinto. Dessa planerades av Palladio själv för att därefter ha blivit förskönade av ägarna.¹²⁶ Palmstedt skriver om Palladios landskap 1778–80:

Wägen från Vicenza är ganska jemn men ej wäl hållen, hela landet derom är såsom en städad trädgård, wackra åkrar planterade med mulbärs-träd i rätta lineer samt winrankor emellan dem; å sidorne af wägen jemwäl löfträd [...].¹²⁷

Samtidigt som arkitekturböckerna anses som synnerligen betydelsefulla, kan också konstateras att i jämförelse med bebyggelse ges endast ett litet utrymme för allén. Palladio ger allén uppmärksamhet i några få rader som beskrivits ovan och likadant är det med Scamozzi. Ottenheim menar att Scamozzi hade ett större inflytande i Holland jämfört med Palladio.¹²⁸ Liksom Palladio skriver Scamozzi om alléer tillhörande noblessen i samhället. Särskilt omnämns deras lantgårdar belägna nära städerna. Vägarna till lantgårdarna borde leda rakt fram till huvudingången, eftersom denna vy är vackrast och mest utsirad. Ytan närmast corps-de-logi bör vara halvmåneformad eftersom denna form är mest smakfull samtidigt som flera vägar kan ansluta. Scamozzi ger flera exempel på vägar omgivna av skuggiga träd redan under 1500-talet. Vägarna bör vara mellan tio-tjugo meter breda. Bredden på vägarna är beroende av deras placering i landskapet, längd, användning och trafikmängd. Vägar till lantgårdar bör vara de bredaste eftersom de anger storslagenheten på lantgården. De skall ligga något högre än det omgivande landskapet och vara helt raka. Alléerna planteras utifrån en dekorationsaspekt i en, två eller fyrdubbla rader. En fördel med alléerna är den skugga som träden ger vilket medför ett utrymme för promenader och diskussioner i allén. En annan stor fördel

är det virke som fås när de mogna träden huggs ned. De gamla träden ersätts med nya samtidigt som det ger ägaren en bra extra inkomst. Detta tyder på att ägaren till lantgården också äger träden utmed vägen till lantgården. Makten i landskapet är tydligt manifesterad i alléträden. Uppgiften från Scamozzi om gamla träd indikerar att det har funnits alléer utmed vägarna sedan 1500-talet och troligtvis sedan 1400-talet eftersom Scamozzi omnämner gamla och stora träd. Begreppet allé eller något liknande verkar dock inte användas.¹²⁹

Frankrike

Att Frankrike under 1600- och 1700-talen var ett föregångsland när det gäller trädgårdsarkitektur är väl känt. Mindre bekant men ändå noterat är att även landsvägsalléer tidigt uppstod i Frankrike.¹³⁰ De äldsta trädplanteringarna utmed vägarna i Frankrike utfördes troligtvis under 1500-talet. År 1552 utfärdade Henri II ett dekret om att plantera träd utmed allmänna vägar.¹³¹ Henri IV regerade i Frankrike 1589–1610 och under hans tid utfärdades en lag att almar skulle planteras utmed vägarna för att de vägfarande skulle kunna följa vägen vid översvämning.¹³² Eftersom begreppet allé ännu inte var etablerat är det oklart om det var i form av alléer eller trädreder som de franska regenterna menade. Detta knyter an till diskussionen om vilket som kom först, begreppet eller företeelsen och svaret bör med all sannolikhet ha varit företeelsen.

Den troligtvis mest omtalade personen som propagerade för träd utmed vägarna är Napoleon. Syftet var att militären vid truppörflyttningar skulle kunna erhålla skugga och ved. Ytterligare ett syfte var att kunna se vägen vid olika typer av dåligt väder. Trädslag valdes utifrån tillgång och beroende på jordart.¹³³ Alléerna utmed vägarna hade en tydlig nyttoaspekt.

Holland

I Holland anammades den italienska renässansarkitekturen och omvandlades till holländsk palladianism som sedan spreds vidare till bland

andra Brandenburg och Östersjöländerna.¹³⁴ De tidigaste alléerna i Potsdam utanför Berlin planterades exempelvis av holländska trädgårdsmästare under slutet av 1600-talet.¹³⁵ En av de mer kända och inflytelserika holländska arkitekterna under 1600-talet var Jacob van Kampen.¹³⁶ Av särskilt intresse är vägen mellan städerna Utrecht och Amersfoort, anlagd 1647. Vägen integrerades inte i landskapet utan tog snarare över landskapet med sin 60 meter breda och helt linjeräta struktur. Den stora skalan var en viktig aspekt för att framhålla prakt och skönhet i landskapet. Utmed vägen placerade van Kampen 25 lantegendomar till borgarna i de båda städerna. Det var 376 meter mellan varje gård och utmed vägen planterades flera rader träd.¹³⁷

Hounselaarsdijks gods i Holland, ägt av Prins Frederik Hindrik av Orange (gudbarn till tidigare omnämnde Henri IV), kan ses som ett exempel på hur idéhistoria och teoretiska framställningar spreds. Landskapsarkitekten Rebecka Tucker menar att inspiration till anläggningen, som omgestaltades cirka 1615–25, återfinns i den italienska villan med omgivande landskap, inte minst när det gäller symmetri och axialitet.¹³⁸

För svenskt vidkommande kan nämnas markhistorikern Märten Sjöbeck som pekade på att särskilt holländska influenser renderade ett avtryck i landskapet, framförallt kring Göteborg. Göteborgs starka koppling till Holland är dels förenat med stadens grundläggande, dels med att staden låg nära kontinenten tack vare sjöförbindelserna till Västeuropa. Den stora fördelen med Göteborgs placering var att holländarna (och andra) slapp de höga tullavgifterna genom Öresund.¹³⁹ Inom Göteborgs borgerskap fick det holländska inflytandet en påverkan först i trädgårdarna och därefter i det kringliggande landskapet.¹⁴⁰

Hortonomen Rune Bengtsson menar att cirka 10 000–15 000 parklindor importerades till Sverige från Holland under 1600- och 1700-talen.¹⁴¹ Under denna tid förekom ett kollektivt namn, ett särskilt begrepp, för parklind från Holland, nämligen *tilia x hollandica*.¹⁴²

Bengtsson menar att initialt importerades själva trädet men så småningom startade inhemska plantskolor.¹⁴³ Dessa förökade då ett holländskt material vilket innebär att det i Sverige finns lindar med genetisk kontinuitet från 1600-talet som inte finns kvar i Holland.¹⁴⁴ Samtidigt eller eventuellt tidigare såg Lidbeck till att frö av lind hämtades från Holland. 1758 sådde Lidbeck i Lund frön av "Holländsk lind".¹⁴⁵ Dessa frön kan ha kommit från trädgårdsgesällen Olof Åberg som år 1757 genomförde en resa till Holland. Lidbeck författade en instruktion till Åberg daterad 27 jan 1757 där punkt tre är särskilt intressant: "Holländarnes sätt att flytta allehanda trån och i synnerhet lindars [...]".¹⁴⁶ Lidbeck gjorde själv en studieresa till Holland och med sig hem tog han en mängd växter däribland 2 000 exemplar av den holländska bandpilen.¹⁴⁷

Danmark

Den fysiska närheten till grannen i väster, Danmark, samt det faktum att Skåne tidigare varit danskt har medfört att alléns historia delvis är densamma i de båda områdena. Detta gäller såväl godslandskapet, stadslandskapet som byarnas landskap. Utan att gå händelseutvecklingen i Skåne i förväg alltför mycket, kan konstateras att godsens alléer i Danmark emellanåt är minst lika imponerande som i Skåne och vid många städer har det funnits alléer. Vid Köpenhamn fanns det träd planterade utmed infartsvägen 1693.¹⁴⁸ Barnekow & de Geer omtalar en infartsväg till Köpenhamn 1768 som "[...] avenuen ifrån Helsingöhr och med alléer planterad [...]".¹⁴⁹ I byarnas landskap har alléer, precis som i Skåne, planterats utifrån såväl nytta som "prydelse"¹⁵⁰ vilket jag återkommer till i kapitel 5. Några skillnader finns generellt och en är hur staten styrde över vägarna. I Skåne var det vägglottsägarna som skötte vägarna och få statliga vägar fanns före år 1900. I Danmark styrde staten över huvudvägarna och från 1761 anlades ett flertal chausséer. I lagen fanns en tydlig reglering, särskilt genom den första samlade vägförordningen från 13 december 1793.

Här fanns instruktioner om plantering utmed vägarna för att skydda de vägfärdande mot väder och vind. Vidare beskrevs andra enligt förordningen viktiga syften med träden såsom skugga och som optisk ledning för den vägfärdande.¹⁵¹ Man påpekade också att vägträden var viktiga för att kunna se vägen i mörker, snödrev samt att sandiga vägar inte torkade ut lika snabbt.¹⁵²

Storbritannien

England och Skottland var föregångsländer när det gällde innovationer inom lantbruket, exempelvis indelningen av jordbrukslandskapet i farmer eller så kallade plattgårdar.¹⁵³ Under 1700-talet propagerades i Sverige för levande hägnader, det vill säga ett levande växtmaterial som hägnad. Inspiration fick förespråkarna bland annat från Storbritannien där häckar med eller utan enstaka träd löper längs med vägarna. Alléplanteringar längs med landsvägar tycks däremot inte ha förekommit i någon större utsträckning, vilket utesluter direkta förbindelser länderna emellan inom detta område. Olausson menar dock att import av engelska lindar till Sverige förekom.¹⁵⁴

Landskapsarkitekten Pär-Inge Gustafsson skriver om att lika vanligt som alléer utmed landsvägar är i det franska slättlandskapet, lika ovanliga är de i det engelska. Gustafsson skriver att alléer för en engelsman representerar "det uniforma, det militanta och det förhatligt franska."¹⁵⁵ Gustafssons tolkning visar hur landskapet kan användas för att förstärka eller försvaga en ideologi. Konstvetaren Paul Gough driver detta vidare i sin uppsats om första världskriget och hur allén sågs som en stark symbol för det främmande kontinentaleuropa. Allén sågs som något negativt, karaktäristiskt för det i sinnet symmetriska Frankrike.¹⁵⁶

Alléerna planterades oftast i godslandskapet, på ängs/betes/åkermark i syfte att förstärka siktstråk, och under 1600-talet blir det mer omfattande.¹⁵⁷ Allén är parallell med utvecklingen av *the English country house*. Herrgårdarna blev ett uttryck för makt och rikedom.¹⁵⁸ Kulturgeografen William George Hoskins menar att

Bild 6. En anmärkningsvärd allé i Storbritannien är "the Long Walk". Allén finns vid Windsor Castle, är drygt fem kilometer lång och omfattar över tvåtusen kastanjer. Detta var den viktigaste entrén till herrgården eller, som i detta fall, slottet. År 1654 användes orden "avenue" och "walk" av adelsmannen John Evelyn enligt följande: "let them read for avenue, the principal walk to the front of the house" (Couch 1992, s. 12). Fotograf: Patrik Olsson.

utvecklingen av herrgårdarna ofta var en tävlan mellan godsägare. Allén – den raka linjen – visade hur man var herre över naturen.¹⁵⁹

Alléerna kunde innehålla över 1 000 träd, inte sällan planterade i flera rader från huvudbyggnaden ut i landskapet, ibland i så kallade *Quincunx*.¹⁶⁰ En av de mer kända anläggningarna med alléer är Hampton Court med en gåsfot, *patte d'oise*. Det är tre alléer, *avenues*, som strålar från huvudbyggnaden ut i landskapet, vilket ger enorma utblickar. Avståndet mellan trädraderna i en engelsk *avenue* kan vara mycket breda. Longwater Avenue vid Hampton Court är 67 meter bred mellan de innersta raderna.¹⁶¹

Tyskland

Även från dagens Tyskland finns belägg för tidiga planteringar av träd utmed vägarna. Träden bestod oftast av så kallade nyttoträd, det vill säga träd som i sig självt gav nytta oavsett hävd. Exempel på detta är fruktträd, nötträd och mullbärsträd. År 1580 var alla vägar in mot Dresden planterade med fruktträd.¹⁶² Kurfursten Friedrich Wilhelm I i Brandenburg gav 1713 order att byvägarna skulle planteras med pil, fruktträd och mullbärsträd. År 1754

fick alléträdsplanterandet ytterligare ett uppsving då 161 000 träd planterades, även detta i Brandenburg. Syftet var att kunna se vägen under vintertid, att ge frukt till befolkningen samt olika nyttigheter från pilen såsom foder, täckekäppar, ved och grenar till korgtillverkning. Först under 1800-talet när anläggandet av *chaussées* kommit igång ordentligt planterades stora, höga träd som ek, lind, lönn med flera.¹⁶³

Professorn i ekonomi vid Lunds Universitet 1758–86, Claes Bleckert Trozelius, skriver om pil och poppel-pil som gör "jättestor nytta i vissa trädfattiga orter i Tyskland".¹⁶⁴ Trozelius var preses för ett femtiotal avhandlingar och arbetade och propagerade i merkantilismens och självhushållningens anda. När det gäller den praktiska planteringen i Sverige menade Trozelius att man kan så ett moget pilfrö eller, hellre, åka till svenska eller tyska Pommern och där skaffa poppel-pil för en ringa penning.¹⁶⁵ Florgård menar att det faktum att delar av Pommern tillhörde Sverige är intressant kopplat till alléernas utveckling.¹⁶⁶ De nordöstra delarna av Tyskland benämns idag Mecklenburg-Vorpommern. Tiden 1648–1815 tillhörde denna del Sverige och benämndes svenska Pommern. Denna del omtalas emellanåt i källmaterialet

och bör ha spelat en roll för spridning av idéer om landskap och alléer från Europa via Pommern till Skåne.¹⁶⁷ Från Pommern till Sverige kom trädgårdsmästare och den skånska adeln hade ett kontaktnät där.¹⁶⁸

Sammanfattningsvis kan konstateras att flera skriftliga belägg finns på att vetenskapsmän i Sverige torde blivit internationellt influerade då de kände till och läste litteratur från olika europeiska länder. Internationella influenser snappades också upp av arkitekter och godsägare. Trozelius omnämner exempelvis den franske hovträdgårdsmästaren DuHamel du Monceau, tyskarna Kretschmar och Neuman samt engelsmannen John Evelyn. Träd och fröer har importerats från Holland, England och Tyskland, och troligtvis från ännu flera länder. Förutom denna spridning av idéer, influenser, varor och till och med yrkesmäniskor (som till exempel trädgårdsmästare) var den europeiska eliten ofta sammanflätad i släktrationer vilket också torde bidragit till en ökad påverkan och utbredning av idéer.¹⁶⁹ Den internationella översikten ger en inblick i såväl skillnader som likheter i alléernas utveckling mellan olika länder i Europa. De empiriska kapitlen skall närmast undersöka hur detta förhåller sig ur en skånsk synvinkel.

Sammanfattning kapitel 2

Detta kapitel om allén och landskapet kan ses som en introduktion till ett forskningsfält som under senare tid blivit mer uppmärksammat. Begrepp och företeelser som illusion, dialektiska samband och ideologiska landskap har

diskuterats samt praktik/estetik och kognitiva/mentala landskap. Jag menar att en analys av landskapets historiska geografi blir bristfällig om dessa begrepp inte finns med som teoretiska perspektiv. Alléns roll som betydelsebärare kan inte underskattas då den så tydligt är en för-ening av ovan nämnda begrepp. För att förstå allén i ett sammanhang krävs en förståelse av dess transformation med hjälp av människans hand från natur till kultur. Vi måste vidare ha en kunskap om processerna bakom de beslut som leder fram till planterade träd utmed en väg.

Kapitlet har också mer detaljerat diskuterat begreppen *allé* och *avenue* i första hand men även *ömse sidor om vägen* samt *chaussé*, deras etymologi och användning genom tiden. Kapitlet avslutades med en översikt av alléer i några europeiska länder med bakgrund och betydelse för landskapet. Syftet är att sätta den svenska, och speciellt den skånska allén i ett vidare internationellt perspektiv.

Avhandlingen skall nu i tre empiriska kapitel analysera alléerna med hjälp av ovan nämnda teoretiska ansatser, alléns etymologi och mot bakgrund av den europeiska situationen. Det handlar om att förstå att synen på landskapet har varierat eftersom den är såväl tidsbunden som kulturellt betingad och individuell. De empiriska avsnitten kommer därför att analysera allén som ett resultat av både praktiska och estetiska aspekter. Det handlar vidare om att se allén som både natur och kultur. Den är ett resultat av en landskapsuppfattning där man även måste förstå de bakomliggande faktorerna, och där landskapet kan ses som passivt eller aktivt, som en illusion och en faktisk verklighet.

Godsens landskap

Om man som turist eller i andra ärenden får genom landet, känns det ofta som ett angenämt avbrott, då man nalkas en herregård. Även om man saknar kunskap om dess befintlighet, får man liksom i förväg en aning om dess närvaro. Skogarna blir mera välsköta, åkrarna större och naturen som sådan blidare. Så till slut börjar en allé. Den mer eller mindre framkonstruerande stämningen har nått sin kulmen och man avvaktar blott att gården eller slottet skall träda fram.¹

HEMBYGDSMANNEN och skriftställaren Pehr Johnssons citat ovan kan sägas vara karaktäristisk för helheten gods, landskap och alléer. Inte minst handlar det om makten över landskapet, vilken förstärks genom anläggandet av alléer. Johnsson grundade 1918 Göinge Hembygdsförening i norra Skåne och författade över 100 artiklar om kulturmiljövård, bland annat några artiklar om alléer. Det senare får generellt sägas vara ovanligt, särskilt med tanke på att Johnsson i huvudsak verkade i Göinge, en bygd med ett mindre antal alléer jämfört med övriga Skåne. På många gods har alléerna sedan länge ett starkt fäste, och idag är det framförallt i godslandskapet som alléer fortfarande kan dominera landskapsbilden. När det gäller benämningen *gods* ämnar jag inte gå in i detalj på olika definitioner, och därmed inte heller hur begreppet kan skilja sig jämfört med *slott* eller *herregård*. Jag väljer att använda en landskapsbeskrivande definition som ekonomihistorikern Mats Olsson använt i sin avhandling om skånska gods, och som kortfattat går ut på att det på ett gods finns en godsdomän med åker, äng, betesmark och skog tillsammans med en ståndsmissig byggnad, ekonomibyggnader och trädgård. Ingående i godset finns också

arrendegårdar.² De sistnämnda kan under den analyserade perioden ha försvunnit men fanns i början av 1700-talet på alla gods.

Analyserade gods

Sammanlagt har nio skånska gods valts ut som fallstudier i detta kapitel. Två av dem har djupstuderats, nämligen Krapperup och Övedskloster.³ Studien av Övedskloster täcker snarast ett godscomplex då det även inbegriper andra gods som innehavaren Hans Ramel (1724–99) ägde under andra halvan av 1700-talet. Ramels efterlämnade godslandskap ses av många som monumentala och är idag uppmärksammade i kulturmiljösammanhang.⁴ Valet av Krapperup som fallstudie motiveras särskilt av ett omfattande källmaterial kring alléerna men också av dess geografiska placering i Skåne, eftersom nordvästra Skåne är något underrepresenterat i de övriga empiriska kapitlen.

Relativt omfattande studier har genomförts vid två gods med stora system av plattgårdar, nämligen Araslöv och Engeltöfta. Plattgårdarna, som är stora arrendegårdar anlagda under 1800-talet, innebar omfattande nyordning i landskapet, bland annat anläggandet av alléer.

Bild 7. Godset Marsvinsholm 1680 enligt von Burmans veduta. Flera av von Burmans bilder innehåller trädplanterade i rader men ingen har träden planterade utmed en väg som vid Marsvinsholm. Om bilden är korrekt, vilket inte alls behöver vara fallet – det kan vara en förskönad bild – kan den vara den tidigaste bilden som visar en allé utmed en väg. Källa: von Burman 1756.

Godsen Barsebäck, Bäckaskog, Gedsholm, Wanås och Vittskövle är utvalda för kortare övergripande analyser. Urvalet är gjort utifrån flera olika motiv. Godsen kan vara omnämnda av samtiden såsom föredömen när det gäller alléer, till exempel Barsebäck. De kan också vara omnämnda idag som speciellt värdefulla och intressanta, eller för att ha ett särskilt intressant källmaterial. De utvalda godsen bidrar även till avhandlingens syfte att försöka nå en geografisk spridning i Skåne.

Bakgrund

Från början av 1500-talet till den svenska erövringen vid 1600-talets mitt anlades ett flertal renässansborgar och slott.⁵ I samband med detta kan alléer ha planterats utmed vägnätet, men tillgänglig litteratur omnämner inte detta. Några källor kan utnyttjas retrospektivt såsom indicium på att alléer skulle kunna ha förekommit. En bild på Marsvinsholms gods (bild 7) från 1680 uppvisar till exempel en allé.⁶ Bilden kan vara förskönad men om bilden talar

sanning, torde träden varit planterade före det svenska maktövertagandet 1658 eftersom de inte ser ut att vara nyplanterade.⁷

På 1610-talet uppförde Anders Bille slottet Rosendal och anlade i samband med detta en väg mot Kropps kyrka ”skuggad av stora lövträd”.⁸ Här kan det således ha funnits en allé. Diskussionen om att alléer *kan ha förekommit* under den Skånska *adelsvaeldens* 1536–1660 är en hypotes som jag dock inte kommer att utveckla i detta sammanhang.

Perioden 1611–1718 brukar i den svenska historieskrivningen benämnas *stormaktstiden*. Krig och expansion av Sveriges territorium etablerade även civila kontakter där kunskap och kultur förmedlades.⁹ Vid mitten av 1600-talet nådde Sverige sin största geografiska utbredning och i kölvattnet av detta nybildades ett stort antal storgods. Sverige blev, enligt vissa bedömare, ledande inom trädgårdskonst i Europa under andra halvan av 1600-talet.¹⁰

Schering Rosenhanes skrift *Oeconomia* från 1660-talet är en värdefull källa från denna tid. Rosenhane var adelsman, född 1609 på släkt-

godset Torp i Södermanland, och med stor lantbrukserfarenhet från Sverige och utomlands, främst Tyskland. Han var bland annat landshövding i Östergötland, överståthållare och riksråd. Boken är en handbok för unga adelsmän, och beskriver hur en sätesgård bör anläggas:

Till nytta uthi ett hushåll, så wäll som till prydnad och till en hederlig wällust och recreation hörer adt en Sättegård haffwer sine krydde- och trögårdar, iämwal och humblegårdar på beqwämliche orter omkring gården, item adt wägarna till gården och näst om husen blifwa mäd sköna träd i en god ordning besatte, som gifwa skugga och wackert ansende för gården. Och äfter där mäd långsamt tillgår och trän intet så snart komma till sin mogna och storlek, så bör thänna planteringen skee mäd thet första arbete som wid en sättegård företages, så framt husbonden wid sin lifftid will hafwa där nytta och hugnad utaff.¹¹

Rosenhanes idéer är intressanta och värdefulla ur flera olika aspekter. Han använder inte begreppet allé, men beskriver fenomenet, vilket tyder på att företeelsen fortfarande var relativt ovanlig. Vidare påtalar Rosenhane att det är viktigt att trädplanteringen tillhör det första en godsägare bör göra vid en nybyggnad. Alléns praktiska funktioner betonas, ”skugga” såväl som dess estetiska, ”wackert ansende”.

Skåne blev 1658 erövrat av den expanderande svenska stormakten och den efterföljande perioden karaktäriserades av krig och oroligheter. Få gods ny- eller ombyggs under denna tid. Särskilt tydligt är detta på bilderna i de så kallade ”Burman-Fischers Skånska prospecter” där flera gods tydligt har varit illa av krigen.¹² Den generella nedgången i Skåne medförde att det på kort sikt endast planterades ett fåtal alléer, om ens några. Jag kommer att visa att effekten på längre sikt blev tvärtom: ett krislandskap tvingade fram planteringar av träd, däribland alléer.

Konsthistorikern von Schwerin menar att det är först efter de skånska krigen på 1720- och 1730-talen som en ny byggnadsverksamhet påbörjades, med Ugerup, uppfört 1714, som ett

tidigt undantag.¹³ Årtionden därefter byggs ett flertal gods om eller nybyggs, och i Schwerins beskrivning omnämns bland annat Bälteberga 1739 och Krapperup 1740.¹⁴ Källmaterial visar att dessa två gods anlägger alléer relativt tidigt.¹⁵

Omfattning

En indikation på att alléer var ovanliga i Skåne ännu vid mitten av 1700-talet är att Linné nästan inte alls berör alléer i sin *Skånska resa* år 1749. Lantmätaren Johan Lorentz Gillberg nämner endast några få alléer i sina beskrivningar över Skåne 1765 och 1767.¹⁶ Två årtionden senare visar däremot de så kallade Rålambska akvarellerna på en mera allmän förekomst av alléer vid godsens.¹⁷ Enligt konstvetaren Siegrun Fernlund börjar alléer i en större omfattning att planteras i Skåne från och med 1760-talet. Denna slutsats dras med stöd av ovan nämnda skriftliga källor samt de 78 Rålambska akvarellerna från 1780-talet. För att kunna verifiera Fernlunds påstående bör flera skriftliga källor analyseras, liksom kartmaterial. Inledningsvis behöver dock några källkritiska aspekter kring det undersökta materialet klargöras.

Linnés beskrivningar av alléer i Skåne torde i stora drag stämma. En kritisk genomgång av hans skrift gjordes kort efter utgivningen 1751 av godsägaren Carl Hallenborg och han har inga särskilda anmärkningar i fråga om alléerna.¹⁸ Linnés noteringar av landsvägsalléer är få, vilket torde överensstämma med det verkliga antalet landsvägsalléer i Skåne. Linnés skrift kan dock inte betraktas som ett faktaverk där information om samtliga alléer som fanns vid denna tid anges, vilket inte heller var syftet. Linné skriver exempelvis inget om någon allé vid Krapperup trots att han besökte godset och här då bevisligen fanns en nyplanterad allé (mer om Krapperup senare i kapitlet). När det gäller Gillberg måste man vara observant på att det som grund för hans sammanställning är godsens som lämnat uppgifter om sig själva. En källkritisk aspekt måste vara att godsens kunde överdriva omfånget av sina egendommar.

Bild 8. Kartan visar Skåne med de alléer som fanns 1812–20 enligt Skånska rekognosceringskartan. Alléer var då i huvudsak en ny företeelse som endast fanns sparsamt. Mer omfattande koncentrationer fanns utanför städerna samt vid några gods. Källa: Olsson & Jakobsson 2005.

Detta verkar dock av allt att döma inte vara fallet angående beskrivningar av alléerna. En jämförelse med andra källor, såsom lantmäterikartor, stärker Gillberg som källa – även om de inte alltid stämmer helt. Det kan vara så att det faktiskt fanns fler alléer vid gods än vad Gillberg och lantmäterikartorna anger, men då av pil. Godsens tyckte kanske inte att dessa var värda att nämna utan beskriver hellre sin fina trädgård. Det är också nödvändigt att för äldre beskrivningar notera svårigheten att alltid klargöra huruvida allén är belägen i trädgården eller fungerar som en landsvägsallé. Detta är inte så givet som det först kan tyckas vara. Av allt att döma stämmer även Rålamb's akvareller i stort, även om de fallstudier jag genomfört visar att Rålamb kan ha ritat in vackra alléer som en form av idealplan.

En genomgång av de lantmäterikartor som finns på Lantmäteriet över gods i Skåne¹⁹ från 1600-talet till år 1900 visar att det är ytterst ovanligt med återgivna alléer före 1750.²⁰ Jag har funnit alléer på två kartor, båda från 1689. Eventuellt finns några få till men det är tveksamt om träden har koppling till vägen eller i första hand till omgivande landskap, till exempel en planteringshage eller en fruktträdgård. Under perioden 1700 till 1750 finns det inga kartor på Lantmäteriet med återgivna alléer, medan det i enskilda godsarkiv finns några exempel på kartor från nämnda period som visar alléer.²¹ Drygt tio gods har alléer markerade på lantmäterikartorna under perioden 1750–1800.

Linnélärjungen Anders Tidström, liksom topografen och sedermera medlemmen av Patriotiska sällskapet, Abraham Abrahamsson

Bild 9. Näsbyholm (t.v.) och Dybeck (t.h.). De båda kartorna visar att alléer kan ha funnits redan 1689 utmed infartsvägarna till godsens. Särskilt allén till Näsbyholm är tydlig. Källor: LmS, Gärdslövs socken, Näsby nr 1-14, akt L69-20:1, 1689; Östra Vemmenhøgs socken, Dybeck, akt L269-3:1, 1689.

Hülphers, noterade 1756 respektive 1758 endast ett fåtal gods med alléer. År 1760 lämnar provinsialschäfern Johan Barck in en berättelse om jordbruket i Malmöhus län för år 1759. Han skriver då om hur "herrskaerne låta sättia åtskilliga slags wackra träd af lind, ask, och lönn wid sina wägar".²² Denna källa är en av få som är motstridig jämfört med tidigare nämnda samtidigt som det inte framgår hur många gods som anlagt alléer. Den tyske resenären Kerner menade att flera av de skånska godsens kring år 1800 uppvisade en framstående kultur, till och med högst i landet. Kerner angav bland andra Vegeholm, Marsvinsholm och Maltesholm som goda exempel. Bara trettio år tidigare hade situationen enligt Kerner varit helt annorlunda.²³ En faktor som återspeglar detta uppsving är godsens allésystem som kring sekelskiftet 1800

hunnit bli omfattande vid ett antal gods. Den Skånska rekognosceringskartan (bild 8) visar att alléer fanns vid ett flertal gods. Alléer förekom också vid städerna, särskilt de tre garnisonsstäderna Kristianstad, Landskrona och Malmö. Viss förekomst kan också skönjas i byarnas landskap, särskilt i södra och västra Skåne. Sammanfattningsvis är det rimligt att hålla med Fernlund i analysen att alléer vid godsens planterades i nämnvärd omfattning från och med 1760-talet.

Några tidiga exempel

Två lantmäterikartor från 1689 indikerar att det funnits en infartshall vardera till godsens Näsbyholm i Gärdslövs socken och Dybeck i Östra Vemmenhøgs socken (bild 9).²⁴ Kartor-

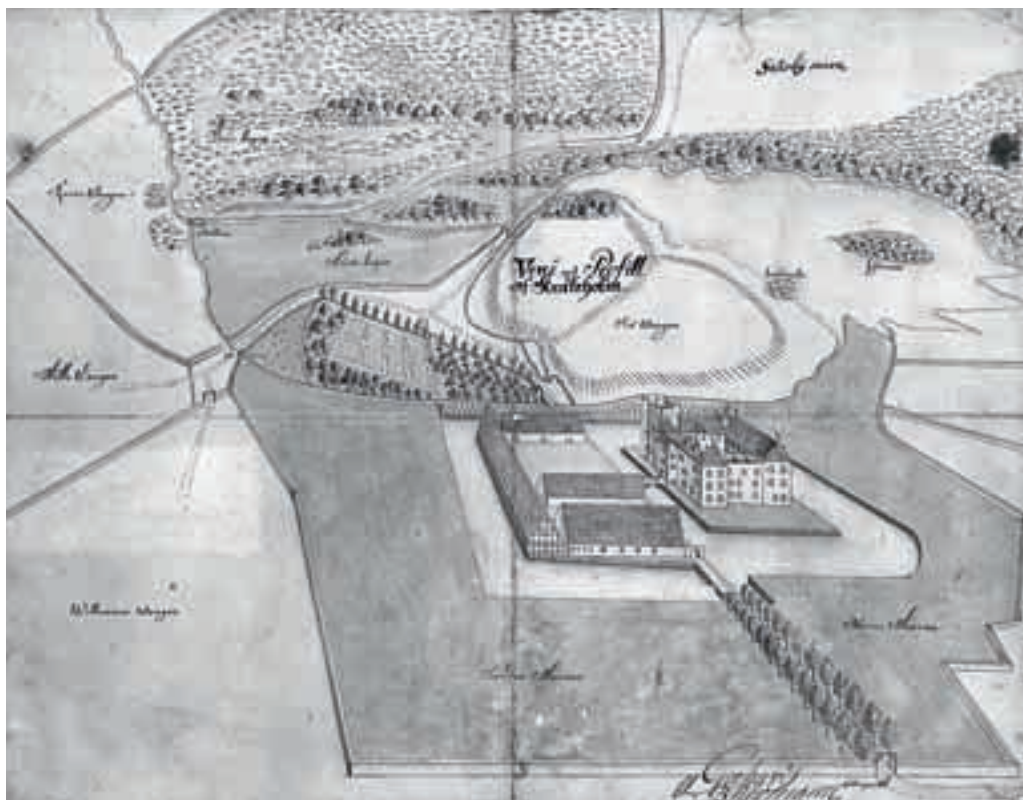

Bild 10. Krageholm 1699. På von Burmans teckning finns en allé utritad vilken senare saknas på kopparsticket. Allén tar sin början vid en port och kantar därefter vägen genom ängarna fram till vallgraven innan gårdstomten. Åtta år senare karteras hela Krageholm och då saknas allén på lantmäterikartan (LmM, Sövestads socken, Krageholms sätesgård, akt 12-söt-3, 1707). Källa: Nordiska Museets Arkiv, Herrgårdar och boställen, m.m., Skåne vol. 10. Krageholm.

na är gjorda av lantmätnarna Olof Naering och Anders Schiöring. Förutom dessa finns som vittnesmål från tiden före 1700 en teckning av Gerhard von Burman från 1699 som föreställer Krageholms gods med en utritad allé (bild 10).²⁵ Lantmäterikartorna visar startpunkter och slutmål för alléerna. De börjar vid gränsen till de underliggande byarna Näsby respektive Dybeck och leder fram till huvudgårdens tomt. Vid Dybeck visar kartan en portal och vid Näsbyholm ett vattendrag med bro. Trädslag framgår inte av kartorna och tyvärr saknas skriftliga akter (beskrivningar) till kartorna. Även om sådana hade funnits, så hade trädslag troligtvis inte noterats eftersom akterna generellt saknar information om alléer. De tecknas som lantmätaren använder för träd på kartan över Dybeck

indikerar att det är olika trädslag i parken och i allén. Markeringen för alléträdslaget fortsätter söderut utmed vattendraget. Pil är ett trädslag som trivs vid vatten och därmed ett troligt alternativ. Det går dock inte att fastställa, men det vore logiskt och stöds av vad Linné skriver vid sitt besök på Dybeck:

Pilar voro planterade vid alla gårdsgårdar och gjorde icke allenast en stor prydnad utan ock mycket nytta. Pilplanteringen är ett av de nödigaste för Skåneland, utom vilket det näppeligen i framtiden kan bärga sig.²⁶

Om samma resonemang förs för kartan över Näsby och Näsbyholm, vilket är rimligt eftersom de är framställda av samma lantmätare, så framgår det att tecknet för alléträdet är det-

samma som i trädgården, men inte samma som vid Dybeck. Detta kan tyda på att ett annat trädslag använts. Gillberg skriver om Näsbyholm 1765 att ”Ifrån gården upp till Näsby by är en wacker plantering eller allée”.²⁷ Det framgår inte heller huruvida träden hamlades eller formbeskärdes.

Fallstudie Krapperups gods, Brunnby socken

Källmaterial

Krapperup är värdefullt som fallstudie utifrån flera aspekter, främst av källmässig karaktär.²⁸ På Krapperup finns ett ovanligt omfattande arkivmaterial där inte minst kartbeståndet är stort. Det finns över 500 kartor där den äldsta är från 1675.²⁹ Samtliga kartor från Krapperups arkiv har studerats.

Av de sammanlagt 500 kartorna har endast fyra kartor allée inritade. Dessa är:

- Geometrisk karta över åkerjorden till Krapperups säteri, 1743
- Åkerjorden till Säteriet Krapperup, 1787
- Säteriet Krapperups tomt, 1789
- Inägorna till Krapparp och Möllehesle, 1794–95.

Trots den stora mängden kartor är kartarkivet vid Krapperup inte komplett vilket gör det nödvändigt att även konsultera Lantmäteriets kartarkiv (det framgår av källhänvisningar i det följande när så skett). Det kan också förekomma olika versioner av samma karta, med skillnader mellan kartversionerna, vilket är ytterligare en anledning till att studera kartorna som finns i Lantmäteriets arkiv.

De flesta kartorna i Krapperupsarkivet har en tydlig koppling till Krapperup och dess underlydande gårdar.³⁰ Kartmaterialet kan grovt indelas i ekonomiska kartor och militära kartor. Utöver dessa finns det även exempelvis tomtkartor. Gemensamt för samtliga kartor som analyserats är frånvaro av en redogörelse för alléerna i den skriftliga beskrivningen, alternativt att kartbeskrivningen helt saknas.

En skriftlig källa med information om Krapperups allée är den så kallade *von Kochens journal*. År 1734 tog två bröder von Kochen över Krapperup. Släkten von Kochen härstammar från Narva i Estland. Fadern hette Christoffer von Kochen och dog 1711 i Stockholm.³¹ Efter att brodern Johan Henrik köpts ut blev Petter Gotthard von Kochen ensam ägare till Krapperup. Han skrev journal över händelser vid godset från 1734 till sin död 30 år senare, då hans brorson Christopher von Kochen övertog godset.³² Den efterlämnade journalen finns som en avskrift på 1 600 maskinskrivna sidor.³³ Journalen beskriver vardagslivet dag för dag på Krapperup och kan exempelvis handla om att von Kochen får en middagsgäst, att inspektorn åker till Mörarps ting, att det tröskas på fem logar eller att ”Snön af Giärden blifwit bortkastad”.³⁴ Oftast är det korthuggna registrerande meningar och här finns sällan noteringar om känslor eller bakomliggande tankar. Dagligen återkommande är von Kochens noteringar om vädret och nästan lika ofta tackar han Gud för det som ska ske eller har skett.³⁵ Trots sin kortfattade form är journalen mycket värdefull för studier av landskapets historia. Sätter man in noteringarna i ett sammanhang får man en bild av hur von Kochen såg på landskapet vid denna tid. Det finns ett flertal noteringar av allée och synen på träd och landskap som är av intresse. Tillsammans med kartmaterialet kompletterar källorna varandra och ger en gedignare bild. Förutom dessa källor har även reseskildringar, vägdelningsprotokoll, räkenskaper och tidskrifter studerats i Krapperups arkiv och bibliotek.³⁶

Krapperups historia och alléerna

1667 köpte Maria Sophia De la Gardie godset Krapperup. Hon genomförde flera ombyggnadsarbeten och beställde bland annat 6 000 glaserade tegelpannor från Holland till taket.³⁷ Förutom att det fanns kapital, visar detta på kontakter med Holland.

I en tidigare studie läggs teorin fram att det skulle planterats en allé mot Brunnby kyrka redan under De la Gardies tid på Krapperup.³⁸

Bild 11. Geometrisk charta öfver Sättegården Krapperup 1718. Källa: LmS, Brunnby socken, Krapperup nr 1-15, geometrisk avmätning, akt L32-13:1, 1718.

Utifrån genomförd materialgenomgång kan jag inte finna något som styrker detta, och i de studier av skriftligt källmaterial före 1734 som bebyggelsehistorikern Caroline Ranby genomfört finns inga noteringar om alléer (även om det inte har varit hennes syfte att utröna).³⁹ Allén skulle fortlöpande ha kompletterats med pil under första hälften av 1700-talet.⁴⁰ von Kochens äldsta notering om alléträd är från 19 december 1747.⁴¹ Den äldsta kartan som utvisar en allé är från 1743 (bild 12). Att allén, om den existerat, vid denna tid skulle ha sträckt sig till kyrkan verkar inte heller rimligt eftersom allén enligt yngre källor aldrig nått längre än till bygränsen mot Brunnby.⁴²

Den äldsta kartan som finns över Krapperup är en geometrisk avritning från 1718, beställd av den dåvarande ägaren Johan Gabriel Sparfvenfeldt (bild 11). Ekonomin var vid denna tid ansträngd, vilket kan tyda på att Sparfvenfeldt i första hand önskade rationalisera jordbruket för att öka produktionen. Någon allé varken fanns eller planerades enligt kartan, vilket är rimligt eftersom detta skulle ha tagit resurser

i anspråk som inte fanns. Kartan är intressant även ur andra aspekter, och jag vill främst dra uppmärksamheten till den raka vägen genom Krapperups inägor. Troligtvis är vägen vid kartans tillkomst på ett planeringsstadium med syftet att rätta en äldre väg eller anlägga en helt ny väg. Det senare är inte helt uteslutet eftersom det enligt Gerhard Buhrmans skånekarta från 1684 inte finns någon väg mellan Krapperup och Brunnby, trots att kartan även anger ”små vägar”.⁴³ Anledningen till denna eventuella avsaknad av en väg kan ha varit att Krapperup inte hade patronatsrätt till Brunnby kyrka (det vill säga rätten att erhålla tionde med krav på att bland annat hålla kyrkan i skick). Enligt Ranby har endast Maria Sophia De la Gardie haft patronatsrätt och då under en kort tid, 1672–80.⁴⁴ Det innebär att den koppling som ofta finns mellan ett gods och sockenkyrkan saknades här. Detta kan i sin tur innebära att vägen mellan Krapperup och Brunnby kyrka inte var så prioriterad som den skulle kunna varit, vilket också kan ha bidragit till avsaknaden av en allé.

År 1743 lät dåvarande ägaren von Kochen skifta Krapperups inägomark (bild 12). Lantmätaren Johan Hielmberg kom till Krapperup den 19 april 1743 för att upprätta karta och handlingar. Bönderna var såväl in- som utsocknes, vilket betyder att den som i praktiken brukade åkermarken var bonde antingen i någon av byarna i Brunnby socken eller i en by tillhörande Krapperup utanför Brunnby socken. Det innebär att en del bönder kunde ha en lång väg att resa för att bruka marken. Samma system fanns när det exempelvis gällde vägskötsel. Om de väghållningsskyldiga bönderna även hade ett ansvar för att sköta alléträden utmed en väglottssträcka, kan detta ha påverkat skötseln på ett negativt sätt. Ju längre ifrån den aktuella vägstrecken bonden bodde, och därmed ju mindre nytta som bonden själv fick av den utförda åtgärden, desto sämre resultat. Uttorkade träd nämns ibland som anledning till att alléträd har gått ut. Uttorkning av trädens rötter kan också ske på vintern, särskilt om träden varit oskyddade och blivit transporterade en längre sträcka.

24e nov. 1743, [...] en hoop willa trähn af utsockne bönder blev hitkörda som för frosten ej kunde planteras.⁴⁵

Den 20–26:e april genomfördes delningen på kartan och den 3:e maj 1743 var den renritad och underskriven.⁴⁶ Kartan är dels en beskrivning av ett befintligt landskap, dels en plan för ett framtida landskap. På kartan syns tydligt en allé markerad i öst-västlig riktning till gränsen mot Bräcke by. Att den verkligen fanns i landskapet stöds av andra källmaterial (se nedan), men dess exakta sträckning är oklar. Enligt kartan startar allén vid Krapperups beteshagar och kantar vägen igenom de planerade nya skiftena på inägomarken fram till corps-de-logiet. Detta är den information kartan ger, och här framstår nackdelen med ägomätningsskattor över inägomarken när det gäller studiet av alléer tydligt: vi vet ingenting om vare sig väg eller allé mot Brunnby i landskapet öster om inägomarken.⁴⁷ I en tidigare studie anges att:

Den raka, två kilometer långa allén, som förbinder slottet med sockenkyrkan i Brunnby, är markerad redan på en geometrisk karta över sätesgården från 1743.⁴⁸

Detta kan alltså dock inte beläggas utifrån kartmaterial då det helt enkelt inte finns någon karta som visar landskapet från inägo-gränsen till Brunnby. Jag menar att det snarare är troligt att en kortare sträcka av allén först planterades från en logisk startpunkt – inägomarksgränsen – för att senare förlängas till en annan startpunkt, nämligen Krapperups gräns mot Brunnby, vilket Skånska rekognosceringskartan visar.⁴⁹ Eftersom markreformen gällde inägomarken, löpte allén troligen bara inom inägomarken. Jag tolkar kartan som att allén är ett sätt att tydligt markera den nydaning som är på gång. von Kochens journal anger följande:

2 april 1743, Eodem planterat Rön och Pijhl på ömse Sijdan om Kyrckiovägen⁵⁰

19 april 1743, Eodem satt resten af pijhlar på Kyrckiovägen [...]⁵¹

Detta innebär att en plantering skedde just före lantmätare Hielmberg gjorde sin kartering och att han då tog med de helt nyplanterade alléträden. Man kan också notera att den allé som idag löper i nord-sydlig riktning precis förbi godset inte är återgiven på 1743 års karta. Med största sannolikhet existerade den alltså inte då, och var förmodligen inte heller planerad. Detta kan tyda på att det viktiga rörelsemönstret i rummet var i öst-västlig riktning, det vill säga mot sockenkyrkan.

Journalen i kombination med Hielmbergs lantmäterikarta ger oss tillräckligt med fakta för att kunna konstatera att en allé med pil och rönn blev planterad i samband med skiftet av åkermarken 1743. von Kochen använder dock inte ordet allé, vilket kan tyda på att begreppet allé vid en landsväg inte var så vanligt vid denna tidpunkt. von Kochen skriver istället ”ömse sijdan om kyrckiovägen”. En orsak till detta kan kanske spåras i alléns historiska definition där ordet *allé* har sin grund i det franska språket och betyder *gång* (jfr *aller* = *att gå*), vilket

Charta
 Öfver Kjöperorden till
 SÄTERI ET KRAPPERUP
 Belägen till
 MALMÖHNS HÖWDINGEDOME
 Och Lagsmets Hårad
 samt Öfverordhöfheten
 i Skåne.

RICE
 S
 BÄCKEN

FALADSHARK TILL SÄTERGÅRDEN

diskuterats i kapitel 2. Eftersom allén historiskt funnits i park och trädgård kan platsen för trädraderna tänkas ha haft betydelse för ordvalet: allén var något för park och trädgård och där användes normalt inte heller pil i alléerna utan exempelvis lind.

von Kochen nämner att lind finns planterat vid corps-de-logi samt vid stallgården och vallgraven, däremot aldrig i alléerna. Linden har sedan 1700-talet varit ett populärt trädslag, framförallt parklind. Skogslinden har sällan använts och Rune Bengtsson menar att av samtliga landsvägsalléer av lind består endast cirka 5-10% av skogslind.⁵² Dessa har sannolikt ofta hämtats från skogsmark. Vid Krapperup informerar von Kochens journal om att lindträden hämtats från skogen och sedan formklippts. Ett utdrag ur von Kochens journal ger en bild över hur man arbetade med lindträden:

15 dec. 1746, [...] trädgårdsmästaren har varit på Kullagården och grävt upp linder.

16 dec. 1746, [...] nya linder vid stallgården och plankverk låtit sätta eftersom de gamla utgått.

26 nov. 1754, [...] hämtat 20 st linder i kullamarken.

5 mars 1763, Trädgårdsmästaren begynt skiära linder ikring stallgården.

7 mars 1763, Trädgårdsmästaren fullbordat putza linder kring stallgården.⁵³

Användandet av pil i allén kan tyda på att von Kochen inte hade tillräcklig tillgång till lind för att kunna plantera utmed landsvägen. I Skåne var lind dessutom troligtvis ännu ett främmande och ovanligt inslag utanför bebyggelsemiljön och trädgården, vilket kan vara en annan anledning till att välja pil. Några år senare planterar von Kochen *willa trähm*, det vill säga vilda träd, från skogen i allén. Vilka trädslag detta gäller framgår inte, men eftersom von Kochen tidigare nämnt pil, rönn, lind och olika fruktträd vid namn, så kan det vara andra trädslag. Följande rad är från journalen:

22 mars 1764, [...] fullbordat sätta willa Trähm ömse sidor om Kyrckiovägen.⁵⁴

Fram till för några år sedan stod en asp i allén med ett omfång på 4,75 meter.⁵⁵ Detta träd kan ha varit ett spår från dessa tidiga försök till alléplantering.

Efter karteringen 1743 dröjer det till 1787 innan en ny karta framställs, då i samband med att en ny åkerdelning genomförs. Tiden 1743–64 kan dock analyseras med hjälp av von Kochens journal. Följande noteringar illustrerar hur det går med allén:

24e nov. 1747, [...] en hoop willa trähm af utsockne bönder blev hitkörda som för frosten ej kunde planteras.

19e dec. 1747, Låtit plantera några 70 willa Trähm på södra Sijdan af kyrkovägen.

22e dec. 1747, [...] och i går resten af willa Trähm blifwit planterat.

17e april 1749, Nembdeman staplat i kring grafwen Pijhlar och satt kyrkovägen pijhlestabbar i stället som utgångne woro.

28 april, 1749, Låtit sätta de återstående pijhlar på kyrkovägen.

21 mars, 1764, Begynt sätta willa Trähm på ömse sidor Kyrckiovägen.⁵⁶

Träden som planteras är pil och *willa trähm*. von Kochen verkar ha haft problem med planteringarna, då de måste ersättas vid flera tillfällen.

Ett "tillrät(t)alagt" landskap

Lantmäterikartan från 1787 visar ett *tillrät(t)alagt* landskap med uträtade vägar, vattendrag och gränser (bild 13).⁵⁷ En *rät(t)ning* av landskapets naturliga, organiska former har skett.⁵⁸ Även vägen som löper förbi Krapperup i nord-sydlig riktning har rätats och löper helt spikrakt förbi godset. Alléträden är tydligt markerade och finns nu inte bara längs vägen mot öster utan även i nord-sydlig riktning, förbi Krapperup. Kartan bör sannolikt tolkas som en vision av ett framtida linjärt landskap. En tolkning av kartan tillsammans med von Kochens journal ger en indikation på att allén i nord-syd är nyligen planterad, alternativt endast på planeringsstadiet. Allén finns också med på en tomtkarta

över Krapperup från 1789. samt på vedutan från Rålamb's samlingar, även denna från 1780-talet. Allén bör således ha blivit planterad någon gång under 1780-talet.⁵⁹

I diskussioner kring hur landskapet rätas ut vid den aktuella tiden tolkas detta ofta som ett tecken på hur synen på naturliga former i landskapet får ge vika för ett rationellt synsätt, i sin tur en följd av principerna för jordbrukets reformering under den agrara revolutionen.⁶⁰ Ett utmärkande drag var den effektivisering av jordbruket som i kölvattnet av en växande marknad stödde sig bland annat på vetenskapliga framsteg och rationell markarrondering. I exempelvis protokoll till skifteskartor är det i första hand ekonomiska anledningar som anges till omarronderingen, inte minst ur en stängselbesparande synvinkel. Rätningen av vägar och planterandet av alléer kan ses som en både praktisk och visuell förstärkning av ett nytt rationellt tänkande, där kartans raka streck dominerar över det böljande kulturlandskapet. Lantmäterikartor visar att landskapet kring flera stora skånska gods "rät(t)ats" vid denna tid och att det linjära dominerar landskapets strukturer. Landskapsarkitekten Kjell Lundquist har skrivit om den "rika räta linjen" i en artikel som behandlar godset Ulvåsa i Östergötland och dess raka infartsväg med allé. Lundquist menar att syftet med det välavvägda geometriska landskapet handlar om att återupprätta och återskapa det förlorade paradiset, att undanröja kaos för att åstadkomma en ordnad värld. I det geometriskt spikraka ligger också det sköna och den enskilde kunde "träda in på 'den rätta vägen'".⁶¹ Jag menar att allésystemet på Krapperup bör ses i ljuset av denna utveckling.

När fanns det egentligen alléer vid Krapperup? – Tolkning av källmaterialet

Allén mot Brunnby har på lantmäterikartan från 1787 fått trädmarkeringar just så som det kan tänkas ha sett ut i verkligheten, det vill säga med luckor i allén på grund av att träd har dött. Som tidigare beskrivits verkar det inte ha gått

Bild 14. Krapperup 1780-talet. Akvarell av Anders Sigfried Rålamb. Notera att norr är till höger i bilden vilket innebär att allén som visas är den som sträcker sig förbi Krapperup i nord-sydlig riktning. Källa: KB Rål 4:0 nr 184, Krapperups sätesgård.

särskilt bra med trädplanteringarna utan träden måste ersättas ganska ofta. Detta indikerar att kartans tecken för träd kan vara direkt avbildade individer, vilket i så fall gör den till ett undantag vid en jämförelse med andra samtida kartor. Den detaljerade återgivningen styrker således att den öst-västliga allén verkligen existerade vid denna tid, och inte bara var en plan. Den nord-sydliga allén är mer svårtolkad.

Akvarellen i bild 14 ingår i den Rålamb'ska akvarellsamlingen från 1780-talet och visar en kort sträcka av allén från Krapperup mot norr. Träden är omsorgsfullt återgivna på den detaljerade akvarellen. Siegrun Fernlund menar att alléträden på Rålamb's akvareller generellt bör ses som symboler för trädrader snarare än som direkt avbildade individer.⁶² Vid en närmare anblick kan man emellertid på en del av Rålamb's akvareller se att träden är olika stora och att formen på träden inte heller är likadan överallt. Detta kan tyda på olika ålder och olika trädslag vilket delvis skulle motsäga Fernlunds kommentar. I Krapperupsakvarellen är dock alla trädssymboler likadana, vilket i så fall skulle kunna vara ett tecken på att allén i nord-sydlig riktning är tillkommen vid en tidpunkt och med enhetligt trädslag. Det kan dock också

Bild 15. Kartan från 1812–20 visar resultatet av reformerna under 1700-talet. Källa: KrA, *Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor*, 52c. *Skånska rekognosceringskartan*, blad III.W.198, 1812–20.

vara precis som Fernlund skriver, nämligen att träden är symboler för trädtrader och bara berättar att det finns en allé på platsen. Alternativt skulle Rålamb's målning samt kartorna från 1787 och 1789 visa planterade anläggningar.⁶³

Om den nord-sydliga allén existerade på 1780-talet skulle det kunna vara i form av ganska nyplanterade träd som under kommande årtionden inte klarade sig. Enligt Skånska rekognosceringskartan (bild 15) finns nämligen ingen allé mot Krapperup från norr, utan endast en kortare trädrad söderöver från Krapperup. Man måste dock ta i beaktande att rekognosceringskartans syfte är att visa landskapets topografi. Om det fanns små alléträd kanske militären inte ansåg det vara av något värde i att kartera dessa.

Allén mot Krapperup från Brunnby kantar i rekognosceringskartan hela kyrkvägen, med

början i bygränsen mot Brunnby. Gränsen är dock inte markerad eftersom kartan inte redovisar ekonomiska eller administrativa förhållanden. Laga skifteskartan från 1831 visar emellertid gränsen mot Brunnby, vilken då sammanfaller med alléns början på Skånska rekognosceringskartan.⁶⁴

Med tanke på redovisade kartanalyser och anteckningar i von Kochens journal är det anmärkningsvärt att allén mot Krapperup från gränsen mot Brunnby är återgiven som komplett på Skånska rekognosceringskartan. Stämmer kartan med verkligheten? År 1803 reste Jonas Carl Linnerhielm från Helsingborg till Krapperup via Fleninge och Jonstorp. Vid Jonstorp skriver han:

Samma kalhet och sandhedar omgifva Jonstorps kyrka och by [...]

Från detta ställe öfverfaras de fulaste fält, der ögat icke kan uppsöka någon skugga eller hvila, och kreaturen blott en knapp näring [...]

Emot Krapperup är det något fruktbarare, och bokar börjar synas, ömsom glest spridda, ömsom i större lundar. Slutligen för en allé hit. Den är lång, men omsorgen att underhålla och bevara eller fortsätta den, till trots för våldsverkarens agg, tyckes här, likasom på andra ställen, hafva tröttnat.⁶⁵

Linnerhielm använder begreppet allé vilket kan tolkas som att flera olika trädslag förutom pil används i allén. Detta stämmer i så fall väl med von Kochen som anger willa trähn i slutet på journalen. Linnerhielm skriver också att allén är lång vilket tyder på att den nu kantar vägen fram till gränsen mot Brunnbys. Träden verkar vara i dålig kondition på grund av bristande underhåll vilket överensstämmer med denna allés övriga dokumenterade historia. Det stämmer också in på andra alléer vid denna tid.⁶⁶ Skånska rekognosceringskartans riktighet måste därmed ifrågasättas. Det kan betyda att de militära topograferna inte tog hänsyn till alléträdens kvalitet eller ålder utan ritade ut hela allén trots att här kanske fanns luckor.

Diskussion och sammanfattning

Flera källor – von Kochens journal 1734–64, kartan från 1787 med allén mot Brunnbys, Linnerhielms anmärkningar 1803 samt Skånska rekognosceringskartans kartering av den misslyckade allén i nord-sydlig riktning – visar att skötseln av alléträden misslyckades påfallande ofta. Det berättas om utgångna träd nästan årligen i von Kochens journal, särskilt om man även inbegriper området vid vallgraven och stallgården som innehåller planterade träd.⁶⁷ Journalen visar samtidigt att von Kochen ansåg att skötsel av trädgård och park var viktig. Enligt journalen säljs såväl frukt som fruktträd där trädgårdsmästarens ansvar var särskilt viktigt. Trädgårdsmästarens omnämns dock inte vid plantering och skötsel av alléträden. Det är förvånande med tanke på Ahrlands studie om hur trädgårdsmästaren normalt var involverad i skötseln av alléer.⁶⁸

Alléerna hade en funktion av nytta genom att träden troligtvis hamlades, oavsett om det var pil, rönn eller andra vilda lövträd. Det kan också ha funnits fruktträd i allén. von Kochens syn på landskapet var till stor del av praktisk natur. Flera exempel i journalen visar också hur han förbättrade landskapet med stenmurar och klippta häckar. Med von Kochens ögon innebär detta även en försköning med geometriska förtecken. Landskapet rätas ut och blir mer *rätt* det vill säga ordnat. von Kochen är med all tydlighet herre över landskapet vilket inte minst hans journal visar. 1736 kommenterar han utgången av en torvtvist mellan Krapperup och Kulla Gunnarstorp.

13 maj 1736, [...] så skiär jag nu som een där äger Macht och Myndigheet därtill jämpte Rättigheet.⁶⁹

von Kochen beskrivs som en långsiktig ägare som instiftar fideikommisset Krapperup. Varför kvalitén på allén, och delvis även träden vid vallgraven och stallgården, under åren verkar ha varit så pass dålig förblir oklart. Det kan vara kopplat till det faktum att vägunderhåll liksom sannolikt skötseln av alléträden var frälseböndernas ansvar. Deras kunskaper om trädvård kan ha varit låg liksom den egna vinningen av att träden klarade sig.

Sammanfattningsvis kan vi summera tiden 1734–1820 vid Krapperup med att det endast fanns alléer kopplade till Krapperups huvudbyggnad. Alléerna till Krapperup kommer från söder, norr och öster det vill säga utmed samtliga infartsvägar. Den äldsta allén är från öster med kontinuitet från 1743. Kartorna visar att en uträtning av landskapet sker under 1700-talet i omgångar. 1787 års karta visar ett planerat landskap styrt med linjal där inte bara vägen är rätad utan hela inägomarken och vattendrag. Syftet med allén som planterades 1743 var att manifestera, markera och förtydliga det nya landskapet som var tänkt i och med delningen av åkerjorden samma år. 1787 sker en ny delning av Krapperups marker och det är troligt att allén förbi Krapperup i nord-sydlig riktning planteras

nu. Alléerna spelar en roll som betydelsebärande av det nya landskapet och som minne över en jordreform. Trots alléernas symboliska värde verkar de inte fått den omsorg de behövde, utan alléträd dog ut och ersattes nästan årligen.

De Ramelska godsens

Godslandskapet vid Övedskloster är unikt ur såväl ett skånskt som ett riksperspektiv. Allt från corps-de-logi till vägar och alléer anlades med högsta qualité. Det unika består av ett helhetsperspektiv på landskapet samt av resultatets storslagenhet. Ramel ägde nio gods som alla genomgick mer eller mindre genomgripande omgestaltningar under 1700-talet. Samtidigt är godsens representativa eftersom Ramels syn på landskapet och allén återfanns vid många andra större jordegendomar i denna tid.

Analyserar man övriga Ramelska gods kan man notera att Övedskloster i egenskap av instiftat fideikommiss skiljer sig genom att här blev byggnader och landskap än mer ståtliga än på andra platser. Corps-de-logiet färdigställdes 1776 och arkitekt var en av Sveriges främsta vid denna tid, Carl Hårleman. Hans Ramel (1724–1799), även kallad *Bygge-Hans* ärvde 1752 som ende son godsens Viderup, Sireköpinge, Maltesholm, Löberöd, Westerstad samt en stor summa likvida medel. För dessa medel utökade han sitt gods innehav med Övedskloster, Svansjö, Åsum, Silvåkra och Tulllesbo.⁷⁰ Ramels mäktigaste anläggning blev Övedskloster och det var här han instiftade ett fideikommiss 1766.⁷¹ Förutom ett nytt slott byggdes Öveds kyrka 1759–61, änkesätet Tulllesbo 1780 samt ytterligare ett flertal byggnader.⁷² Sammantaget genomgick Ramels gods stora omvandlingar vad gäller omgestaltning och/eller nybyggnation av ekonomi- och huvudbyggnader under andra halvan av 1700-talet. Vid godsens lades också stora resurser på gestaltning av landskapet. Mest bestående idag är de stensatta höga vägbankarna, främst den så kallade Höge Väg vid Maltesholm, samt alléerna, särskilt de vid Övedskloster. Ramel förändrade också land-

skapet genom utdikningar, system för ängsvattning, stenröjning och stenmursläggande.⁷³ Ramels insatser för lantushållningen belönades den 21 juni 1762 då han blev upphöjd från ryttmästare till överste av Rikens ständer. I redovisningen kring vad Ramel åstadkommit beskrivs bland annat att han anlagt sju planteringshagar av ek och bok samt en furuplantering på etthundra tunnland. Han hade också låtit lägga 90 kilometer stengärdesgårdar, ”några tusende famnars lefwande gärdesgårdar” samt över etthundra kilometer diken.⁷⁴ Ramel var ledamot av Kungl. Patriotiska sällskapet⁷⁵ i Stockholm, vilket arbetade för nya idéer inom lant- och skogsbruk.⁷⁶

Övedskloster är idag så kallat riksintresse för kulturmiljövården (M:K 100).⁷⁷ Området närmast huvudbyggnaden har ett lagstadgat skydd som byggnadsminne och i detta område ingår två alléer, allén mot corps-de-logi och allén till kyrkan. Övedskloster är således anmärkningsvärt ur ett flertal aspekter där inte minst odlingslandskapet med dess alléer utgör en viktig källa till förståelse av landskapets historia och nutida gestaltning.

Källmaterial och tidigare studier

På Övedskloster finns ett omfattande arkiv med såväl skriftliga handlingar som kartor. Liksom vid Krapperup finns det dock endast ett fåtal kartor med alléer inritade. Förutom dessa används också de tre tidigare omnämnda kartverken: Skånska rekognosceringskartan från 1812–20, Generalstabens topografiska karta, tryckt 1860 till 1869, samt dess konceptblad. Till sist har också Häradsökonomiska kartan, 1910–15 analyserats. Andra bilder som studerats är i huvudsak fotografier från dels Nordiska Museets herrgårdsstudie ”Herrgårdar och boställen” samt Gunnar och Henning Weimarcks bildarkiv med svart-vita fotografier över de flesta alléer vid Övedskloster från 1950-talet.

Carl Cronholm

En viktig källa till förståelse för tiden då Hans Ramel ägde Övedskloster är de så kallade *Carl*

Cronholms minnesanteckningar. Detta är det mest informationsrika dokumentet över Ramels tid.⁷⁸ År 1812 blev överinspektorn över de Ramelska godsens, Carl Cronholm, befalld att skriva ned det han kom ihåg från sin tid under Hans Ramel. Inga räkenskaper fanns då kvar från något av de Ramelska godsens eftersom de, enligt Cronholm, inte skulle förvaras mer än tio år efter Hans Ramels död 1799.⁷⁹ Detta är viktigt att notera och innebär att källmaterialet från Hans Ramels ägoperiod delvis är magert.

Cronholm beskriver i sina anteckningar hur Ramel förbättrade jordbruket, och några exempel härifrån ger en inblick i hur Ramel såg på landskapet både som resurs och som estetiskt uttryck. I sumpiga ängar lät Ramel freda ungsbogen. Marker med mycket mossa lät han harva med järnharv och sådde in gräsfrön som samlats vid höbärgningen. Han införde en typ av ängsbevattningssystem genom att med jordvallar sätta marken under vatten och sedan avleda vattnet igen. På hårdvallarna, det vill säga torrare ängsmarker, togs jordfasta stenar bort. En del vattnades med gödselvatten. I Cronholms redogörelse finns en särskild förbrik han benämner *planteringar*. Här beskriver han till exempel furuplanteringar som ger sparrar och bjälkar. I Övedstorps skog anlades en planteringshage för bok- och ekskog. Ramel har också hägnat in skogsparker med 6 alnar (cirka 3,5 meter) höga stenmurar till *djurgårdar* med hjortar och ”dåfdjur”. Cronholm beskriver att det finns 30–40 djur i varje och att de om vintrarna utfodrades med hö ”uti dertill för dem inrättade lador”.

Cronholm beskriver också trädgårdsmästarna och de stora trädgårdarna vid Övedskloster, Viderup och Maltesholm. Han skriver att ”öfvade ynglingar” fick resa till Holland, och att de efter flera års studier kom tillbaka för att till exempel anlägga ”vägar genom fyllda dalar, försedde med alléer för promenader”. Det är dock värt att notera att alléerna omnämns bara mycket kort. Cronholm skriver också om att levande häckar planterades vid Viderup som ”infredar och afdelar vångarna”. Åkrarna ut-

vidgades och inhägnades med stenmurar i ”nästan oräknelig mängd”. Arbetet med att upprätta stenmurar fortsatte även efter Cronholms redogörelse 1812 och under perioden 1817–23 anlades tre mil stenmurar.⁸⁰

Erik Gustav Lidbeck

En annan viktig källa har varit Erik Gustav Lidbecks efterlämnade papper som jag berört i kapitel 1.⁸¹ Av särskilt intresse är Riksdagsrelationen från år 1769. Lidbeck skriver där bland annat om de pilar som Ramel lät plantera vid allmänna vägar och bivägar vid Viderup.⁸² Pilträden behöver inte nödvändigtvis ha planterats som alléer utan de kan ha varit tänkta som häckar.

Hos Törje (1974) finns en uppgift om en stor import av alléträd från Holland till de Ramelska godsens år 1767.⁸³ Denna uppgift har använts som belägg för import av parklind, särskilt den parklind som användes i Stora allén vid Övedskloster. En jämförelse mellan Lidbecks efterlämnade papper och Törjes avskrift visar dock att Törje har skrivit av korrekt men tolkat fel. Lidbeck skriver:

Hvidarp blef 1767 ifrån Holland förskrifne 4000 st 3 års gamla aleplantor

1768 blefwo åter 6000 aleplantor införskifne och planterade samt 1000 stycken satta, som af egne frö på stället blifwit uppdragne [...] ⁸⁴

Törje tolkar ”aleträäd” som alléträd. Om han fortsatt att transkribera texten hade han emellertid redan på följande sida insett att det i verkligheten är trädslaget al som beskrivs. Lidbeck noterar här fördelarna med aleplantering. Den skadar inte gräsväxten och efter det att plantagelandet är avhugget slår den skott av rötterna och formerar en ny skog inom kort. Lidbeck har sett nyttan med olika trädskolors anläggande och i synnerhet de med al på platser där inga andra trädslag trivs. Lidbeck anser därför att al borde planteras kring torvmossor och på andra sankta ställen.⁸⁵ Det skall i sammanhanget framhållas att denna uppgift inte vederlägger uppgifter om import av parklind från Holland.

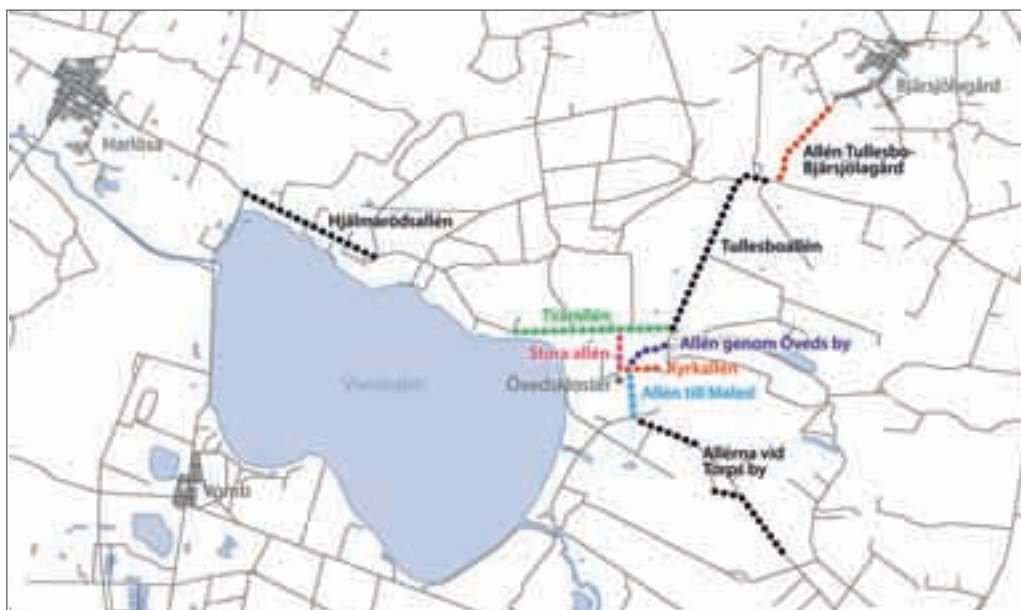

Bild 16. Alléernas utsträckning markerat på kartmaterial från 1810-talet till 1910-talet. Källa: Olsson 2010.

Bengtsson har tvärtom visat att träden kom just från Holland, men när och hur är mera oklart.⁸⁶ Lidbecks räkenskaper visar också hur han har beställt frö av lind från den i Holland verksamme svenske trädgårdsmästaren Sven Wittbom. 1767 finns en beställning via Lars Lundberg, trädgårdsmästaren på Hvidarp.⁸⁷ Mer om Lidbecks import av lindfrö finns i kapitel 2.

Övedsklosters allésystem

Det gestaltade landskapet vid Övedskloster är delvis utforskat,⁸⁸ inklusive alléerna.⁸⁹ Tidigare studier har kallat alléerna vid olika namn och dessa namn bibehålls i viss utsträckning i min studie (bild 16). En helhetsbild av allésystemet med fokus på dess kulturgeografi och kulturhistoria är däremot inte genomförd. Nedan beskrivs Övedsklosters alléer översiktligt utifrån en djupstudie jag tidigare genomfört.⁹⁰ Först ges dock en redogörelse för det i sammanhanget viktiga vägsystemet.

Vägsystemet

Den idag mest kända vägen som Hans Ramel anlade är "Höge Väg" vid Maltesholm. Även vid andra Ramelska gods anlades vägar och Carl Cronholm skriver till exempel om Viderup att man där har stensatt vägen mellan smedjan och Vårdshuset, samt vid ett flertal andra platser på herregården.⁹¹ Vid Övedskloster genomfördes också omfattande arbeten med vägarna som omnämns av samtiden. Den äldsta kartan som behandlar vägsystemet vid Övedskloster är en ägomätningsskarta från 1756 (bild 17). Ramel hade då ägt Övedskloster i tre år och kartan visar tydligt *planer* på att förändra vägsystemet genom att i första hand rätta befintliga vägar men även att anlägga rundlar vid vägkorsningar. Kartan finns i tre olika versioner tillgängliga via Lantmäteriets hemsida och på Övedsklosters gods. Skillnader mellan olika versioner av samma karta gör det nödvändigt att studera samtliga versioner av en karta för att förstå tankarna bakom den så småningom utförda anläggningen.

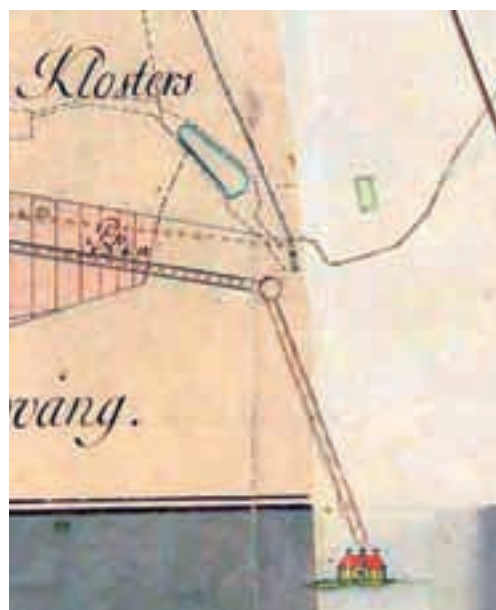

Bild 17. Kartan till vänster är den så kallade renovationskartan, till höger konceptkartan. Kartorna visar att det är viktigt att studera båda versionerna för att förstå tankarna bakom de landskapsförändringar man ville åstadkomma. Källor: LmS, Öveds socken, Öved, åkerdelning, akt L270-15:1, 1754; LmM, Öveds socken, Öved, åkerdelning, akt 12-öve-1, 1756.

Kartan visar den befintliga vägen som löpte något norr om den nya planerade. Flera saker är värda att notera om denna bild. Kartan är tillkommen cirka tjugo år innan det nya corps-de-logiet stod klart. Detta indikerar att det är viktigt att landskapet med vägar är redo att på ett ståndsmässigt sätt ta emot besökare när huvudbyggnaden står klar. Johan Lorentz Gillbergs beskrivning över Malmöhus län från 1765 innehåller uppgifter om vägsystemet då han skriver att "Wägarne till Gården äro med mycket kostnad anlagde [...]".⁹²

Kartan ger ingen information om det har funnits en planerad eller planerad allé. En arkitektonisk detalj är rundeln som aldrig kom till stånd, vilket kan tyda på att någon annan slutförde planeringen med vägarna. Frågan om vem som är arkitekt till vägsystemet och alléerna förblir i dagsläget obesvarad. Konceptkartan visar en rundel samt en rätad väg som leder linjärt mot Övedskloster. En av skillnaderna mellan de olika kartversionerna är de vägar som löper ut från rundeln mot nordost och sydost

enligt renovationskartan. Vägen mot nordost blev aldrig anlagd. De två vägar som möts kan tolkas som att funderingar på en tvärled fanns redan då men den exakta sträckningen blev annorlunda liksom att det enbart blev en T-korsning och ingen rundel med fyra anslutande vägar. Också värt att notera är att rundeln är osymmetrisk där vägen mot Övedskloster bryter symmetrin. När det gäller vägsystemet och kartornas bild blev sålunda ingen av planerna verkställda exakt såsom kartorna visar utan ett annat alternativ valdes. Det visar med tydlighet att dessa kartor dels visar en verklighet, dels visar en planerad framtid som kanske aldrig färdigställs. Detta är oerhört viktigt att känna till och reflektera över i analyser.

Stora allén

Stora allén vid Övedskloster leder besökaren rakt mot corps-de-logiet. Allén ingår i Övedsklosters byggnadsminne sedan 1982 (liksom Kyrkallén) och är naturminne sedan 1957.⁹³ Det är oklart vilket år allén planterades. I tidigare

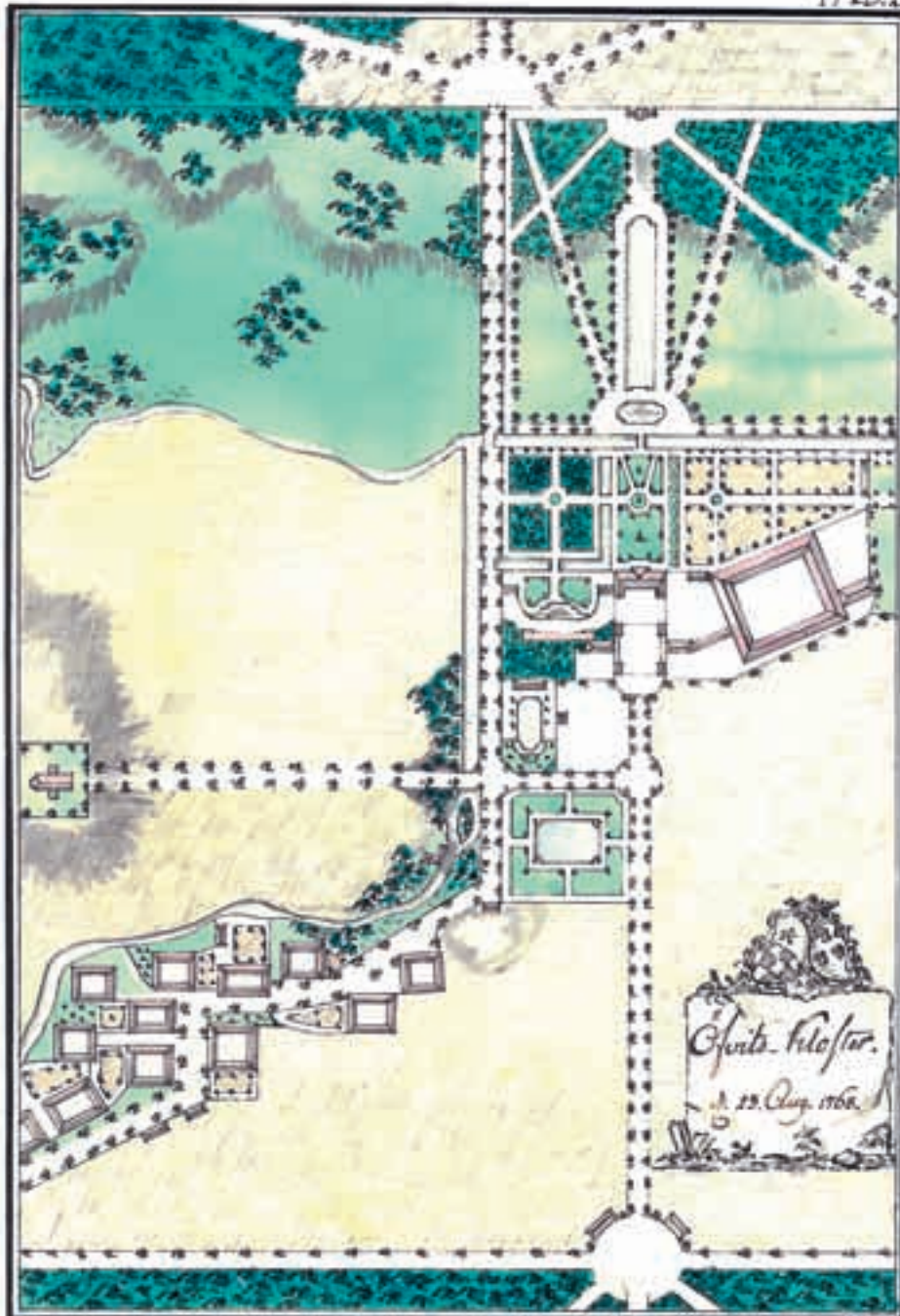

Bild 18. Barnekows & De Geers veduta från 1768. Observera att norr är nedåt i bilden. Vedutan är till stora delar vid tidpunkten för dess utförande, en plan, där flera delar blev verklighet. Några objekt som aldrig genomfördes fullt ut var rundlarna och de angörande vägarna. Öveds by skulle enligt planen förtätas och förskönas med träd vilket yngre kartor visar att så aldrig skedde. Källa: UUB, Barnekow & De Geer, 1768.

litteratur anges både 1760-tal⁹⁴ och 1770-tal,⁹⁵ dock utan hänvisning till någon bestämd källa. Den äldsta bilden där allén är noterad är på Barnekows & De Geers veduta från 1768 (bild 18). Bilden är delvis en idealbild som aldrig blev realiserad i verkligheten. De flesta alléer blev anlagda liksom det geometriska vägnätet, plus några rader till. Allén omnämns dock inte i deras resejournal vilket indikerar att allén på bilden är en försköning eller plan, och att den förmodligen ännu inte var planterad.⁹⁶ Allén består av parklind, och som Rune Bengtsson visat är dessa träd antingen importerade från Holland, eller har de sitt ursprung i Holland för att därefter ha blivit förökade i Skåne. Bengtsson har i sin avhandling visat att det vid Ramels olika gods finns lindträd av samma klon. Denna klon har han också funnit i alléer i Holland.⁹⁷ För att få exakt kännedom om trädens ålder måste ett dendrologiskt prov göras.

Träden i Stora allén har varit beskurna på cirka 2,5–3 meters höjd. Enligt Charlotte Ramel formbeskars alléträden i parken fram till 1880-talet (bild 20).⁹⁸

Kyrkoallén

Öveds kyrka byggdes 1759–61⁹⁹ och utgör den första större viktiga byggnaden att bli färdigställd under Hans Ramel. Gillberg (1765) och Barnekow & De Geer (1768) anger båda att vägen till kyrkan står klar när de skriver om Övedskloster, dock utan att nämna något om en allé.¹⁰⁰ På Barnekows & De Geers veduta finns däremot en allé inritad mot kyrkan (bild 18) men det kan som i fallet ovan vara ett inslag som ännu inte fanns i landskapet. Trädslaget i den så småningom anlagda allén var med största sannolikhet oxel.¹⁰¹ Lidbeck sände ut mycket oxelträd från sina plantager och 1774 blev Ramel försedd med 150 oxelträd.¹⁰² Om man antar att träden planterades med ett avstånd på cirka 5–6 meter i Kyrkoallén, så behövdes ungefär 150 träd. Det finns dock inga belägg för att just dessa träd skulle ha använts som alléträd i Kyrkoallén.

Bild 19. Rålamb's veduta visar nästan samma landskapsutsnitt som Barnekow & De Geer vilket gör en jämförelse intressant. Den enda allé som skiljer ut sig är den genom Öveds by där vägen går linjerätt i nord-sydlig riktning. Detta stämmer inte med verkligheten och fanns inte heller med på Barnekow & De Geers plan. Det går därmed inte att med säkerhet fastställa att det är som Rålamb målade vedutan fanns även samtliga alléer. Källa: KB, Rålamb'ska samlingen, Övedskloster, 1782.

Ett fotografi från 1934 visar att allén beskars likt en stor häck (bild 21). Den har troligtvis formklippts från början och allén beskrivs 1876 som en ”allé af klippta oxlar”. Fotot visar också att oxlarna nu har nått en anseelig ålder och alléträden håller på att bytas ut till lind. Ett senare fotografi, från 1957, visar en ung lindallé som börjat tuktas på samma sätt som den tidigare oxelallén (bild 23).

Allén till Maled

Den så kallade *Maleds-allén* löper från den lilla rundeln där Kyrkoallén börjar till *Ma-led*, det vill säga den gamla gränsen mellan Övedsklosters ängsmarker, benämnda stora och lilla Ma och den underliggande byn Torps ägor. Allén verkar enligt kart- och bildmaterial ha lika lång kontinuitet som övriga alléer närmast Övedskloster. Allén har troligtvis haft flera trädslag, från början med lind, ask och alm.¹⁰³ Allén verkar inte ha beskurets på en given höjd så

Bild 20. På fotografiet från 1898 kan man se i bakgrunden av bilden att höga träd reser sig mot skyn. Det är alléträden i Stora allén som tillåtits att växa upp. Detta innebär att man sannolikt minst 20 år tidigare upphört med att beskära träden: Källa: Nordiska Museets arkiv, Herrgårdar och boställen, Skåne vol. 31. Övedskloster.

Bild 21. Fotografet från 1934 visar den cirka 170 år gamla tuktade oxelallén upp till Öveds kyrka. Allén kan ses som en representant för det mest tuktade och därmed det mest ordnade, det skönaste i landskapet. Källa: Nordiska Museets arkiv, Herrgårdar och boställen, Skåne vol. 31. Övedskloster.

Bild 22. Den östra delen av tvärallén gick över en sandvång vilket innebar att trädslaget tall valdes. Trädslaget är intressant och berättar om landskapets historia. Viktigast är dock tväralléns sträckning i landskapet och dess syfte att förstärka entrén till Övedsklosters huvudbyggnad. Trädslaget var ett verktyg för att allén skulle kunna bli tillräckligt omfattande mot väster. Källa: Gunnar och Henning Weimarck/SNF Skånes arkiv 1954.

Bild 23. Kyrkoallén 1957. Notera skillnaden med bild 21 drygt 20 år tidigare. Allén som då var på väg att gå ut har nu förnyats med lind som också börjat att formklippas på samma sätt som tidigare. Källa: Gunnar och Henning Weimarck/SNF Skånes arkiv 1954.

som Stora allén vilket kan vara en anledning till att hälften av träden var utbytta redan på 1950-talet.

Tvärallén

Tvärallén löper mellan den så kallade Tulllesboallén till gränsen mot Svansjö.¹⁰⁴ Från Svansjö finns ingen allé i direkt anslutning, vilket det finns från nordost mot Tulllesbo. En lantmäterikarta från 1776 visar den västra delen av vägen utan träd. Inga allétecken finns utmed vägen. Detta behöver inte betyda att det inte fanns någon allé eftersom denna typ av lantmäteriförrättning sällan markerade alléer. Kartan är en kartering av en sandvång vilket ger en tydlig förklaring till varför denna vägsträcka så småningom blev planterad med tall (bild 22).¹⁰⁵ Enligt Degerman lämpar sig torra och magra marker dåligt för andra trädslag än tall.¹⁰⁶ På många platser i Skåne var sandflykt ett stort problem och ett flertal furuplanteringar anlades under 1700-talet på sandiga marker, inte minst vid Övedskloster. Trots att planteringarna oftast inte var särskilt omfattande i areal omnämns de i reseskildringar vilket tyder på att de kan ha varit ovanliga och därmed eftertraktade och sågs som föredömliga exempel. Generellt sett är barrträdsalléer ovanliga men har bland annat förekommit vid godsens Trolle Ljungby och Borrestad. Det är ett medvetet val där markägaren arbetar utifrån landskapets förutsättningar.

Skånska rekognosceringskartan visar att tvärallén nu är planterad på en sträcka av knappt 2 000 meter med alm i öster och tall i väster (bild 24).¹⁰⁷ Skillnaden mellan de båda trädslagen syns tydligt på kartan eftersom lövträd markeras med en cirkel och furuträd med en stjärna. Ett vattendrag gör att det blir en tydlig skillnad på kartan i höger bildkant där furuallén möter almallén. I väster startar allén i gränsen mot Svansjö, som också utgörs av ett vattendrag. Anslutningen till Stora allén blev utan rundel, vilket den hade på Barnekows & De Geers plan. Det är intressant att man redan på Topografiska kårens fältkoncept, 1855–60, kan notera att allén inte längre börjar vid grän-

sen mot Svansjö. Att ändra på startpunkten så tidigt är vid en jämförelse ganska ovanligt men torde vara kopplat till den uppodling som sker på Svansjö (bild 33).

Det som är anmärkningsvärt med tvärallén är dess syfte att förstärka den sista delen av infarten genom att allén från Tulllesbo viker av och går sista sträckan på skrå i landskapet, så att resenären kan se Stora allén från sidan och samtidigt skymta huvudbyggnaden. Vägsträckan med alm är uppbyggd upp till fyra meter ovan marknivå för att åstadkomma en vertikal väg. Utanför alléträden finns det en stenmur. Allén förstärker förväntningarna av slutmålet. Att så här tydligt förstärka intrycket av ett gods är ett intressant sätt att anpassa landskapet efter de egna målen.

Tulllesboallén, Tulllesbo mot Övedskloster

Äldsta skriftliga belägg för namnet Tulllesbo är från 1332 och för Tulllesbo gård 1662.¹⁰⁸ Dagens Tulllesbo har anor från 1780 då corps-de-logiet uppfördes såsom ett änkesäte, men det användes aldrig med detta syfte.

Den äldsta kartbilden som visar en allé från Tulllesbo mot Övedskloster, är från 1784. Träd-symbolerna börjar i tomtgränsen till Tulllesbo och går således inte ända fram till manbyggnadens huvudentré. Det är oklart huruvida kartan är en plan eller visar ett verkligt landskap.

Även på Rålamb's bild från 1780-talet är allén mellan Tulllesbo och Övedskloster inritad (bild 25). Bilden visar alléer utmed alla vägar ut från Tulllesbo. Tulllesbo har en tydlig koppling till Övedskloster men har också varit en egen enhet varifrån landskapet kan analyseras. Alléerna löper enligt Rålamb's bild från corps-de-logi till ladugården, västerut till Skartoftas kyrka, norrut till gränsen mot Bjärsjölagård och söderut mot Övedskloster. Bilden visar

Bild 24. Kartan visar utfallet av Ramels planer från 1700-talet. Huvudvägarna är linjeräta och flertalet har blivit alléplanterade. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad IV.Ö. 205, 1812–20.

Skartofte

Føllesbo

Kærby

OVEDSKLOSTER

Torp

Wressel

Skartoftevej

Wasserhus

Kølshus

Torpsvej

Astervej

Blomvej

Thorsdal

Billeberg

Bild 25. Rålamb's veduta visar en anläggning som troligtvis delvis var realiserad när Rålamb utförde mätningen. Allén norrut mot Bjärsjölagård planterades dock senare, sannolikt i samband med laga skiftet under 1830-talet, se bild 34. Källa: KB, Rålambska samlingen, Tulllesbo, 178?.

troligtvis en delvis realiserad anläggning och delvis en idealplan av hur det skulle kunna se ut när gestaltningen är klar.

Skånska rekognosceringskartan indikerar att alléen saknas norrut mot Bjärsjölagård och västerut mot Skartofta kyrkby (bild 24).

Ortofoto från 1940-talet visar en kraftigt utglesad Tulllesboallé.¹⁰⁹ Anledningen till detta är sannolikt att allén från början bestod av tre olika trädslag: kanadapoppel, ask och parklind. Parklindarna i allén planterades närmast Tulllesbo. Liksom i Stora allén har de tidigare varit beskurna på 2,5 meters höjd. De förstnämnda trädslagen, ask och poppel, användes på de marker som var fuktigare och kan ses som exempel på hur man anpassade trädslag efter markförhållanden. Parklinden planterades vid Tulllesbo tomt. Alléträckan med kanadapoppel avverkades 1955 och sträckan med ask 1973. Båda dessa sträckor ersattes då med lind.¹¹⁰ Allén är ungefär lika lång som Tvärallén, cirka två kilometer, och planterades utmed en rätad, helt spikrak väg. Längden kan vara bidragande till valet av flera trädslag eftersom markförhållanden utmed den långa sträckan skiljde sig åt för mycket för att man skulle kunna plantera ett och samma trädslag. Angående trädslag

finns hos Reimer uppgiften att Tulllesboallén bara skulle bestått av ask och parklind närmast Tulllesbo. Detta behöver inte betyda att poppelträdd aldrig funnits, utan troligtvis nämndes de helt enkelt inte av Reimer.¹¹¹ Inga foton finns över poppelträden, men eftersom poppel normalt hamlades¹¹² och sträckan med poppel inte avverkades förrän 1955 så bör den ha varit beskuren. Samma sak gäller för askträden, ett vanligt trädslag att hamla. Fotomaterial ger dock inget definitivt stöd till huruvida askar och popplar varit beskurna. Utmed vägen anlades stenmurar som stod mellan alléträd och åker. Planteringsår är troligtvis runt 1780 då corps-de-logiet byggs. Syftet har varit att binda ihop Övedskloster med underliggande Tulllesbo.

Hjälmarödsallén

Hjälmarödsallén kantar vägen mellan Hjälmaröd och Tapperöd och är 1 600 meter lång. Allén har en tydlig startpunkt vid Övedsklosters gräns i väster där domänen gränsar mot Hjälmaröds gods ägor.¹¹³ Den löper mot öster i riktning mot Övedskloster men slutar vid gränsen till den underliggande Svansjö gård. En allé fortsätter dock öster om Svansjö gård, vilket medför att allén som leder in mot Övedskloster från väster gör ett uppehåll på cirka 2,5 kilometer. Anledningen till detta är svår att förstå eftersom Svansjö gård låg under Övedskloster och Ramel därför hade bestämmanderätt även över denna vägsträcka. I Viveca Stures dagböcker från sekelskiftet 1800, där man kan få en uppfattning av hur man reste vid denna

Bild 26 (t.h.). Kartorna visar alléernas utveckling från 1810-talet till 1910-talet. Alléer med en koppling till Övedsklosters huvudgård har tagits med. Uppfartsalléer till gårdar har inte tagits med. Källa: Olsson 2010.

Röd markering: Alléer på Skånska rekognosceringskartan enligt original 1:30 000.

Blå: Alléer på Generalstabens topografiska karta, enligt original 1:50 000.

Grön: Alléer enligt Rikets allmänna kartverks ekonomiska karta över Malmöhus län. Häradsekonomiska kartan, 1910–15. Blad: J112-1-50; J112-1-46.

tid, omnämns ofta hur man reste från Viderup, som låg längre västerut till *Closter*, det vill säga Övedskloster, och vidare mot Tulllesbo.¹¹⁴ Tyvärr saknas noteringar om såväl vägnät som alléer vid Övedskloster. En lantmäterikarta från 1753 visar planer på att rätta vägen som leder genom Svansjö gårds ägor.¹¹⁵ Vägen blir så småningom rätad vilket Skånska rekognosceringskartan visar, men inte heller här finns några ledtrådar till avbrottet i allén. Hjälmarsdallén är således planterad långt ifrån Övedskloster utan att ha haft kontakt med övriga alléer i systemet. En notering i beskrivningen till Skånska rekognosceringskartan kanske kan bidra till att förstå landskapet: ”Öfvids Closter och Tulllesbo äger prydliga Byggnader och vackra Trägårdar; men Svansjö nyttjas blott såsom Afvelsgård.”¹¹⁶ Eftersom Svansjö *endast* var avelsgård kanske detta påverkade beslutet att inte plantera en allé, trots att vägen rätades. I en artikel från 1886 kommenteras avbrottet med orden ”[...] med blott ett ringa afbrott [...]”¹¹⁷ Gränsen vid Svansjö gård benämns också Tapperöd och den utgör häradsgränsen mellan Färs och Frosta härader. Gränsen utgörs av den så kallade Börstabäcken. Den ursprungliga *Hjälmarsdallén* bestod av ett enda trädslag, alm. Fotografier indikerar att den varit beskuren men det kan också vara trädens naturliga växtsätt som gör att stammen delar sig vid ungefär samma höjd på de olika träden. Mellan alléträd och åker har det funnits stenmurar.¹¹⁸

Allésystemet vid andra gods anlagda av Hans Ramel

Som berörts tidigare ägde Ramel ett flertal gods. Övedskloster var viktigast då detta blev fideikommiss 1766 och därmed blev mest påkostat. Viderup kommer att analyseras mest utförligt eftersom Ramel först omgestaltade detta gods och här planterades också ett flertal alléer. Allésystemen varierade i omfattning mellan godsen enligt Skånska rekognosceringskartan. Sireköpinge hade korta alléer som löpte an godset från tre väderstreck och Löberöd hade

en kort allé precis vid hus och trädgård. Maltesholm, som är beläget i mellanbygd, hade vid denna tid enbart korta alléer. Silvåkra, Svansjö, Westerstad och Södra Åsum hade ännu inga planteringar vid huvudgården.¹¹⁹

Viderup

Enligt von Schwerin börjar ”Bygge-Hans” att förbättra Viderup redan 1746 då fadern Malte Ramel fortfarande levde. Viderup hade då förfallit under flertal decennier. Malte Ramel hade 1741 uppfört en ny flygel. Hans Ramel om- och nybyggde huvudbyggnaden och försåg godset med två nya flyglar. von Schwerin menar att eftersom detta var första godset som omgestaltades gjordes det inte med samma konsekvens som vid till exempel Maltesholm och Övedskloster. En annan anledning var det faktum att arbetet skedde under Malte Ramels livstid då obegränsade tillgångar inte fanns att tillgå.¹²⁰

Endast ett fåtal lantmäterikartor finns på Lantmäteriet och Landsarkivet, ingen med någon allé markerad. En utmarkskarta över den så kallade Skeglinge fålad från 1753 visar ett i stora drag opåverkat landskap där vägarna bara delvis rätats.¹²¹ En geometrisk karta över Viderups åkervängar och kohagar från år 1767 visar däremot att det geometriska landskapet är i antågande. Tiden runt 1767 är sannolikt starten för alléplanteringarna vid Viderup.¹²²

Barnekows & De Geers bild visar troligtvis en i stort sett färdigbyggd anläggning (bild 27). I Carl Bondes resejournal berättas om situationen 1763 med ombyggt corps-de-logi och en trädgård fortfarande under anläggning. Bonde reste till Viderup med vagn ”utan att följa några landsvägar, öfwer åkergården och fålader”.¹²³ Detta tyder på att den omfattande omgestaltningen av landskapet ännu inte var påbörjad eller åtminstone ännu inte avslutad. Barnekow & De Geer skriver däremot i sin dagbok 1768 att:

Trägården, som blifvit anlagd för 13 år sedan, är mycket wida avencerad och rätt wäl ornerad, med vaser samt wattukonster af 20 å 30 fots högd.¹²⁴

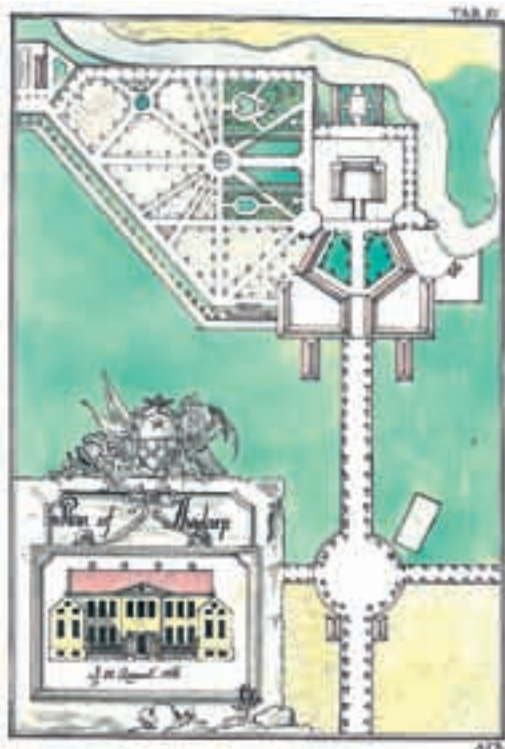

Bild 27. Bilden till vänster visar en anläggning där delar redan blivit anlagda med andra delar enbart är på planeringsstadiet. Yngre kartor visar exempelvis att rundeln aldrig blev anlagd. Källa: UUB, Barnekow & De Geer 1768.

Bild 28. Rålamb's veduta ovan visar samma anläggning men cirka 20 år senare. Sannolikt är bilden med verkligheten helt överensstämmande eftersom arbetet med att förbättra anläggningen nu varit igång i flera årtionden. Källa: KB, Rålamb'ska samlingen, Viderup, 178?.

Barnekows målning visar hur anläggningens mittaxel fortsätter ut i landskapet och efter en kortare sträcka ansluts en rundel med fyra anslutande vägar. Samtliga vägar har alléträd inritade.¹²⁵ Bilden visar dock bara landskapet närmast huvudgården, vilket gör att det inte går att säga något om alléernas startpunkter. Det samma gäller för Rålamb's veduta två årtionden senare. Alléerna är markerade men någon uppfattning om deras längd går inte att få.¹²⁶

Barnekows & De Geers *teckning* har däremot inte alléträd tecknade, åtminstone inte lika omfattande som målningen.¹²⁷ Barnekows tecknade skisser är delvis svårtolkade när det gäller tecken för träd som kan bestå av endast en liten prick. Om inte prickarna är alléträd, saknas träd vid de flesta gods enligt dessa teckningar. von Schwerin menar att utifrån Barnekows skiss är den så kallade *Juvelen* (en planterad cirkelrund skogsdunge) den rundel som teckningen avser. Detta är en feltolkning eftersom Juvelen återfinns något längre norr-

ut. Barnekows bild stämmer väl med de sex år yngre Gustav III:s manöverkartor som har alléer inritade men ingen "Juvel".¹²⁸ I Barnekow & De Geers resejournal omnämns inte någon juvel eller några alléer.

I sammanhanget är följande redogörelse av Lidbeck från år 1769 värdefull. Lidbeck skriver om planteringar som genomförts av inte bara alléträd utan alla typer av träd. Följande information finns om landskapet vid Viderup: "[...] samt 5000 pilar wid allmänna vägar, och andra biwägar satta".¹²⁹ Detta är den enda skriftliga noteringen från Lidbeck där det framgår att träden är planterade vid vägarna. Lidbeck skriver vidare att:

Dito äro i en trädschola 4 000 askar, almar o lönnar som nu äro 5 år gamla av frö uppdragna och samma år 4 600 pilar planterade [...].¹³⁰

Dessa kan inte per automatik kopplas till alléer men det är inte orimligt att av denna omfattande mängd träd kom ett antal att planteras utmed

vägarna. Ramel skriver 1773 om ”den utmed landsvägen planterade södra häcken”.¹³¹ Denna notering gör att man inte med säkerhet kan anta att markeringarna utmed vägen är tecken för alléträd utan de kan också indikera en häck.

VIDERUPS ALLÉ

Allén från Gårdstånga, förbi Viderup till gränsen mot Örtofta är benämnd *Viderups allé* av Degerman som menar att den ursprungligen planterades med lind, alm, lönn, ask och kastanj.¹³² Degerman utgår från Skånska rekognosceringskartan i sin analys. De äldsta kartorna som visar alléns sträckning i landskapet är Gustav III:s manöverkartor från 1774 (bild 29). En analys av en svit av manöverkartor över nästan samma område med samma årtal har genomförts.¹³³ Från exakt samma område och tid har även påträffats en märklig karta med enbart fransk text. Den visar samma landskap men lantmätaren har på denna karta en anorlunda vägsträckning samtidigt som antalet alléer är mer omfattande.¹³⁴

En av kartorna har hela landskapet till byn Västra Gårdstånga karterad men allén sträcker sig bara en kort sträcka från Viderup. Denna punkt i landskapet är inte helt given att tolka men kan vara gränsen för Viderups åkervång mot Skeglinge bys åkervång enligt uppmätning från 1753 över Skeglinge Fälad.¹³⁵

I enskiftesakten till Gårdstånga by 1806 finns beskrivet hur bönderna har rättighet till de träd som står på deras förut innehavda skiften. Detta innebär att de har rätt att inom en sexårs-period fälla träden och själva ta hand om virket.¹³⁶ Detta är tvärt emot såväl Hans Ramels tankar kring träd och häckar på 1770-talet, som arrendekontrakt från 1800-talet, som båda värnar träden.¹³⁷ Gustav III:s manöverkartor visar stora skillnader jämfört med Skånska rekognosceringskartan och Topografiska kårens

Bild 29. Gustav III:s manöverkartor vid Viderup år 1774. Notera skillnaderna i alléernas utsträckning i landskapet, trots att kartorna är från samma år. Källa: KrA, Topografiska kartor Sverige, akt 0400:17B:006a; akt 0400:17B:022a; akt 0400:17B:105.

Bild 30. Den högra kartan visar landskapet inom Viderups ägor strax innan det börjar att rätas ut. Den vänstra kartan visar ett landskap med linjeräta vägar. Källor: LmM, Skeglinge socken, ägobeskrivning, akt 12-ske-1, 1756; LmM, Gårdstånga socken, Viderup gård, akt 12-går-4, 1767.

fältkoncept vilket indikerar att bönderna själva kan ha planterat utmed vägen vid de åkrar de brukar. Även om allt tillhör Viderup så tyder enskiftesakten över Gårdstånga från 1806 på att Viderup inte styr landskapsutformningen i detalj. Detta kan vara en anledning till att allén bestått av fem olika trädslag såsom Degerman redovisat.

ALLÉSYSTEMET MOT NORR

Även mot norr var allésystemet, tolkat utifrån tillgängligt kartmaterial, föränderligt. Några viktiga huvuddrag kan uttolkas. Viderups gods gränser var av stor vikt när de första alléerna planterades. Jag har tidigare visat att gränsen är en punkt i landskapet där alléer ofta tar sin början eller slutar. Detta är särskilt tydligt vid Viderup eftersom alléerna kantar vägarna till Viderups huvudbyggnad från gränsen mellan inägomarken och den nästan 600 tunnland stora fäladsmarken *Skeglinge fälad* norr om godset. Här fanns flera fastigheter som hade rättigheter att släppa djur. Förutom Viderup även Örtofta, Skeglinge och Borlunda. De alléer som leder ut från huvudallén från norr hade som syfte att förtydliga och förstärka Viderups gränser vilket kartan från 1767 åskådliggör (bild 30). Den

tidigaste allén rakt norrut gick till gränsen mot Borlunda och Stora Skeglinge byars utmark.¹³⁸ Kartan från 1767 visar hur vägen är helt linjerät och löper igenom åkermarkerna.¹³⁹

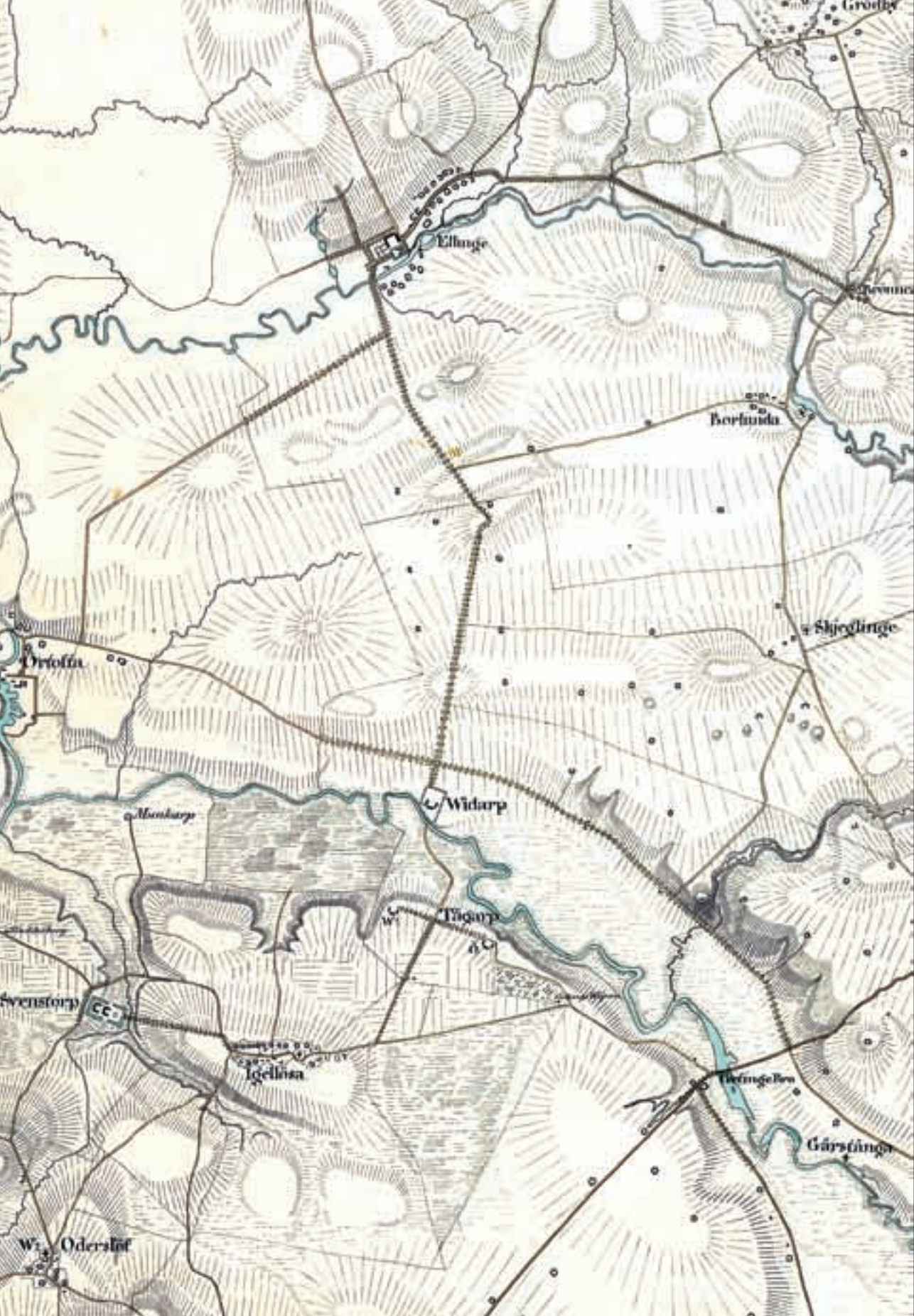
LANDSKAPET VID VIDERUP UNDER 1800-TALET

Skånska rekognosceringskartan visar landskapets utformning drygt tio år efter Hans Ramels död 1799 (bild 31). Allén från Örtofta börjar i gränsen mellan Örtofta och Viderup. Allén från Ellinge via Borlunda by till Viderup är komplett utmed hela vägsträckan. Från öster börjar allén vid vägkorsningen i byn Gårdstånga och leder fram till Viderup i obruten form.

Detta kompletta allésystem förändras under 1800-talet vilket Topografiska kårens fältkoncept visar (bild 32). Allén från Örtofta förblev oförändrad, medan allén från Gårdstånga löper

Bild 31 (nästa sida). Alléerna vid Viderup på Skånska rekognosceringskartan. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad II. Ö. 204, 1812–20.

Bild 32 (t.h. nästa uppslag). Landskapet har förändrats markant jämfört med den Skånska rekognosceringskartan cirka 50 år tidigare. Källa: Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska kårens fältkoncept. Bladet Lund, 1855–60.

Ellinge

Berlanda

Skjeglunge

Widarp

Tjörup

Igellisa

Heringsåsa

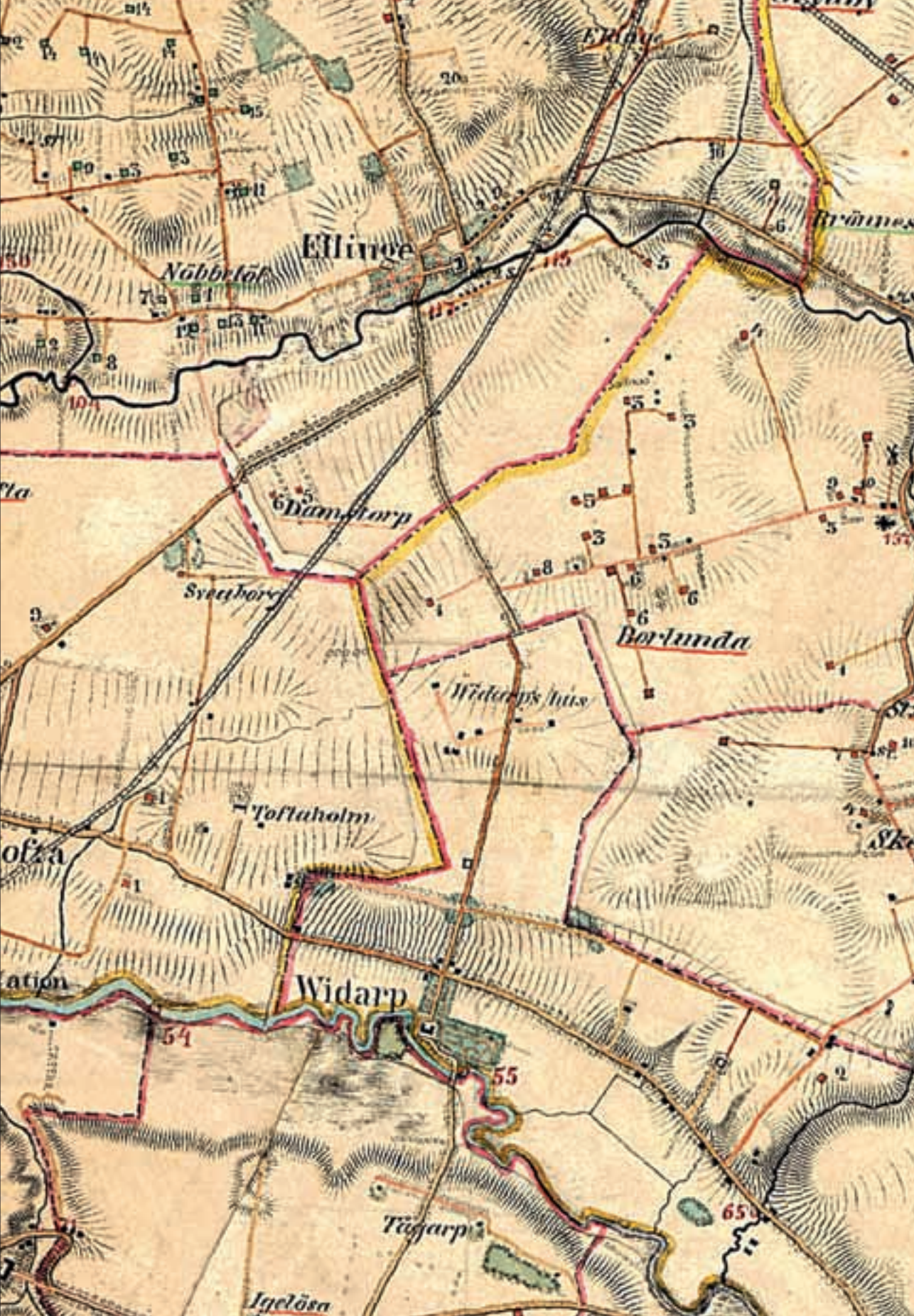
Gårstänga

Orstofta

Munkarp

Svenstorp

Oderslöf

Ellinge

Nöbbetöl

Diamstorp

Svedborg

Borlunda

Widarp's hus

Töllaholm

Widarp

Tögarp

Ingelösa

54

55

65

20

30

115

5

5

3

5

8

6

6

132

57

58

59

60

61

62

63

64

66

67

68

69

70

50

sta

ofza

ation

7

Ellinge

Bränne

St

förbi vägkorsningen i Gårdstånga. Det är oklart exakt var den slutar och därmed svårt att konstatera en särskild startpunkt. Norr om Viderup finns återigen den allé som löper parallellt med landsvägen förbi Viderup. Allén kantar en väg som sträcker sig mellan två träddungar, troligtvis anlagda eller åtminstone formade av människan. Utmed vägen mellan Viderup och Ellinge finns en stor rundel som kallas *Juvelen*. Från Juvelen och söderut mot Viderup löper en allé, liksom på Skånska rekognosceringskartan, men från Juvelen och norrut finns ingen allé markerad.

Viderup var Ramels första gods där landskapet omgestaltades. Förutom alléer av pil planterades även häckar utmed landsvägarna. Dessa val innebär ett helt annat synsätt på landskapet jämfört med de alléer som Ramel lät plantera vid Övedskloster.

Maltesholm

Maltesholm genomgick också stora förändringar, där inte minst uppfartsvägen ”Höge väg” blev ett imponerande byggnadsverk. I boken *Skånes kalender* står Höge väg omnämnd som *Maltesholms-chausséen*.¹⁴⁰ Alléer planterades av Hans Ramel vid Maltesholm, men lika omfattande allésystem som återfanns vid Övedskloster och Viderup skapades inte vid Maltesholm. Avgörande var troligtvis vid en jämförelse det dramatiska landskapet där Maltesholm är beläget högt på Linderödsåsen. Linnerhielm skriver om den vidsträckta utsikten som ”icke blott en tavla, det är ett helt landskap utbrett för ögat”.¹⁴¹ 1878 skriver Larsson & Velander att den kringliggande bygden ter sig som en ”förtjusande landskapstafla” då man från den 2:a våningen på Maltesholm kan se två mil ut över bygden.¹⁴²

Alléernas utsträckning i landskapet anges olika av två viktiga källor från början på 1800-talet. Det är dels en skriftlig uppgift ur Linnerhielms brev 1803 och dels Skånska rekognosceringskartan. Linnerhielm skriver om en allé av kastanj och lind som troligtvis börjar i gränsen för Maltesholms ägor. Enligt Skånska

rekognosceringskartan finns ingen allé förrän en bit in på Höge väg eftersom allén börjar i gränsen mellan den odlade åkern och ”den öfriga marken”, vilket var ängsmark, betad bokskog och kärrmark. En liten rundel markerar särskilt denna plats.¹⁴³ Johnsson skriver att allén börjar när bokskogens valv tagit slut uppe på höjdplatån.¹⁴⁴ Detta är korrekt år 1942 när Johnsson skriver om landskapet och kan ha varit korrekt långt tidigare, men jag menar att gränsen varit avgörande som alléns startpunkt. Ytterligare en rundel finns något längre från corps-de-logi. Linnerhielm kommenterar hela sträckan utmed Höge väg som avslutas med ”en dubbel allé”.¹⁴⁵ Det är denna allé som Johnsson och Skånska rekognosceringskartan syftar på.

Öveds by – en idealplan

Barnekows & De Geers veduta visar omfattande planer på en förändrad bystruktur i Öveds by. Genomfartsvägen skulle rätas något, gårdar placeras på båda sidor om vägen, närmast en förtätning av bytomten istället för den splittring som de flesta byar genomgick några årtionden senare i och med enskiftesreformen. Barnekow & De Geer tänker sig också att alléträd borde planteras utmed vägen genom byn. Planen över byn för tanken till en bruksort med samlad bebyggelse där alléträden planterats med syfte att skapa ett behagligt landskap. Skånska rekognosceringskartan visar att Barnekows plan inte fick något större genomslag (bild 18 och 24).

Hans Ramels landskap – sammanfattande diskussion

Hur kunde då Ramel åstadkomma allt detta? En sak som hjälpte till var givetvis de pengar han ärvt, men även det faktum att han via arv av gods och inköp av ytterligare gods hade medel i form av arbetskraft vid underliggande gårdar. Kerner noterar vid Övedskloster att Ramels framsteg gällande lanthushållningen med anläggandet av vägar, trädgårdar, slott och andra nybyggen kunde skapas tack vare ”en

Bild 33. Kartan är den äldsta som visar allén genom Torps by. Av någon anledning gör den ett uppehåll genom byn för att därefter fortsätta mot huvudgården Övedskloster. Källa: Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska kårens fältkoncept. Bladet Lund, 1855–60.

liten armé av några tusen Dagsverksbönder”.¹⁴⁶ Genom att rätta vägar och plantera alléer, emellanåt lite dyrare träd, det vill säga parklind med ursprung i Holland, förstärks Ramels ställning och makt över landskapet. Samtidigt är Ramels allésystem exempel på måttfullhet då träd från egna plantskolor planterades. Pil planterades vid åtminstone Viderup, och Ramel mottog utan kostnad träd från Lidbeck. Alléer som är mer avlägset belägna är i högre grad påverkade av markförhållanden då trädslag lämpade för fuktiga respektive torra marker valdes. Det är tydligt att fokus ligger på att förtydliga huvudgårdens gränser och även att förstärka intrycket av själva huvudgården. De flesta alléer leder fram emot corps-de-logiet. Alléerna planteras i samband med omvandlingar av landskapet i första hand. Detta betyder att förändringar i byggnadsbestånd och park inte ensamt föranledde alléplanteringar utan dessa skedde i samband med vägförbättringar och jordskiften. Ramels allésystem var dels karaktäristiskt för tiden samtidigt som det torde varit en förebild för andra gods eftersom det var så omfattande.

Allésystemet vid Övedskloster utvidgas under 1800-talet

Ramels frånfalle innebar inte att arbetet med att förbättra och försköna landskapet upphörde, utan det fortsatte under hela 1800-talet. Alléerna som funnits med i idealplaner under Hans Ramels tid blev i många fall planterade på 1800-talet. Dessa alléer skiljer sig något från de tidigare då de inte har huvudgården som ett direkt mål eftersom dessa redan har planterats. Detta betyder att en färd genom dessa inte innebär ankomst till huvudbyggnaden men ett steg på vägen, då denna oftast leder fram till corps-de-logi. Man skulle kunna säga att demonstrationen av makt i landskapet flyttades än längre bort från corps-de-logi. Alléer stack ut som strå i landskapet samtidigt som de markerade och förtydligade godsets gränser.

Allén vid Torps by

Övedstorp eller Torps by ligger strax sydöst om Övedsklosters huvudgård. Barnekows & De Geers idealplan utvisar en kort sträcka av en allé från ”Ma-led” mot Torps by (bild 18). 1809

genomgår Torps by ett enskifte och Skånska rekognosceringskartan visar resultatet av enskiftet (bild 24). Vägarna är rätade men någon allé har inte blivit planterad. Enskifteskartan från 1809 visar inte heller någon allé.

Barnekows & De Geers bild visar en allé utgående från en halv rundel. Denna halva rundel blev genomförd omvänt mot planen och troligtvis dröjde alléplanteringarna vid Torp till dess att enskiftet genomförts. Allén torde därför inte vara planterad under Hans Ramels tid även om det finns åsikter att den är från 1700-talet.¹⁴⁷ Den äldsta noteringen av en allé på tillgängligt kartmaterial återfinns på Topografiska kårens fältkoncept från 1855–60 (bild 33). Fotografier visar att det har varit en almällé¹⁴⁸ som började vid bygränsen mellan Torp och Södra Åsum och ledde fram till Ma-led. Allén är inte komplett längs hela sträckan utan gör ett uppehåll norr om bytomten. Med kännedom om den generella historiska utvecklingen av alléer är avsaknaden av en allé till Torp logisk. Detta är inte den viktigaste alléträckan inom godset och berör i första hand byn Torp, i viss mån den nya plattgården, Torps gård, samt i en förlängning Övedsklosters huvudgård.

Allén mellan Tulllesbo – gränsen mot Bjärsjölagård

År 1834–35 genomgår Tulllesbo ett laga skifte. Skifteskartan är den äldsta kartan där allén är markerad (bild 34). Det är därmed rimligt att anta att allén blev planterad i samband med skiftet vilket styrks av Skånska rekognosceringskartan, där den saknas.¹⁴⁹ Den äldsta bild där allén är inritad är på Rålamb's veduta från 1780-talet (bild 25). Detta är sannolikt delvis en idealplan över Tulllesbo och inte en verklighetsbild. Den fint avvägda svängen på vägen som leder in till Tulllesbo återfinns inte på yngre kartor utan landskapet har tvärtom utträtats. Det kan också vara skalan på bilden som är förvrängd och allén som man ser är en del av lindallén allra närmast Tulllesbo.

Allén är därefter markerad på Topografiska

kårens fältkoncept från 1855–60. Den har då ungefär samma sträckning som på Laga skifteskartan. Skillnaden i skala (Laga skifteskartan 1:4 000 och Topografiska kårens fältkoncept 1:50 000) gör att den skarpa sväng som tydligt är markerad på Laga skifteskartan inte syns på konceptkartan. Trädslaget i allén har varit kanadapoppel och den avverkades vid sekelskiftet 1900.¹⁵⁰ Kanadapoppel anses inte bli särskilt gamla, varvid en avverkning omkring år 1900 kan vara rimlig då träden varit cirka 60–70 år. Detta bör dock jämföras med de kanadapopplar som planterades i Tulllesboallén mot Övedskloster som blev över 150 år gamla. Skillnaden kan ligga i huruvida träden beskurits eller inte. Om popplarna norr om Tulllesbo inte beskurits lär de varit mycket stora och farliga vid sekelskiftet 1900, vilket kan ha varit anledningen till att de avverkades. Anledningen till valet av trädslag är troligtvis kopplat till fuktiga markförhållanden. Byn nordöst om Tulllesbo är benämnd *Kärrby* på Skånska rekognosceringskartan och på Laga skifteskartan syns ett flertal diken nära vägen.

Allén har sin startpunkt i gränsen mot Bjärsjölagårds ägor och löper fram till Tulllesbo tomtgräns. En kort sträcka efter gränsen mellan Övedskloster och Bjärsjölagård fanns en allé som ledde resenären mot Bjärsjölagård. Denna allé har ingen koppling till Övedskloster utan tillhör Bjärsjölagårds allésystem.

Under 1800-talet uppfördes ett större antal gårdar under Övedskloster, men några allésystem anlades inte. Exempel på nya större gårdar är Vombs Norregård, Vombs Nygård och Vombs Södergård i Vombs by, Övedsgården i Öveds by samt Maltestorp. Bruksgården, också den i Vombs by, har däremot kontinuitet från 1700-talet vilket skiljer den från de andra. Vid Bruksgården anläggs alléer. En anledning till detta kan vara att gården är belägen utmed landsvägen som leder fram till Övedskloster. De andra gårdarna binds inte samman i nya allésystem eller ansluts till det befintliga. Flera kommer aldrig att få några alléer.

Bild 34. Laga skifteskarta över Tulllesbo, 1834–35. Alléer löper nu till Tulllesbo från både söder och norr. Sannolikt är allén från norr planterad i samband med laga skifte. Notera att vägen förbi Tulllesbo är utan trädmarkeringar på kartan. Delar av sträckan, eventuellt hela, var dock alléplanterad. Källa: LmM, Öved socken, Tulllesbo, laga skifte, akt 12-öve-10, 1842.

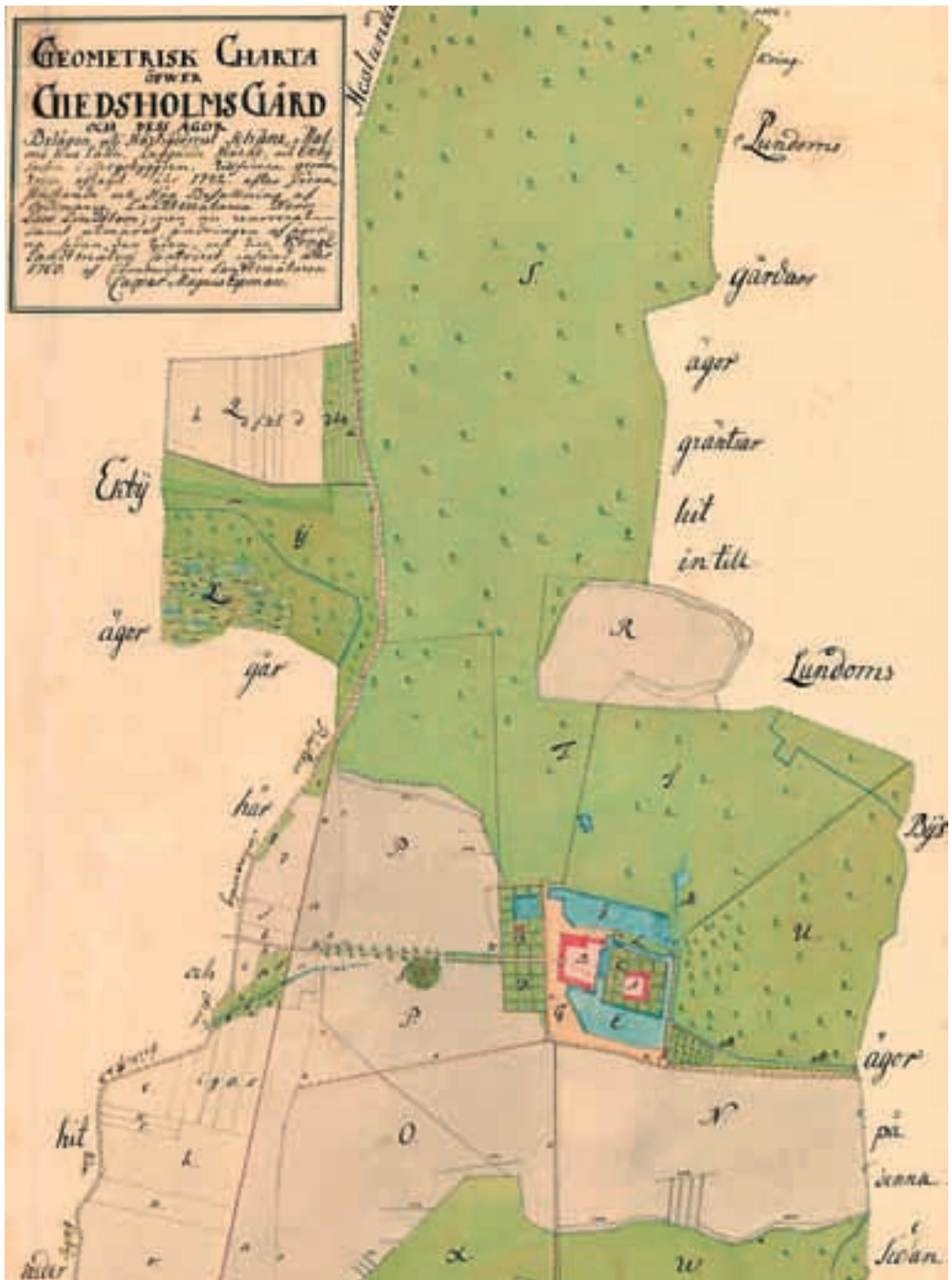

Bild 35. Allén in till Gedsholm består av en hagtornshäck kombinerat med fristående träd av lind, lönn och pil. Viktigt är grönska på ömse sidor om vägen, inte nödvändigtvis fristående alléträd som vi tänker oss en allé idag. Notera att allén börjar vid den gamla bygränsen mot Ekeby. En ny planerad linjerät bygräns går något längre söderut. Norr till höger. Källa: LmS, Ekeby socken, Gidsholm nr 1, geometrisk avmätning, akt L42-8:1, 1760.

Fler godsexempel

Med syftet att fördjupa och bredda bilden av godsalléerna tas ytterligare några exempel upp, där allén tolkas i ett landskapsperspektiv, bland annat utifrån förhållandet mellan praktiska och estetiska aspekter. Dessa mindre omfattande fallstudier har som syfte att bredda det empiriska materialet. Godsen är utvalda med tanke på geografisk placering i landskapet ur ett skånskt perspektiv, utifrån ett intressant källmaterial och/eller det faktum att de är omnämnda i sin samtid av vetenskapsmän som förebilder gällande plantering av träd.

Gedsholm, Ekeby socken

Gedsholm är beläget i Ekeby socken i nordvästra Skåne. Allén vid Gedsholm åskådliggör flera olika faser i synen på allén och landskapet under 1700-talet. En anledning till att särskilt studera Gedsholm har koppling till lantmätaren för renovationskartan, Caspar Magnus Espman, som på flera kartor tydligt markerade träden på kartan, däribland alléträd. Infartsallén till Gedsholm förklarar på ett tydligt sätt ett skede i landskapets utveckling som jag menar är karakteristisk för hela Skåne.¹⁵¹ Konceptkartan eller originalet har en annan lantmätare angiven, *Pet Kock*, vilket står för Petrus Kock.¹⁵² Att renovation- och konceptkartorna kan ha olika utseende är inte ovanligt men att de är producerade av olika lantmätare är mera sällsynt. Än mer oklart blir det då Espman hänvisar till en konceptkarta från år 1742 med Lars Lindblom som lantmätare. Oavsett dessa oklarheter gällande konceptkartan visar renovationskartan hur landskapet är på väg att rätas ut med framförallt raka gränser och en rak infartsväg till Gedsholm (bild 35). Beskrivningen till renovationskartan anger de olika trädslagen i allén och skriver tydligt ut att ”vägen planterad näst wid gården med hagtornshäckar men ut åt wängen med linder, lönn och pihl”.¹⁵³ Det faktum att man har använt tre olika trädslag indikerar att alléns praktiska funktion sågs som viktig vilket kännetecknar de äldsta godsalléerna. Det troligen vanligaste trädslaget i de första godsalléerna var

pil. Det faktum att allén vid Gedsholm innehåller flera trädslag kan tyda på att pil tidigt varit dominerande men senare börjat överges till förmån för andra ädlare lövträd. Att pil fortfarande fanns kvar kan vara ett tecken på att allén var anlagd i en tid då synen på alléer betonade den praktiska sidan före den estetiska. Senare under 1700-talet planterades alléerna närmast godset ofta med ett och samma trädslag eftersom man önskade uppnå enhetlighet. Corps-de-logi, eller ”wåningshus” som beskrivningen till kartan anger, var av korsvirke och trädgården var tydligt nyttofokuserad med mängder av fruktträd och bärbuskar. Enligt renovationskartan från 1760 börjar allén vid en gårdsgård och inte vid en förmodad rätad bygräns några meter längre bort. En närmare studie av beskrivningen visar att Gedsholms gräns mot Ekeby ändras i och med jorddelningen. Allén har således startat i bygränsen mot Ekeby. Den ändrade bygränsen medför att allén förlängs några meter, vilket Skånska rekognosceringskartan visar (bild 36). Vägen förbi Gedsholm har på kartan från 1760 en naturligt slingrande sträckning. På en storskifteskarta över Ekeby 1765–66 syns planerna på en fortsatt uträtning av landskapet då vägen förbi Gedsholm nu inte bara är linjerät utan också har flyttats några meter och går i ovan nämnda bygräns (bild 37). På denna karta syns även en rundel, eller rättare sagt en halvrundel, men endast på Ekebys marker då strukturen på Gedsholms egendom är helt vit.¹⁵⁴ Vid en analys av enbart Skånska rekognosceringskartan skulle man kunna tro att allén löper från den *stora vägen* in mot Gedsholm men det är alltså gränsen som är det väsentliga i sammanhanget. Vid vilken tidpunkt allén förlängs till gränsen framgår inte av kartorna. Kartan visar också det nya corps-de-logi som anlades 1804 varvid den gamla huvudbyggnaden överges, och på Topografiska kårens fältkoncept från 1860 finns den inte längre. Detta innebär att landskapet närmast huvudgården förändras med en ny trädgård och nya korta alléer som leder fram till bostaden, vilket återspeglas i Skånska rekognosceringskartan.

Bild 36 (överst). Kartan visar hur delar av vägsystemet blev helt utträtat. Ett exempel är vägen in mot Gedsholm från söder. Vägen förbi Gedsholm i öst-västlig riktning har också blivit rätad men hela sträckan är inte helt linjär. Kartan tillsammans med äldre kartkällor visar att allén in mot Gedsholm hela tiden har börjat i gränsen till dess ägor. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad I.W.201, 1812–20.

Bild 37 (nederst). För att erhålla ett helhetsgrepp över landskapet krävs kunskap även om angränsande byar. Notera att gränsen mellan Gedsholm och Ekeby går i den norra sidan av den nya linjeräta vägen. Kartan visar delvis ett planerat landskap, i synnerhet det nya linjeräta vägsystemet. Källa: LmS, Ekeby socken, Ekeby nr 1-22, storskifte på inägor, akt L42-6:1, 1765.

Träden i den gamla allén har troligtvis varit hamlade eftersom pil ingår som ett av alléträden. En annan intressant detalj i kartan är hagtornshäcken. Genom att se på landskapet vid Gedsholm *utifrån* kan man se hagtornshäcken som en kort sträcka av än mer ordnad natur innan besökaren når fram till corps-de-logiet. Med detta perspektiv passar ett citat av landskapsarkitekten, Pär Gustafsson: "Alléträdens organiska form, inordnade i arkitekturens geometri låter osökt det naturliga landskapet övergå i det byggda."¹⁵⁵ Egentligen håller jag inte helt med Gustafsson då det inte finns något *naturligt* landskap i detta sammanhang. Om landskapet istället tolkas som att det blir mer kulturpåverkat närmare corps-de-logiet jämfört med längre ifrån, så stämmer det dock relativt väl. Utifrån Dixon Hunts tidigare redovisade tankar går landskapet från *second nature* till *first nature* via allén. Man kan också vända på perspektivet och se hagtornshäcken som en del av ett parklandskap som har *flyttat ut* i odlingslandskapet. Under 1800-talet planteras en allé som leder besökaren in till Gedsholm från gränsen i norr.

Barsebäck, Barsebäck socken

Inte långt från dagens kärnkraftverk i Barsebäck ligger godset Barsebäck med anor ned i medeltid. 1743 tog David Gustaf Hamilton över Barsebäck och Lidbeck beskriver honom som ett föredöme när det gäller planteringar. Förutom denna källa finns även ett kartmaterial signerat Caspar Magnus Espman vilket gör en fallstudie intressant.

Den äldsta bilden över Barsebäck är från Burman-Fischers prospecter år 1680. Trädader är här utritade utanför vallgraven. Dessa skulle kunna tolkas utgöra en del av den allé som leder från huvudgården till byn Barsebäck. En lantmäterikarta från 1724 visar en linjerät väg från godset till byn. Inga träd är utritade men detta behöver inte betyda att det inte fanns några, då kartan helt och hållet saknar träd. Den äldsta kartan över Barsebäcks sätesgård med alléer inritade är en geometrisk karta från 1762 (bild 38,

överst). På kartan syns flera alléer och intressant nog är samtliga även benämnda alléer i beskrivningen. Trädslag framgår däremot inte. 1773 genomförde Anders Gustaf Barchaeus en resa i Skåne på Vetenskapsakademins initiativ. Barchaeus skriver om Barsebäck och ägaren Hamilton i sin reseskildring: "Träplanteringar äro wid Barsebäck idkeligen fortsatte: först med aleer af ädla trän i alla gatorna och wid wägarna [...]"¹⁵⁶

De ädla träden kan ha varit alm då almalléer funnits vid Barsebäck tills almsjukan tog död på dem.¹⁵⁷ Noteringen om att det är alléer av *ädda* träd betyder att det inte är pil, vilket jag menar är underförstått genom de begrepp som använts. Det är också värt att notera Barchaeus skrivning om ädla trän i alla *gatorna*. Ordet gata förknippas normalt med vägar inne i byn vilket skulle innebära att även i bondbyn Barsebäck planterades ädla lövträdsalléer och inte pilalléer. Alléerna leder in till Barsebäck dels från gränsen mot Barsebäcks by och dels från havet. Båda slutar vid gårdstomten. Av kartan framgår inte om det gick en allé mellan byn Barsebäck och godset. I trädgården finns enligt Espman plantager av vilda träd.¹⁵⁸ Värt att notera är också det faktum att lindalléerna i parken är samma sorts frösådda lindar som vid Övedskloster och Viderup.¹⁵⁹

Landskapet är nästan helt geometriskt och i tidens anda kan man tala om hur landskapet därmed är skönt eftersom det blivit linjärt. När alléerna är planterade är oklart. Beskrivningen till kartan anger att den ägoblandning som funnits mellan godsets mark och Barsebäck bys marker nu inte längre finns. All mark till godset är samlad efter flera års arbete med att byta jord, något som intensifierades de sista åren.¹⁶⁰ Ägoblandningen syns tydligt på lantmäterikartan från 1724 där nästan bara den korta vägen från gårdstomten till Barsebäcks bytomt är rak. Inga andra vägar finns vilket ger anledning att tänka sig att alléerna blivit planterade i samband med denna markomfördelning. Kartan kan i vanlig ordning också vara en plan och då är de ännu inte planterade. Under rubriken "skog" skriver Espman att ved måste hämtas

från andra orter. Det tyder på att träden inte funnits särskilt länge vid Barsebäck eftersom Hamilton i så fall borde ha haft tillgång till ved via kontinuerlig hamling. Espman skriver vidare att två plantage-hagar är anlagda med olika typer av skogsträd med syftet att planteras ut i alléer och vid gårdsgårdar. Från Barnekows & De Geers bildsamling kan man notera att teckningen, som vanligt, är svårtolkad när det gäller förekomst av träd. Inga trädsymboler förekommer men de korta strecken kan vara trädtecken. Den färglagda målningen visar däremot mängder med träd. Huruvida det är en plan eller inte är svårt att säga, men då vägen mot Lundåkra är utritad med träd torde åtminstone delar av bilden vara en idealplan eftersom denna väg inte var anlagd på Skånska rekognosceringskartan. Barchaeus skriver om pilplantering men inte exakt var i landskapet den förekommer.¹⁶¹ Lidbeck skriver om pilplanteringar vid Barsebäck under perioden 1765–69 men inte var träden planterats eller hur omfattande planteringarna varit. Hamilton är dock en av få adelspersoner som omnämns och får beröm för betydande pilplanteringar. Övriga är Piper på Christinehov och Hans Ramel.¹⁶²

På Skånska rekognosceringskartan nås en större helhetsbild över landskapet vid Barsebäck (bild 38, mitten). Allén mot havet slutar nu i den väg som löper från Barsebäcks by till Lundåkra. Allén mot öster stannar inte vid Barsebäcks ägogräns utan fortsätter till en icke

Bild 38. Kartorna över Barsebäck visar alléernas och landskapets utveckling under cirka 100 år. Särskilt Barsebäcks by förändras påtagligt med rätade vägar, alléplanteringar och en förändrad bebyggelse struktur. Notera särskilt allén från byn mot sydväst som finns redan på skånska rekognosceringskartan utmed en väg som slingrar sig fram i landskapet. Kartan längst ned från 1856–57 visar en rätad väg med en ny allé! Källor: LmS, Barsebäcks socken, Barsebäck, geometrisk avmätning, akt L13-2:1, 1762; KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad I. W:204, 1812–20; RA, Rikets allmänna kartverk, Fältmätningkoncept till generalstabens topografiska karta södra verket, blad Landskrona, 1856–57.

identifierbar startpunkt. Allén mot Barsebäcks by löper fram till byn och i byn finns flera planteringar bland annat en allé som löper söderut till gränsen mot Löddeköpinge.

Topografiska kårens fältkoncept över Barsebäck visar nu ett landskap än mer styrt av linjalen och i förlängningen av godsägaren på Barsebäck (bild 38, nederst). Till och med vägar med alléer har rätats ut och blivit återplanterade. Nästan inga gårdar finns kvar i byn utan övervägande gatehus. En samling hus har bildats i väster med namnet Sjöbo. Alléerna in mot godset Barsebäck är av samma omfattning förutom allén från havet in mot corps-de-logi som nu är kortare och bara löper inom de på 1762 års karta benämnda ”Trädgårdswängen”.

Bäckaskog, Kiaby socken

Bäckaskog, som det idag benämns, är beläget på ett smalt näs mellan Oppmannasjön och Ivösjön i nordöstra Skåne. Det har tidigare varit såväl kloster som kungsgård. Det senare, samt att Kiaby varit av intresse för försvarsmakten när det gäller övningsfält, gör att det på Krigsarkivet finns flera kartor från 1700-talets andra hälft.¹⁶³ Den tidigaste indikationen på en allé vid Bäckaskog är då Linné-lärjungen Anders Tidström skriver i sin resedagbok 1756 hur ”Pilar voro planterade vid vägen, långt bort ifrån gården”.¹⁶⁴ Ungefär femtio år senare passerar Linnerhielm Bäckaskog och skriver då att det finns pilar mellan vägen och sjön.¹⁶⁵ I en synebeskrivning över Bäckaskog från 1760-talet finns en rubrik ”Pihlplanteringar” vilket torde betyda att det varit så pass viktigt och omfattande att det fick en egen rubrik.¹⁶⁶ Pil som alléträd i allén vid Bäckaskog finns inte idag. Under 1800-talet byttes pilarna ut och allén har sedan länge bestått av flera olika trädslag, däribland ask och alm, men också poppel som det finns några kvar av än idag. Almträden i allén är nedtagna på grund av almsjuka. Enligt Ulla Berglund, Skogsvårdsstyrelsen, pekade årsringarna i almstubbarna på att träden var planterade cirka 1830.¹⁶⁷

Ij. c.

Sic.

Bj.

Ka.

Kogs.

och

Kjaby

Sic.

Finge

Bys

Agrens

Linnæusens Gårda för Kungsgården Bäckaskos
 och de närmast belägna ägor, som äro anslagna till öfraste Säte vid
 Södra Skånska Cavalleri Regimentet.

Aflagen den September Månad År 1773. af

P. Cronquist

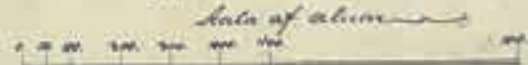

Bild 40. Endast fem år senare karteras landskapet söder om Bäckaskog vilket ger information om alléns startpunkt som logiskt börjar i gränsen mot byn Kiaby. Källa: KrA, Stads- och fästningsplaner, Carta öfver Kiaby och Kiuge Byar aftagne med Compass och Steg uti Augusti Månad 1778 af N Engelholm, akt 0424:072:369, 1778.

Det skriftliga källmaterialet säger inget om syftet med allén utan då måste kartmaterial konsulteras. Den äldsta kartan som visar en allé är från 1773 men tyvärr inte dess startpunkt då allén slutar abrupt i kartans nederkant (bild 39). Syftet med kartan var inte att kartera hela Bäckaskogs ägorymd. Utifrån denna karta kan man därmed inte klarlägga alléns syfte.¹⁶⁸

Tack vare de många karteringarna av landskapet finns endast fem år senare, 1778, en karta som visar att allén leder till Bäckaskog från gränsen mot byn Kiaby¹⁶⁹ (bild 40). I motsats till kartan från 1773 visar denna karta den södra delen av allén. Utan kartorna från Krigsarkivet hade det inte gått att fastställa alléns längd redan på 1770-talet. På Lantmäteriet finns också en serie kartor men samtliga saknar allétecken. Utmed den gamla vägsträckningen

mellan kyrkbyn Kiaby och Bäckaskog finns än idag en gränssten som markerar gränsen mellan Bäckaskog och Kiaby.

Skånska rekognoseringskartan visar hela landskapet mellan Kiaby och Bäckaskog och även här återfinns hela allésträckan från bygränsen i Kiaby till Bäckaskog (bild 41).

Förutom de skriftliga reseanteckningarna och kartorna finns ett bildmaterial över Bäckaskog som, i stort, bekräftar bilden. Bildmaterialet består av teckningar och målningar och den stora nackdelen med detta är deras fokus på landskapet invid Bäckaskog och inte hela dess ägorymd. Detta medför att landskapet med alléer inte kan tolkas med hjälp av enbart dessa bilder utan kartanalyser är avgörande. Den äldsta bilden är från 1760-talet, framställd av Feldt.¹⁷⁰ Den visar infarten till Bäckaskog från söder och även de alléträd som då fanns. Samma information får man från Barnekows veduta från 1768 och från Rålamb's teckning över Bäckaskog från 1780-talet.¹⁷¹

Bild 39. Bäckaskogs kungsgård 1773. Källa: KrA, Sverige, topografiska kartor, Situations Charta öfver Kungsgården Bäckaskog, akt 0400:17B:062, 1773.

Bild 41. Skånska rekognosceringskartan från 1812–20 visar hela landskapet med såväl Kiaby som Bäckaskog inritat. Allén markerar Bäckaskogs ägorymd och börjar i gränsen mot Kiaby. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad VII.Ö.200, 1812–20.

I samband med att pilarna tas bort och framförallt alm och ask planteras förlängs också allén till att gå ända fram till kyrkan i Kiaby. På Topografiska kårens fältkoncept kan man notera att allén söderut håller på att glesas ut, och detta är en trend som håller i sig under 1900-talet. Bara ett 100-tal meter från gränsen ligger Kiaby kyrka och när allén förlängdes under 1800-talet till kyrkan har detta misstagits som ett ursprungligt mål.¹⁷² Kyrkan var troligtvis initiativtagare till denna alléplantering, som egentligen inte är en förlängning då den helt och hållet kantar vägen, som leder över kyrkans ägor fram till bygränsen mot Bäckaskog.

Till sist skall tilläggas att det vid Bäckaskogs södra gräns mot Kiaby idag finns en trädrad.

Denna går utmed en mindre väg och har kontinuitet till minst 1860-talet enligt kartmaterial. Detta kan ha varit ett sätt för Bäckaskog att ytterligare förstärka gränsen. Den skall därmed ses som en trädrad som markerar gränsen och har egentligen ingen koppling till vägen.

Wanås, Gryt socken

Wanås gods har liksom många andra gods i Skåne anor från medeltiden. Det skiljer däremot ut sig genom dess placering i skogsbygden vilket gör en studie av dess allésystem intressant. I direkt anslutning till Wanås har det funnits alléer fram till godset och dess parkanläggning i samtliga fyra väderstreck. Enligt Ljunggren är alléerna planterade under Betty

Bild 42. Kartan över Wanås från 1757 visar en helt nyplanerad anläggning med alléer in mot huvudbyggnaden från alla håll. Flera av alléerna var dessutom försedda med dubbla trädrader. Anläggningen blev aldrig realiserad. Källa: Wanås godsarkiv, Wanås 1757.

Jennings era, vilket är perioden 1756–76. ”Hon har [...] planterat de fyra långa och vackra alléer, som från skilda håll föra till gården.”¹⁷³ Trädslagen utgörs av lövträd såsom ask, ek, lind och lönn.¹⁷⁴

Den äldsta bilden över Wanås är från *Burman-Fischers prospecter*.¹⁷⁵ Vedutan visar att trädrader i landskapet har lång kontinuitet, men det går inte utifrån bilden att påstå att det funnits infartsalléer. Den äldsta kartan med alléer inritade är från 1757 (bild 42). På denna plan står bland annat följande talande text: ”Kunskap Smak och Snille kunna rätta Naturens fehl.”¹⁷⁶ Anläggningen framställs på planen som mäktig med bland annat dubbla alléer. Av dessa blev dock inget. Kanske skall planen ses

som en statussymbol, något som visar vilka idéer och framtidsvisioner som fanns.¹⁷⁷ Synen på landskapet är tack vare en text på kartan tydlig. Axel von Arbin som ligger bakom kartan över Wanås skriver hur man kan omvandla ”de oländiga träsk till fiskrika dammar och steniga backar till skuggrika lunder”.¹⁷⁸

På Lantmäteriet finns en karta över Wanås från år 1800 som visar Wanås gårdstomt med hage och ängsmark. I parken finns något som på kartan utläses som en väg men som i beskrivningen står som en uthuggning med en lång utsikt.¹⁷⁹ Denna återfinns också på bild 43.

Vägen söderut mot Spånga och tillhörande allé är den vägsträcka som idag är mest oförändrad och visar därmed med sin smala vägbank,

Bild 44. Fotografiet från 1954 visar allén som leder in till Wanås från söder. Allén bestod då av lind och lönn och flera av träden bär spår av att tidigare varit beskurna. Källa: Gunnar och Henning Weimarck/SNF Skånes arkiv, 1954.

alléträd och tillhörande stenmurar hur en väg kunde te sig för cirka 250 år sedan¹⁸⁰ (bild 44). Allén börjar vid gränsen till parklandskapet vid de så kallade Nillingshusen och leder besökaren fram till godsets huvudbyggnad. Vägen går dock inte rakt på byggnaden utan löper vid sidan om så att man från vägen kan skymta parken och huvudbyggnaden. Sista biten förstärks (och kamoufleras) corps-de-logiet av en hög stenmur.

Allén från norr tillkom också under andra halvan av 1700-talet då man anlade en helt ny spikrak väg som har sin målpunkt Wanås slott

rakt framför sig. Allén börjar vid gränsen mot Gryt. Tidigare har en väg från Knislinge via det så kallade Porthuset gått till Wanås. Från Porthuset, som också är gränsen mot Knislinge by, har det funnits en allé. Porthuset har för övrigt sitt namn från en port som enligt legenden fanns vid gränsen.¹⁸¹ Från väster ledde också en väg in till godset som numera är delvis borta. Här började allén vid bygränsen mot Kvittinge.

Enligt Topografiska kårens fältkoncept återstår bara allén från söder och allén från norr. Alléerna in mot Wanås är karaktäristiska i sin

Bild 43 (t.v.). Alléer kantar samtliga fyra infartsvägar till Wanås 1823. Notera bokstaven T vid vägen eller uthuggningen. Liknande uthuggningar kunde också benämnas allé. Källa: Wanås godsarkiv, Wanås 1823.

Bild 45. Den äldsta kartan över Vittskövle gods från 1753. Kartan visar åkervångarna och bilden är karaktäristisk för landskapet innan de stora omvandlingarna. Endast närområdet vid godsens är i ordning och förskönade med få linjeräta strukturer. Landskapet i övrigt är naturligt. Tidigare har inte möjligheten funnits till omfattande alléplanteringar. Källa: LmM, Vittskövle socken, Vittskövle säteri, ägomätning, akt II-vsk-2, 1753.

utformning och utsträckning i landskapet. Samtliga har som syfte att förstärka ankomsten till Wanås och viktiga punkter i landskapet, framförallt Wanås gränser mot omgivande byar.

Vittskövle, Vittskövle socken

Vittskövle gods har en av Nordens mest välbevarade renässansborgar. Godset har också enligt källmaterialet tidigt omdanad landskapet där inte minst alléerna spelade en viktig roll. Linné noterar redan 1749:

Alléer voro här anlagde de mesta och präktigaste, såsom av linder, grön eller gemen pil, vit pil, poppelpil och poppelträ.¹⁸²

Med poppel-pil menas troligtvis svart-poppel. Detta är den äldsta noteringen som antyder att det finns alléträd planterade vid Vittskövle. Det går dock inte att med säkerhet fastslå att alléerna fanns utmed vägarna då detta inte nämns explicit. De kan också ha funnits i trädgården. Trädgårdsdirektören vid Haga slott, N.J. Ericsson, besökte Vittskövle 1870 och hans iakttagelser är samstämmiga med Linnés då han skriver att stora popplar stod vid kanalerna.¹⁸³ Hülphers omnämner också träden vid Vittskövle men även här saknas exakt information om var träden var planterade.

Pilar växte här (vid gården) rätt ymnigt, mest av de vita, ett särdeles slag kallades abeler, som voro från Tyskland införskrivna, voro planterade [...]¹⁸⁴

Den äldsta kartan över Vittskövle på Lantmäteriet är från 1753 (bild 45). Den är framställd av lantmätaren Gabriel Nordström och har som syfte att beskriva åkervångarna samt träd- och humlegård.¹⁸⁵ Inga träd är karterade utmed vägarna vilket inte behöver betyda att alléer saknades. Noterbart är en 7,1 tunnland stor trädgård med träd i rader inritade. Linné kan mycket väl ha syftat på de alléer som fanns i denna trädgård, särskilt som begreppet allé användes mindre frekvent för träd planterade utmed en väg vid denna tid. Gillbergs noteringar om Vittskövle 1767 anger inte några landsvägsalléer, däremot en sex tunnland stor trädgård med alléer. Det borde vara samma trädgård som kartan anger trots att arealen avviker i Gillbergs beskrivning.¹⁸⁶

Om det fanns landsvägsalléer vid Vittskövle 1753 torde de i så fall inte varit av den längd som Skånska rekognosceringskartan visar 60 år senare eftersom vägarna utanför åkervångarna verkar ha haft mera naturliga, icke linjära dragningar. Inom åkersystemet är däremot vägarna rätade på kartan från 1753. Detta är antingen gjort tidigare eller planerat att genomföras i samband

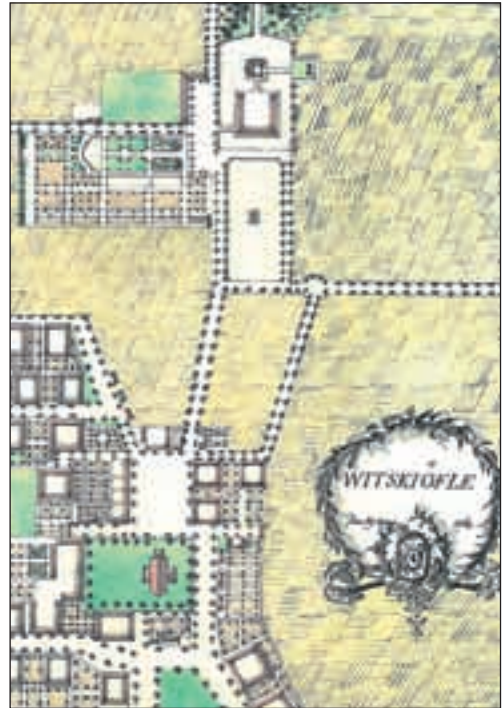

Bild 46. Vedutan över Vittskövle från 1768 visar hur landskapet var tänkt att förändras med rundlar samt linjeräta vägar med alléer. Byn Vittskövle skulle också inbegripas i det nya landskapet med ett stort antal trädplanteringar. Bilden är sannolikt en plan även om delar eventuellt redan var verkställda. Källa: UUB, Barnekow & De Geer, 1768.

med karteringen. Om rätningen är gjord tidigare kan alléer samtidigt blivit planterade och då kan citatet från Linné vara aktuellt och gälla även för dessa linjeräta vägar närmast godset.

Barnekow & De Geer har både tecknat och målat av Vittskövle¹⁸⁷ (bild 46). Bilderna påminner om Öveds by vid Övedskloster men Vittskövle by är mycket större än Öveds by. Linné skriver om Vittskövle by som ”liknande en liten stad” med stenlagda gator.¹⁸⁸ Barnekow har trädplanteringar och alléer inritade överallt i byn och även utmed vägarna, men eftersom vägarna slutar ”i kanten” på bilden vet vi inte hur långt ut i landskapet de sträcker sig. Intressant är dock att Barnekow valt att även ta med byn Vittskövle (liksom vid Övedskloster) vilket i övrigt är sällsynt om man jämför hans olika

Widsköfde

Widsköfde

Segesholm

Norr Lja

Öster Lja

Tegelberg

Herrnshöfen

Tulle

Mörs

bilder. Huruvida alléerna ingår i en idealplan eller är verklighet redan på bilden är oklart. Linné omnämner inte de många träden i byn.

Enligt Skånska rekognosceringskartan har Vittskövle gods det mest omfattande allésystemet i dåvarande Kristianstads län¹⁸⁹ (bild 47). Utifrån redovisat kartmaterial kan inget definitivt sägas om tillkomst annat än att alléer nära godset och vid byn Vittskövle troligtvis planterades redan under 1700-talet.

Fem alléer leder in till Vittskövle utmed infartsvägar. Från väster löper det in två parallella alléer där en av alléerna slutar i åkervångens gräns vilket innebär att denna snarare kan ha fungerat som en siktgata.¹⁹⁰ Allén direkt söder om har samma startpunkt och kantar infartsvägen från väster till corps-de-logiet. Från norr finns enligt Skånska rekognosceringskartan också två infartsvägar som båda har alléer med tydliga startpunkter. Båda startar utanför åkervångarna. Den längsta allén startar i gränsen mellan Lyngby och Vittskövle. Den allé som löper från huvudgårdens tomt och rakt norrut börjar enligt Skånska rekognosceringskartan vid ett landskapselement, ett vattendrag enligt yngre kartor. Vattendraget fungerar dock inte som någon form av gräns vilket innebär att syftet är något oklart. Söderut löper en linjerät väg flera kilometer och utmed delar av denna väg finns en allé. Startpunkten ligger nära gränsen mot Österlia by men verkar inte riktigt sammanfalla utan startar istället där den raka vägen börjar. Detta är ovanligt vid en jämförelse med andra alléer. Allén är komplett så när som på en sträcka, som däremot är ganska lång. Tankarna dras till Övedskloster och det märkliga uppehållet vid Svansjö gård. Varför dessa uppehåll funnits i en längre allé är oklart. På Topografiska kårens fältkoncept ser det ut som hela "luckan" är planterad¹⁹¹ (bild 48). Söder om "luckan" finns ett skogsparti med lövskog och här fanns alléträd enligt Skånska rekognosceringskartan. På Topografiska kårens fältkoncept är det oklart om allén finns kvar eftersom hela det gröna området på kartan är lövträd. Det går inte att utskilja någon allé.

Bild 48. Alléerna är fortfarande omfattande. Färgmarkeringarna på kartan står för lövskog (grönt) och barrträd (blå). Detta medför problem med att tolka hela kartan eftersom allén söderut löper igenom en lövskog ungefär mitt på kartan. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska kårens fältkoncept, bladet Kristianstad 1843–60.

Bild 47 (föregående sida). Skånska rekognosceringskartan visar att planerna från 1768 delvis har realiserats. Långa alléer leder in mot Vittskövle. Planteringar och vägar vid byn Vittskövle blev däremot inte verklighet i den utsträckning som fanns på planen. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad VI.Ö.203, VI.Ö.204, 1812–20.

Godsen och plattgårdarna

Kring sekelskiftet 1800 började godsen att förändra strukturen på sina underlydande bönders marker bland annat genom att uppföra så kallade plattgårdar. En plattgård är kortfattat en större gård som ersätter ”en helt eller delvis nedlagd jordbruksby”, främst under 1800-talet.¹⁹² Svenska akademiens ordbok (SAOB) behandlar ordet plattgård och beskriver den som en större utgård tillhörande ett gods, det vill säga en avelsgård. Detta gäller i synnerhet för Skåne.¹⁹³

Åtgärden genomfördes med syftet att effektivisera jordbruket och skötseln av marken. Stora ängsmarker och utmarker dikades ut och stenröjdes för att bli åkermark. Brukandet av dessa emellanåt avlägset belägna marker effektiviserades då genom att uppföra en större gård vid den nyodlade marken. Plattgårdarna arrenderades ut liksom de vanliga bondgårdarna tidigare gjorts. Företeelsen har bland annat behandlats av kulturgeografen Jens Möller som menar att plattgårdar var typiskt för Skåne.¹⁹⁴ Förutom ordet plattgård användes även begreppet *farm* för att beskriva samma fenomen. Ordet *farm* kunde användas i flera olika sammanhang med något olika betydelser. Ett exempel är Svaneholm och enskiftesreformen där de utflyttade gårdarna benämns *farmer*. Detsamma sades om de enskiftade gårdarna i Västra Gårdstånga by under Viderups gods.¹⁹⁵

Farm kan vid en första anblick knytas till det engelska språket och betydelsen gård. SAOB fördjupar begreppet genom att lägga till betydelsen arrendegård ”[...] större arrendegård som lyder under en herregård”, vilket stämmer väl överens med begreppet *plattgård*. Ordet kommer från det engelska *farm*, äldre engelska även *ferme* som i sin tur kommer från det franska *ferme*.¹⁹⁶ Ortnamnsvetaren Ingers menar att uttalet ”färm” visar att det är det franska *ferme*, inte engelskans *farm* som ligger bakom.¹⁹⁷ Kopplingen till det franska ordet *ferme* medför att ordets etymologi har givit kunskap om att landskapet måste förstås

i ett vidare perspektiv. *Ferme* betyder lantgård och begreppet *ferme ornée*, den förskönade lantgården, finns inom trädgårdsteorin.¹⁹⁸ Detta indikerar att farmerna inte bara anlagts utifrån praktiska och ekonomiska aspekter utan även med syftet att försköna landskapet. Huruvida förhållandet däremellan var likställt är svårt att säga men att se på gården som en förskönad lantgård kan bidra till att fördjupa analyser om landskapet.¹⁹⁹

1809-10 planerar Marsvinsholm att dela upp markerna i fem *farmer* med namnen, Norre gård, Söder gård, Väster gård, Öster gård och Ny gård²⁰⁰ (bild 49). Vägnetet är nästan helt linjärt medan vattendraget inte rätats. De planerade *farmerna* ligger alltid med gårdsbyggnaderna vid sidan om vägen. Kartan visar ett visionärt landskap där alléerna nästan spelar huvudrollen. Yngre kartor visar att landskapet inte blev förverkligat, åtminstone inte det omfattande allésystemet.²⁰¹

Två fördjupande studier

Araslövs gods och de så kallade *Araslövs farmer* har valts ut som särskilt studieobjekt tillsammans med Engeltofta gods i nordvästra Skåne. Dessa två gods kom att bli stilbildande för hur man kunde se och bruka landskapet kring sekelskiftet 1800.²⁰² Både vid Araslöv och Engeltofta anlades allésystem i samband med tillkomsten av *farmer* och plattgårdar. Dessa är uppmärksammade, men någon djupanalys av dem och hur man såg på landskapet har inte genomförts.²⁰³

Araslövs farmer

Carl Adam Wrangel af Adinal, 1748–1829,²⁰⁴ ägde 1787–1829 Araslövs gods och var även landshövding i Kristianstads Län 1786–1803. Hela Färlövs församling låg under Araslövs gods och Wrangel ägde även gården Oretorp i Vinslövs socken, det närbelägna Ovesholms gods samt Sperlingsholms gods i Halland och Huseby bruk i Småland.²⁰⁵ Enligt von Schwerin är Wrangels främsta minnesmärke, konsthistoriskt sett, Ovesholm. Särskilt av intresse vid

Bild 49. I början på 1800-talet hade Marsvinsholms gods planer på att dela upp landskapet i så kallade faermer, större gårdar under Marsvinsholm. Kartan är den enda påträffade som visar att tydliga planer på att inte bara lantbruket sågs som viktigt i och med färbildningen utan även att försköna landskapet. Det handlade då om att anlägga linjeräta vägar och gränser. Vägar skulle förses med alléer. De planerade fäermerna vid Marsvinsholm är ytterligare ett exempel på hur godsens planerade att omsätta idéerna om det ordnade landskapet. Källa: LmM, Balkåkra socken, ägobeskrivning, akt I2-bak-4, 1810.

Ovesholm är den 300 tunnland stora engelska parken, troligtvis anlagd under 1790-talet.²⁰⁶ Detta tyder på ett intresse för trädgård och park, men också för nya idéer.

1790–92 karterades Araslövs underlydande byar inför ett storskifte på inägorna. Kartorna visar landskapet innan den omfattande förändringen av landskapet hade påbörjats.²⁰⁷ Några plattgårdar bildas i samband med storskiftet och resten i samband med enskiftet som genomfördes åren 1808–10. I samband med att Wrangel genomförde enskiftet i byarna Färlöv, Bjärlöv, Roalöv, Åby samt vid Araslövs säteri, lades många gårdar ned och istället anlades farmer. Wrangel delade in godset i nio farmer: Wrangelsberg, Hamiltonhill, Sofieberg, Sofiedal, Harastorp, Gustavsfält, Skottlandshus, Wrangelsdal och Ulriksdal. Farmerna placerades utmed den gamla landsvägen eller utmed nya rätlinjiga vägar på tidigare ängs- och betesmarker som i samband med detta odlades upp som åkermark. Öppna diken grävdes, men en ordentlig dränering kom inte igång förrän efter Vinnö-åns kanalisering 1874–75. På 1840-talet

tillkom ytterligare två farmer, Kristineberg och Adinal.²⁰⁸ Gårdarna fick en herrgårdskaraktär vilket inte minst namnen indikerar. Påkostade boningshus i nyantik stil byggdes och Wrangel var först i trakten med att använda granit i väggarna.²⁰⁹ Ekonomibyggnaderna placerades som flyglar framför boningshusen och bakom dessa anlades mindre parkanläggningar. Ofta blev en *stånds*person, inte sällan en officer, arrendator på den större gården.²¹⁰ Ljunggren skriver 1856 att ingen annanstans i Skåne bor det flera stånds-personer inom ett lika stort område.²¹¹

Tabellen nedan är baserad på ett flertal källor däribland uppgifter från Sjöstrand. Han ansåg dock att kyrkoböckerna inte kunde ge honom exakta svar på deras tillkomst. Enligt Sjöstrand sönderfaller godskomplexet med farmerna redan under 1800-talet. Mellan åren 1902 och 1905 såldes farmerna Hamiltonhill, Sofiedal, Adinal och Harastorp. Brist på kontanter och lockelsen efter mera mark blev dåvarande ägarna Hugo och Malkolm Hamiltons fall och de tvingades sälja gårdar.²¹²

Farm	Tillkomst	Corps-de-logi	Bildades från gård	Areal tld
Wrangelsberg	1790-talet	1820	Roalöv 7–9	260
Sofieberg	1803	1803	Färlöv 14	
Sofiedal	1805	1805	Åby 4	164
Hamiltonhill	1807	1807	Åby 5–7	290
Harastorp	1584	1810	Harastorp	142
Gustavsfält	1812–13	1812–13	Färlöv 16–18	188
Skottlandshus	1815	1815	Färlöv 6,20	270
Wrangelsdal	1815–16	1815–16	Färlöv 12,15	200
Ulriksdal	1820–21	1820–21	Roalöv 10–11	350
Adinal	1841	1841	Bjärlöv 5,9 & Roalöv 3,4,6,11	350
Kristineberg	1846–47	1846–47	Färlöv 7,9,10	200

Farmer under Araslöv. Olika uppgifter förekommer om byggnadsår och hur farmerna bildades. Harastorp har äldsta skriftliga belägg 1584 och är således en gammal gårdsbildning men ingår som en av farmerna i litteraturen (Skånska ortnamn 2012 (internetkälla); Hansson & Tréllid 1995). Källor: Skånska ortnamn 2012 (internetkälla); Ohlsson 1948; Gillberg 1767; Sjöstrand 1975; Stjärnswärd 1967; von Sydow & Björkman 1949; LmM, Färlöv socken, Åby, Enskifte, akt 11-Fäj-12, 1807; LmM, Färlöv socken, Färlövs by, enskifte, akt 11-fäj-13, 1810; LmM, Färlöv socken, Roalöv, enskifte, 11-fäj-16, 1816; LmM, Färlöv socken, Ulriksdal, husvärdering i och för brandförsäkring, akt 11-fäj-17, 1822.

Bild 50. Pilevall vid Araslövs farmer. Pilevallarna har inte bara hört till byarnas landskap utan ofta varit karaktäriserande även för godslandskapet. Få pilevallar i godslandskapet har dock levt kvar in i vår tid eftersom ägor i åkermarken slagits ihop till större skiften. Källa: Weimarck/SNF Skånes arkiv 1954.

Bild 51. Wrangels allé planterades med alm under slutet på 1810-talet. Notera vägbeläggningen av betong. Källa: LUB, Märten Sjöbecks landskapsfotografier, Sofieberg 1935.

Träd- och häckrad

Åkrarna vid de nya farmarna omgavs av träd- eller häckrad. Ett exempel är pilraden från Wrangelsdal till Klockaregårdens utmark.²¹³ Ljunggren skriver på 1850-talet att detta ger:

[...] en, i Skåne ganska ovanlig, karakter åt Araslöfs omgifningar och förlänar hela neijden ett uttryck af lif och trefnad, af bördighet utan entonighet.²¹⁴

Planteringsarnas syfte kan diskuteras och är troligtvis en kombination av nytta och estetik. De praktiska aspekterna torde varit de vanligt förekommande när det gäller pil, nämligen produktion av täckekäppar till halmtak, ved, lövfoder till djuren, med mera. De kan också haft som syfte att markera det nya landskapet genom att tydliggöra gränserna. Till sist tror jag att de också har spelat en roll i den syn på landskapet som Wrangel hade. Hela landskapet, hela socknen, skulle förskönas i samklang med ekonomisk produktivitet.

Wrangels allé

1816–18 anlades och trädplanterades den 14 meter breda så kallade Wrangels allé med alm (bild 51).²¹⁵ Wrangel lät då anlägga en landsväg genom hela Färlövs socken, 15 meter bred och ungefär en halv mil lång, och planterade almar vid båda sidor.²¹⁶ Något senare i samma källa finns uppgiften att allén planterades 1817–19 av trädgårdsmästare Edvard, vilket måste beaktas. Skillnaderna när det gäller planteringsår är inte större än att man med ganska hög sannolikhet kan säga att allén planterades under senare delen av 1810-talet. Eftersom Ohlsson inte redovisar varifrån han fått sina uppgifter blir det svårt att kontrollera. Uppgifterna gällande den 14 eller 15 meter breda vägen stämmer också relativt väl förutom att Ohlsson missuppfattat måttet för meter istället för det rimligtvis korrekta alnar. Vägverket angav 1996 att vägen var sju meter bred vilket innebär knappt 12 alnar.²¹⁷ Vägen till farmen Wrangelsberg var 12 alnar bred enligt enskiftesakten vilket kan

vara det mått som även gällt för Wrangels allé alternativt 14 alnar som var ett relativt vanligt mått vid stora vägar vid denna tid. Allén börjar i gränsen mot Karpalund.²¹⁸ Tanken var att allén skulle kunna gå till Knislinge men intill liggande ägare, Wanås och Hanaskog var inte intresserade av att fortsätta allén.²¹⁹ Skånska rekognosceringskartan visar hur landskapet blivit mera geometriskt och Topografiska kårens fältkoncept visar det färdiga resultatet (bild 52 och 53). Flera av de nya farmarna är belägna utmed Wrangels allé. Förutom Wrangels allé anlades linjeräta vägar till samtliga farmar. Samtidigt med detta uträtande av landskapet tilläts den gamla landsvägen till Torsebro krutbruk behålla sin slingriga struktur och även här anlades farmar utmed vägen, liksom en landsvägsallé. Anledningen till detta kan vara det faktum att vägen delvis går på skrå i landskapet och en uträtning av vägen skulle bli kostsam. Det övriga allésystemet är i huvudsak beläget på relativt platt mark.

Alléer vid farmarna

Wrangelsberg anlades under 1790-talet (1799²²⁰) och huvudbyggnaden flyttades enligt traditionen från Oretorp i Vinslöv till den nya platsen. Denna tidsangivelse ifrågasätter Stiernswärd som hänvisar till en brandförsäkring där *Wrangelsberg* står som nybyggt 1820.²²¹ I beskrivningen till den Skånska rekognosceringskartan står *Wrangelsberg* som välbyggd farm. Dateringen är inte helt klar men troligtvis från 1818.²²² Även på själva Rekognosceringskartan är *Wrangelsberg* noterat.²²³ I beskrivningen till Enskifteskartan 1809 verkar det som om fastigheten *Wrangelsberg* redan är bildad då det "andra skiftet", B, når upp till *Wrangelsbergs* ägor.²²⁴ På kartan är dock ingen gård markerad. På Skånska rekognosceringskartan finns ingen allé markerad däremot en ny rätlinjig väg. Denna är markerad på Enskifteskartan över Roalöv och i beskrivningen anges bredden till 12 alnar.²²⁵ Enligt Topografiska kårens fältkoncept fanns det alléer utmed vägarna inom *Wrangelsbergs* ägorymd, enligt uppgift

planterade med alm och silverpoppel.²²⁶ På vägen till *Wrangelsberg* ligger farmen *Ulriksdal*, uppförd åren 1820–21 enligt brandförsäkringsprotokoll.²²⁷

Sofieberg är beläget utmed *Wrangels* allé strax söder om *Gustavsält*. På Enskiftesakten från 1809 är *Sofieberg* tillsammans med *Wrangelsberg* de enda som är benämnda med namn.²²⁸ Från *Sofiebergs* södra ägogräns till prästgårdens ägor planterades alm i en rak linje parallellt med landsvägen. Planteringen kallades *Ahan*²²⁹ och är markerad på Topografiska kårens fältkoncept 1860.

Hamiltonhill byggdes utmed befintlig väg till *Wrangels* son Henning *Wrangel*, född 1780. Där *Hamiltonhills* ägor börjar planterades en allé till *Sofiedal*. Allén bestod av "varannan alm och varannan poppel".²³⁰ Enligt Brandförsäkringsprotokoll från 1820 uppfördes *Hamiltonhill* 1807 vilket stämmer överens med enskifteskartan över Åby.²³¹ På Skånska rekognosceringskartan finns ingen allé markerad. Baron Carl Henrik Anckarswärd meddelar dock på en resa att allén 1817 är åtta år gammal vilket innebär att planteringsåret var 1809. På Topografiska kårens fältkoncept löper allén utmed allmänna vägen förbi farmarna. Landskapet i Åby by, där *Hamiltonhill* och *Sofiedal* är uppförda, skiljer sig avsevärt jämfört med *Färlövs* by. Här är landskapet betydligt mera stenigt, beskogat och kuperat. Vägen som leder förbi farmarna förändrades inte utan behöll sin ålderdomliga sträckning.

Harastorps gård har anor långt tillbaka, åtminstone till 1600-talet, men den nuvarande mangårdsbyggnaden är uppförd som en italiensk villa omkring år 1810. *Harastorp* verkar därmed skilja sig från övriga farmar då denna inte nybildats utan funnits sedan länge, dess-

Bild 52. Farmbildningen är nu till stora delar genomförd. Alléer och trädtrader är inte utritade, kanske för att de direkt efter plantering inte topografiskt påverkar landskapet i någon större omfattning. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad VI.Ö.200, VI.Ö.201, 1812–20.

Hörsebro
Korsbäck

Bjerslöf

Hornåshövd

Wrangelsberg

Kvalöv

Leysviken

Skottviken

Färlöv

Åby

Kvalöv

Årslöv

Årslöv

Wrangelslöf

Årslöv

Isgränd

utom som en egen fastighetsenhet. Harastorps gård är den enda farmen som inte verkar ha fått någon allé. Troligtvis är det kopplat till läget, en brant uppförbacke till dess corps-de-logi. Det kan också vara kopplat till att Harastorp egentligen inte borde tillhöra farmsystemet eftersom det var en gammal utgård,²³² men samtidigt har gården en tydlig koppling till Araslöv.

Skottlandshus är beläget mittemot farmen *Wrangelsdal*. Från vägen mellan Färlöv och Önnestad längre västerut, anlades en linjerät väg och en allé av balsampoppel planterades, troligtvis längs hela sträckan mellan Wrangelsdal och Skottlandshus. Allén dog ut och ersattes då av en allé med alm och ask.²³³ *Adinal* anlades 1841 och i samband med detta planterades en almallé. 1948 ersattes denna av en oxelallé. Kristineberg uppfördes nära Färlövs bykärna 1846–47.²³⁴ En allé börjar väster om gården och sträcker sig vidare västerut. Eftersom Kristineberg är uppfört nära den allmänna vägen har gården ingen egen allé.²³⁵

Diskussion – synen på landskapet vid Araslövs farmer

Topografiska kårens fältkoncept visar resultatet av etablerandet av Araslövs farmer cirka femtio år efter att de nio första farmerna anlagts och den är nästan samtida med de två sista farmernas anläggande på 1840-talet (bild 53). Kartans äldsta del uppmättes 1843 och den sista 1860. Kartan indikerar tillsammans med tidigare redovisade skriftliga källor att vägarna som leder till och ofta förbi en farm blivit alléplanterade. Trädslaget är oftast alm, inte sällan kompletterat med en poppel-variant där vartannat träd varit alm, varannan poppel. Några alléer har varit homogent planterade med alm eller poppel. Poppel har generellt sett oftast hävdats på samma sätt som pil vilket inneburit att träden

Bild 53. Kartan visar nu hur samtliga farmer förutom Harastorp har alléer vid gården. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelningskartor, 52c. Topografiska kårens fältkoncept. Bladet Kristianstad 1843–60.

hamlats med jämna intervall. Hur det varit vid Araslövs farmer är osäkert men troligtvis har både friväxande och hamlade popplar förekommit. Friväxande poppel har en tendens att växa snabbt och vid fri tillväxt kan större grenar knäckas och trädet dör så småningom. Trots att det gått cirka femtio år sedan träden planterats är alla vägsträckor med alléer bibehållna förutom vägen från Färlöv mot Önnestad där det enligt kartan finns flera luckor.

De flesta farmer är placerade bredvid en alléforsedd väg vilket återspeglar tankarna om att i landskapet se gårdsanläggningen som en överraskning för den vägfarande. Vägssystemet har en dominerande rätlinjig struktur förutom vägen från Färlöv genom Åby mot Torsebro krutbruk. Denna väg slingrar sig fram i landskapet genom två av farmerna, Hamiltonhill och Sofiedal. Förutom alléerna genomfördes ett flertal andra planteringar, förmodligen i form av läplantering kombinerat med nyttoaspekten av att kunna hamla träden och markera en gräns. Trädslag som användes var främst alm och pil men även här kan poppel ha använts. Start och målpunkter utgörs av gränser, vattendrag samt plattgårdar. Hur många kilometer alléer som här fanns är svårt att avgöra eftersom ingen allé är markerad på Skånska rekognosceringskartan. Alléerna är däremot markerade på Topografiska kårens fältkoncept och en uppskattning i denna ger cirka 12 kilometer alléer.

Ett förskönat landskap

Avslutningsvis vill jag framföra idén att de så kallade Araslövs farmer är förverkligandet enligt tanken om ett geometriskt förskönat landskap. Anckarswärd benämner farmerna *ferme* vilket jag tidigare diskuterat betydelsen av. Farmerna kan ha brukats som lantgårdar, det vill säga gårdar som användes som sommarställen. Farmerna var fullt fungerande jordbruk men bebodda av arrendatorn endast under större delen av växtsäsongen. Den 16 maj 1831 beskrivs hur överste Peyron flyttar ut från Kristianstad till Hamiltonhill. Den 22 november flyttar han tillbaka till staden.²³⁶

Engeltofta

År 1794, vid 26 års ålder, tog Carl-Georg Stjärnsvärd över Engeltofta efter sin avlidne fader som tio år tidigare köpt gården. Förutom huvudgården Engeltofta i Barkåkra socken bestod gården av ytterligare 40 hemman och 65 torp och gatehus. Dessa var dels belägna i Barkåkra socken, dels i socknarna Rebbelberga, Hjärnarp och Förslöv. I arvet ingick också skulder som var högre än värdet av arvet. Militären Stjärnsvärd odlade markerna utifrån bästa förstånd men då skulderna ökade insåg Stjärnsvärd att hjälp måste anlitas. Han tog då kontakt med Earlen av Kellie från Skottland, som Stjärnsvärd kände sedan tidigare.

Efter att ha blivit inspirerad av Gregers Begtrupskrift *Anmärkingar wid det engelska åkerbruket, samlade på en resa i England år*

1797, tog Stjärnsvärd i september 1802 emot den skotske jordbrukaren Alexander Hall. Året efter kom ett flertal personer från England med såväl kunskap som redskap. Engeltofta delades in i huvudgården samt 18 så kallade farmer. För att kunna förse de nya byggnaderna med tegel uppfördes två tegelugnar, tre tegellador samt hus för tegelmästare.²³⁷ En fabrik uppfördes för tillverkning av redskap. Liksom vid Araslöv odlades ängar och utmarker upp. Fuktiga marker dikades ut och täckdikades med sten, ris och ovan mull. 1809 upprättade lantmätaren Jean Åkerblom en karta över Engeltofta.²³⁸

I Stjärnsvärds egen skrift *Engeltofta förr och nu* finns en *bilaga no 3* med en tabell över farmernas namn och antal tunnland. Totalt 19 farmer med en areal av sammanlagt 5 15

Farm	Tillkomst	Bildades från gård	Areal tld
Engeltofta	1810	Engeltofta samt gårdar i Wejby, Barkåkra och Wantinge	744
Wantinge	1810	Engeltofta samt gårdar i Wantinge	337
Barkåkra	1810	Engeltofta samt gårdar i Barkåkra	604
Kellie house	1810	Engeltofta samt gårdar i Errarp och Barkåkra	710
Nådala	1810	Engeltofta samt gårdar i Wantinge och Abbulagården i Hjärnarps socken	412
Åkersholm	1810	Gårdar i Rebbelberga	193
Osbyholm	1810	Gård i Rebbelberga	122
Månstorp	1810	Gård i Rebbelberga samt Broddagården i Hjärnarp och gård i Borrstorp	141
Toftakulla	1805	Engeltofta plus by i dito	109
Arrie	1810	Gårdar i Wanstad, samt gård i Borrstorp	336
Luntertun	1810	Krono skatte hospitals hemman	42
Lugnet	1810	Engeltofta samt gårdar i Wantinge	155
Skepparekroken	1810	Gård i Barkåkra. Skeppshamn och lastageplats.	89
Valhall	1810	Engeltofta samt gårdar i Errarp	435
Östra Kvarn	1810	Gård i Errarp	47
Wästra Kvarn	1810	Gård i Errarp	47
Penarp	1810	Götahuset, Glusås, Skyttahus, plus gårdar i Wanstad samt rå och rör av Engeltofta säteris ägor	597
Krabien	1810	Gård i Borrstorp samt Broddagården och Abullagården	376
Lilla Borrstorp	1810	Gård i Borrstorp	12

Farmerna under Engeltofta. Källa: LmM, Barkåkra socken, enskifte, laga skifte, akt 11-bar-21, 1809. Delningsprotokollet upprättades 1810.

tunnland berördes.²³⁹ Samma omfattning anges i Enskifteskartan från 1809 där de omnämns som *enskiften* eller *farmers*.²⁴⁰ Boken *Gods och Gårdar* anger också antalet till 19 och benämner dem *farmer*.²⁴¹ Farmererna skiljer sig enormt i storlek.²⁴² Några *farmer* är inte alls av den storlek, cirka 250 tunnland, som i teorin anges som mest produktiv.²⁴³ 1855 uppmärksammades plattgårdarna i Skåne av landshövding von Troil som skrev om hur större plattgårdar bildades av godsens. Förutom dessa bildades också mindre egendomar (von Troil benämner inte dessa för plattgård) på 25-60 tunnland som lämpade sig för brukare av bondeståndet.²⁴⁴

I tabellen på föregående sida ingår inte gården Huntley som anlades av den inspektor som deltog i farmanläggandet – varför är oklart.²⁴⁵

I beskrivningen till Skånska rekognosceringskartan över Bjäre härad 1817 står följande *farmer uppsatta*: Nådala, Månstorp, Osbyholm, Toftakulla, Wånstad, Borstorp Brödagården, Abullagården och Bjällegården i Hjärnarps Socken. Anledningen till att det inte är samma som i Enskifteakten och Stjernswärds förteckning är oklart.

Nådala och Toftakulla nybyggdes av sten vid bildandet av *farmerna*. Flera *farmer* hade år 1943 nyare mangårdsbyggnader vilket kan tyda på att de inte byggdes med sten vid bildandet på 1800-talet. Det kan också indikera att gården varit välmående och av denna anledning hade ett nytt *corps-de-logi* uppförts. Exempel på ombyggda *farmer* är Penarp, Wantinge, Lugnet, Barkåkra, Månstorp, Åkersholm, Osbyholm. Engeltoftas *corps-de-logi* är från 1778 och Lilla Borrstorps manbyggnad anges också vara från 1700-talet.²⁴⁶

Enligt Stjernswärd var följande *farmer* utarrenderade 1819: Osbyholm, Månstorp, Toftakulla, no 1, no 2 och no 3 av Arrie farm, Östra Kvarn, Västra Kvarn, Luntertun, Skepparekroken och Lilla Borrstorp. Bönder under dessa *farmer* är 1819 14 st. i Barkåkra, 12 st. i Wantinge, 6 st. i Valhall, 6 st. i Wijstorp och Slammarp samt 3 st. i Ranarp.²⁴⁷ *Farmer*erna brukades enligt kontrakt med växelbruk och engelska åkerbruksredskap.²⁴⁸

Alléer och häckar

I Stjernswärds egen skrift går att läsa följande:

Tid efter annan, har jag så väl till alla *Farmer*ne, som nödige communicationer öfwer ägorne, anlagt, dikat och grusfört nya vägar ifrån 10–12 å 15 alnars bredd, tillhopalagdt till 2:ne svenska mils längd, och på de fleste å ömse sidor planterat träd och häckar. Wid *farmen* Wallhall har jag med bar och surskog planterat en af mig till detta behof inhägnad plantage, samt wid Engeltofta och fle-restädes på ägorne gjordt betydelige planteringar, gemenligen af övver 100.000 trädplantor varje år. Anställt hannoversk forstmästare eller planteur wid namn Bendroth.²⁴⁹

Skånska rekognosceringskartan visar landskapet i stort sett samma år som Stjernswärds beskrivning ovan (bild 54). Kartan indikerar att flera alléer och häckar anlagts kort efter Stjernswärds indelning av landskapet i större *farmer*. Fokus ligger på att binda samman *farmerna* med rätlinjiga allé- och/eller häckförsedda vägar och att förstärka samband i landskapet, särskilt gränser. Värt att notera är dock att planer på att rätta ut landskapet fanns redan 1763, vilket lantmätare Rubens kartor visar.²⁵⁰ 1789 genomförs en ny kartering av in- och ut-

Bild 54 (nästa sida). Kartan visar hur landskapet vid Engeltofta förändrats och var de nya farmerna anlagts. Notera skillnaden i landskapskaraktär nordväst om Engeltofta. En rak linje delar av landskapet i ett brukat åkerlandskap och ett icke utdikad ängslandskap. Kartan visar också att alla vägarna inte blivit försedda med alléer. Några vägar har en något märklig markering som kan indikera någon form av häckplantering. För att skapa uttrycket allé spelade det ingen roll hur den omgivande planteringen såg ut så länge den var på båda sidor och väl i ordning. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad II. W.197, II. W.198, I. W.197, I. W.198, 1812–20.

*Bild 55 (t.h. nästa uppslag). Kartan visar att det sedan Skånska rekognosceringskartan har hänt anmärkningsvärt lite med *farm*landskapet. Några alléer har försvunnit. Skillnaden är istället om man jämför landskapet utanför Engeltoftas *farmer*. Även här har en hel del uppodling skeit samt utflyttning av gårdar. Källa: RA, Rikets allmänna kartverk, Fältmätningkoncept till generalstabens topografiska karta södra verket, blad Ängelholm, 1842–58.*

Engelholm's Bugten

Kærstorp

Waulinge

Weidhe

Mogstrup

Birkekro

Engelholm

Østergård

Køllehus

Kærstorp

Kærstorp

ENGELHOLM

Engelholm

Engelholm's Bugten

ENGELHOLM

Hjerting
Hjerting

Engeltorna

Barkåkra

Rebbelberga

Rebbelberga

Levings

Tastakullha

Ofrågård

Västana

Köttelhusse

Rebbelberga

Karstilla

Åkeråkra

Esrup

Bräcke

Marckelsholmen

Davidslund

Åkeråkra

Stålsåker

Åkeråkra

Stålsåker

Stålsåker

Karstorp

Wästana

Wästana

Wästana

Wästana

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Husby

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Magnus

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

Gamla

ägorna till Engeltofta och nya förändringar av landskapet planeras med ytterligare rätningar av gränser och vägar.²⁵¹ Flera av de raka vägar som syns på Skånska rekognosceringskartan har sålunda funnits, åtminstone på planstadiet, i över femtio år. På Skånska rekognosceringskartan är vägsystemet komplett mellan de nyanlagda farmarna. En del av de linjeräta vägarna som planerades blev dock aldrig utförda. Det finns dessutom ett fåtal vägar som inte blivit rätade. Alléer och häckar finns inte vid alla vägar enligt kartan vilket Stjernswärd också skriver. Sannolikt är anläggandet av alléer och häckar pågående vid kartans tillkomst. På Skånska rekognosceringskartan är som tidigare förklarats inte ekonomiska gränser markerade såsom ägo- och bygränser m.m. Detta kan medföra en feltolkning av alléerna. Allén mellan Engeltofta och Arrie gård upphör exempelvis efter halva sträckan eftersom här går gränsen mellan Barkåkra och Hjärnarps socken vilket syns på Topografiska kårens fältkoncept (bild 55). Från Engeltofta mot Övragård och Barkåkra finns trädplanterade utmed vägen (oklart om det är allé eller häck) och planteringen slutar i gränsen mellan Engeltofta och Barkåkra Klockarbols marker. Detta innebär att Stjernswärd dels binder samman farmarna med alléer och häckar, dels förtydligar gränser samtidigt som hela landskapet förskönas. Ett försök att mäta längden på planteringarna visar att cirka sju kilometer alléer och häckar fanns på Skånska rekognosceringskartan. På Topografiska kårens fältkoncept 50 år senare finns endast ett fåtal alléer kvar. Anledningen till detta kan vara val av trädslag, att träden vid vägen var häckar såsom Stjernswärd beskriver eller brist på omsorg på grund av bristande resurser. Den dåliga ekonomin kan här ha spelat roll.

Diskussion – synen på landskapet vid Engeltofta

Förändringarna vid Engeltofta var ett nytt inslag i landskapet. Farnsystemet är arealmässigt dubbelt så omfattande jämfört med Araslövs

farmer. Det är logiskt och konsekvent utfört samtidigt som flera farmar inte var större än vanliga gårdar. Det rätlinjiga landskapet dominerar kartbilderna på Skånska rekognosceringskartan. Särskilt påtagligt är vägsystemet men även den till synes skarpa gränsen mellan det intensiva åkerlandskapet under Engeltofta och de omfattande ängarna tillhörande Magnarps by i väster. Samtidigt finns en anpassning till det naturliga landskapet. Flera vägar har undgått uträtning, likaså de flesta vattendrag.

Plattgårdar vid Krapperup samt de utvalda Ramelska godsen

Plattgårdar under Krapperup

Under Krapperup anlades tre plattgårdar, Kochenhus 1813, Nyrup 1848 och Lovisefred 1858.

Kochenhus anläggs i samband med en utbrytning av gård nr 1 i Möllehässle 1813 då Antoinette von Kochen var brukare och ägare på Krapperup, vilket förklarar gårdens namn. Krapparp och Möllehässle byar storskiftas 1794 och enligt kartan verkar det som att marken tillhörande gård nr 1 samlas på en plats fördelat på flera egna relativt stora parceller, utan ägoblandning. Inga förändringar sker med byggnadsbeståndet vilket Skånska Rekognosceringskartan bekräftar cirka 20 år senare. Allén planteras troligtvis cirka 1882 eftersom dagens corps-de-logi då står färdigt.²⁵²

Nyrup anläggs 1848 med Carl Gyllenstierna som ägare av Krapperup. Enligt kartmaterialet har här aldrig funnits någon allé. Vid skiftet i Smedstorp 1830 flyttades gårdarna 4 och 10 ut på den så kallade Norre fälad. Denna mark tillföll Krapperup och gården Nyrup bildades.²⁵³ Gården saknar allé trots att det är en stor gård och enskilt beläget.

Lovisefred anläggs 1858 med Carl Gyllenstierna som ägare av Krapperup. Lovisefred är beläget i Rågåkra by som genomgår laga skifte 1830 då Nils Christoffer Gyllenstierna var ägare av Krapperup. Dagens huvudbyggnad är från 1893. Lovisefred anläggs utmed befintlig väg

mellan Smedstorp och Väsby och har bara en liten allé utmed en kort infartsväg.

Sammanfattningsvis kan konstateras att vid Krapperups underlydande så kallade plattgårdar planteras inte alléer i någon större omfattning, förutom vid Kochenhus.

Plattgårdar under Övedskloster

Vid Övedskloster anlades under 1800-talet flera större gårdar. Följande är att betrakta som plattgårdar: *Torps gård* (450 tld), *Övedsgården* (425 tld), *Skartofta gård* (200 tld), samt *Kärrby gård* (190 tld). Övedskloster ägde dessutom de tre stora plattgårdarna i Vomb, *Vombs Norregård* (240 tld), *Vombs Nygård* (350 tld) samt *Vombs Södergård* (500 tld).

Tidigare i kapitlet har plattgården Torps gård omnämnts. Torps gård bildades under första halvan av 1800-talet, årtal oklart men den är markerad på Topografiska kårens fältkoncept. Då fanns ingen allé till gården, inte heller enligt en karta från 1873. Först på Häradsekonomiska kartan från 1910–15 finns en allé längs en ny infartsväg. Infartsvägen är med på en karta över Torps by från 1885.²⁵⁴ De tidigare äldre alléerna som fanns innan plattgården bildades drogs aldrig fram till plattgården.

Övedsgården har trots ett ensamt läge med en lång uppfartsväg, aldrig haft någon allé. På Topografiska kårens fältkoncept står gården utmärkt som no 12 utan något gårdsnamn.²⁵⁵ Vägen som leder till gården är inte linjerät. Gården är uppförd på gammal fåladsmark till Öveds by.

Kärrby gård i byn Kärrby och *Skartofta gård* i byn Skartofta är båda belägna utmed äldre landsvägar och här finns inte heller några alléer. På Topografiska kårens fältkoncept kan man notera att gård no 6 är belägen på samma plats där Kärrby gård uppförs och Skartofta gård är också markerad.

Vid *Vombs Norregård* finns en infartsallé markerad på Häradsekonomiska kartan och en kortare allé vid *Vombs söderygård*. Mellan *Vombs Söderygård* och *Vombs Nygård* löper en väg med träd planterade på ena sidan om vägen. Varför

de bara finns på en sida om vägen är oklart. De har inte funktion av gränsträd vilket skulle kunna förklara trädraden.

Sammanfattningsvis har inte alléer vid Övedsklosters plattgårdar varit prioriterat. Flera av gårdarna har aldrig haft någon allé enligt kartmaterialet och några har haft kortare infartsalléer. Ett landskap där plattgårdarna länkats samman med hjälp av alléer som vid Araslöv och Engeltofta har inte funnits.

Plattgårdar under Viderup

I Västra Gårdstånga by lades större delen av byn ned i mitten på 1800-talet och två större gårdar bildades, Gårdstånga Nygård och Östergård.²⁵⁶ Enligt Topografiska kårens fältkoncept planteras en allé omgående till Östergård medan Gårdstånga Nygård inte har någon allé.

Söder om Viderup bildas de så kallade *Tägarps-gårdarna* på gammal fåladsmark. Enligt beskrivningen till Skånska rekognosceringskartan är de båda ”afvelsgårdar”²⁵⁷ vilket är en äldre benämning på egenbrukade utgårdar.²⁵⁸ De är därmed inte att betrakta som plattgårdar enligt Möllers definition.²⁵⁹ Enligt Skånska rekognosceringskartan har båda gårdarna infartsalléer. En allé finns dessutom planterad utmed vägen som löper förbi de båda gårdarna. Allén förtydligar den år 1755 bestämda gränsen mellan *Tägarpsgårdarna* och *Igelösa by*.²⁶⁰

Sammanfattningsvis har det inte funnits särskilt många plattgårdar under Viderup i dess geografiska närhet. Landskapet karaktäriseras av alléer till och från underliggande gårdar som därmed binds samman i ett delvis geometriskt allésystem. Grunderna i allésystemet är i det äldre allésystemet vid huvudgården. Ett helt nytt geometriskt landskap där gårdarna länkats samman med hjälp av alléer har inte funnits.

Plattgårdar under Maltesholm

Christinelund (349 tunnland) anlades 1801 och blev den första plattgården under Maltesholm. Gården är utbruten från mark som tillhört Oretorp och Ö Sönnarslöv. Den är utritad på Skånska rekognosceringskartan, utan alléer. På

Topografiska kårens fältkoncept kan man notera en allé som löper utmed vägen som går från Maltesholm, eller rättare sagt Höge väg, till Christinelund och vidare mot Everöd. Kartan indikerar att den är nästan helt komplett mellan Höge väg och Everöd. Vid Christinelund finns flera trädrader som löper ut i landskapet från gården.

Marielund (790 tunnland) tillkom i samband med enskiftet i Östra Wram 1810 och uppfördes 1819-20. Totalt fanns 20 gårdar i Ö Wram varav 12 låg under Maltesholm. Dessa lades ned och istället uppfördes Marielund på totalt 790 tld.²⁶¹ Gården är inte markerad på Skånska rekognosceringskartan men väl på Topografiska kårens fältkoncept. Dagens allé finns då också markerad. Allén är planterad med parklind. Träden har ursprungligen varit hamlade.

Axelatorp (638 tunnland)²⁶² bildades av sju gårdar i Everöds by år 1840. På Topografiska kårens fältkoncept är gården utan allé.

Borrestad (2 000 tunnland) bildades i samband med laga skifte 1845 då hela Borrestads by lades ned och plattgården uppfördes med ekonomibyggnader och förvaltarbostad nordväst om den gamla byn. En ny linjerät väg anlades genom godsets marker från gården Degeberga nr 21 till Skogsma och här planterades en granallé. 1882 gjorde ett ägoskifte att Borrestad blev en helt egen enhet och 1929 uppfördes corps-de-logi. I samband med detta planterades en infartsallé av lind till huvudbyggnaden från landsvägen.²⁶³

Sönnarslövsgården (1 040 tunnland) bildades 1864 av gårdar från Ö. Sönnarslövs by²⁶⁴ i samband med ett laga skifte 1862. 1924 bestod gården av 340 tld trots att 700 tld försålts 1898.²⁶⁵ Gården bestod således av över 1 000 tld tidigare. En allé planterades troligtvis direkt vid bildandet då den är markerad på Topografiska kårens fältkoncept.

Landskapet vid Maltesholm skiljer sig från såväl Viderup som Övedskloster. Underliggande gårdar kan vara belägna mycket långt från godsets centrum och blir därmed tydligt egna enheter utan direkt koppling till huvud-

gården. Samtidigt skall sägas att Maltesholm är beläget mera enskilt och inte alls lika exponerat i landskapet som Övedskloster och Viderup. Detta kan vara en anledning till att flertalet av plattgårdarna får alléer. Gårdarna är i flera fall betydligt större än Charles Emil Löfvenskiölds rekommendation om cirka 250 tunnland från 1857.²⁶⁶ Alléer anläggs vid alla plattgårdar utom en, Axelatorp. Anledningen till detta är oklart då gården får ett perifert läge där en allé skulle passa väl in i landskapet.

Godsen och järnvägen

Studier av kartmaterial från 1800-talet visar att vägarna till de nya järnvägsstationerna ofta kantades av en allé. Avhandlingen har tidigare påtalat att det fanns ett intresse från godsens sida att anlägga alléer utmed vägar från dess ägogräns men även från andra gränser av betydelse. Detta har då en koppling till markägande och planteras när markreformer genomförs, vilket medför en förstärkning av dessa. Det förekommer också att alléer har anlagts utmed vägar som leder till corps-de-logi från en byggnad inom godsväldet, oftast en större underliggande gård. Eftersom godsen var en viktig aktör i anläggandet av det skånska järnvägsnätet är en översiktlig studie berättigad för att undersöka om detta även manifesterades genom alléer. Litteraturen kring kommunikationsmedlet järnvägar överstiger vida den flora av böcker och artiklar som finns om landsvägen.²⁶⁷ Stationsbyggnadernas arkitektur har varit föremål för framförallt konstvetarnas intresse.

I följande avsnitt kommer fokus att ligga på godsens koppling till järnvägen, vilket inte har gått landskapsforskarna förbi,²⁶⁸ även om dessa analyser i första hand varit utifrån ekonomiska aspekter. Möller menar att den ökade spannmålsförsäljningen och omfattande markförsäljningar gav godsen kapital att investera i lämpliga objekt. Ett sådant, skulle det visa sig, blev järnvägen. Från början var järnvägarna privata och varje linje var i princip ett bolag. Ett undantag var stambanorna. Godsens in-

trasse i järnvägen som investeringsobjekt bottnade också i en vilja att försäkra sig om goda transportmöjligheter. Investerande gods har då kunnat styra dragningen av järnvägen. Möllers genomgång av aktieregister visar att 35 av 83 gods (42 %) inte hade något större investeringsintresse. Det går därför inte, utifrån Möllers studie, att dra några definitiva slutsatser vad gäller järnvägens geografiska linjedragning och godsens investeringar. Det finns exempelvis gods som inte investerade i järnvägen trots att de kom att vara placerade utmed en järnväg.²⁶⁹

Längre upp i landet blev kanalbyggen, framförallt Göta kanal, en viktig kommunikationsled och där planterades träd utmed kanalen. Järnvägen skiljer därmed ut sig jämfört med vägar och kanaler när det gäller frånvaro av planteringar utmed dess dragningslinje. Vid stationsområdena hade Statens järnvägar (SJ) från början ett intresse för planteringar utifrån estetiska aspekter även om syftet var att skydda bebyggelsen nära stationen från sot och minska brandrisken. I Hässleholm anlades en växt- och träd-depå 1876 som skulle förse SJ:s stationsområden i först södra Sverige, sedan även hela Sverige med såväl växter som träd.²⁷⁰

Grevebanan

En privatlinje var den så kallade *Grevebanan* som sträckte sig från Ystad till Malmö, officiellt benämnd Malmö-Ystad Järnväg (MYJ).

Järnvägen stod färdig 1874 och utmed *Grevebanan* fanns alléer som löpte mellan ett närbeläget gods och en station, exempelvis Marsvinsholm²⁷¹ och Börringekloster.²⁷² Kartmaterialet visar dock att några av dessa alléer har en äldre kontinuitet och planterades inte i samband med anläggandet av järnväg och station.

Sett från Ystad löper en allé mellan järnvägen och Ruutsbo gods. Det äldsta belägget för denna allé enligt kartmaterialet är Skånska rekognosceringskartan. Allén löper då mellan Ruutsbo och ett sankt parti några hundra meter norr om landsvägen vid kusten. På Topografiska kårens fältkoncept löper allén fram till landsvägen vid kusten. Järnvägen är inlagd på

kartan i efterhand. En allé sträcker sig då från Ruutsbo förbi järnvägen ned till landsvägen vid kusten. Allén har troligtvis ingen direkt koppling till järnvägen då denna tillkommit efter alléns tillkomst. Här finns inte heller någon stationsbyggnad eller banvaktstuga.

Det första godset efter Ystad var *Charlottenlund* och dess station med samma namn. En väg utan allé löper mellan stationen och Charlottenlunds huvudgård. På Häradsökonomiska kartan från 1910–15 har landskapet förändrats och en allé kantar vägen mellan stationen och huvudgården. Allén går dock inte ända fram till stationen utan slutar vid ett vattendrag som markerar gränsen för Charlottenlunds ägor mot Balkåkra.²⁷³ 1845 genomgår Charlottenlund ett laga skifte och i samband med detta planteras sannolikt allén. Utmed vägen har Charlottenlund låtit anlägga ett stickspår från Grevebanan till huvudgården. Detta innebär att såväl väg som järnväg har en allé på en del av sträckan mellan stationen och huvudgården.

Nästa gods utmed banan var Marsvinsholm och här finns tidigare omnämnda allé mellan stationen och huvudgården. Liksom vid Charlottenlund finns en ny väg förbi stationen jämfört med äldre kartmaterial. En allé finns utmed sträckan mellan stationen och huvudgården. Det något märkliga är att den är markerad redan på Generalstabens topografiska karta från 1864, då vare sig järnväg eller station finns.²⁷⁴ På Häradsökonomiska kartan från 1910–15 sträcker sig allén upp till Gussnavagården, en plattgård bildad av tre gårdar från Gussnava by under 1880-talet.²⁷⁵

Sydväst ut från godset sträcker sig en allé förbi en banvaktstuga enligt Häradsökonomiska kartan. Denna väg är markerad på en storskifteskarta över Marsvinsholm från 1782 men då med en kortare allé. På Skånska rekognosceringskartan har allén förlängts till samma bebyggelsenhet som på häradskartan, prästgården, men nu med bara en trädrad utmed den norra sidan av vägen. Den betydligt yngre järnvägen och banvaktstugan har därmed ingen gemensam historia med allén.

Nästa gods och station som passerades på vägen till Malmö var Ryнге. En station anlades med samma namn men inga alléer. Därefter passerades Rydsgårds gods och station, Svaneholms gods med Skurups station samt Näsbyholms gods och station, alla utan alléer. Nästa gods och station var Börringekloster. Börringeklosters station är karterad på Topografiska kårens fältkoncept, bladet Ystad från 1858.²⁷⁶ Av någon anledning är dock inte bladet i original utan en revidering har skett och ritats ut på konceptbladet. Revideringen visar järnvägen med Börringeklosters station.

En allé sträcker sig via stationsområdet mellan Börringeklosters huvudgård till gården Stora Börringe. Generalstabskartan från 1864 visar varken järnväg, station eller någon allé.²⁷⁷ Kartorna indikerar att ändringarna i landskapet skett någon gång mellan 1858 och 1874 då järnvägen blev anlagd. Enligt Generalstabens register genomfördes revideringen av åtminstone det tryckta bladet 1875, vilket därmed kan ifrågasättas.²⁷⁸ Stationen har placerats utmed en befintlig äldre väg. Allén har som primärsyfte att binda samman Börringeklosters huvudgård med gården Stora Börringe. Samtidigt får resenärer med tåg till och från Börringekloster färdas genom en allé.

Mellan Näsbyholms och Börringeklosters stationer låg en banvaktstuga. Allteftersom landskapet utvecklas under senare delen av 1800-talet planteras en allé som passerar banvaktstugan. Banvaktstugan har troligtvis ingen koppling till godslandskapet även om Havgårds gods ligger strax söder därom. Efter Börringekloster kom Svedala station som lades strax söder om byn Svedala utan koppling till något gods.

Nästa gods som järnvägen passerade var Skabersjö. Trots att järnvägen gick strax söder om huvudgården placerades stationen en bit från huvudgården. En allé planteras någon gång efter 1874 vilken knyter samman stationen med allésystemet vid Skabersjö. Strax innan Malmö anlades Oxie station. Nära stationen låg den större gården Christineberg. 1864 fanns

ingen allé mellan gården och stationen men på den reviderade Generalstabskartan finns en allé. Till sist stationen Hindby som kan ha fått sin placering efter påtryckning av Kockum på Rosengård. Rosengård låg bara en kort bit från stationen och en allé sträckte sig via sockenkyrkan Västra Skrävlinge hela vägen till stationen.

Sammanfattningsvis när det gäller Grevebanan kan konstateras att järnvägen anpassades till landskapet. Placeringen av stationer är huvudsakligen utifrån praktiska aspekter.²⁷⁹ Stationens koppling till det närliggande godset manifesteras inte extra på något särskilt sätt. Vägar och i några fall alléer finns oftast sedan äldre tider. Några undantag finns där allén troligtvis anlagts i samband med stationens tillkomst.

En analys över de gods som ingått i de fördjupade fallstudierna eller som analyserats extra ger ett liknande resultat som vid Grevebanan. Övedskloster får en station nära huvudgården men detta manifesteras inget extra med alléer. Vid Övedsklosters underliggande gård Bruksgården planteras ingen allé till Klostersågens station. Viderups station placeras parallellt med vägen som leder förbi godset. Även Krapperup erhåller en station på dess egna marker med eget namn men det manifesteras inget extra med allé. Bäckaskog och Vanås är exempel på gods som får en station med godsets namn men båda ligger perifert jämfört med corps-de-logi och inga alléer anläggs. Exempel utanför Grevebanan och de särskilda fallstudierna visar att vid Skarhult planterades en allé utmed befintlig väg till järnvägsstationen år 1900.²⁸⁰ I samband med Trolleholms station anlades 1898 en ny allékantad väg rakt upp mot slottet österifrån.²⁸¹ Den gamla ekonomiska kartan visar dock att allén inte löper ända fram till stationen, vilket kan tyda på att något annat var huvudsyftet för plantering.

Generellt har järnvägen och dess stationer ofta en koppling till ett gods. Ett stort antal stationer får inledningsvis godsets namn eftersom stationen placerats på godsets mark. När det gäller att manifesteras detta och förtydliga

Bild 56. Almallén vid Silvåkra hade då fotografiet togs 1954 inte beskurits på flera årtionden. Sannolikt upphörde hamlingen i mitten på 1800-talet eller något årtionde därefter. Dessförinnan var beskärningen av alléträden viktig ur såväl estetisk synvinkel som praktiskt. Beskärningen åstadkom ett ordnat utseende på allén och grenar och löv kom såväl människor som djur till godo. Källa: Gunnar och Henning Weimarck/SNF Skånes arkiv 1954.

sambandet med alléer, verkar detta inte varit ett huvudsyfte för godsen. Även om järnvägen drogs igenom jungfrulig mark placerades stationsbyggnader ofta vid ett befintligt vägsystem. Detta innebar att vägen från godsets

huvudgård till järnvägsstationen i flera fall redan hade äldre alléer då vägsträckan sedan tidigare, naturligtvis, ingått i godsväldet. Allén har då redan haft en startpunkt som var viktig för godset.

Diskussion alléer i godslandskapet

Att synen på landskapet har varierat över tid och mellan människor på olika sätt är något som följer med hela avhandlingen. Följande två beskrivningar av samma plats illustrerar detta:

Bakom denna öppna fyrkant, som egentligen bara innefattar stall och vagnsrum, ligger själva ladugården, som omfattade den största och bäst skötta gödselhög jag sett.²⁸²

Till slut far man genom en dubbel allé, och kommer genom ett valv in på stallgården. Detta bruk att passera en stallgård eller en ladugård, innan man hinner fram till herrskapets boning, är en verklig penitence för den, vars fria öga blivit vant, att genom leende fält nalkas boningshuset, och se detta vilande i naturens otvungna härlighet, eller omgivet av okonstlade skuggor. Men bruket är i denna landsort så allmänt som obehagligt.²⁸³

Det första citatet är från Baron Carl Henrik Anckarsvärd då han precis anlant till Maltesholm år 1817. För att komma fram till huvudbyggnaden måste han passera stallgården och gödselhögen. Anckarsvärds föreställningsvärld handlar om att vara en god hushållare. Linnerhielm i det andra citatet besöker samma Maltesholm 14 år tidigare men ser helt annorlunda på tillvägagångssättet att anlända genom stallgården. Linnerhielms föreställningsvärld är den pittoreska.

Alléer vid gods har ofta setts som ett uttryck för makt och status.²⁸⁴ Detta är korrekt men jag menar att först när man även studerar godsalléns praktiska aspekter kan en djupare förståelse av allén och landskapet uppnås.

Om nytta och estetik

Kapitel 3 har visat att framförallt pil, men även poppel, har varit vanligare i godsallén än vad som tidigare uppmärksammats. Detta gäller särskilt den först planterade allén vid godsén under 1700-talet men även i allésystem under 1800-talet och då i första hand vid underliggande plattgårdar. En anledning till att tidigare studier delvis förbisett detta kan vara att

vetskapen om dessa träd ofta har försvunnit eftersom träden i många fall sedan lång tid tillbaka är utbytta. Att pil varit ett vanligt trädslag i alléerna och trädtrader längs vägarna under 1700-talet är väl förankrat i äldre källmaterial. Trädslaget pil har kontinuitet tillbaka till minst 1600-talet som träd planterat i rader utanför slottsborgen (bild 57). Denna långa kontinuitet av att använda pil såväl i Skåne som utomlands kan ha spelat roll när det gäller utvecklingen av den skånska godsallén. Att plantera pil och poppel sammanfaller med idéer i exempelvis Tyskland och uppmuntrades av samtida vetenskapsmän.²⁸⁵ Ett flertal äldre källor nämner pilalléer vid landsvägar i olika sociala landskap, såsom infartsalléer till städer och byar men även i godslandskapet.²⁸⁶ Mårten Sjöbeck menar att det finns flera exempel på ståndspersoner som planterat pil och det är från dessa lyckade planteringar som allmogen tar sig an pilen.²⁸⁷ Bringeus skriver till och med om pil som ett modeträd i hans bok om herrgården Äsperöds gård på Österlen.²⁸⁸ Vid Rosenlunds gods berättar Hülphers att ”åtskilliga alléer med rönn, pil och alder voro planterade omkring gården”.²⁸⁹ Pil användes till och med i Hans Ramels allésystem, i första hand kring Viderup.

Nyttan som omnämns, framförallt kopplat till pil var virke att elda med, smala grenar för användning vid halmtakläggning och korgtillverkning samt löv till foder etc. Poppel sågs av vissa vara ett trädslag med bättre virkeskvalitet samtidigt som träden kunde planteras lika enkelt som pilen. Denna sistnämnda nytta torde varit av stor vikt samt att båda trädslagen var snabbväxande. Som friväxande finns risk för både pil och poppel att inte bli särskilt långlivade på grund av stora fläckningsskador då trädet inte kan bära upp större grenar. Som hamlad träd kan båda trädslagen bli betydligt äldre. En anledning till att de ändå inte blev så långlivade kan ha varit dålig eller utebliven skötsel. De byttes då ut mot trädslag som ansågs ha högre status, ofta alm men även andra trädslag såsom ask, hästkastanj, lind, lönn, med flera.²⁹⁰ Landshövdingarna rekommenderade

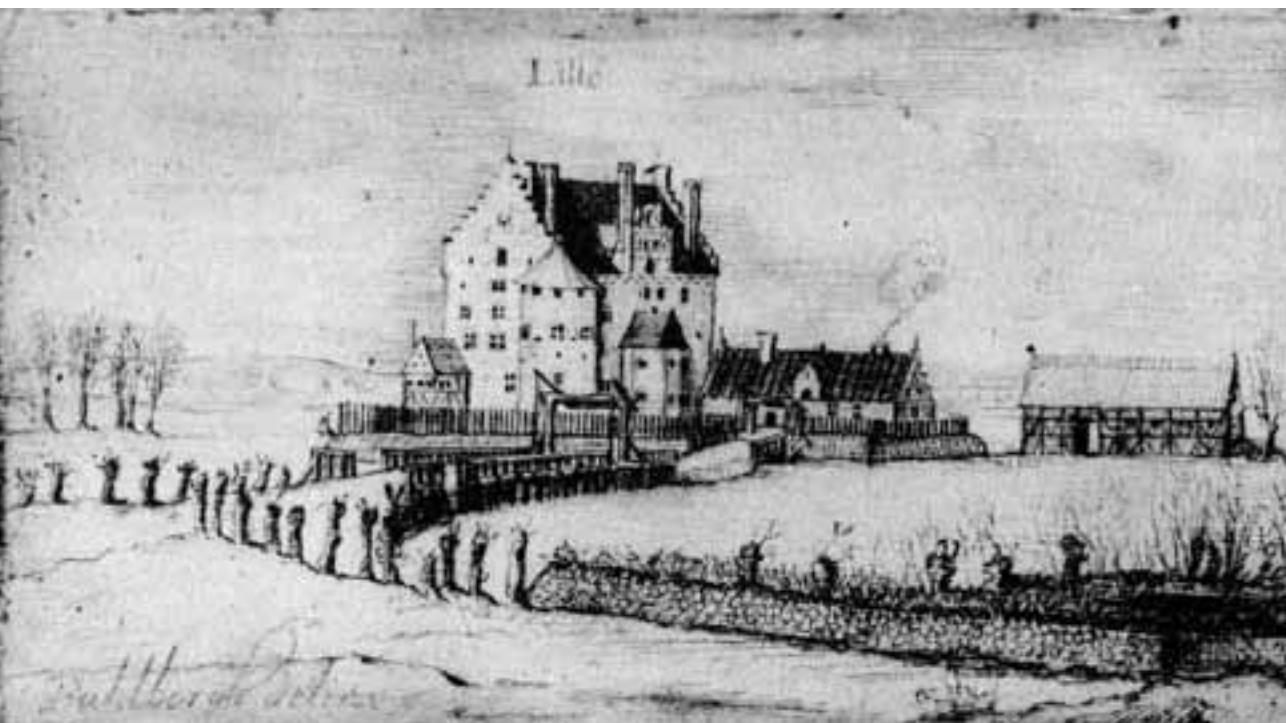

Bild 57. Erik Dahlbergs bild över Lillö från 1658 visar hamlade pilar i rad i kanten på Helge å. Bilden visar att företeelsen att hamla träden går långt tillbaka i tiden. Det är något vanskeligare att påstå att träden också markerar infarten till Lillö men det kan säkert ha spelat en roll även som estetisk funktion och en del i det ordnade landskapet. Källa: Regionmuseet Kristianstad, Fotoarkivet, Lillö, serie KBAA, 1658.

ofta att plantera andra trädslag än pil.²⁹¹ Ur kulturmiljösynvinkel innebär detta att alléer kan finnas kvar sedan mycket lång tid, men att trädslaget inte är ursprungligt.

Vid Krapperups gods finns en mängd noteringar om pil i von Kochens journal under hela journalens period 1734–64.

1751, 5e april: I kring trädgårdsmästarens hus låtit stapla pijhlar och på kyrkovägen och i graven plantera pijhlestabbar var som fattades.

Ett välordnat landskap

Under såväl 1700-talet som till in på 1800-talets första hälft beskars alléträden regelbundet oavsett trädslag. 150-250 år gamla alléträd liksom äldre fotografier med äldre alléer visar tydligt hur träden varit regelbundet beskurna. Att träden formbeskars i parken under 1700-tal har

bland andra Stritzke behandlat.²⁹² Von Kochen på Krapperup skriver i sin journal att pilarna och de vilda träden stapplas eller staplas vilket innebär att de regelbundet beskars.²⁹³ Idag används begreppet hamla oftast men *stappla* eller *stöppla* kan fortfarande förekomma.

1735, 19:e mars: Låtit afhugga qwistarna till att sättia i grafwen omkring af dhe gamla pijhlar och afstubba dem [...]

1751, 5e april: I kring trädgårdsmästarens hus låtit stapla pijhlar och på kyrkovägen och i graven plantera pijhlestabbar var som fattades.

Det tuktade landskapet är detsamma som det välordnade och därmed sköna landskapet. Alléer (siktgator) höggs fram i godsens djurgårdar för såväl jakt som promenader. Sällskapslivet på godsens var under 1700- och 1800-talen intensivt och man reste mycket mellan godsens

för nöjesbesöks skull.²⁹⁴ Dagböcker innehåller ofta berättelser och notiser om långa promenader.²⁹⁵ Alléträden utmed vägarna förskönade landskapet. Detta sågs positivt samtidigt som de gav en viss skugga.

En annan funktion som måste uppmärksammas och som nämns oftare – betydligt oftare än skugga – är möjligheten att se vägen i mörker. Ett sätt att uppnå båda dessa funktionella aspekter blir att plantera träd på ömse sidor om vägen samt att beskära träden regelbundet. Det gröna valvet kan därmed (trots en önskan om skugga) ha varit mera frånvarande jämfört med dagens alléer. Anledningen till att beskära allén var sålunda en kombination av nytta och nöje, av tidens ideal och en praktisk funktion som skulle uppnås. Om träden tilläts bli friväxande blev det under dygnets mörka timmar ett svart valv. Beskurna träd ger dagtid givetvis mindre skugga än ett grönt valv men nackdelen med att inte kunna se vägen vid mörker kan ha spelat en viss roll i hävdregimen. Ett lövvalv innebär också en förlängd tid för vägens upptorkande. Under 1800-talets senare hälft ändras hävdregimen i godsens alléer och trädens grenar tilläts stiga mot skyn, vilket innebär att få alléer har förblivit kontinuerligt beskurna fram till idag. Anledningen till detta är oklart men sannolikt samverkade flera estetiska och praktiska funktioner. Det är rimligt att de nya metoderna att bruka jordbruksmarken, till exempel införandet av klövervallar påverkade andelen lön i fodret. Godsen införde nya metoder att bruka skogen vilket gav mera virke. Ett stort grundbehov av de produkter som hamlingen gav minskade. Synen på landskapet förändrades.

Allén förtydligar landskapets strukturer

För att förstå alléns syfte måste dess startpunkt identifieras. Detta är väsentligt för att förstå inte bara syftet med den enskilda allén utan för att kunna tolka hela landskapet och synen på landskapet. Ofta har startpunkten en tydlig funktion i landskapet och allén förstärker därmed denna plats. Startpunkten har i stort sett alltid ett samband med alléns slutpunkt. Det

ta kan låta som självklart men kan vara mera komplext i praktiken. En allé kan på en karta sträcka sig oavbrutet flera kilometer i landskapet. Om allén då löper igenom flera ägares marker handlar det strukturmässigt om flera alléer. Hela sträckan består av delsträckor med olika väghållningsskyldiga personer. Varje enskild person har planterat utmed sin vägsträcka som totalt kan ha skapat en mycket lång allé. För att förstå alléen i landskapet är det därför viktigt att söka kunskap om markägoförhållanden i första hand och i andra hand om eventuella arrendatorer och väghållningssträckor.

Startpunkten för en allé i godslandskapet är oftast en gräns, till exempel ägogräns. Gränsen är den absolut viktigaste och mest förekommande startpunkten. Allén blir därmed ett objekt som kan ge information om att man genom inträdandet i allén har stigit in i ett gods domäner. De första alléerna planterades i samband med ett jordskifte på huvudgårdens inägomark. Allén börjar då vid inägo gränsen och slutar vid huvudgårdstomten, ofta en kort sträcka.

Under andra halvan av 1700-talet förlängs allén ut i landskapet allteftersom landskapet genomgår jordreformer. Allén är underordnad landskapets fysiska innehåll med mark och byggnader såväl som det immateriella innehållet, exempelvis trender, influenser, händelser och skeenden. Allén förstärker det nya landskapets struktur. Man skulle kunna uttrycka det som att alléerna anläggs utifrån landskapets kulturgeografi i första hand och dess naturgeografiska struktur i andra hand.

Allén är en markör i landskapet som visar landskapets och vägnas hierarki, och därmed den sociala skiktningen av rörelsen i landskapet. Vägar av större betydelse blir alléplanterade. Övedskloster utgör ett representativt exempel på hur alléerna förstärker ett hierarkiskt landskap där de mest dyrbara alléträden planteras närmast godset och andra trädslag längre ifrån. Det kan jämföras med vad den engelske kulturgeografen Stephen Daniels skriver om hur "Planting accentuated the impression of power [...]"²⁹⁶

Bild 58. Bilden visar Högestads gods i sydöstra Skåne. Notera den slingriga vägen bögst upp i bilden som innan huvudgårdstomten blir linjerät och försedd med en allé. Vägen och allén kommer in mot Högestad från väster och allén börjar vid Högestads gräns. Källa: Nordiska Museets arkiv, STF:s bildarkiv, C 29 Flygbilder Skåne-Uppland, flygfotografi över Högestad?, 1935.

Alléer planterades också med syftet att binda samman byggnader i ett landskap. Detta skedde framförallt vid underliggande större gårdar, så kallade plattgårdar eller farmer vilket diskuteras vidare i kapitel 4. Det finns också några exempel på hur vägen mellan huvudbyggnaden och kyrkan blev alléplanterad som i fallet med Övedskloster. Samtidigt skall påpekas att kyrkan sällan utgör målpunkt. Av större vikt är gränsen för godsets ägor.

Om förväntan – att anlända till ett gods

Allén som leder till huvudgården innehåller en stor del av förväntan. En förväntan av att snart är man framme. En förväntan av vad som komma skall då vare sig huvudbyggnad eller trädgård ännu syns. Allén har som delsyfte att imponera på besökaren redan innan denne anlänt till godset. Om det innan ett besök rådde minsta tvivel om godsets förmögenhet så leder resan genom allén till visshet om denna rike-

dom. Avstånd blir makt, tid blir makt. Godset har makt, inte bara över landskapet, utan även den vägfarande. I reseskildringar från 1700-talet förekommer berättelser om hur landskapet ändrar karaktär vilket ger resenären ett löfte om att man närmar sig ett gods.

Äntligen, efter en lång ledsam fart, kommer man på bättre väg och mellan skuggrika ängsmarker, som tyckas bebåda en herrgård.²⁹⁷

Här ger reseskildraren Linnerhielm ett exempel på något som han uppskattar och som är karaktäristiskt för godslandskapet. Skillnaden mot slättens åkerlandskap utan träd är total.

Notera att landskapet nu ändrar karaktär och att det finns anledning att förvänta sig att målet för resan närmar sig. Rätningen av vägar och planterandet av alléer kan ses som en förstärkning av ett kulturtänkande där en kort rak linjär infartsväg med allé harmonierar med andra linjära strukturer på huvudgårdens tomt och

park/trädgård (bild 58). Lantmäterikartor visar att den korta infartsallén nästan alltid är linjär.

Förväntan inför alléns och resans mål kan förstärkas genom att utesluta tydliga utblickar, varpå man först relativt nära ser målet. En studie av Rålamb's 78 akvareller visar att anmärkningsvärt få alléer riktar sig direkt in på huvudbyggnaden utan man leds framåt och först när man är nästan framme vid målet uppenbarar sig detta. Så är exempelvis fallet vid Övedskloster. Stora allén vid Övedskloster är juvelen i kronan och särskilt Tvärallén är en viktig komponent som ytterligare förstärker landskapets maktstruktur.

Med inspiration från kulturgeografen David Crouch och hans idéer angående "flirting with space"²⁹⁸ menar jag att detta landskap av förväntan också är ett landskap av löften. Genom att arrangera sin ägorymd på ett visst sätt utlovas den resande en spännande resa med ett storslaget slut, det vill säga huvudbyggnaden med dess trädgård och park. Man kan också tala om ett landskap av illusioner. Godsens använde landskapet för att skapa illusioner av något större. Siktlinjer in i det oändliga och fasadkulisser är två tydliga exempel på hur man försökt förleda besökaren att tro ännu mera om dess egendom. Allésystemen kan sättas in i detta sätt att förhålla sig till landskapet.

För att löften och illusioner skall kunna infrias krävs emellertid kapital: "[...] the availability of greater funds lead to estate refurbishment and more effective avenue management."²⁹⁹ Detta är en delförklaring till varför vissa allésystem är mer omfattande än andra. Genom att tillföra denna aspekt ökar också förståelsen över alléns betydelse som maktindikator. Om man har råd med en lång, välskött allé – vad har man då inte råd med! Övedskloster blir återigen en förebild och dess kontrast skulle kunna sägas vara Adolf Fredrik Barnekow och hans gods Björnstorp, där investeringen i alléer bidrog till att godset ekonomiskt havererade. 1761 köpte Barnekow Björnstorp och förskönade såväl byggnader som trädgård. Han anlade med stor kostnad³⁰⁰ "[...] en mycket god 12

alnars bred väg och mycket wacker allé emellan wäl lagde ansenlige stengjården på ömse sidor, och i rät linia, Continuerar 700 alnars längd til ett led wid slutet af gårdens inägor".³⁰¹ Allén fortsätter därefter ytterligare 1 779 alnar till Gödelövs kyrka i en rak linje. Norr om sättegården finns också en rät väg med allé, 1 342 alnar lång. Lantmätaren anger senare att allting är anlagt med "ospard kostnad". I Barfods bok om Märkligheter hos de Skånska godsens anges att Hamilton från Barsebäck skall ha sagt att den vackra allén vid Björnstorp förde sin ägare från gården.³⁰² Barnekow gick i konkurs. Det är inte orimligt att godsens haft en viss press att antingen följa efter den trend som nu var på väg att slå igenom eller, om det fanns resurser, överträffa tidigare exempel.

Avslutning

Kart- och bildmaterial indikerar att det före år 1700 funnits ett fåtal korta infartsalléer till huvudgården. Källmaterialet tyder därefter på att antalet alléer inte nämnvärt ökar under den första hälften av 1700-talet. Kulturgeografen Hampus Trelid har till exempel gjort en tidsaxel över alléer för Kristianstads län som börjar år 1750 då han endast funnit ett fåtal alléer dessförinnan.³⁰³ Under 1700-talets andra del förändras synen på landskapet och allén, och antalet alléer ökar kraftigt, särskilt under sista tredjedelen. Under 1800-talet anlägger godsens plattgårdar eller farmer och vid vissa planteras alléer. En förvånansvärt stor skillnad i synen på landskap och alléer vid plattgårdar har förekommit. Flera plattgårdar har lämnats helt utan allé samtidigt som landskapet i övrigt förbättrats och exempelvis rätats. En tanke att inte dra fokus från huvudgården kan ha funnits. Samtidigt fanns den motsatta synen på landskapet, där huvudgården integreras i ett landskap där hela system av underliggande farmer anläggs med långdmässigt enorma allésystem. Två välkända exempel har behandlats, Araslövs farmer samt farmer under Engeltofta. Båda godsens integrerar hela landskapet, hela sin domän i det nya landskapet.

Här kan man tala om ett förskönat landskap. Clas Florgård, professor i landskapsarkitektur anser att symboliken med slottet och allén är tydlig och anför exemplet Gripsholm. Florgård menar att när de första landsvägsalléerna anläggs av kungamakten visar man nu i sin välvilliga och upplysta fullkomlighet att man inte bara omfamnar sitt eget område utan allt folket.³⁰⁴ Syftet med alléerna, tillsammans med andra förskönande företeelser som olika planteringar, arkitektridade ekonomibyggnader etc., handlar om att skapa ett ordnat och därmed ett skönt landskap. Alléerna förskönar miljön samtidigt som de visar på makt. Målningar och lantmäterikartor från andra halvan av 1700-talet visar tydligt att samma idéer funnits även i godslandskapet.

Det har funnits flera anledningar till varför endast några få alléer planterades vid sekelskiftet 1700 och första hälften av 1700-talet, för att sedan öka kraftigt under 1700-talets andra hälft. Det dialektiska sambandet mellan estetik och praktik är en viktig del likaså förhållandet natur/kultur. De decimerade skogarna tvingade fram olika åtgärder för att återskapa ett förråd av virke där allén spelat en viss roll. I delar av Europa nämns alléns roll som vedresurs som en viktig faktor. Flera gods genomför jorddelningar och i samband med detta planteras en allé för att förtydliga det nya landskapet. På samma sätt sker storskiftesreformen och i samband med detta planterades alléer för att förtydliga gränserna i det nya landskapet. Ett flertal personer spelade en viktig roll i form av upplysningsverksamhet, till exempel Carl von Linné och Linnélärjungen Erik Gustaf Lidbeck. Från myndighetshåll engagerade sig

landshövdingen i Malmöhus län, Carl Adlerfelt, för planteringar utmed vägar. Om man ser den första hälften av 1700-talet som en pionjärperiod efter de skånska krigen, så är denna andra del en fortsättning och utvidgning av ett nytt fenomen.

Samtidigt som idéer med estetiska ideal från trädgården flyttas ut i landskapet så planteras allén med tydliga praktiskt-funktionella aspekter från odlingslandskapet. Generellt kan sägas att de tidigaste alléerna tydliggör och förstärker godsets maktcentra, huvudbyggnad med ekonomibyggnader och trädgård. Yngre alléer tydliggör och förstärker ett område som kan omfatta hela godsinnehavet. För att förstå en allé måste man studera övriga alléer i ett landskap samtidigt som samtliga alléer är underordnade landskapets eventuella förändringar. Alléer skapar inga nya landskap utan de förstärker befintliga. Förändringar i synen på landskapet ligger bakom skapandet av alléer och allén förstärker det nya landskapet. Med hjälp av alléer blir godslandskapet en tydligare definierbar plats ur ideologisk, symbolisk synvinkel.

Manifesterandet av godsets domäner med hjälp av alléer får i Skåne under 1700-talet en påtaglig verkan i landskapet, vilket kvarstår oförändrat under 1800-talet. Vid huvudgården går det inte att plantera fler alléer eftersom vägarna redan är planterade. Från sekelskiftet 1800 och framåt anläggs plattgårdar vilka kan få alléprydda vägar. Efter detta sker inga omfattande förändringar i godsens alléinnehav. Alléer har förnyats då äldre gått ut. En intensiv period under 1700-talets senare del kom att påverka landskapet ända in i nutid och än idag finns alléer kvar från denna expansiva period.

Städernas landskap

Vägar utanför staden bör man göra breda och bekväma och på båda sidor om dem plantera träd, som på sommaren skydda de vägfarande mot solens hetta och med sin grönska vederkvicka deras ögon.¹

PALLADIOS CITAT från cirka 1570 får inleda detta kapitel som kommer att behandla alléer till och vid städer. En av få som uppmärksammat infartsallén till staden är landskapsarkitekten Ylva Pålstam. Hon noterar med intresse ett flertal infartsalléer i Gustaf Ljunggrens *Atlas öfver Sveriges städer*, tryckt 1862², och menar att denna företeelse borde analyseras mera. Hon menar att infartsalléerna planterades för att göra staden mera framstående och stadslig, och enligt Pålstam planterades de flesta infartsalléer kring sekelskiftet 1900. Hennes analys görs utifrån Ljunggrens stadskartor och fotografier från samma sekelskifte.³ Jag menar att det finns anledning att undersöka detta närmare. Utifrån den Skånska rekognosceringskartan 1812–20 borde hypotesen snarare vara att infartsalléerna tillkom under senare hälften av 1700-talet, vilket jag återkommer till. Kapitlet kommer förutom att studera infartsalléerna till städerna även diskutera de andra alléer som har funnits i anslutning till en stad. Det handlar om alléer vid lantgårdar som i hög utsträckning beboddes av personer verksamma i staden och som använde lantgården som sommarbostad.

Städerna utvidgades inte särskilt mycket före industrialismens genombrott i Sverige vid 1850-talets mitt.⁴ Med tanke på detta är Ljunggrens kartverk en bra källa som visar hela *stadsområdet*, det vill säga *stadskroppen* (ungefär centrum eller den gamla staden innanför stadsmurarna/stadsvallarna) och *stadsmarken*

(*jordbruks- och skogsmarken som tillhörde staden*) med dess alléer, innan industrialismen helt kom att förändra städernas omfattning.⁵ Atlasen är därför en bra utgångspunkt för att även kunna studera städerna retrogressivt.⁶

Det finns troligtvis flera anledningar till att alléer vid städerna inte uppmärksammats i någon högre grad. En kan vara städernas tillväxt under framförallt 1800-talets senare del, som medförde att alléerna inkorporerades i den nya bebyggelsen. Detta skedde särskilt efter det att befintliga befästningar rivits och städernas bebyggelse växte ut över stadsmarken.

Allt eftersom stadslandskapet förändrats och utvecklats har förståelsen för de tidigare alléerna försvunnit; de blev planterade i ett visst sammanhang och med ett särskilt syfte som inte är lika uppenbart i och med landskapets omdaning. Landskapet förändrades från att ha varit en ofta glest bebyggd stadsmark till att bli en mera tätbebyggd stad. Alléerna omvandlades från landsvägsalléer till gatualléer i en stads ytterkant och ibland i dess förorter. Idag återstår sällan mer än ett fåtal träd (om några) av infartsallén, vilket tillsammans med den nyuppförda bebyggelsen medför att den historiska läsbarheten blir låg. Anledningar till att endast ett fåtal träd återstår är, förutom ovan framförda skäl, kopplade till stadens utvidgning, liknande de i andra landskap, det vill säga hög ålder, almsjuka samt breddning av vägar. Det faktum att läsbarheten är låg samt att trä-

Bild 59. Kartan från 1768 visar de infartsalléer som funnits in till Kristianstad. Bilden som källa är värdefull då den bekräftar andra bilder och skriftliga källor att här har funnits en allé. Samtidigt är den begränsad då den inte berättar var alléerna börjar. Källa: UUB, Barnekow & De Geer 1768.

den ibland överhuvudtaget inte finns kvar bör vara de viktigaste anledningarna till att alléerna inte uppmärksammats. Det kan jämföras med godslandskapen där mycket gamla alléer kan finnas kvar än idag. Då landskapet i övrigt inte har bebyggts blir läsbarheten betydligt högre och alléns existens tydligt exponerad.

Avgränsning

Stadsområdet med *stadskropp* och särskilt dess *stadsmark* står här i fokus, men en inkludering av landskapet utanför stadsjordarna är också nödvändig för förståelsen eftersom alléerna kan sträcka sig utanför stadsområdet.

Det är också av vikt att ha kännedom om den sociala strukturen i städernas omland. Är det ett byarnas landskap? Finns det lantgårdar

eller herrgårdar i närheten av staden? Detta kan påverka förekomsten av alléer, vilket kapitlet kommer att visa. Genom att förstå sammanhangen mellan staden och bebyggelsen utanför kan också kunskap nås om rörelsemönstret i landskapet vilket är en faktor som bör ha påverkat alléernas utsträckning.

Upplägg

Eftersom undersökningsperioden för avhandlingen är perioden 1700–1900 har jag valt att undersöka de skånska städer som innehade stadsprivilegier år 1700: Helsingborg, Kristianstad, Landskrona, Lund, Malmö, Skanör/Falsterbo, Simrishamn, Ystad och Ängelholm. Städer som haft stadsprivilegier in på 1600-talet men förlorat dem före 1700 är Båstad (1664),

Trelleborg (1619), Vå (1617) och Åhus (1617).⁷

Det empiriska materialet i avhandlingen är i huvudsak fokuserat på landskapet sydväst om den så kallade godsdiagonalen i Skåne.⁸ Landskapet här är generellt fattigare på skogar jämfört med nordöst om godsdiagonalen. Alléer har betydligt oftare planterats i öppna landskap och mer sällan i skogslandskap. Den så kallade Kristianstadsslätten⁹ ligger nordöst om diagonalen och landskapet runt Kristianstad har av allt att döma haft gott om alléer. En fördjupande fallstudie av Kristianstad kommer att analysera detta. Dess geografiska placering i Skåne är också ett motiv till en djupstudie. Ytterligare ett motiv är det faktum att ett omfattande kartmaterial med alléer inritade finns vid Krigsarkivets kartarkiv. Detta är ovanligt jämfört med de andra skånska städerna. Djupare studier har också genomförts vid Landskrona och Malmö. Städerna har haft ett flertal alléer och de är garnisonsstäder liksom Kristianstad.

Material och metod

Krigsarkivets stads- och fästningsplaner har särskilt analyserats.¹⁰ Här finns ett för vissa städer synnerligen omfattande material. Bara registret för Landskrona är på 93 sidor med över 800 poster. En post kan dessutom bestå av ett stort antal delposter vilket innebär att registret innehåller över 1 000 faktiska poster. Materialet är uppdelat på tre huvudkategorier, *relationer*, *förslag* och *planer*. Samtliga begrepp är väl bekanta i andra arkivsammanhang, som exempelvis landshövdingarnas *relationer* (berättelser) där de under 1700- och 1800-talen beskrev läget i provinsen till Rikens Ständer. En *relation* är sålunda en berättelse över det faktiska läget.

Relationer över garnisonsstäderna skulle från år 1695 årligen skickas in till generalkvartermästarna i Stockholm och innehålla beskrivning och ritning över utförda arbeten på fästningen. *Förslagen* skulle också skickas in årligen och var i stort en kostnadsberäkning med beskrivning

och ritning över det kommande årets åtgärder på fästningen. *Planerna* är alla övriga ritningar över staden som samlats in och här kan finnas alltifrån lantmåterikartor, stadstomtkartor till specialkartor över fästningen och dess omgivning. Förutom dessa huvudkategorier kan det också finnas *övriga ritningar* och de består av insänt material såsom enskilda gåvor eller ritningar som tillhört andra myndigheter.¹¹ Min uppfattning är att Krigsarkivets kartmaterial i första hand använts av forskare för att studera stadsplaner och i mindre utsträckning städernas omland. Anledningen till detta kan vara avsaknad av kunskap om arkivets kartbestånd.¹²

Andra centrala källmaterial på Krigsarkivet är den *Skånska rekognosceringskartan* från 1812–20, *Topografiska kårens fältkoncept* från i huvudsak 1850-talet samt Generalstabens tryckta topografiska kartor i olika upplagor.¹³

Ett intressant kartmaterial är den så kallade *Ljunggrens atlas över 89 svenska städer åren 1853–1861*.¹⁴ Denna atlas är den enda i sitt slag som i detalj visar hela stadsområdet. Här finns dessutom löv- och barrträd markerade, vilket innebär att förekomst av alléer kan studeras. Som nämnts ovan har denna atlas tidigare lyfts fram som en värdefull källa i analysen av alléer vid städerna. I avhandlingen ligger fokus på de skånska städerna. Detta betyder att Ljunggrens atlas rörande övriga städer i Sverige endast finns som referens (bild 60).

Enligt Pålstam hade 33 av 89 svenska städer infartsalléer.¹⁵ Pålstam har kommenterat infartsalléer medan denna studie även inbegriper andra alléer i stadsområdet. Anledningen till detta är att även dessa har en koppling till helheten i landskapet och bidrar till att förstå förhållandet mellan stadskropp och stadsmark, mellan stad och land. Vid en kontroll av Pålstams beräkning kan konstateras att det nog går att komma fram till olika antal beroende på att det i vissa fall inte är helt enkelt att tolka huruvida allén är en infartsallé eller inte. Vid cirka 20 städer utöver de 33 Pålstam identifierat, finns alléer men dessa riktas inte mot staden.

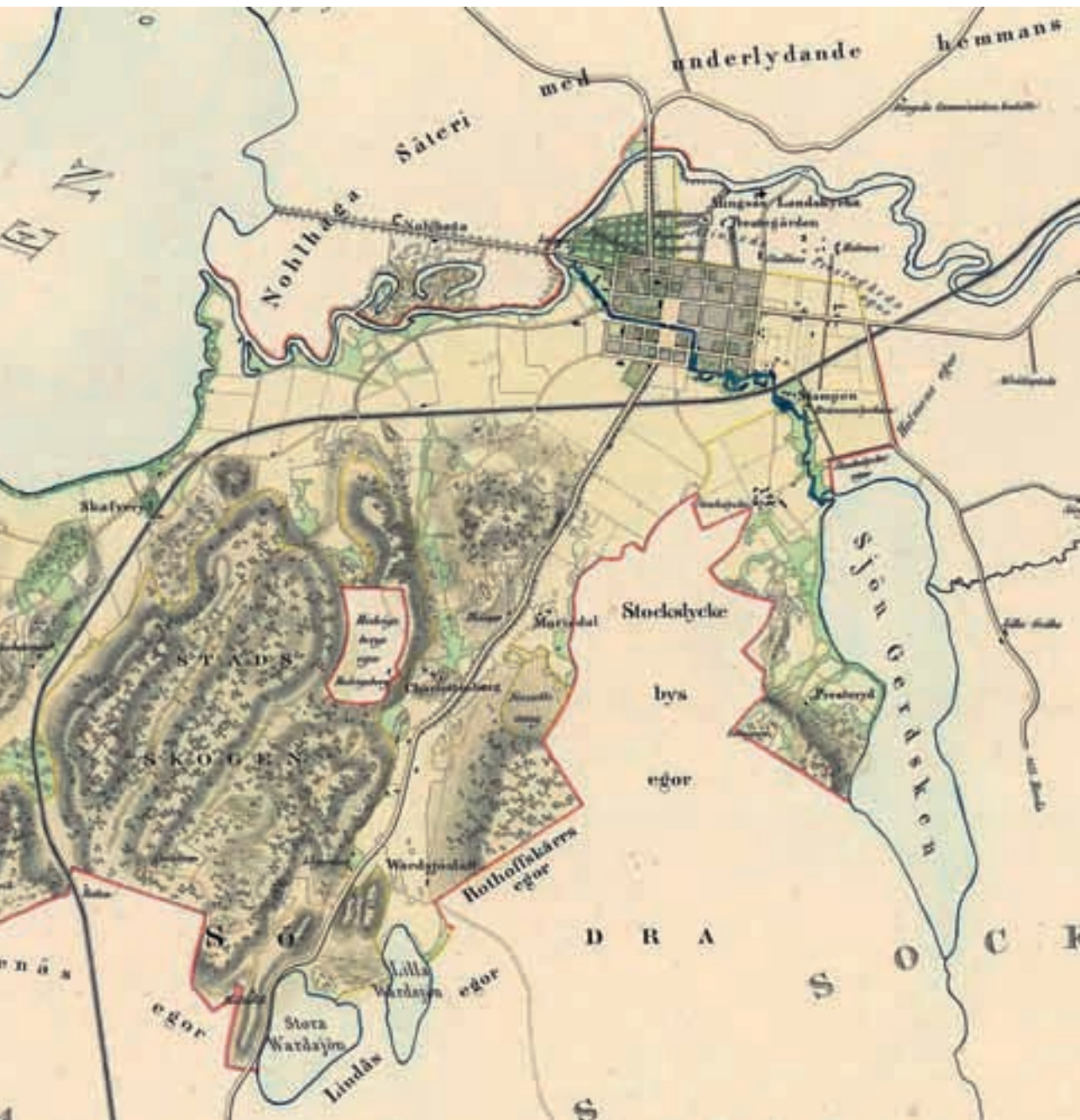

Bild 60. Infarsallsalléer har funnits vid städer i hela Sverige sedan åtminstone 1700-talet. Alingsås är ett karaktäristiskt exempel där vägarna är rätade närmast staden och försedda med alléer. Utifrån endast denna karta går det inte att utrona deras syften, men vid alléerna finns åtminstone två gårdar som kan vara av betydelse i sammanhanget, Nollhaga och Charlottenberg. Mer om kopplingen mellan alléer och gårdar i stadens närhet senare i kapitlet. Källa: Ljunggren 1862.

Internationell utblick

Avenüen til Strasburg är en wacker allée.¹⁶

Infartsalléer till städer har funnits i Europa sedan 1500-talet, och möjligen ännu längre tillbaka i tiden. I kapitel 2 beskrevs några tidiga exempel från Italien där lantgårdarna utanför staden spelade en viktig roll för en renässans av alléforeteelsen i Europa. Det finns belagt att det vid Dresden planterades frukträd salléer som ledde in till staden på 1580-talet.¹⁷ Under 1600-talet planterades ett flertal alléer i Europa, några mycket välkända, såsom *Unter den Linden* i Berlin år 1647. Ursprungligen var trädslaget dock inte bara lind utan även så kallade nyttoträd. År 1667 planterades i Paris den 1,9 kilometer långa *Avenue des Tuileries* med fyra trädrader, numera mest känd som *Champs-Élysées*.¹⁸ I Holland planterades år 1663 vägen mellan Haag och Schweningen med en fem kilometer lång och femtio meter bred allé med åtta trädrader.¹⁹ Ett av de mer kända stadsprojekten i Europa var Karlsruhe där stad, slott och trädgårdar förenades i en helhet, och hela 32 alléer strålade ut från slottet i stadens mittpunkt.²⁰ Intressant är den långa allén mellan Utrecht och Amersfoort där väg och allé anlades 1647 av den framstående arkitekten Jacob van Campen. Vägen var 60 meter bred och linjerät. van Campen planerade också in lantegendomar utmed vägen.²¹ Han var mest känd för anläggningen Mauritshuis (1633) i Haag och välkänd hos den svenska eliten vid denna tid.²² Från Danmark finns indikationer på infartsalléer till städer vid exempelvis Kolding cirka år 1600 och Köpenhamn 1693.²³

Kulturgeografen Lawrence menar att egentliga infartsalléer till städer har funnits sedan slutet på 1600-talet och att de planterades på stadsmarken. Dessa alléer blev storslagna infartsvägar till stadens portar eller från stadporten till en byggnad utanför staden, såsom ett slott eller religiös byggnad. Lawrence skriver dock inget om en eventuell början utanför stadsjordarna. Han menar att den tätaste koncentra-

tionen av infartsalléer i Europa fanns i anslutning till Paris.²⁴ Wimmer menar att de äldsta alléernas syfte är tydligt kopplade till siktaxlar i landskapet, vilket exempelvis *Unter den Linden* var från början.²⁵ Detta innebär att de inte har någon särskild byggnad eller gräns som start eller slutpunkt.

Landskapsarkitekten Katarzyna Palubska har forskat kring planteringar vid historiska försvarsverk, exempelvis garnisonsanläggningar i Polen. Palubska menar att omfattande camouflage-planteringar har varit vanliga vid fort i dagens Polen under 1800- och 1900-talen. Det har handlat om alléer utmed vägar, men även alléer utan väg, för att fienden skulle tro att här fanns en väg. Samtidigt har dessa haft en nyttoaspekt då träden fungerat som en bränslereserv. Omfattande planteringar på fortet har också funnits. Instruktioner om planteringar finns inte bara från Polen utan även från exempelvis Frankrike, Tyskland och Ryssland.²⁶ Redan i slutet av 1500-talet fanns rekommendationer från militäringenjörer om att plantera träd och buskar på befästningsvallarna av tre olika anledningar. Hagtornshäckar och andra taggiga buskar avskräckte fienden (jämför med dagens taggtråd). Trädens rötter stabiliserade vallen. Träden utgjorde också en virkesreserv.²⁷ Denna syn på staden bör ha funnits även i Sverige. Instruktioner över hur planteringar vid exempelvis en befäst stad skall arrangeras har dock inte påträffats i Krigsarkivet. Bilder på framförallt häckar men även träd förekommer däremot.

Egna studier av befästningsplaner indikerar att det åtminstone från 1760-talet fanns ett stort antal träd på och innanför befästningsvallarna. Belägg på tidigare planteringar finns också och jag återkommer till båda dessa resultat längre fram i kapitlet.

Erik Palmstedts resedagbok från 1778–80 är ett värdefullt dokument över hur en svensk arkitekt såg på landskapet vid denna tid (jfr kap. 2). Palmstedts resa var omfattande och han gjorde ett flertal iakttagelser gällande alléer vid städer i Europa där allén mellan Haag och Schweningen

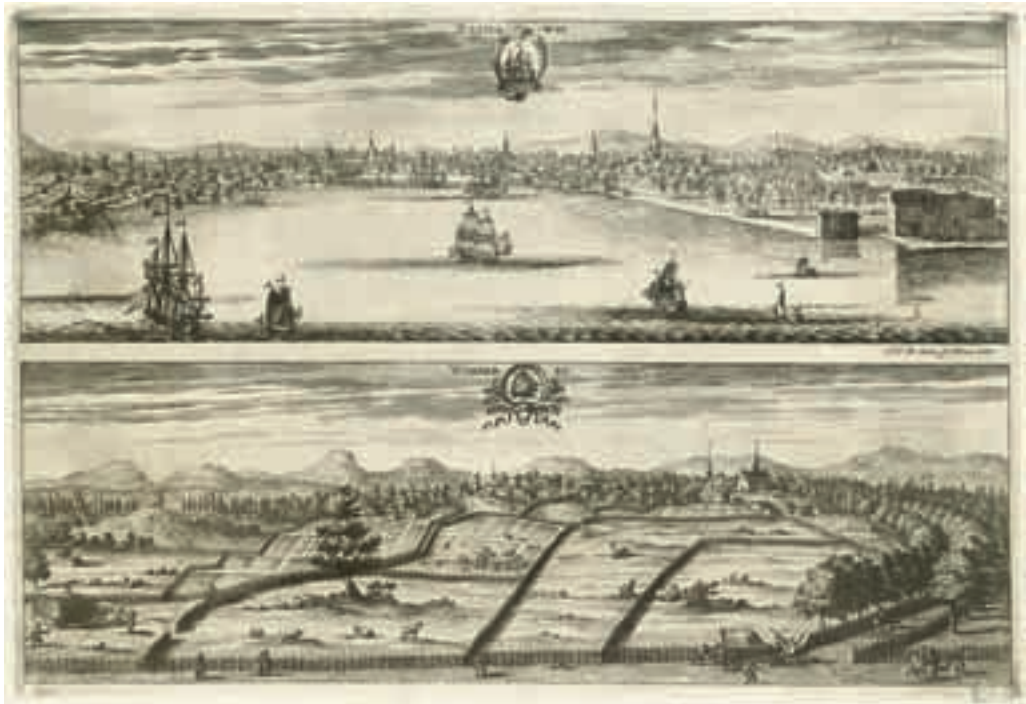

Bild 61. Bilden över Vimmerby (nederst) visar tydligt en infartsallé. Bilden kan vara förskönad vilket innebär att allén endast är inritad. Notera att träden är planterade utanför stängslet vid vägen. Vanligast var att alléträden planterades mellan väg och stängsel för att inte inkräkta på åkermarken. Källa: KB 2012 (internetkälla).

redan är omnämnd. Några exempel som jag återkommer till längre fram kan hjälpa till att belysa Palmstedts syn på landskapet samt hur landskapet kunde se ut vid några europeiska städer under slutet på 1770-talet.²⁸ Händelseutvecklingen i Europa gick inte Sverige förbi, och detta torde inte heller ha gällt förekomsten av alléer vid städerna. Av denna anledning är det intressant att ha kännedom om alléer i Europa som kan ha influerat landskapets utveckling och formerande även i Skåne.

En diskussion kring andra trädplanteringar utanför stadskroppen förekom under andra halvan av 1700-talet. Ett problem som anfördes var att banditer och stråtrövare kunde gömma sig i trädplanteringarna. Åsikten att landskapet utanför stadskroppen skulle vara helt öppet för att bättre kunna se ”ovänners rörelser” på långt håll framfördes.²⁹ Trozelius menar att detta är riktigt i orostider och då kunde skogslunden huggas ned och veden användas för uppvärm-

ning i en krigssituation.³⁰ Alléer nämns inte men det skulle kunna finnas samma skäl för och emot alléer i landskapet vid denna tid.

Sverige

När infartsalléer till städer först började planteras i Sverige är oklart. En tidig bildkälla för svenska städer som även visar bilder av dess omland, *Suecia Antiqua et Hodierna* från 1661–1702, indikerar att det vid Vimmerby fanns en allé som ledde in till staden.³¹ Det finns vidare noterat att Stockholm hade alléer från slutet av 1600-talet.³² Uppsala stora reglering från 1640-talet resulterade i raka långa infartsvägar, men enligt Pålstam troligtvis utan alléer. Dessa planterades förmodligen först under 1700-talet.³³

Från 1700-talet finns ett flertal belägg för infartsalléer till städer. Pilen blev då ett vanligt alléträd utmed landsvägar, inte minst de vägar

som löpte in till städerna. Pilen blev, av allt att döma, ett pionjärträd i alléplanteringar längs med landsvägarna i hela södra Sverige. Exempel finns under 1700-talet främst från Östergötland men även Öland.³⁴ Till Halmstad löper norrifrån ”En allée af pil till staden”, meddelar Linnélärjungen Anders Tidström år 1756.³⁵ Vid Västerås skriver Erik Palmstedt följande, dit han anländer från Enköping: ”En Pil-Allée af 2 å 250 als längd, gjer staden granskap till kända.”³⁶ Och vidare:

[...] från Kumla gästgifwargård mycket rät fram til Linköping, hafwandes warit å ömse sidor planterad med Pilar, af hwilka en stor del nu äro utgångne, och mäst alle de öfrige nog gamle och lutande, gjorde likwäl med alt det en wacker utsikt och angenäm resewäg; Så lätt planterat träslag som Pilen, tycks wäl böra kunna underhållas om det wårdades; Och denne wägens första Plantering som lærer wara nog gammal hade kunnat tjena til efter syn för andre slätt byggder, at gjort sine wägar på sådant sätt lika hyggelige.³⁷

Enligt Sjöbeck planteras denna sträcka (Rydstad–Linköping) på 1830-talet med alm, ask och lönn.³⁸ Palmstedt beskriver även vägen från Linköping mot Västervik. I början är den ganska bra

[...] och har någre gamle än qwarstående pilar å sidorne, som wittna at den förut warit behageligare; längre fram är landet aldeles öppet, wägen utan trädplantering som här likwäl fordrades.³⁹

Palmstedts citat och noteringar och ”gamle än qwarstående pilar”, indikerar att pilalléer torde ha funnits sedan tidigt 1700-tal, kanske till och med under 1600-talet.

Alléer i stadskroppen

I stadskroppen har det funnits ett flertal olika slags alléer, exempelvis alléer utmed kanaler samt uppe på befästningsvallarna i 1600-talets befästa städer.⁴⁰ En kortare redovisning av de olika slags trädrader som planterats i stadskroppen är därför motiverat. En utförlig beskrivning för hela Europa från renässansen till 1800-talets slut finns i Lawrence bok *City Trees*

från 2006.⁴¹ I redovisningen nedan saknas de för staden centrala begreppen *allé*, *avenue* och *chaussé*. Dessa diskuteras i kapitel två eftersom de är centrala för hela avhandlingen, inte bara städernas landskap. En slags allé, *mailbana*, finns med i redovisningen nedan trots att den även funnits utanför stadskroppen.

Aveny

Begreppet *aveny* är välbekant men dess exakta betydelse är mindre känd. Den mest omtalade avenyn i Sverige benämns oftast enbart ”Avenyn” nämligen Kungsporsavenyn i Göteborg. Av de olika allévarianterna inne i en stad är det *aveny* som begreppsmässigt tydligast kopplar an till syftet med infartsallén till staden. Detta gäller även språkmässigt, som tidigare diskuterats i kapitel 2. Enligt *Nationalencyklopedin* (NE) har *aveny* sitt ursprung i den franska barockens stadsplanering och definieras enligt följande: en ”bred, vanligen av träd kantad gata som leder fram mot en speciellt framträdande byggnad eller plats”.⁴² Begreppet *aveny* betyder också:

[...] bred och prydd (ofta med träd planterad) gata eller väg. Egentligen och ursprungligen om med träd planterade uppfartsvägar till byggnader och dylikt.⁴³

Detta innebär att grundbetydelsen för det äldre ordet *avenue* lever kvar i begreppet *aveny*.

Boulevard

Arkitekturprofessorn Björn Linn anser att de nya allégatorerna i staden visar på en äldre militär historia genom ordet *boulevard*, ett franskt ord med germanskt ursprung. På svenska finns i äldre sammanhang ordet *bålverk*.⁴⁴ Enligt *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) har begreppet *boulevard* den ursprungliga betydelsen förskansning, fästningsvall.⁴⁵ Lawrence menar att termen har ett medeltida holländskt eller tyskt ursprung besläktad med det engelska *bulwark* som refererar till den förstärkta sektionen av en stadsmur. *Boulevard* kopplad till barockens städer har sitt ursprung i 1670-talets

Paris. Louis XIV beordrade då rivningen av stadsmurarna och istället anlades trädkantade promenader. I stora delar av övriga Europa behölls dock stadsmurar, alternativt omvandlades till befästningsvallar, vilket innebär att denna alléform inte fick någon vidare utbredning. Istället planterades träd ovanpå befästningsvallarna vilket återkommer längre ned under rubriken *Planteringar på stadsvallen*. Boulevarder i dagens mening började uppträda i Europa under 1800-talet efter rivningar av stadsvallar och därefter nyplanterade alléer.⁴⁶

Esplanad

Ordet *esplanad* kommer från spanskan och syftade ursprungligen på den avplanade ytan framför en befästning.⁴⁷ I SAOB står att ordet kommer från det franska *esplanade* samt från det spanska *esplanada*, av *esplanar*, göra jämn. Detta har i sin tur en grund i latinets *explanare*, av *ex*, ut, och *planus*, jämn. Denna grundbetydelse kompletteras med ordets andra betydelse som är kopplat till promenad. Benämningen föranleddes av att promenader ofta anlades på platser för de gamla esplanaderna, det vill säga platsen framför fästningen. Denna blev inte sällan en bred gata planterad med träd, ofta med plantering i mitten mellan två körbanor.⁴⁸

Torget

Alléer på torg har funnits sedan tidigt 1600-tal.⁴⁹ Från början var de utan vegetation men under 1700-talet fick många torg alléer eller så kallad *quincunx*.⁵⁰ Dessa kunde ansluta till infartsallén eller någon stadsgata. Allmänheten hade tillgång till dessa platser.⁵¹ Exempel från Skåne under 1700-talet är Stortorget i Malmö som redan 1697–98 förskönades med lindar.⁵² Även andra skånska städer hade trädprydda torg, till exempel Landskrona⁵³ och Kristianstad som 1737 hade ett torg planterat med lindar; ”omkring Stora Torg äro nyligen planterade lindeträd”.⁵⁴ 1729 bestämde Helsingborgs magistrat att plantera lindar vid torget vilket skedde långt senare, oklart när.⁵⁵

Planteringar på stadsvallen

Lawrence skriver att allétypen har kontinuitet ned i 1500-talet då stadsmurarna försvann i många städer och ersattes av befästningsvallar. I en del städer planterades träd, i dubbla eller fyrdubbla rader, vilket enligt Lawrence var en vidareutveckling av allén i trädgården. Lawrence benämner den ”the wall-promenade”.⁵⁶ Palmstedt noterar alléerna på befästningsvallarna i Stralsund: ”Wallen gjør en wacker fast ej mycket bred promenade med träd planterad samt små berceauer uppå hwarje Bastion.”⁵⁷

Alléer utmed kanaler

Alléer vid kanaler härstammar från ungefär samma tid som alléer på befästningsvallar. Alléer anlades i samband med nybyggnation eller omgestaltning av staden, ofta i samband med 1600-talets ökade handel via kanaler. Det ledande exemplet var Amsterdam som 1615 expanderade genom projektet *Tre kanaler*. De nya kanalerna åtföljdes av nya hus för förmögna borgare och mellan hus och kanal planterades trädrader av alm. Lawrence menar att detta är det äldsta belägget då byggnader, trafik och trädrader anläggs i samklang som en enad form inne i en stad. Detta kan då jämföras med allén på befästningsvallen som anlades i en redan befintlig struktur. Företeelsen alléer utmed kanaler spreds sällan utanför ”the low countries”, det vill säga Belgien, Nederländerna, Luxemburg samt delar av norra Frankrike och västra Tyskland.⁵⁸ Ett undantag kan ha varit Göteborg men det är oklart hur tidigt alléer vid Göteborgs kanaler planterades. Linné skriver om planteringarna vid kanalerna i Göteborg under sin Västgötaresa år 1746.⁵⁹

Göteborg var den täckaste stad ibland alla i riket [...] nästan rund, omgiven och befästad med vallar och gravar; avdeld med regulära, räta och jämna gator; genomskuren med åtskilliga grakter eller gravar, som på ömse sidor hava gator. Lövtred äro planterade på ömse sidor om graverna så att denna stad mycket liknar de holländska städer.

Bild 62. I Utrecht i Holland finns den så kallade Maliebaan, från början en slags kägélbana med planterade träd. Träden har efterhand bytts ut men strukturen är kvar med totalt sex trädradar. Foto: Patrik Olsson.

Mailbana

En särskild allévariant är den som på engelska benämns *Pall-mall* eller på svenska *mailbana*. Detta var ett slags krocketspel, en kägélbana med träd planterade i rader.⁶⁰ Ett exempel var den i Utrecht benämnd *Maliebaan*, anlagd 1637 med syfte att ge borgarna ett tidsfördriv och locka studenter till staden (bild 62). Landskapsmässigt intressant är att *Maliebaan* anlades utanför staden.⁶¹

Alléer utmed stadsgator

Genomgången av de olika allévarianter som funnits i eller vid en stad visar att flera är belägna relativt perifert i relation till stadens kärna. Den medeltida stadskärnan var oftast utan träd. Först när en modernisering skedde av staden planterades alléer. Tidiga exempel på detta är från 1580-talet och de holländska städerna Willemstad och Klundert. De hol-

ländska alléplanteringarna i städerna fortsatte under 1600-talet och utländska besökare var förundrade och kommentaren huruvida de såg en stad i skogen eller en skog i staden var en vanlig betraktelse. Idén om alléer utmed stadens gator spreds inte vidare direkt trots att många holländare hjälpte till att anlägga städer på andra håll.⁶² På 1670-talet omformas slottet Versailles till en mindre stad och denna utformning, med alléer, får flera efterföljare i Europa där Karlsruhe är ett exempel.⁶³ Från mitten av 1700-talet börjar alléer allt oftare anläggas i stadskroppen.⁶⁴ Palmstedt skriver om Amsterdam: ”Den myckna träd Plantering i Staden har sitt egenteliga ändamål at dela köld och blåst som här grasserar.”⁶⁵ För Skånes del finns exempel på hur man i Kristianstad 1770 planterades 176 pilar på stadssidan av Wallgatan, som beskrivs som utjämnad men inte stensatt.⁶⁶

Vägar och landskap utanför staden

Av de nio skånska städer som studerats är sex belägna utmed kusten vilket varit en viktig anledning till platsen för stadens anläggande. Kristianstad och Ängelholm har båda anlagts vid ett stort vattendrag, vilket gör att endast Lund är beläget på en plats utan större vattenled. Trots detta faktum har infartsvägarna till städerna varit viktiga och ledde fram till en eller flera tullportar. Dessa var endast öppna dagtid vilket rimligtvis innebar att rörelsen till och från staden, genom allén, skedde på dagen, så länge det fanns stadspportar. Vid stadspporten betalade man tull för de varor man ville föra in i staden. Dessa tullstationer har funnits vid städerna sedan medeltiden.⁶⁷ 1810 försvann den så kallade landtullen eller "lilla tullen".⁶⁸ Detta var en avgift som togs ut för varor som kom från landsbygden och såldes i staden och därmed försvann också ett viktigt syfte med tullport och befästningsvall. Landskapet utanför staden var ofta trädfattigt då det från befästningsvallarna skulle vara möjligt att redan på långt håll kunna se fienden.⁶⁹

Rätade infartsvägar

Konstvetaren Nils Ahlberg skriver kort om infartsvägar i avhandlingen *Stadsgrundningar och planförändringar, svensk stadsplanering 1521–1721*. Avhandlingen analyserar i huvudsak den plats som får en stadsplan, det vill säga stadskroppen. Ahlberg skriver också några rader om företeelsen raka infartsvägar. Enligt Ahlberg fanns det tjugo städer av flera hundra under undersökningsperioden i dåvarande Sverige som ville anlägga raka infartsvägar. Oftast var det kortare sträckor, framförallt på stadsmarken. Ett notabelt undantag var Uppsala som under 1600-talet fick kilometerlånga raka vägar.⁷⁰ Ahlberg noterar svårigheten att skapa sig en uppfattning om infartsvägar till städer då landskapet utanför stadsområdet saknas på de flesta stadskartor. En studie av såväl stadsområdet som landskapet utanför krävs enligt Ahlberg.⁷¹

Anledningen till rätade infartsvägar är egentligen oklar, men ett viktigt praktiskt ändamål kan ha varit fritt skottrum från bastionerna. Kartor över Landskrona från 1789 visar hur olika kanoners projektiler är tänkta att landa på olika avstånd från befästningen.⁷² Att då kunna dels ha fri sikt mot fienden och dels ha en rak vägsträcka som enda alternativ för fienden att ta sig in sista biten mot staden, torde ha varit fördelaktigt för den försvarande staden. Vid till exempelvis Kristianstad och Malmö fanns det sankta områden utanför staden vilket innebar att landskapet vid sidan av vägarna inte alltid var särskilt tillgängligt för en fiende.

Den rätta infartsvägen var vanlig även i godslandskapet, särskilt den sista sträckan in mot huvudgården, där den högsta ordningen fanns i allésystemet. Här var landskapet och naturen som mest förädlat eller med Dixon Hunts begrepp, här existerade *third nature*.⁷³ Samma syn på landskapet kan ha funnits från stadens borgmästare och borgare. Den naturliga vägen är utträtad först sista biten in mot den, emellanåt, imponerande stadsporten. Ahlberg visar att den korta raka infartsvägen var ovanlig före 1700-talet. En jämförelse mellan Ahlbergs resultat och Ljunggrens atlas från 1852–1856 visar att det enligt Ljunggren fanns flera rätade infartsvägar, oftast kortare sträckor. Detta torde vara kopplat till en generell förändring av synen på landskapet som under 1700-talet innebar att landskapet sågs som en tillgång att forma. Det linjära och geometriska landskapet var detsamma som det ordnade och därmed sköna landskapet.

För de skånska städerna under perioden 1700–1900 visar kartmaterialet att garnisonsstäderna Kristianstad, Landskrona och Malmö hade linjeräta vägar redan under 1600-talet. Sträckorna var sannolikt relativt korta, det vill säga några hundra meter. Anledningen till att det inte går att säga med bestämdhet är att kartorna skiljer sig åt. En karta kan ha en väg som verkar vara utträtad medan en annan karta över samma landskap uppvisar en väg med små krökar.

Vad stod i lagen?

Enligt kunglig resolution 16 oktober 1723, § 20 samt 17 december 1734, § 33, sägs att alla som i städerna drev borgerlig näring var skyldiga att underhålla vägar och broar. De som bara ägde hus i staden betalade till vägunderhållet via skatt. En del var befriade från vägunderhållet genom särskilda privilegier eller resolutioner, till exempel kyrkoherdar, skolmän och klockare. I 1734 års lag, byggningabalken kap 25, § 8 står det sammanfattat: ”Städerna röje och hålle väg och broar, så långt stadens ägor räcka.”⁷⁴ Alléträdd behandlas inte i lagen. Gästgiverförordningen från 1734 anger att vägröjning bör ske minst två gånger per år och små buskar på båda sidor om vägen skall då huggas bort.⁷⁵

Lantgårdar

För att förstå sambandet mellan stadskroppen, stadsmarken och det omgivande landskapet krävs studier av inte bara stadsområdet utan även landskapet utanför. Jag menar att rörelse i landskapet mellan stadskroppen och omkringliggande stadsmark samt byar, gårdar, lantgårdar, herrgårdar utanför stadsområdet är viktig att förstå för att i sin tur kunna analysera alléernas förekomst och betydelse.

En företeelse som kan ha påverkat förekomsten av alléer är *lantgården* eller *sommargården*. Det var gårdar som anlagts med tanken att i första hand inte vara permanentbostad utan bostad på sommaren. Denna del kommer att särskilt diskutera stadsmarken och de lantegendomar som uppfördes i detta landskap men även lantgårdar utanför stadsmarken. Begreppet lantgård kommer att användas istället för gård med syftet att undersöka huruvida det finns kopplingar mellan lantgårdarna, dess ägare eller arrendatorer och staden. Den omfattande undersökningen av Sveriges städer i *Svensk stad* diskuterar bland annat kring begreppet *lant-*

lig herrgård//lantgård och betecknar begreppet *landeri* som ”lantegendom på stadsägorna”.⁷⁶ Innan någon analys av företeelsen kan ske behöver en översiktlig redovisning göras av de begrepp som används och har använts.

von Schwerin skriver om stadsvillans föregångare, som han benämner de gårdar som borgarna uppför utanför städerna. Han kallar dessa för ”sommarnöjen” och enligt von Schwerin uppförs dessa under slutet på 1700-talet i de stora städernas närhet.⁷⁷ Enligt arkitekten Gunilla Enhörning har utflyttning till platser utanför stadstomten förekommit sedan 1500-talet. Under 1800-talet blev detta omfattande och det gick mode i att flytta ut till landet.⁷⁸ Begreppet *landeri* har idag blivit vanligt förekommande då man skall beskriva en gård med *corps-de-logi* utanför staden.⁷⁹ Enhörning har visat att begreppet *landeri* från början inte var detsamma som ett *corps-de-logi* utan ett jordområde. Egendomen arrenderades ut av staden till en person eller sammanslutning av flera personer. *Landerimarken* tillhörde sålunda alltid staden men alla byggnader som uppfördes ägdes av arrendatorn. Av detta kan förstås att arrendatorn hade besittningsrätt. Få *landrier* var bebyggda innan 1700-talet. När väl en byggnad blivit uppförd var det kännetecknande att den enbart användes under sommaren och inte var permanentbostad.⁸⁰

Ett annat begrepp som förknippas med *landeri* och särskilt en bebyggd lantegendom är Stockholms malmgårdar. Begreppet malmgård beskrivs i Nationalencyklopedin vara en ”lantgård eller villa med trädgård” i stadens utkanter. Malmgårdarna användes av förmögna borgare som sommarbostad.⁸¹

Det faktum att lantgårdarna använts som sommargårdar är viktigast. Detta innebär också att analysen inte bara kommer att inbegripa stadsmarken utan även landskapet utanför.

De skånska städerna

Som nämnts ovan så kommer fokus i stadsstudierna att ligga på stadsmarken men även på omlandet utanför. Om allén som löper in till staden börjar utanför stadsmarken är detta en anledning till att fördjupa kunskapen om landskapet utanför stadsjordarna. *Var tar allén sin början och varför? Finns någon koppling mellan denna startpunkt och staden?* På stadsmarken och i landskapet utanför har det funnits lantgårdar som fungerat som sommargårdar för förmögna borgare. *Har detta påverkat landskapet och alléernas omfattning? Vad berättar landskapet om borgarnas syn på detsamma?*

Metodmässigt kommer den Skånska rekognosceringskartan att spela en stor roll. Om Pålstam, som tidigare nämnts, blivit inspirerad av Ljunggrens atlas från 1850-talet så är min ingång och inspirationskälla den Skånska rekognosceringskartan från 1812–20. Kartan är utan tvekan den viktigaste ur många olika aspekter. En särskild fördel jämfört med Ljunggrens kartverk är att den inte slutar vid stadsmarken utan fortsätter utanför. Den visar däremot inte stadsmarkens gräns utan denna måste efterforskas med hjälp av andra kartor.

Helsingborg

Helsingborg har genom historien haft ett strategiskt läge vid inloppet till Öresund. Staden är omnämnd redan på 1000-talet av Adam av Bremen.⁸² Det sista skånska kriget stod vid Helsingborg 1709–10.⁸³ En tidig beskrivning som tydligt behandlar vägar och landskap skrevs 1756 av Linnélärjungen Anders Tidström. Resebeskrivningen trycktes 1891 och utgivaren Martin Weibull kunde då jämföra med ett landskap som i mitten av 1700-talet ännu inte påverkats av några omfattande landreformer:

Landet, som skildras, huru olika är det icke våra dagars Skåne!⁸⁴ Det är den tid, då vägen söderut från Helsingborg ”var ingen”, då man der körde fritt öfver sandfält på hvilka pålar blifvit resta för att i dimma och snöyra visa den vilsefarande väg [...]”⁸⁵

På order av landshövding Adlerfelt under 1760-talet blev landsvägen söderut mot Landskrona förbättrad och lagd i en rät linje. Detsamma gällde för vägen till Ramlösa. Vägen mot Kullen var däremot ”[...] av sand mycket besvärad”.⁸⁶

Om alléer står det följande i de Elerska samlingarna:

Trädplanteringar äro i senare tid verkställda vid vägarna, som sig ännu visar, men på sina ställen, dels i anseende till jordmånens sämre beskaffenhet, dels och i synnerhet av de på denna öppna ort inträffande svåra och nordliga stormar nästan omöjlig att behålla.⁸⁷

År 1778 upprättades en situationskarta som visar stadens omland något mera detaljerat jämfört med äldre stads- och befästningsplaner (bild 63). Kartan visar några större gårdar i närheten av Helsingborg såsom Pålsköp, Pilshult och Kungshult. Nära staden ligger också Ramlösa by med hälsobrunn samt Filborna by. Förutom en linjerät väg till Pilshult verkar landskapet vid denna tid ännu inte vara synbart påverkat av några omfattande landreformer. Inga alléer är markerade.⁸⁸

Lantgårdar vid Helsingborg

Kring Helsingborg har det funnits ett flertal herrgårdar. Mest känd är kanske Fredriksdal som idag är ett friluftsmuseum. Tysken Kerner noterar i sin *Resa över sundet* 1802 att vid Helsingborg är det omgivande ”täcka landskapet” rikt på sirliga lantgårdar. Han nämner Fredriksdal, Pilshult och Pålsköp.⁸⁹ Andra exempel på lantgårdar vid Helsingborg är Eneborg, Furulund, Närlunda, Sofieberg, Gåsebäck, Gustafslund, Mårtenstorp, Fredriksbergs gård samt Nyborg.⁹⁰

Fredriksdals herrgård byggdes 1787 som sommarbostad åt dykeridirektören Fredrik Wilhelm Cöster från Helsingborg. Tidigt insåg Cöster fördelarna med att bo på landet, och av denna anledning vinterbonades huvudbyggnaden. Cösters son ärvde gården men sålde den 1811.⁹¹ Fredriksdal bildades av fastigheterna

Bild 63. Landskapet utanför Helsingborg 1778 hade ännu inte påverkats av några landreformer. Det nya ordnade landskapet finns i första hand vid de större gårdarna Pålshöj och Pålshult med linjeräta vägar. Källa: KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Helsingborg, Situations Charta öfver Tracten omkring Helsingborg, akt 0424:050:094a, 1778.

Filborna 13 & 15 och är markerad på en karta över Helsingborgs stads inägor 1787–88. Kartan är gjord av Daniel Björkegren och Carl Egerström. Egerström verkar vara noggrann då det gäller att rita ut träd, vilket styrks av en karta över Krapparp by där han omsorgsfullt ritat ut allén mellan byn och Krapperups huvudgård (se kapitel 3). Kartan från 1787–88 över Helsingborg är lika omsorgsfull i detaljer när det gäller träd. Eftersom ingen allé är utritad tyder detta på att Cöster inte planterade någon allé då gården byggdes utan några år senare.⁹²

Enligt Skånska rekognosceringskartan hade Fredriksdal då två linjeräta vägar med alléer till gården. Alléernas startpunkter vid Fredriksdal verkar ha varit kopplade till markägande. Detta innebär att alléerna leder besökaren från Fredriksdals gräns in till gården. Gränsen i norr sammanfaller med landsvägen vilket gör att infartsvägen ansluter till denna samtidigt som den markerar gårdens gräns.

På Ljunggrens karta över Helsingborg 1853 finns endast allén mot väster kvar, även nu med samma sträckning och startpunkt. Generalstabskartan (uppmätt 1856–57) har dock allén mot norr inritad vilket gör Fredriksdals alléer svåranalyserade. Enligt Häradsekonomiska kartan från 1910–15 är allén vid Fredriksdal nu förlängd västerut och når ända fram till landsvägen. Av allén norrut finns endast några få alléträd markerade närmast Fredriksdal.

Andra lantgårdar

Skånska rekognosceringskartan uppvisar ett Helsingborg med omgivande landskap utan

Bild 64 (t.v.). Landskapet vid Helsingborg har enligt kartan från 1810-talet inte genomgått några omfattande förändringar sedan föregående karta från 1778. Lantgården Fredriksdal har anlagts med tillhörande linjeräta alléer. Pålsköp har också en snörrät infartsallé. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad II. W.200, II. W.201, 1812–20.

infartsalléer till staden (bild 64). Varför det är så få alléer trots flera lantgårdar i stadens närhet är oklart. Det kan vara kopplat till vad som sägs i redogörelsen i de Elerska samlingarna att det är praktiskt svårt att anlägga och bibehålla alléer på grund av nordliga stormar. Utanför stadsmarken, norr om staden, har både Pålsköp och Pilshult alléer. Särskilt Pålsköps allé är anmärkningsvärd då den kantar vägen genom enligt kartan tätbevuxen lövskog. Allén börjar i gränsen för gårdens marker och sträcker sig fram till huvudbyggnaden.

Söder om staden finns en kortare landsvägsallé som löper till Gåsebäcksmölla. Denna allé börjar några hundra meter in på stadens ägor och slutar vid möllan. Enligt Häradsekonomiska kartan från 1910–15 finns nu namnet Gåsebäck med en större manbyggnad och parkanläggning beläget precis utanför stadens marker. Enligt Ljunggrens karta från 1853 finns strax norr om Gåsebäcksmölla en större gård vid namn Närlunda utmed vägen.⁹³

Sammanfattning Helsingborg

Källmaterialet indikerar att alléer troligtvis planterades vid Helsingborg under 1760-talet efter landshövding Adlerfelts uppmaning, dock är det oklart var. Av allt att döma klarade sig inte dessa träd på grund av dålig jordmån och det vädermässigt utsatta läget. Kring sekelskiftet 1800 fanns det några större gårdar belägna strax utanför stadsmarken där Pilshult och Pålsköp utmärkte sig med alléer enligt Skånska rekognosceringskartan. En lantgård med alléer fanns belägen också på stadsmarken, nämligen Fredriksdal. Vid denna tid beskrivs staden som liten och obetydlig, men genom sin vackra belägenhet har den lockat många ståndspersoner.⁹⁴ Dessa tycks dock inte ha påverkat landskapets utformning påtagligt utanför stadskroppen, och det dröjer ett antal år innan flera lantgårdar uppförs. Klara belägg på infartsalléer till staden saknas under hela undersökningsperioden.

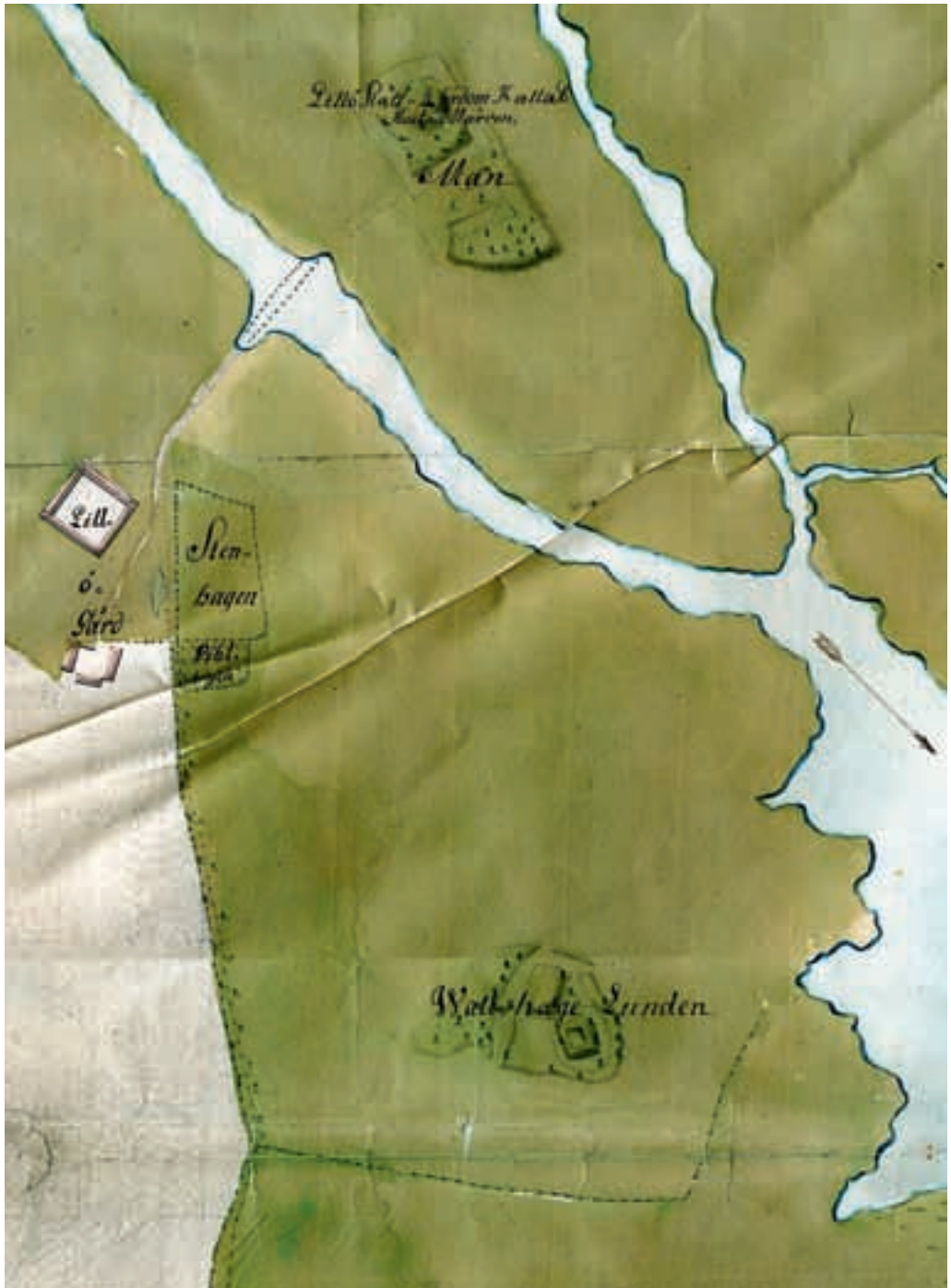

Bild 65. Notera allén som kantar vägen fram till Lillö Kungsgård. Den börjar i gränsen för gårdens ägor. Källa: KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Situations Charta öfver Christianstads Fästning, akt 0424:072:305a, 1748.

Bild 66. Stadens strategiska läge är lätt att förstå när man ser hur vårfloden kunde påverka landskapet. Källa: Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Carta öfver Inondation omkring Christianstads Fästning under påstående Wårflod uti April Månad, akt 0424:072:303, 1748.

Kristianstad

Kristianstad grundades 1614 på den så kallade Allön i nordöstra Skåne.⁹⁵ Läget valdes ur strategisk synpunkt genom att sjöarna Hammarsjön, Nosabysjön samt Araslövssjön nästan omringade staden samt att Helge å flyter förbi på sin väg mot havet. Stadens strategiska läge medförde att man bara kunde ta sig in till staden från söder och norr och här anlades vägar. Kartan över vårfloden i Kristianstad 1748 visar stadens utsatta läge lika tydligt som det goda försvarsläget (bild 66). Kartan visar ett extremläge som staden måste planera inför, inte minst beträffande infartsvägarna.

Nära Kristianstad ligger Lillö Kungsgård och här har också borgen Lillöhus varit belägen. Fortfarande finns ruiner kvar från borgen. Märten Sjöbeck menar att Kristianstadstrakten har en traditionell pilodling som går tillbaka

till 1600-talet.⁹⁶ Den äldsta bilden som visar detta är över Lillöhus 1658 och där återges en trädrad med pil planterad utmed infarten till borgen, längs med Helge å (bild 57).⁹⁷ Knappt 100 år senare, 1748, karteras gården strax intill, Lillö Kungsgård, och kartan visar tydligt en pilhage vid gården. Från samma år, men med en annan person vid ritstiftet, karteras återigen landskapet vid Lillö. Pilhagen är markerad även på denna karta och här finns också en kort infartsallé som leder fram till Lillö kungsgård (bild 65). Detta är det äldsta belägget på en allé i närheten av Kristianstad. Allén leder fram till huvudbyggnaden från dess gräns mot Härlevs by. Sträckningen och synen på landskapet följer de godsexempel som anförts i kapitel 3. År 1740 genomfördes en geometrisk avmätning av Lillö och allén kan ha blivit planterad i samband med denna kartering.⁹⁸

Kartmaterial

Nedan följer en kronologisk genomgång av de relevanta delar av det kartmaterial som studerats. Krigsarkivets förteckning gällande stads- och fästningsplaner över Kristianstad är på totalt 52 sidor med över 500 enskilda akter där varje akt kan innehålla flera tiotal kartor, skisser samt omfattande beskrivningar. Fokus har varit på tiden kring de äldsta beläggen för alléer, cirka 1750–80, samtidigt som en översiktlig genomgång av övriga akter också har genomförts.⁹⁹

På Krigsarkivet finns ett tiotal kartor som visar staden Kristianstad med omland och de infartsalléer som funnits. I jämförelse med övriga skånska städer kan konstateras att källmaterialet för Kristianstad är unikt vad gäller alléer: Ingen annan stad har tillnärmelsevis så många kartor som visar infartsalléer. Det finns även ett antal kartor som visar landskapet utan alléer vilket kan ha varit helt korrekt. Alternativt kan det ha funnits alléer som inte är markerade beroende på kartans syfte.

Trädplanteringar

En plats för planteringar som beskrivits i inledningen av kapitlet var befästningsvallarna. Som också nämnts ovan skulle en berättelse över tillståndet i garnisonsstaden skickas in årligen. I denna finns noggrant beskrivet vad som är genomfört på varje bastion. Under rubriken ”býarbete” finns beskrivningar över de planteringar som genomförts. En utförlig genomgång har gjorts av relationerna som sändes in till Riksstämman för ett år, 1770. Detta år är valt för att fästningen rustades upp under perioden 1748–1810¹⁰⁰ och det vore värdefullt att skärskåda eventuell planteringsverksamhet under ett år. Relationen från 1770 visar att omfattande planteringar gjorts på befästningsvallarna.¹⁰¹ Arkitekten Erik Palmstedt beskriver 1778 resultatet av planteringarna:

Christianstad har på liten Distance åt landsidan utseende af en trädgård. De på wallarne planterade dubbla rader Pilar, gör utseendet vackert.¹⁰²

1767 gjordes en fördelning av det gräs som växte på vallarna, och kartan visar vilka personer (läs militärer) som fick tilldelning av vallgräset.¹⁰³ Att gräset var viktigt framgår inte minst av en beskrivning över vallarna från 1770 då borgarna anklagas för att ha olovligen ”repat gräs”.¹⁰⁴ Det är tydligt att gräset var värdefullt och inte tillgängligt för borgarna. Samma regler gällde för träden som växte på befästningsvallarna. I relationen för oktober 1791 till sista september 1792, beskrivs hur träden i och kring fästningen tillhör kronan. Träden på vallarna hamlades. Ett flertal olika trädslag omnämns, samt att de är ”behörigen skötta”. Totalt 150 stycken lövträd har planterats samt därutöver 450 pilar vid södra fronten.¹⁰⁵ År 1804 planterades 631 pilar kring fästningen.¹⁰⁶ År 1805 planterades 386 pilar¹⁰⁷ och 1806 blev 375 nya pilar planterade.¹⁰⁸ I berättelserna står också hur de gamla pilarna kvistas. Detta kan tolkas som att de hamlas för att ta tillvara på grenarna. Om det är gamla fristående pilar kan ”kvistas” tolkas på samma sätt som idag, det vill säga, att man ”snyggat till” träden, vilket säkert behövdes om pilen var friväxande. Om pilen varit friväxande kan detta ha haft försvarsmässiga skäl. Träden kan exempelvis ha haft som syfte att ta upp splitter från bombträffar på fästningen. För att bättre kunna förstå placeringen av träden har en del profilskisser studerats. Av beskrivningen framgår att det ofta handlar om plantering av pilträd, men även bandpilshäckar omnämns och ibland i kombination som skissen i bild 68 visar. Träden och häckarna bidrog också till att binda jorden. Planteringar på befästningsvallarna verkar ha varit mer omfattande under andra hälften av 1700-talet och i början av 1800-talet, jämfört med första halvan av 1700-talet, då endast ett fåtal belägg har noterats. En plan från 1724 visar till exempel en häck av oklart trädslag.¹⁰⁹

1847 drogs planerna upp för raseringen av fästningsverken, och staden kom i och med detta att få ett nytt utseende. Bland annat anlades 18 meter breda gator och utanför dessa lika breda boulevarder med tre rader träd.¹¹⁰ Krigsarkivet har flera kartor som visar de planer

Bild 67. Kartan visar att Stora torg hade trädplanteringar liksom befästningsvallarna alternativt gatan närmast befästningsvallen. Sannolikt var det inte särskilt många, vilket finns omskrivet i flera relationer över staden. Källa: Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Situations Charta tvåtusende alnar utomkring Fästnings Verken wid Christianstad, akt 0424:072:105a, 1750.

Bild 68. Bilden från 1806 visar planteringar av såväl träd som häckar vid befästningsvallarna. Planteringar vid vallarna har förekommit sedan åtminstone 1700-talets första hälft men ökar från 1760-talet. Det handlade om i först hand pilträd och hagtornshäckar men även andra trädslag som lind, lönn, ask m.fl. Källa: Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Underdånigst Project till Grafvarnas revetterande å Christianstads Norra Frontis Utanverck, akt 0424:072:216b, 1806.

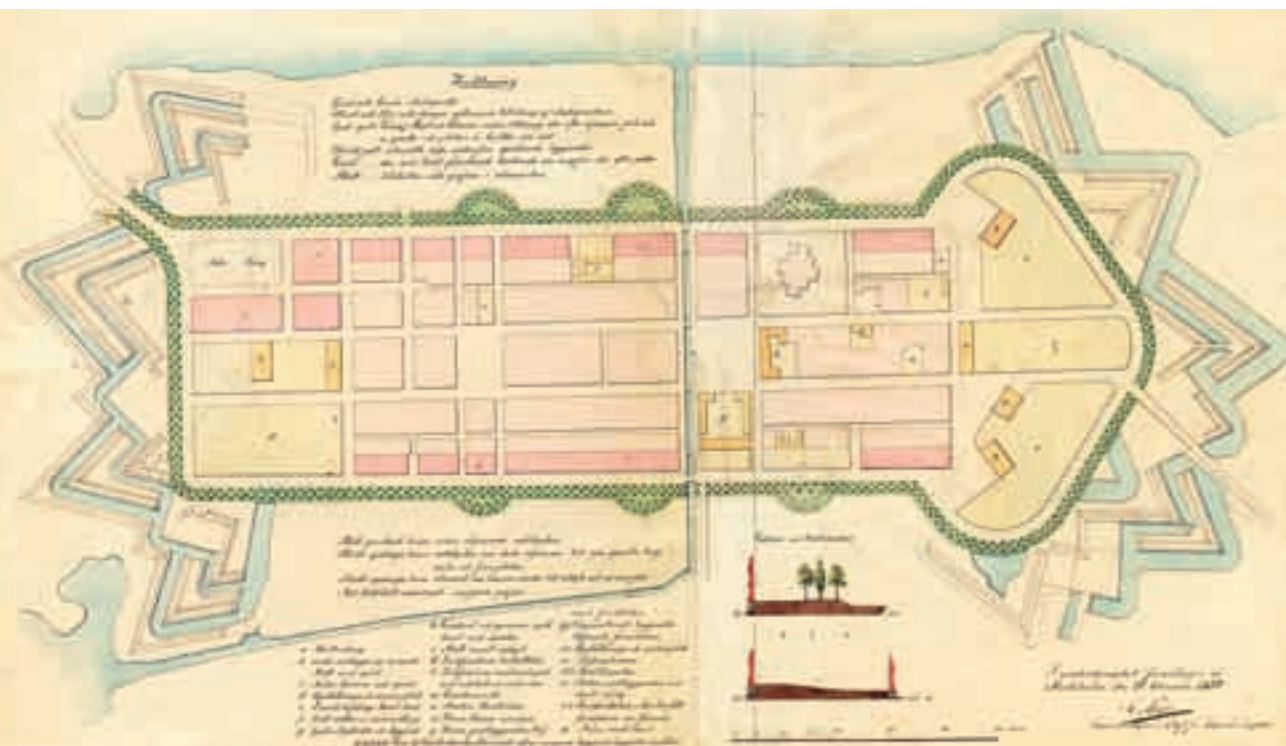

Bild 69. Staden är på väg att få ett helt nytt utseende efter det att befästningsvallarna raserats. Omfattande trädplanteringar i form av boulevarder planerades. Som trädslag fanns nu möjligheter att välja prydligare lövträd istället för trädslaget pil. Källa: Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Underdånig förslags ritning till rasering af Christianstads fästningsvallar samt till användandet af derefter upkomna platser m.m, akt 0424:072:257a, 1852.

som fanns på den nya stadsplanen. Ett förslag från 1847 visar hur boulevarderna skulle kunna utformas. Genom att schakta av vallarna till samma nivå som stadsytan åstadkoms ett helt nytt utseende för staden. 1852 förelåg ett nytt förslag med i stort sett samma utformning. En detalj är det nya förslagets förändring av trädens utformning med ett pelarformat träd mellan två skogsträd.

Landskapet norr om Kristianstad

Norr om Kristianstad ligger de båda byarna Näsby och Nosaby. I samband med grundandet av Kristianstad anslogs en del av jordarna i dessa byar till magistratspersonerna som ämbetsjord, vilket var magistratens viktigaste löneförmån. Övrig mark fördelades i 60 lot-

ter till stadens borgare fördelat på lika många tomter. Dessa kallades gårdejordslotter eller jordfjärdingar och var på cirka 6–8 tunnland per lott. Alla hade dessutom del i den oskiftade gräsbetesmarken.¹¹¹ Bönderna i dessa två byar fick då i utbyte jord i den gamla staden Vä, varifrån borgarna kom.¹¹² 1658 genomförde riksrådet Christer Bonde en resa för att informera sig om tillståndet i den förvärvade provinsen. Han skriver om jorden i Näsby och Nosaby och nämner att under åren har handel skett med de 60 lotterna, vilket innebär att de nu var fördelade på endast 20 borgare. Bonde beskriver också hur borgarna uppfört flera vackra gårdar. Dessa gårdar brändes dock ned i samband med belägringen av Kristianstad 1676. Kort därefter byggdes nya upp¹¹³ vilka är utritade på

en lantmäterikarta från 1702.¹¹⁴ I landshövding von Hylténs berättelse 1722 är läget fortfarande så att jorden är fördelad på ett mindre antal rika och förmögna än de stipulerade 60.¹¹⁵ På 1740-talet kunde dessutom konstateras att även enskilda personer utom borgerskapet numera ägde jord. Detta gillade inte borgerskapet och 1752 träffades en överenskommelse att stoppa utvecklingen och att det förhållande som då rådde skulle bestå. I framtiden skulle marken endast få ägas av borgare och ståndspersoner, inte av bönder eller av dem som inte bodde i staden Kristianstad eller byarna Näsby och Nosaby. Detta innebar att om någon flyttade från staden, eller om någon på en annan ort ärvde mark, var de tvingade att sälja denna till någon behörig person. Man kom nu också överens om en årlig arrendeavgift.¹¹⁶

På Krigsarkivet finns Näsby karterat på ett flertal kartor vilket innebär att en utförlig analys kan göras av landskapets förändring, särskilt under andra halvan av 1700-talet och första halvan av 1800-talet. När det gäller första halvan av 1700-talet är detta mera svårtolkat då kartmaterialet är relativt knapphändig. 1702 års lantmäterikarta över Näsby visar en till synes välmående by (bild 70). Som ägare till gårdarna fanns såväl borgmästare, rådmän som borgare. Flera hade utländsk härkomst, exempelvis borgarna Cortmeijer och Blömer.¹¹⁷ Eftersom flertalet av ägarna var ämbetsmän och borgare från Kristianstad kan gårdarna ha använts som lantgårdar/sommargårdar, och särskilt iögonfallande är de omfattande trädgårdarna. Inga alléer är dock markerade. Huruvida detta är korrekt är oklart då lantmätarens syfte inte var att kartera alléer. Lantmätare var Olof Naering, vars namn är bekant från kapitel 3 och godsens Näsbyholm och Dybeck där han ritade ut alléträd under liknande villkor. Detta kan tyda på att kartan över Näsby 1702 stämmer och att här inte fanns några alléer. Naering tycks vara noggrann med detaljer då trädgårdarna är ganska omsorgsfullt inritade.

I samband med Linnerhielms besök i Kristianstad cirka 100 år senare, år 1803, skriver

Bild 70. I början på 1700-talet fanns flera välmående gårdar med omfattande trädgårdar. Brukare var stadens borgare och ämbetsmän. Källa: LmM, Kristianstad, Näsby, ägomätning, akt 11-kri-1, 1702.

han att ”nägra malmgårdar syntes utom staden. De voro ej utan träd men utan täckhet”.¹¹⁸ Det är intressant att Linnerhielm skriver ”malmgårdar”, ett begrepp som ju förknippas med Stockholm och de gårdar som anlades på ”malmerna” där under 1600- och 1700-talen av exempelvis holländare. Linnerhielms val av ordet malmgård tyder på att de är något annat än en vanlig gård, och förmodligen då en lantgård/sommargård.

Från 1750 finns en lantmäterikarta som beskriver ett markområde i Näsby:

[...] hörande herrar handelsmännen Andreas Fischerström, Johan Weltzin, Daniel Witte och Bernt Johan Burmeister, dels samfällt och dels enskilt [...]

I beskrivningen står vidare att Fischerströms trädgård är nyligen anlagd. Här finns också

Bild 71. Den fint utsirade trädgården bör ses som en symbol för trädgård. Sannolikt fanns här ingen stilträdgård utan troligtvis fruktträd och några bärbuskar. Källa: Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Situations Charta öfwer Christianstads Fästning, 0424:072:305a, 1748.

beskrivning hur vägarna är samfällade och hur "herrar intresenter" skall anlägga gårdsgårdar utmed vägen.¹¹⁹ Det är tydligt att ett flertal av handelsmännen i Kristianstad var av utländsk härkomst.

På en karta över Näsby från 1752 fortsätter trädgårdarna att stå i fokus genom att vara utritade med extraordinärt sirliga former. Troligtvis skall detta ses som en symbol för trädgård vilket på denna tid var detsamma som en yta med ett flertal fruktträd men där även andra träd kunde finnas. Det kan också tyda på en mera arbetad trädgård med inslag av trädgårdskonst vilket styrks av det faktum att Fischerströms trädgård var nyanlagd. Trädgårdssymbolen finns bland annat vid den så kallade Näsby gård, sedermera benämnd Fröknagården (bild 71).

Infartsvägen från norr

Borgarna var ansvariga för vägskötseln utmed infartsvägarna men det är oklart om det var borgarna som planterade alléträden utmed vägen eftersom det inte fanns något tvång i lagen. Militärerna torde också ha haft ett intresse av hur alléerna utformades för att exempelvis

kunna se fienden. Den del av den norra infartsvägen som var en chaussé tillhörde fästningen och kronan, och här ansvarade militären för såväl skötsel som trädplantering.¹²⁰

På 1680-talet anlades den nya vägen mellan Kristianstad och Växjö, förbi storindustrin Torsebro Krutbruk enligt kronofogdens i Göinge fögderi skrivelse av år 1697.¹²¹ Torsebro krutbruk grundlades 1682.¹²² Vägen går från Kristianstad genom Näsby och vid det så kallade Röda led svänger vägen mot nordväst och Torsebro krutbruk. Vid Röda led går en annan viktig väg österut förbi byarna Nosaby och Åraslöv och därefter vidare mot Blekinge.

Infartsvägen har sedan länge varit stensatt vilket troligtvis skedde någon gång mellan 1680 och 1710, eftersom infartsvägen nu har en tydlig stensättning markerad.¹²³ Som kartan från år 1748 visat (bild 66), förstår man att det fanns behov av en välbyggd väg. Den äldsta studerade källan som tar upp infartsvägens standard är Linné som skriver: "Landsvägen, som på norra sidan går till staden, är ganska hög och kostsam."¹²⁴ Tidström nämner att landsvägen vid Näsby var högt upphöjd och stenlagd på sidorna till nästan hela ¼ milen utanför staden.¹²⁵ Detta är ungefär så långt ut som till Näsby. Linnerhielm omtalar vägen 1803: "En tröttande stenläggning en fjärdingsväg innan staden."¹²⁶ Godsherren Carl Fredrik Fallén skriver också om vägen 1825 "[...] avtågade hela den långa

Bild 72. Kiertings karta är den äldsta som visar infartsalléerna till Kristianstad. Källa: Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Geometrisk Charta öfwer Christianstads Fästning med Närmaste häromkring Liggande Situation, akt 0424:072:322, 1766.

Bild 73. En annan version av samma landskap av Kierting visar också delvis en annan utsträckning på alléerna. Källa: Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Kristianstads fästning med närmaste omnejd, akt 0424:072:323, 1766(?).

Bild 74. Den nedersta bilden visar landskapet cirka 40 år senare. Alléerna är nu kompletta fram till fästningen och båda infartsvägarna till Näsby är också försedda med alléer. Källa: Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Fästningen med omnejd, akt 0424:072:400, 1810.

från staden ända till Näsby varande, höga och svåra stengatan, som tyckes aldrig taga slut”.¹²⁷

ALLÉER NORR OM KRISTIANSTAD

Från 1600-talet finns inga belägg på några alléer. Tre personer som berättar om landskapet vid Kristianstad är Linné (1749), Tidström (1756) och Hülphers (1759), men ingen nämner någon allé. Det äldsta belägget blir därmed en karta från 1766 som visar Kristianstad med närmaste omnejd (bild 72). Kartbilden slutar inom Näsby bys ägor vilket innebär att den inte visar vilken startpunkt allén har. På kartan finns tre gårdar karterade i Näsby och till gårdarna löper två vägar från infartsvägen till Kristianstad där den norra är alléförsedd medan den södra saknar allé. Vid gårdarna finns relativt omfattande trädgårdar markerade och vid åkermarken sydväst om gårdarna verkar det finnas några trädrader. Kartan ger inte information om trädslag.

Bild 73 visar Kristianstads fästning med närmaste omnejd och har årtalet 1766 med ett ? i Krigsarkivets register. Om årtalet stämmer är det således från samma år som Kiertings karta (bild 72). Kartan omfattar ungefär samma område som Kiertings, det vill säga den slutar mitt i Näsby by. Allén är inte lika komplett som på Kiertings karta utan har några längre avbrott. Samtidigt överensstämmer denna karta med föregående avseende såväl förekomst som avsaknad av alléer till gårdarna i Näsby, väster om infartsvägen.

Tidigaste skriftliga noteringen är Johan Henric Lidéns dagboksanteckningar från 1768. Lidén skriver om pilträdsplantering utmed landsvägarna omkring Christianstad:

[...] om pilträns plantering vid landsvägarne till ej mindre prydnad än gagn på denna skoglösa ort, hvarvid en vacker början redan var gjord vid vägarna omkring Christianstad.¹²⁸

Lidén skriver om landshövding Reinhold Johan von Lingen (1763–72) som ligger bakom uppförandet av milstolpar i sten. Det är oklart om han också är drivande i frågan om pilalléer

utmed vägarna men så skulle kunna vara fallet. Från samma år, 1768, finns Barnekows och De Geers dagboksanteckningar och här står: ”På norra sidan är en lång chauseé till staden.”¹²⁹ Detta indikerar också att det nu finns en allé eftersom de flesta chauseéer var trädplanterade.¹³⁰ I ett så kallat *Inventarium* från år 1770 används också begreppet chauseé och skicket på chauseén beskrivs som, sammanfattningsvis, gott.¹³¹

Bild 75 utvisar gårdarna i Näsby och även alléerna som på denna karta är kompletta utan avbrott. Samma år finns också en kartbild som visar alléträden från fästningen och norrut, tyvärr endast en kort sträcka. På en karta från år 1775 över Näsby noterar man omfattande trädgårdar och alléer som sträcker sig från Näsby gård till staden, eller åtminstone nästan till staden (bild 77). Allén slutar något innan staden. Precis som äldre kartor tidigare visat finns en infartsväg med allé västerut till en gård från infartsvägen till Kristianstad. Det är inte heller otänkbart att de trädmarkeringar som finns i åkermarken är pilevallar. Landskapet norr om Näsby gård förblir oklart eftersom kartmaterialet inte täcker in detta område. Längre mot nordost finns en karta över Nosaby och här tar allén vid igen och löper igenom en del av byn (bild 76). Kartan indikerar att allén inte bara kantade vägen fram till Näsby utan även gick vidare genom Nosaby. Detta är inte orimligt eftersom detta också var en del av stadsmarken. I Åraslöv samt vid Hammars gård finns inga alléer. Över Näsby finns dessutom en icke färglagd karta som visar situationen 1775–76. Här finns endast en kort alléträcka med.¹³²

Förutom de många kartorna finns en resebeskrivning från 1778 då arkitekten Palmstedt anländer till Kristianstad från Blekinge och skriver: ”På en mil när Staden blir vägen bättre och Pilarne större och tätare”.¹³³ Detta indikerar att allén mot Blekinge varit betydligt längre än inom stadsområdet. Det bör också läsas som att allén egentligen är ännu längre än en mil eftersom Palmstedt, enligt min tolkning, antyder att det tidigare funnits pilar men inte lika stora och välsköta. Detta stämmer väl med kartma-

Bild 75. Kartan visar infartsalléerna till staden. Tyvärr berättar inte kartan var alléerna tar sin början. Källa: Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Situationskarta, akt 0424:072:332, 1770(?).

terialeet över byarna nordöst om Kristianstad och inte minst den sista vägsträckan in mot Blekinge kantas vägen av en längre allé.¹³⁴

1810 karteras återigen landskapet norr om Kristianstad. Allén är markerad och löper från

fästningen till kartans kant som är något innan Fröknagården. Allén är komplett och två alléförsedda vägar löper västerut till gårdarna i Näsby by (bild 74).

Bild 76. Kartan visar landsvägen genom Näsby. Varför allén slutar mitt i byn är oklart men kan vara kopplat till kyrkan. Källa: Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Carta öfver Näsby och Åraslöf af Augusti månad År 1775, akt 0424:072:351a, 1775.

Bild 77. Kartan visar allén genom Näsby och det är den äldsta kartan som även visar landskapet norr om Näsby gård. Detta gör att man kan konstatera att allén sträcker sig inte längre än till Näsby gård precis som äldre kartor visar. Källa: Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Carta öfver Näsby och en del af Situationen där omkring, akt 0424:072:354a, 1775.

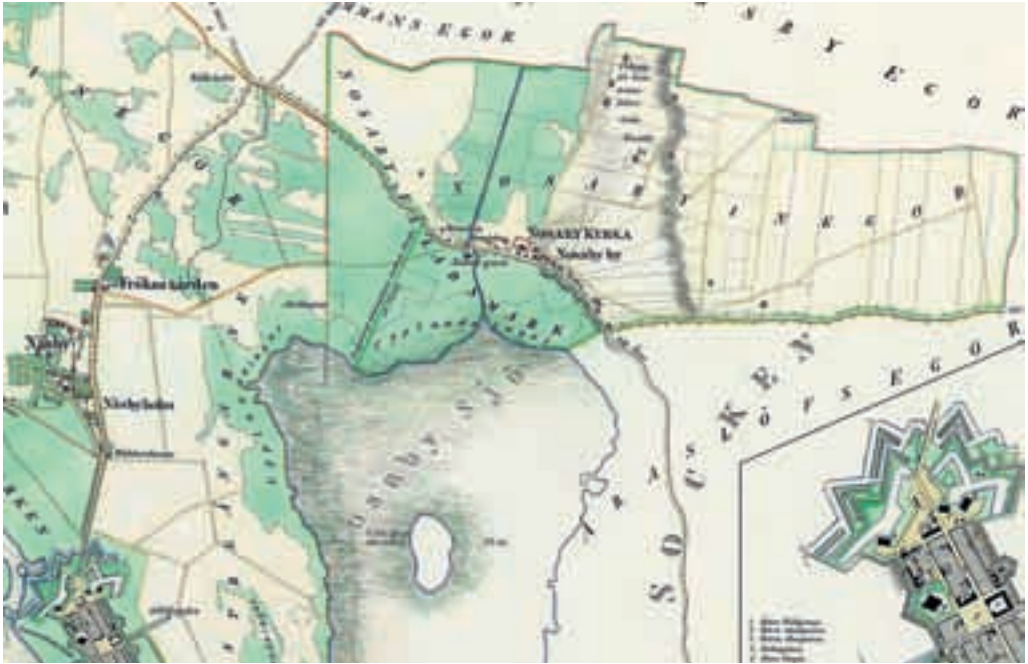

Bild 78. Kartan visar den norra delen av stadsområdet tillhörande Kristianstad. Allén är nästan helt komplett genom hela stadsmarken. Källa: Ljunggren 1862.

Bild 79. Kartan visar ett landskap med betydligt färre alléer jämfört med Ljunggrens atlas. Notera det år 1842 anlagda länsfängelselet med allé. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska kårens fältkoncept. Bladet Kristianstad 1843–60.

Äby

Äby

Tigethus

Stenungsåker

löv

Näsby

Lilla

Härlöf

Charlottsberg

CHRI

Årslöf

Balsby

Färarp

Nosaby

Årslöf

Hanmar

STANSTAD

Skånska rekognosceringskartan är den äldsta kartan som visar en allé på såväl stadsmark som landskapet utanför, vilket innebär att det går att skapa sig en helhetsuppfattning om landskapet norr om staden (bild 80). Kartan visar att allén eller snarare alléerna leder in till Kristianstad från såväl nordväst som nordöst och förenar sig vid Röda led norr om Näsby. Alléerna berör därmed inte bara Kristianstads underlydande ägor med byarna Näsby och Nosaby utan även landskapet nordväst om staden upp till Torsebro.¹³⁵

Allén från nordost börjar enligt Skånska rekognosceringskartan utmed vägen mellan byarna Nosaby, Åraslöv och Fjälkinge. Ett historiskt kartöverlägg visar att allén på Skånska rekognosceringskartan *inte* börjar i gränsen mellan Nosaby/Åraslöv och Fjälkinge vilket skulle vara logiskt. Alléns exakta startpunkt och anknytning till det omgivande landskapet är därför oklar.

40 år senare, på Ljunggrens karta från 1856, börjar allén i gränsen mot Fjälkinge men, eftersom kartan inte har som syfte att visa Fjälkinge så *kan* allén ha fortsatt och därmed inte haft by- och sockengränsen som startpunkt (bild 78). Denna möjlighet till fortsättning visar Ljunggrens karta tydligt vid gränsen mellan Nosaby och Åraslöv där kartan anger att allén fortsätter söderut. Märkligt nog markeras däremot inga alléträd mot nordväst, det vill säga vägen mot Torsebro. Här finns däremot trädmarkeringar på Topografiska kårens fältkoncept.

Topografiska kårens fältkoncept (uppmätt 1843, 1859, 1860) skulle kunna bidra till förståelsen över alléerna i Nosaby, men gör det hela svårare eftersom vägen genom Nosaby nästan helt saknar trädmarkeringar (bild 79).

Bild 80 (föregående uppslag). Kartan visar landskapet vid Kristianstad och dess ungefärliga gräns för stadsområdets utbredning. Notera att Kristianstad är en halvö vilket är anledningen till den till synes märkliga gränsen för stadsområdet på kartan. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c, Skånska rekognosceringskartan, blad VI.Ö.200, VI.Ö.201, VII.Ö.201, 1812–20.

Allén från Näsby in till staden är karterad på både Ljunggrens karta och Topografiska kårens fältkoncept. En väsentlig skillnad uppträder däremot norr om Näsby där alléträd nästan helt saknas på Topografiska kårens fältkoncept medan det på Ljunggrens karta finns en nästan helt komplett allé. En intressant detalj angående de kompletta alléerna på Ljunggrens karta är att alléträdsmarkeringarna mellan Kristianstad och Näsby är tätt utritade medan de från Näsby och norrut fortfarande är jämnt utritade men påtagligt glesare. Eftersom det är så markant skillnad kan det tyda på att trädtecknen tydligt visar verkligheten och att närmast staden var träden tätare planterade. Detta torde vara ett led i skapandet av det ordnade landskapet. Ju närmare staden desto mer ordnat, desto mer *third nature*. Allén förstärker då också löftet om att resenären närmar sig det bebyggda målet för resan.¹³⁶

Från nordväst går en allé från krutbruket Torsebro till Kristianstad, en sträcka på cirka åtta kilometer. På Skånska rekognosceringskartan är den helt komplett vilket kan tyda på att den är relativt nyplanterad. Anledningen till att den planterats vid denna tid torde varit tillkomsten av Åraslövs farmer som diskuterats i kapitel 3. Det kan också finnas en koppling till Fredriksdals gård under Råbelövs gods. Vägen vid Fredriksdals gård breddades omkring år 1800 och försågs då med en allé, vilket stämmer väl överens med den Skånska rekognosceringskartan (bild 81).¹³⁷

Landskapet sydväst om Kristianstad

Söder om staden Kristianstad låg det så kallade *Beckhovet*, en mindre halvö där borgarna hade trädgårdsodlingar på 1700-talet. Det omfattande kartmaterialet från Krigsarkivet visar att det inte fanns några gårdar vid trädgårdarna under denna tid.¹³⁸ Detta dröjer till 1800-talet då så kallade farmer anläggs.¹³⁹ De äldsta kartorna som visar situationen på Beckhovet i detalj är från 1748. Trädgårdarna avbildas då som sirliga formträdgårdar vilket de troligtvis inte var. Istället bör trädgårdssymbolen tolkas

Bild 81. Infartsallén från norr till Kristianstad förbi Fredriksdals gård. Någon gång under första halvan av 1800-talet, kanske redan i början, planterades en allé av lövträd istället för pil. Källa: Gunnar och Henning Weimarck/SNF Skånes arkiv, 1954.

som en *träd-gård*, det vill säga ett område med olika slags träd. Här finns också tobakspantager. Från år 1762 återfinns en annan karta över Beckhovet där trädgårdarna inte är markerade på samma uttrycksfulla sätt som 1748.¹⁴⁰ Istället är här en mängd rader med träd.¹⁴¹ Vid

Beckhovet fanns en bro, *Långe bro*, som ledde västerut till Härlövs by och dess fäladsmark. En lantmäterikarta över Härlövs fäladsmark från 1762 visar ett tegelbruk ägt av Fischerström vars namn är bekant som ägare av en gård i Näsby.¹⁴² Tegelbruket grundades 1752.¹⁴³

Bild 82. Bilden är den äldsta som visar allén sydväst in mot Kristianstad. Källa: Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Geometrisk Charta öfwer Christianstads Fästning med Närmaste häromkring Liggande Situation, akt 0424:072:322, 1766.

Infartsvägen från sydväst

Vid anläggandet av Kristianstad anlades en väg genom Härlövs by till Långe bro. Vägen sträckte sig naturligt över de mest höglänta områdena på Härlövs fäladsmark men fick ändå fyllas upp.¹⁴⁴ Två kartor från 1710 indikerar att vägen är stensatt dels närmast stadskroppen på Beckhovet men även på Härlövs fäladsmark.¹⁴⁵

Alléer sydväst om Kristianstad

Lantmäterikartor över Härlöv visar infartsvägen mot Kristianstad, hela tiden utan allé. Som nämnts tidigare behöver inte detta betyda att det inte fanns någon allé. Kartmaterial från Krigsarkivet tillsammans med skriftliga källor visar nämligen övertygande att det har funnits en allé in till Kristianstad även från söder.

Kiertings karta från 1766 är det äldsta belägget som visar en alléförsedd väg (bild 82). Allén slutar i kartans kant, vilket innebär att man inte vet hur långt den löper. Tegelbruket är med på kartan men ingen väg till bruket, märkligt nog.

Bild 75 visar också Kristianstads fästning med närmaste omnejd och har årtalet 1770 med ett ? i Krigsarkivets register. Om årtalet stämmer är kartan fyra år yngre jämfört med Kiertings karta ovan. Kartan har ungefär samma utsträckning i landskapet som hos Kierting, det vill säga allén slutar i kartans kant, endast en kort sträcka från staden. Allén är lika komplett som på Kiertings karta.¹⁴⁶

Även från söder har det funnits en chaussé som planerades under 1770-talet. Som tidigare diskuterats i kapitel 2 börjar chausséer anlägg-

gas i Europa under 1700-talet, särskilt under andra halvan. Företeelsen har hittills inte uppmärksamats i Sverige under föreliggande tid. Staden Kristianstad utmärker sig därmed i ett svenskt sammanhang, eftersom chausséer funnits vid infartsvägarna såväl norrifrån som söderifrån redan på 1760-talet, kanske tidigare. Den södra chausséen anges 1776 som ”nya chaussén” vilket tyder på att en äldre chausserad väg också funnits. Projekteringar över vägen visar vägsträckor både med och utan träd. Palmstedt beskriver väg och allé enligt följande 1778: Efter Långebro ”blir vägen rätt wacker ehuru nog öppen, hwiulket likwäl af de kring densamme planterade Pilar någorlunda hjälpes [...]”.¹⁴⁷

En vägprofil av Samuel Klint från 1802 visar något som i Tyskland benämns sommarväg (bild 85). Detta innebär att grusvägen, delen längst till vänster används på sommaren och den stensatta vägen på vintern. Sommarvägar är inte omnämnda såvitt jag vet i svensk väglitteratur. I Tyskland har detta varit vanligt förekommande men håller idag på att försvinna (bild 87).

Skånska rekognosceringskartan är den äldsta kartan som visar ett större landskapsutsnitt med alléer sydväst om Kristianstad. Kartan

Bild 83. Bilden visar en planerad profil på den nya chausséen med träd mellan Söderport och Långebro. Källa: Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Profiler till Södra Nya Fästnings-Wercken efter förgrössade Plan No 1, akt 0424:072:162, 1776.

Bild 84. Bilden visar ett förslag på hur chausséen norr om Kristianstad skulle kunna utföras. På planen är den utan träd vilket kan stämma eftersom vägen närmast fästningen oftast var utan träd på kartorna på grund av det sankt läget. Källa: Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Ritning som visar Chauseens anläggning Plan och Proil både till sidomurar och högd, akt 0424:072:132a, 1770.

Bild 85. Vägprofilen från 1802 påminner om något som man i Tyskland vid denna tid benämnde sommarvägar. Detta innebar att när vägen var i bra skick åkte man på grusvägen som inte var lika ojämn som den kullerstensatta vägbiten. Källa: Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Ritning öfver Chausseen vid Christianstad, akt 0424:072:393b, 1802.

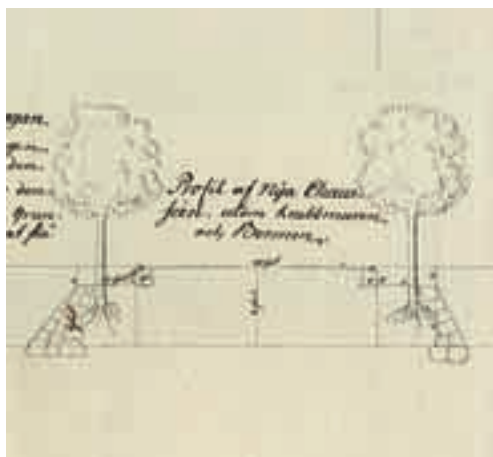

Bild 86. Kartan visar infartsallén till Kristianstad över Härlövs fäladsmark. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska kårens fältkoncept. Bladet Kristianstad 1843–60.

visar tydligt hur allén sträcker sig från gården Charlottesborg beläget på Härlövs marker, in till staden. Att allén börjar vid Charlottesborgs gräns är logiskt, men de äldre kartorna från Krigsarkivet visar att allén är äldre än gårdsbildningen Charlottesborg. Trolig startpunkt är gränsen mellan Härlövs inägomark och dess fäladsmark alternativt i gränsen mot Lillö Kungsgård.

Fastigheten bildades i samband med enskiftet i Härlövs by av fastigheterna 2 och 3 i Härlöv. Ägare var militären Johan von Hoffmeister.¹⁴⁸ Förutom infartsallén till Kristianstad som löper förbi Charlottesborg har gården en egen allé som löper söderut från gården en kort sträcka. I närheten av gården, in mot staden, finns ett flertal trädrader planterade, troligtvis av pil.

Enligt Topografiska kårens fältkoncept börjar infartsallén till staden strax innan Charlottesborg och därefter samma sträcka in mot staden (bild 86). Anledningen till att allén fått

en ny startpunkt kan ha varit en önskan från ägaren till Charlottesborg att tydligare markera sina ägor då den nya startpunkten är en ägo-gräns för Charlottesborg. Allén söderut från Charlottesborg är borta. Kartan visar däremot en ny allé, som löper från allmänna vägen mot tegelbruket precis utanför staden. Kartan visar också ett antal trädrader ute i landskapet som kan indikera en kontinuitet av pilerader. Den långa allén från Härlöv mot nordväst har helt försvunnit, vilket skulle kunna kopplas till att byarna har skiftats och att vägen därmed kan ha fått nya väglottsinnehavare.

Ett vykort från början på 1900-talet visar att allén vid Charlottesborg fortfarande då fanns kvar (bild 88). Trädslaget är inte längre pil utan höga och stora lövträd. Eftersom startpunkten vid Charlottesborg ändrades någon gång under första halvan av 1800-talet kan träden ha bytts ut mot finare lövträd. Allén fick då en tydligare koppling till Charlottesborg. Vykortet visar att en hel del bebyggelse har tillkommit utmed

Bild 87. Bilden visar en sommarväg i Tyskland. Fotograf: Josefa Wittenborg.

Bild 88. Vykortet från tidigt 1900-tal visar infartsallén till Kristianstad från sydväst. Trädslaget är inte längre pil som det var under slutet av 1700-talet utan prydliga lövträd. Källa: Regionmuseet Kristianstad, Fotoarkivet, N Åsums socken.

Bild 89. Pilträdet var pionjärträd i många skånska alléer så även infartsalléerna till Kristianstad. Foto: Moa Karlberg.

vägen och hela området mellan Långebro och Charlottesborg är numera benämnt Vilans Municipalsamhälle på Häradsekonomiska kartan från 1926–34.

På Beckhovet förändrades landskapet påtagligt under 1840-talet. En allé planterades utmed huvudgatan i samband med uppförandet av flera lantgårdar som benämndes *farmer*. Farmerna skulle kunna bli en prydnad för staden som 1843 nästan helt saknade ”sommarlandtställen” samt frukt- och köksträdgårdar.¹⁴⁹

Övriga alléer vid Kristianstad

Under 1800-talet började marken utanför innerstaden att bebyggas med offentliga byggnader. En tydlig kontakt till den gamla stadskroppen åstadkoms genom att plantera alléer. 1842 byggdes ett läns cellfängelse och en 250 meter lång allé anlades. Byggnaden var den första officiella byggnaden utanför fästningsvallarna, ritad av Carl Fredrik Hjelm, Stockholm.¹⁵⁰ Allén till fängelset syns på foto från 1860.¹⁵¹ 8 oktober 1864 stod Kristianstads nya lasarett färdigt¹⁵² och även här planterades en allé.

Sammanfattning Kristianstad

Kartmaterial tillsammans med i första hand resebeskrivningar indikerar att alléer av pil började planteras cirka 1759–66, troligtvis efter von Lingen tillträde som landshövding 1763. Alléer planterades från såväl norr som söder utmed de två infartsvägar som fanns till staden. von Lingen är en person som i tidigare litteratur inte framställts som framåtskridande eller särskilt aktiv.¹⁵³ von Lingen var dock initiativtagare till uppsättandet av milstenar i Kristianstads län. Han var också samtida med Adlerfelt i Malmöhus län, en stark förespråkare för att förbättra vägarna och att plantera alléer. Detta indikerar att von Lingen kan ha haft samma roll i Kristianstads län som Adlerfelt hade i det andra Skånelänet när det gällde att plantera alléer. von Lingen hade kontakt med Adlerfelt bland annat om produktionen av Gillbergs beskrivningar över Malmöhus och Kristianstads län 1765 respektive 1767.¹⁵⁴ Ett intresse för vägar fanns då han engagerat sig i frågan om milstenarna.¹⁵⁵

Alléernas startpunkter är inte helt klarlagda. Särskilt allén från sydväst är svåranalyserad då den på tillgängligt kartmaterial alltid slutar i kanten på kartan. Troligtvis har den börjat i gränsen mellan Härleövs inägomark och utmark och sträcker sig därefter genom hela fåladsmarken fram till Långebro.

Den äldsta allén från norr har en koppling till borgarnas och ämbetsmännens lantgårdar i Näsby. Enligt kartmaterialet har det funnits gårdar med större trädgårdar sedan minst år 1702, troligtvis även under 1600-talet. Det finns däremot inga belägg på att en allé funnits under 1600-talet eller början på 1700-talet.

Eventuellt har denna äldsta allé varit ännu längre och även sträckt sig genom Nosaby by som tillhört staden. Information saknas om sträckan från den sista gården i Näsby till Nosaby.

Anläggandet av chausséer verkar av allt att döma ha genomförts vid infartsvägarna såväl

norrifrån som söderifrån redan på 1760-talet, eventuellt ännu tidigare. Att man använde sig av beteckningen chaussé är också en indikation på att vägarna haft alléer. Projekteringar över vägen visar sträckor både med och utan träd. Alléerna har troligtvis också haft ett praktiskt syfte att stabilisera vägen. Bilderna över chausséerna är intressanta och det är ofrånkomligt att inte dra paralleller till Tyskland och de chausséerade vägar som uppfördes där under 1700-talet.

En likhet mellan infarterna från norr och söder kan ses i vägarnas sträckning. Från såväl norr som söder har vägen haft en linjerät dragning sista sträckan in mot staden – eventuellt redan på 1600-talet (kartmaterialet är något oklart). Längre bort har vägarna haft en mera naturanpassad sträckning, i synnerhet vägen från söder som enligt Skånska rekognoseringskartan från 1812–20 har haft flera naturliga kurvor, säkerligen med syfte att hela tiden vara belägen på de högsta punkterna. En anledning till att vägen inte rätats torde vara förekomsten av en allé sedan minst 1760-talet.

Tidigare nämndes kopplingen till Araslövs farmer. Joachim Staël von Holstein, ägare av Torsebro krutbruk, skriver i boken *Herrgårdsliv i Skåne för hundra år sedan* hur arrendatorn till Hamilton Hill under 1830-talet, överste Peyron, flyttar ut till Hamilton Hill 16 maj 1831 och flyttar in till staden igen 22 november.¹⁵⁶ Flera av farmerna arrenderades av militärer, vilket innebär att farmerna kan ha fungerat som sommargårdar, vilket jag tidigare diskuterat i kapitel 3. Detta faktum kan ha spelat roll för alléernas utveckling eftersom en allé planterades mellan detta farmsystem och staden Kristianstad. Flera av gårdarna i Näsby har troligtvis fungerat som sommargårdar liksom Charlottesborg.

Genom att använda alléerna som verktyg till att förstå landskapet har också en idé formats om hur och varför landskapet vid Kristianstad utvecklats. Det ordnade, sköna landskapet har spelat en roll som tidigare förbisetts.

Landskrona

År 1413 fick fiskeläget Södra Säby stadsprivilegier av unionskungens Erik av Pommern och namnet ändrades från Erikshamn till Landskrona. Efter freden i Roskilde 1658 fick staden sitt nuvarande namn. 1747 beslöt riksdagen att förstärka befästningarna och även att flytta bebyggelsen längre söderut varvid den *Nya staden* anlades. För att locka medborgarna i Landskrona att flytta till den nya staden utlovades 40 års skattefrihet.¹⁵⁷

Om Kristianstad hade ett omfattande material på Krigsarkivet så är det nästan dubbelt så omfattande för Landskrona. Efter en genomgång av planer, förslag och relationer kan dock konstateras att kartmaterialet inte är lika informationsrikt av det omgivande landskapet. Kartor med alléer saknas nästan helt. Betydligt mera intressanta är de lantmäterikartor som finns över Landskrona, men även över omgivande landskap och angränsande byar.

Landskapet under första hälften av 1700-talet

Före år 1700 saknar av allt att döma Landskrona såväl alléer som lantgårdar utanför staden. Ingenting i källmaterialet indikerar i alla fall detta. Inte heller under det tidiga 1700-talet finns några säkra bevis.

Från år 1724 finns en karta över Landskrona fästning som även visar landskapet utanför staden (bild 90). En del detaljer på kartan är särskilt intressanta, exempelvis det vackert illustrerade staketet vid infartsvägen till fästningen. De sirligt utformade trädgårdarna påminner om de som fanns i Kristianstad och Näsby år 1748. Troligtvis är de kartsymboler för trädgård och torde i verkligheten rimligtvis bestå av i huvudsak olika träd, framförallt fruktträd. Det kan dock inte uteslutas att anläggningarna är av högre trädgårdskonst. Även infartsvägarna är omsorgsfullt tecknade och delar av dem åtminstone söderifrån, är linjeräta och har en grå bottenfärg, vilket kan indikera en bättre väg, kanske stensatt. Utmed infartsvägarna finns några hus och ett av dem är något större med

en tillhörande, mera omfattande trädgård. Det kan indikera förekomsten av en lantgård, i så fall den enda i trakten kring Landskrona.

En traktkarta från år 1725 visar Landskronas omgivande landskap med byar inritade. Med undantag av kungsgården Erikstorp ligger Säby ladugård närmast Landskrona, men även byarna Säby och Örja är lokaliserade i det närmast omgivande landskapet.¹⁵⁸ Från år 1726 finns en liknande traktkarta, denna gång färglagd och med trädssymboler utritade vid byarna. En översiktlig genomgång av fästningsritningar och beskrivningar visar att pilplanteringar omnämns men inte särskilt ofta, åtminstone inte under första halvan av 1700-talet.¹⁵⁹

År 1748 finns markerat en kortare vägsträcka med en trädrad. Den finns också på en karta från 1756 men behöver inte ha någon koppling till vägen utan kan istället vara kopplad till marken intill vägen såsom en gränsmarkering, inhägnad, trädrad, etc.¹⁶⁰ Några säkert belagda alléer finns således inte från denna tid, även om de kan ha funnits utan att ha återgivits på kartorna.

Landskapet under andra hälften av 1700-talet

Kyrkbyn Örja är belägen i direkt anslutning till Landskrona stadsmark. Under skånska kriget blev större delen av byn nedbränd. Efter kriget ”kommo åboar annorstädes ifrån och antogo de ödelagde hemman”.¹⁶¹ Byns struktur var tämligen oorganiserad efter kriget. År 1759 genomgick Örja ett storskifte (bild 91). Främsta syftet beskrivs ha varit utbrytningen av stadens två hemman.¹⁶² Två år senare finns en särskild karta över dessa två hemman, bestående av gårdarna nummer 6, 7 och 8, helt utbrutna från Örja by och lagda till Landskrona stad. Utbrytningen har inneburit att gårdarna är belägna vid vägen mellan Landskrona och Saxtorp och ägorna är lagda i storskiften.¹⁶³ Vid

Bild 90. Kartan visar en del av Landskrona med dess trädgårdar och ett delvis linjerät vägsystem. Källa: KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Landskrona, Plan af Landskrona Fästning som den befäntas wid Kongl. Commissionens härwarande, akt 0424:084:359, 1724.

PLAN
of
LANDSCRONA FÄSTNING
som den besatt, wid Konge Commissionen
härwände
ÅNNE 1722.

Ang.

och.

Getes.

-marck

Åker.

marck

Bild 91. Planer på en ny linjerät väg med allé mellan Örja och Landskrona fanns i samband med storskiftet. Källa: Lms, Örja socken, Örja by, storskifte, akt L258-7:2, 1759.

storskiftet lades planer för ett helt nytt rätilinjigt landskap med en ny linjerät vägsträckning över Örja bys fäladsmark.¹⁶⁴ Den nya vägen ansluter till en äldre väg på Landskrona stads ägor, som sedan tidigare troligtvis blivit rätad, vilket en karta över gränsen mellan Landskrona stad och Örja från 1721 visar.¹⁶⁵ Lantmätare Espman skriver i akten till storskifteskartan från 1759:

Skog finnes icke till byen, men Pileträd hafva åboarne flitigt planterat omkring sina hagar i byen samt äfvenwäl uti wängarna wid gårdsgårdarne.

Han skriver inget om några alléträd trots att den nya projekterade landsvägen har en allé enligt kartan. Det hela tyder på att alléer troligtvis saknades men att planer fanns på att plantera utmed den nya vägen. Varför vill man då anlägga en ny linjerät väg med allé som skulle leda från Örja kyrkby till Landskrona stad? Vilka kopplingar finns mellan staden och Örja? Syftet var sannolikt att tydligare förbinda Örja med Landskrona och skapa mer ordning i landskapet. Vägen benämns ”den nya projecterade landsvägen thit”.¹⁶⁶ Att vägen lades över fäladsmarken

Bild 92. Kartan visar en allé på åtminstone en del av infartsvägen till Landskrona. Sannolikt planterades flera alléer omkring 1760–70. Källa: Lms, Landskrona stad, avmätning, akt L122-1:5, 1773.

är logisk då principen att vägar skall anläggas på fäladsmark funnits sedan 1200-talet.¹⁶⁷ Ovan har beskrivits att staden har haft två hela hemman i byn och Espman beskriver även en annan koppling, nämligen tobaksplanteringar. Dessa brukas inte av bönderna i byn utan man arrenderar ut små hagar vid gårdarna till stadsborna för tobaksodling. I beskrivningen omnämns exempelvis plantage-lyckor tillhöriga Bakaren Scolander och Apotekaren Kollberg. Doctor Wahlins väderkvarn är ett annat objekt, och en markbit beskrivs vara "Borgmästare ängen". Frukträd finns på några få platser i byn, främst äppelträd. Gärdsgårdarna är av torv (som köps in utifrån) och sjötång.¹⁶⁸

Resultatet av 1759 års storskiftesplaner kan delvis ses på en lantmäterikarta från 1761. Den nya projekterade vägen verkar vara anlagd och den äldre vägsträckningen anges som "den gamla landsvägen". På kartan finns nya projekterade mindre vägar mellan Landskrona

och Örja föranledda av utbrytningarna. Kartan anger också två plantagelyckor.¹⁶⁹ En lantmäterikarta över Örja från 1778 visar tydligt den nya gränsen mellan Landskrona stad och Örja.¹⁷⁰ Att dessa marker tillhört Örja framgår även på Ljunggrens karta från 1856 där de benämns *Örja jordarne*.¹⁷¹

Ungefär samtidigt med dessa planerade förändringar i Örja by och vid de så kallade Örja jordarna anläggs den "nya landsvägen" på 1760-talet, en infartsväg av 900 alnars längd (540 meter) inom stadens område.¹⁷² Vägen anläggs i samband med Landskrona stads storskifte. Hülphers skriver 1759 i sin resedagbok: "Åkern vid staden är ansenlig och står nu under storskiftesavdelning."¹⁷³ Det är oklart vilken väg som avses men sannolikt är det vägen som från Landskrona stad leder vidare till Saxtorp och som åsyftas på lantmäterikartorna från 1759 och 1773.

Kartan (bild 92) visar Landskrona Stads östra värn, plantagetomter, lyckor och en allé-

kantad väg. Tyvärr är endast en kortare sträcka av infartsallén markerad, vilket innebär att det inte går att avgöra start- och slutpunkter. Trots att Espmans beskrivning är utförlig skriver han inget om den markerade allén. Förutom allén visar kartan ett flertal trädtrader ute i landskapet, troligen pilevallar. Här finns också en oklar symbol som tecknar någon form av häck.¹⁷⁴ När vägarna med häckar ansluter till gränsen mot norr och den så kallade Sankt Olufs vång, finns två träd utritade som markörer av gränsen mot vången.

Lidbeck berömmar Landskrona (samt Lund och Malmö) för sina planteringar år 1769.¹⁷⁵ De Elerska samlingarna berättar följande omkring år 1790:

Med pilträds planterande utmed landsvägarna och annorstädes har denna staden på utmärkt sätt hedrat sig i anledning av landshövding Adlerfelts därom tagna befattning före 1766 års riksdag, vilka sedermera undergått samma öde, som annorstädes i länet.¹⁷⁶

Det sista skall otvivelaktigt tolkas som att träden gått ut eller på något annat sätt gått förlorade. Det verkar således som att det på 1760-talet planterades träd utmed vägarna utifrån Adlerfelts uppmaning samt de planer som staden själva hade genom i första hand storskiftet 1759. Linnerhielm beskriver landskapet med väggar och alléer enligt följande 1803:

Längre bort var litet bättre väg, och närmast Landskrona är en väl underhållen pilallé verkligen täck. Ovanligt, om icke underligt, är, att den lär vara på stadens område. Man ser eljest avenuen till våra städer lika tom och skugglös, som de fält, som omgiva dem.¹⁷⁷

Ytterligare en uppgift från en resenär är värd att beaktas nämligen dansken Christian Molbeck som i sin resa på 1810-talet nämner att mellan Helsingborg och Lund, en sträcka på cirka fem mil, ser man ”icke ett enda träd, när man undantager en pilallé vid Landskrona”.¹⁷⁸

Landskapet i början av 1800-talet

Utifrån de skriftliga uppgifterna ovan borde alléer vara i stort sett helt frånvarande på Skånska rekognosceringskartan, förutom en infartsallé på stadsmarken, men så är det inte (bild 93). Istället tillhör infartsalléerna vid Landskrona enligt denna karta de mest omfattande i Skåne efter Kristianstad. Anledningen till detta går säkert att finna i de nya gårdar som uppfördes i början på 1800-talet och som jag återkommer till längre fram.

Utmed de korta infartsvägarna låg en hel del bebyggelse. Detta var Landskronas östra värn, det vill säga de östra förstäderna. Här fanns en del bebyggelse och framförallt mängder med trädplanteringar. Utmed vägarna fanns alléer. Särskilt påtagligt var antalet trädgårdar och storleken på dessa. Det verkar dock som om Landskronas borgare och ämbetsmän inte hade några större lantgårdar med trädgårdar här; ingen bebyggelse omnämns med enskilt namn. Utanför värnen var landsvägen helt linjerät i flera kilometer från såväl norr som söder. Från söder fanns en allé som var lika lång som vägen var linjerät. I en vägutredning står den benämnd som *Landsvägen ifrån Landskrona till Saxtorp*.¹⁷⁹ Allén börjar förmodligen i gränsen mellan Tofta och Heljarps byar. Denna gräns var dessutom år 1808 gräns mellan Axeltofta gård och Heljarps by.¹⁸⁰ Axeltofta gård är belägen i Tofta by och markerad med namnet Axeltofta på enskifteskartan över Tofta från 1803. Axeltofta är bildad av tre gårdar i Tofta by, nummer 12, 14 och 15 som tillhörde Barsebäck och Axel Hamilton. Gården är belägen på gammal fäladsmark mellan Heljarps by och Örja by.¹⁸¹ Axeltofta torde således vara en så kallad plattgård. Allén kan därmed ha en koppling till Axeltofta gård och eventuellt blivit planterad när denna gård bildades.

Bild 93. Linjerätta vägar försedda med alléer ledde resenären fram till Landskronas förstäder där det fanns ännu flera trädplanteringar. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad II. W.202, II. W.203, I. W.203, 1812–20.

Sydost om Landskrona finns fastigheten Marieberg på Örja bys marker. Fastigheten bildades troligtvis 1799.¹⁸² Äldsta skriftliga belägg är från 1812.¹⁸³ Marieberg är markerad på Skånska rekognosceringskartan med en egen infartsväg från landsvägen, dock utan allé.¹⁸⁴

Norr om Landskrona började infartsallén långt utanför stadens egen mark, ungefär vid gränsen mellan Hildesborgs gård och Säbyholms gård. Hildesborgs gård har ett äldsta belägg från 1644.¹⁸⁵ Säbyholm var tidigare en kungsladugård under Landskrona slott men såldes 1791 till översten Corfitz Cook.¹⁸⁶ Säbyholm är enligt Skånska rekognosceringskartan belägen utmed landsvägen, cirka 2,5 kilometer norr om Landskrona stad. De mindre infartsvägarna från Örja och Herslövs kyrkbyar saknar alléer.¹⁸⁷

Erikstorp

Norr om Landskrona ligger även kungsgården Erikstorp. På en karta från 1746 är den benämnd donationshemmanet i Landskrona stad. Ägare är landshövdingen Carl Georg Sjöblad och arrendator Paul Kjellman. Gården donerades 1505 av den danske kungen Hans till Landskrona stad. Kartan anger inga alléer och i beskrivningen över skogen står att det inte finns någon av den ringaste sort på Kungsgårdens ägor, endast några planterade pilträd vid gården.¹⁸⁸ 1787 genomförs en ny avmätning av lantmätaren Caspar Magnus Espman på anmodan av ägaren Erik Giörslov. Enligt Espman har Giörslov genomfört åtskilliga förändringar av såväl byggnader som vångarnas indelning. Beskrivningen till kartan anger bland annat en asplund.¹⁸⁹ Kartan visar även upp en kort infartsallé som leder fram till huvudbyggnaden från gårdens gräns i söder mot Landskrona stads fåladsmark (bild 94). Allén är markerad på Skånska rekognosceringskartan (bild 93). Landskapet söder om Erikstorp, det vill säga fåladsmarken, är helt öppen och en mindre väg leder till Landskrona stad utmed havet via Borstahuset. En annan väg sträcker sig genom fåladsmarken mot sydost där resenärens

antingen kan resa söderut eller norrut längs den alléprydda landsvägen.

Enligt Topografiska kårens fältkoncept fanns det vid Erikstorp några få alléträd markerade utmed den äldre infartsvägen från den stora landsvägen i öster (bild 95). En trädrad tydliggör Erikstorps gräns mot öster och i söder finns också några trädrader, av allt att döma pilevallar. Infartsallén är helt borta. Anledningen till detta är sannolikt kopplat till byte av arrendator. Giörlöf tvingades från gården, och 1839 kom en ny arrendator, Johan Peter Lundsten, som avled endast sju år efter övertagandet. Därefter kom några olika brukare varpå Skånska Sockerbruksaktiebolaget tog över som arrendator 1854. Den tidigare släkten Giörlöf hade under 59 år brukat gården och investerat i bland annat planteringar.¹⁹⁰ De nya arrendatorerna blev aldrig långvariga varvid den långsiktiga planeringen av landskapet tycks ha förändrats. Färre investeringar torde ha genomförts och man har förmodligen inte varit lika mån om skötseln av allén.

Stadsmarken vid Landskrona

Enligt Topografiska kårens fältkoncept från 1857–58 har antalet vägar blivit fler. De äldre alléerna har decimerats och nästan inga nya har planterats. Anledningen till detta är oklar men det kan finnas en koppling till en ny stor plantering på stadsmarken.¹⁹¹ År 1813 påbörjades arbetet med en skogsplantering som så småningom skulle kallas Karlslund. Med syftet att skapa ett levande vedförråd planterades över 10 000 träd av olika slag samt såddes en stor mängd trädfrö. Sannolikt planterades då också en allé från rådman Cronhamns gård vid landsvägen till planteringen. 1846 finns förslag på hur man ville utvidga denna allé och foton från 1900-talet visar en allé med fyra rader. 1846 kom också förslag på att plantera utmed landsvägen från sandvången söder om Karlslund till stadsområdets gräns mot Säbyholm.¹⁹² Detta indikerar att den äldre landsvägsallén nu var i dåligt skick, eller helt borta, vilket stämmer väl överens med kartanalysen ovan.

GEOMETRISK CHARTA

Öfver

KUNGSGÅRDEN ERIKSTORP

hengl. Donations Herrman Le Landskrona Stad Belägen uti
Skåne län Län. Sunnebores Härad, uti Landskrona Stads Förlämbing, i Skåne län
i mitt. År 1787. Uppå skiss af Per Abraham Willehelms Herredskaps Öfver-
mått af September 1787. uti 1787. af Capten Maj. Herman Cammifors Landmåttare.

Bild 94. Erikstorps kungsgård har en kort infartsallé från dess gräns i söder mot Landskronas fälådsmark. Källa: Lms, Landskrona stad, Kungsgården Erikstorp samt indelning av åker, akt LI22-1:7, 1787.

Bild 95. Infartsalléerna är inte alls lika kompletta nu som under 1810-talet. Notera den stora planteringen, Karlslund kallad, norr om stadskroppen. Källa: RA, Rikets allmänna kartverk, Fältmättningskoncept till generalstabens topografiska karta södra verket, blad Landskrona 1856–57.

Bild 96. Weimarcks foto visar infartsallén till Landskrona med den stensatta vägen omkring 100 meter öster om järnvägsövergången (finns markerad på bild 95). Källa: Gunnar och Henning Weimarck/SNF Skånes arkiv, 1954.

Trädplanteringar, alléer och trädgårdar var fortfarande omfattande strax utanför staden enligt Topografiska kårens fältkoncept. Något längre söderut ligger Marieberg, där en allé planterats upp till gården, samtidigt som allén utmed landsvägen inte är markerad. Ljungrens atlas, som nästan är samtida med Topografiska kårens fältkoncept, visar att det finns stora luckor i den passerande landsvägen, medan häradskartan från 1910–15 återigen indikerar att alléer planterats utmed landsvägen förbi Landskrona.

Sammanfattning Landskrona

Källmaterialet indikerar att det planterades pilalléer vid Landskrona omkring åren 1760–70, men det är osäkert hur omfattande detta var. Sannolikt alléplanterades vägarna på stadsmarken invid åkermarken efter storskiftet 1759. Dessa alléer inkluderar de korta infartsalléerna vid Landskronas *Östra värn* som kan ha varit de första som planterades. Weimarcks foto från 1950-talet visar en pilallé som varit hamlad och som går utmed landsvägen in mot Landskrona strax väster om järnvägen (bild 96). Allén på

bilden kan vara 150–200 år och tillhör därmed den första generationen av infartsalléer. Om allén är yngre är detta intressant eftersom staden i så fall har förnyat den gamla pilallén med samma trädslag vilket var ovanligt. När alléerna skulle förnyas valdes ofta trädslag med högre kvalitet, särskilt alm.

Kommentaren i de Elerska samlingarna att alléerna var decimerade omkring 1790 komplicerar förståelsen med tanke på de långa kompletta alléerna enligt Skånska rekognosceringskartan från. Det kan ha varit så att de planterades efter noteringen i de Elerska samlingarna men före kartans tillkomst. Detta skulle i så fall också bidra till förståelsen varför de är kompletta på kartan. Anledningen till att alléerna planterades vid just denna tidpunkt är oklart, men syftet kan ha varit att förbinda staden Landskrona med viktiga större gårdar i trakten.

Detta stämmer i så fall väl med Marieberg och Axeltofta söder om staden som båda bildades vid sekelskiftet 1800. Hildesborg och Säbyholm norr om staden är mycket äldre gårdar, vilket innebär att teorin med att allén planterades i samband med anläggandet av en större gård, inte håller. En annan anledning kan finnas i stadskroppen Landskrona, som får en ny stadsplan med omfattande trädplanteringar, däribland promenader, år 1805. Det är tänkbart att även vägarna på stadsmarken trädplanterades i samband med detta, vilket skulle förklara de långa alléerna på Skånska rekognosceringskartan.¹⁹³

Alléernas startpunkter är vid någon form av gräns med syftet att förstärka de ovan nämnda gårdarna markinnehav. Bild 93 visar stadsmarkens gräns på Skånska rekognosceringskartan. Kartan visar att alléerna inte alltid har haft sin början i stadsområdets gräns utan kan ha sträckt sig långt utanför. Det är tydligt att stadsområdets omfattning inte alls utgör någon begränsning för alléerna. Fanns det gårdar utanför stadsområdet kunde allén fortsätta till dessa. Rörelse i landskapet var viktigt och alléerna visade att detta var en väg som man färdades på för att nå slutmålet.

Malmö

Enligt Skånska rekognosceringskartans beskrivning fanns det omfattande trädplanteringar och häckar kring Malmö vid mitten av 1810-talet. Beskrivningen anger vidare att marken var mycket bördig och låglänt. Här fanns också flera välbyggda ”landthus”, till exempel Möllevängen, Rönneholm, Lugnet, Heleneholm och Blåkulla. Alla hade vackra trädgårdar och mindre parker.¹⁹⁴ Kartan ger samma bild som beskrivningen (bild 97). Här anges dessutom än fler lantgårdar, såsom Ribersborg, Tärningholm, Borgmästaregården, Rosenlund, Rosengård, Håkanstorp, Henriklust, Sofielund och – lite längre från Malmö – Katrinetorp.¹⁹⁵ Bebyggelsen på stadsmarken var vid denna tid den mest omfattande i Skåne, inte bara med lantgårdar, utan även mycket annan bebyggelse utmed infartsvägarna till staden. Kartan visar med tydlighet att det fanns ett stort antal alléer i början på 1800-talet.

När anlades detta trädrika omland, och då i synnerhet alléerna? Ett färglagt kopparstick över Malmö från 1580-talet visar planteringar vid stadsvallen och utanför staden syns inhägnad bebyggelse med planteringar av olika slag, däribland träd. Några linjeräta vägar eller träd-rader finns dock inte.¹⁹⁶ Från undersökningsperioden visar teckningen av Friedrich Bernhard Werner (1690–1776) en trädrad som leder in mot staden. Årtalet på teckningen är angivet till 1706 vilket kan vara felaktigt då Werner endast var 16 år vid denna tid. Landskapet är enligt teckningen helt kalt utanför staden förutom denna trädrad.¹⁹⁷ Malmö karterades åter 1724 tillsammans med ett flertal befästningsstäder. På kartan finns stora trädgårdar markerade vid Södra värn. En större fastighet med trädgård finns markerad sydväst om en korsning vid Södra värn.¹⁹⁸ Det är oklart vilken egendom detta är men det skulle kunna vara den tomt som 1697 innehades av rådmann Peter Hegardt.¹⁹⁹ Tomten är även markerad på Skånska rekognosceringskartan (mer om denna tomt nedan under rubriken *Malmöns förstäder*). En

karta över Malmö stads fäladsmark från 1743 visar att området längst i söder på stadsmarken mot Hindby saknade bebyggelse.²⁰⁰

Malmö förstäder

1697 bestod *Södra värn* av 23 tomter som ägdes av borgerskapets högre skikt men arrenderades ut. De bestod oftast av ”kålhage med hus” och arealen var på totalt 46 tunnland. Tomterna var olika stora. Rådman Hegardt ägde den största tomten på 10 tunnland. Större delen av denna var utarrenderad men en del disponerade Hegardt själv, och han hade där anlagt en trädgård och ett lusthus. På *Östra värn* var situationen liknande med 18 tomter fördelade på 31 tunnland, där Cornelius Hansson hade den största på 10 tunnland. Här finns däremot inga uppgifter om något lusthus.²⁰¹ Den äldsta bevarade landshövdingeberättelsen är från 1737 och beskriver stadens så kallade värn eller förstäder, södra och östra samt förstaden *Terningsholm*, som totalt bestod av cirka hundra hus.²⁰²

Gillberg anger 1765 att utanför staden finns de så kallade Wärnarne eller förstäderne, den södra och östra, totalt 125 gårdar. Förutom dessa finns även i senare tid anlagda vackra trädgårdar och hus. Här odlas, liksom inne i själva stadens trädgårdar, olika slags utländska frukter såsom vindruvor, persikor, aprikoser.²⁰³ Kerner skriver 1802 att en stor del av Malmö invånare idkar trädgårdsskötsel vars produkter säljs över hela Skåne.²⁰⁴

Sammanfattningsvis kan konstateras att trädgårdar har funnits vid förstäderna samt troligtvis ett mindre antal trädrader och alléer utmed de korta infartsvägarna vid förstäderna. Kartmaterialet under 1700-talet visar, enligt Tykesson, att Malmö stad med förstäder inte expanderade nämnvärt. Detta stämmer väl överens med utvecklingen av många andra städer.²⁰⁵ Det som istället kom att påverka och skapa det trädrika omlandet var anläggandet av lantgårdar med trädgårdar, till vilket jag återkommer efter en kortare översikt av planteringar innanför stadskroppen.

Planteringar inom stadskroppen

1724 års fästningskommission ansåg att häckar och träd borde planteras på befästningsvallarna för att binda jorden.²⁰⁶ Innanför vallarna fanns detta redan i form av en trädplantering på Stortorget. ”Torget är stort med en rad lindar omkring.” Även mitt på torget stod ett par stora lindar, planterade 1697.²⁰⁷ Carl von Linné beskriver torget som ett av de finaste i Sverige med höga träd av lind, hästkastanj och valnöt.²⁰⁸ Arndt skriver också om torget såsom ”ett af de vackraste i verlden”. Han nämner planteringen runt torget och beskriver de två stora lindarna mitt på torget som ”ett par Patriarchaliska träd”. Torget ansågs vara ”en angenäm promenad”. Man promenerade även mycket på de gröna vallarna och ängarna runt staden samt vid havet och hamnen.²⁰⁹ Det är intressant att Arndt skriver Patriarchaliska träd, vilket antyder stadens eller magistratens patriarkaliska omsorg om invånarna. Landskapsarkitekten Florgård för samma argumentation utifrån allén vid Gripsholm där drottningens omsorg om folket, enligt Florgård, visar sig i allén som sträcker sig ut i landskapet.²¹⁰

Malmö förlorade under 1700-talet sin betydelse som befästningsstad. 1741 togs beslut om att rasera vallarna, vilket dock inte skedde förrän 1805-1811. En karta som visar på denna förändring är ”Förslags Ritning till Broarnas borttagande och Chausséers fyllande i stället öfver Grafvarna i Malmö” från 1804. Broarna över vallgravarna togs bort och fylldes igen. Stadsportarna försvann liksom stadstullarna. I samband med raseringen av befästningarna vid Malmö anlades under perioden 1806-14 promenadanläggningar runt staden på platsen

Bild 97 (nästa uppslag). Kartan visar det förskönade landskapet vid Malmö. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad I.W.206, I.W.207, I.Ö.206, I.Ö.207, 1812-20.

MALMÖ

Kjobergsåhus

Hindrikslust

Håkanstorp

Möllewången

rneholm

Pöledammen

Sofielund

Rosenlund

Rosengård

Borgmästaregården

Heleneholm

Hindby

för de gamla vallarna. I instruktionerna står särskilt:

[...] att trädplanteringen skulle verkställas på det sätt, att därtill användes icke det vanliga pilträdet, utan andra prydligare lövträdslag [...].

Instruktionen indikerar att pil var det vanligast förekommande trädet vid exempelvis alléplanteringar, vilket överensstämmer med andra noteringar. Det med alléer förskönade landskapet förflyttades från att ha vuxit på vallarna till att växa på samma plats som de borttagna vallarna, fast kanske tio meter lägre ned i form av esplanader. 1795 antog staden en "stadsplantör" vars arbete bland annat bestått i att hålla uppsikt över pilplanteringarna längs stadens vägar.²¹¹ 1811 finns en karta som visar trädplanteringar vid den nya kanalen som delvis löper runt staden.²¹² En kanal kommer att anläggas "med träd på ömse sidor prydd allé".²¹³

Landskap, vägar och alléer

Från Malmö finns en rad reseskildringar varav flera även beskriver det omgivande landskapet. Den äldsta är av Linné som beskriver hur borgmästare Hegardt år 1735 anlagt en pilallé mellan staden och sin trädgård. 1749 var träden 15 alnar höga (cirka 9 meter) vilket kan ha inneburit att de var friväxande.²¹⁴ Borgmästaren Hegardt hette Josias i förnamn och var son till ovan nämnde Peter Hegardt vilket innebär att det sannolikt är samma trädgård som refereras.²¹⁵ Linnélärjungen Anders Tidström skriver 1756:

[...] En hop hus lågo utanför staden, hvilka kallades Östervärn. Vackra alleer af pilar voro här äfvenså. Utanför södra porten var Södervärn, som hade vackra pilar och köksträdgårdar.²¹⁶

Med ordet *vackra* i citatet menar Tidström sannolikt *det ordnade*, det vill säga när landskapet är i ordning är det vackert. Pilarna bör därför ha varit välskötta och planterade i rad med jämna avstånd i ett ordnat tillstånd. Tidström skriver också om herr Suell som har en plantage av Canariepil, 300–400 st.²¹⁷ Tre år senare beskriver Hülphers en vägsträcka utanför

Malmö: "Pilar prydde vägen på ömse sidor."²¹⁸ Tyvärr framgår det inte exakt var i landskapet Hülphers gör denna notering. Hülphers noterar också många tobaksplantager och intressant nog består hägnaderna till dessa av "ej annat än djupa diken".²¹⁹

Den äldsta bildnoteringen av en allé vid Malmö är från 1762 vid plantagelyckan "Harjagers härad". Här finns en bebyggelseenhet vid vägen och från landsvägen och söderut är en allé utritad. Dess syfte är oklart och på yngre kartor är den inte markerad. Allén är dock ytterligare ett tecken på att alléer bör ha förekommit vid denna tid.

I Lidéns dagboksanteckningar 1768 omnämns vägen mellan Lund och Malmö dock utan allé:

Vägen emellan Lund till Malmö är en slätt af 1 ½ mil, som lemnar ögat en fri utsigt, men hvars flygsand och skoglöshet uppväcker medömkan.²²⁰

Palmstedt beskriver vägen från Lund mot Malmö 1778–80:

[...] är aldeles öppen och nog djup, några än qwar stående gamle pilar å ömse sidor sidor om den samma, wittna om forn tidens omsorg at skaffa lugn, och vår tids wårdslöshet at underhålla hwad som förfaller.

Palmstedts citat indikerar att det funnits pilplanteringar utmed vägarna innan Adlerfeldts initiativ under 1760-talet eftersom han skriver "gamle pilar".²²¹ Från Malmö mot Landskrona skriver Palmstedt: "Wägen lika öppen som den föregående, många kupor på sidorne efter utgångne men inge nye planterade Pilar." Palmstedt beskriver också sin resa mellan Ystad och Malmö via Lund: "[...] nära wid Städerna äro dock wägen borderad af Pilträd som man ser ej wantrifwas".²²² Det är oklart vilka städer Palmstedt menar men eventuellt alla tre.

Bild 98. År 1855 visar kartan att antalet lantgårdar har ökat men antalet alléer och trädplanteringar har minskat. Troligtvis kan detta kopplas till att stadskroppen förskönats och det praktiska behovet minskat. Källa: RA, Rikets allmänna kartverk, Fältmätningsskoncept till generalstabens topografiska karta södra verket, blad Malmö 1855.

Lantgårdar på stadsmarken

Samtida med Skånska rekognosceringskartan är Sjöborgs beskrivning över Malmö stads historia från 1812 i boken *Anmärkingar öfver Malmöhus Län samt Malmö Stads historia och beskrifning med karta*. Sjöborg skriver att det då fanns 14 st lantegendomar och lustställen inom stadens område samt på dess södra och västra sida med särskilda namn. Sjöborg avslutar sin genomgång med "[...] samt flera andra ställen". Dessutom hade flera av stadens invånare lantgårdar i kringliggande byar, strax utanför Malmö stadsmark, ibland direkt angränsande. Dessa lantgårdar hade i flera fall anlagts efter tidiga partiella enskiften (inom storskiftesreformens förordningar) och blivit försedda med byggnader, trädgårdar och plan-

teringar. Inom stadens område tar Sjöborg upp följande: Lugnet i Mölllevången, Rönneholm, Borgmästaregården, Heleneholm, Blåkulla, Tärningholm, Rosenlund, Ribersborg, Sonnekulla, Pilstorp, Christinelund, Håkanstorp, Sommarnöjet samt Elisefarm.²²³ Alltsedan början på 1700-talet har den ekonomiska eliten i staden utgjorts av förmögna borgare. Adeln har varit nästan helt frånvarande. Namn som Bager, Falkman, Faxé, Flensburg, Hegardt, Kockum, Riber, Suell och Weijer dominerade.²²⁴ Ägande av jordegendomar utanför staden var ett sätt att investera pengar. Ett antal av de förmögna borgarna byggde dessutom hus på sina egendomar som användes som ett lantställe under sommaren.²²⁵ I början på 1700-talet var borgmästaren Johan Lorich den störste ägaren av gårdar

utanför staden med 11 stycken.²²⁶ Landskapet utanför Malmö påminner om berättelser från städer i Europa, inte minst från Palmstedts resa 1778–80. Vid Hamburg skriver han följande:

Avenueën på denne sida mycket wacker, några wackre och wäl städade trädgårdar och en planterad allée börjar den samma, sedan slätare fält, bebygdt med wärd hus och krogar å ömse sidor, hwarest en mängd af promenerande gjöra platsen mycket lifagtig, leder till broarne och Stadsporten.²²⁷

På wallarne är och en angenäm promenade runt om hela Staden, med wackre träd planterad. Utom alle Stadsportar äro planterade Alléer til flere hundrade als längd, och sedan widtaga, å alle Avenueerne de Private trädgårdarne, som nästan alle bestå af en bred planterad dubbel Allée utanför emot vägen.²²⁸

Nedan följer en genomgång av de 14 *lantegendomar/lustställen* som Sjöborg tar upp 1812.

TERNINGS HOLM

Terningsholm uppfördes av borgmästaren Terning Hansen under 1600-talet och fick senare ge namn till en av Malmös tre förstäder. Dess äldsta belägg är från 1678.²²⁹ Gården är markerad på en karta från 1724, dock utan trädgård och allé.²³⁰ I början på 1700-talet var Terningsholm Frantz Suells sommarställe och benämns såväl förstadsegendom som landeri.²³¹ Släkten Suell kom till Malmö 1712 genom Frantz Suell och tillsammans med sin son Niclas och sonson Frans påverkade de inte bara Malmös landskap utan ägde även fastigheter på andra platser, däribland Lomma tegelbruk.²³² En lantmäterikarta över Lomma tegelbruk från år 1731–32 visar dessutom en allé in till bruket vilket är en påfallande tidig allénotering på en karta.²³³ Suell kom från byn Grömitz, norr om Lübeck i Tyskland.²³⁴ Här fanns sannolikt fler alléer än i Skåne vid denna tid och detta kan ha påverkat att en allé planterades vid Lomma tegelbruk.

Terningsholm blev framförallt sonen Nicklas Suells fasta punkt, säkert tack vare den friska luften då hans hälsa var bräcklig. Gården utgjordes av totalt 49,5 tunnland varav 4 tunn-

land var trädgård. Niclas tog över Terningsholm 1748. 1753 köpte han en ängsmark, antagligen med syftet att plantera mullbärsträd här.²³⁵ Han hade också en plantage av cirka 300–400 canariepil som tidigare nämnts.²³⁶

Enligt Skånska rekognosceringskartan kantas vägen från staden till Terningsholm av en allé. Allén är inte helt komplett enligt kartan vilket kan vara kopplat till det faktum att den sträcker sig igenom såväl bebyggelse som trädgårdar. På Topografiska kårens fältkoncept har antalet träd decimerats. Västerut mot lantgårdarna Rönneholm, Marietorp och Framnäs är allén i desto bättre skick. Anledningen till detta kan vara att dessa gårdar tillsammans med Terningsholm troligtvis sköter alléplanteringarna eftersom de brukar marken intill vägen. Vägen från Terningsholm in mot staden har en ofullständig allé, vilket kan bero på att väglottsägarna och/eller markägarna utmed denna vägsträcka inte var intresserade av att plantera träd. Innehavaren av Terningsholm kan inte påverka trädplanteringen eftersom han inte äger makten över landskapet utmed denna vägsträcka.

HÅKANSTORP

Håkanstorp är tillsammans med Terningsholm den enda lantgården med anor från 1600-talet.²³⁷ Äldsta belägg är från 1677.²³⁸ Ursprungligen hörde 70 tunnland till gården som fått sitt namn efter handlanden Oluf Hågensson.²³⁹ På en karta över Malmö från 1724 är gården tydligt markerad med tillhörande trädgård.²⁴⁰ Enligt Skånska rekognosceringskartan har gården en kort infartsallé från en anslutande större väg. Förutom denna allé finns ytterligare två allékantade vägar samt en allé som sträcker sig sydöst ut från gården och slutar tvärt i åkern, troligtvis en kortare utsiktsgata. Utöver alléerna finns även trädtrader utmed vägar och i öppna landskapet. Ett flertal samlade trädplanteringar finns också vid gården och på dess marker. På Topografiska kårens fältkoncept har många trädplanteringar försvunnit. Infartsallén är kvar medan allén utmed den närmast belägna

landsvägen är decimerad in mot staden. När det gäller trädslag finns en intressant notering att vid Håkanstorps allé fälldes 1925 en cirka 100 år gammal poppel.²⁴¹ Alléerna kan således ha innehållit poppel vilket överensstämmer även med andra alléer vid Malmö.

BORGMÄSTAREGÅRDEN

Det äldsta skriftliga belägget på en gård med allé kan vara Borgmästaregården med ägaren Hegardt från år 1735 som nämnts tidigare.²⁴² Släkten Hegardt kom till Malmö från Schleswig 1655.²⁴³ Två olika källor anger att gården låg på de södra värnen vilket innebär att denna gård och den som är markerad på Skånska rekognosceringskartan med namnet Borgmästaregården inte är samma.²⁴⁴ Borgmästaregården på Skånska rekognosceringskartan anlades 1805 av borgmästaren C.M. Nordlindh.²⁴⁵ Skånska rekognosceringskartan utvisar en allé från gårdstomten söderut till gårdens gräns. Ett flertal trädrader markerar gränserna. På Topografiska kårens fältkoncept finns endast en kort alléträcka markerad söder om gården. Pileraderna är helt borta.

RIBERSBORG

Namnet kommer från Jöran Riber, död 1763.²⁴⁶ Om Riber anlagt gården torde detta innebära att den uppförts före 1763. Det äldsta skriftliga belägget är dock från 1796.²⁴⁷ Gården har också benämnts Faxagården, då den sedan 1842 varit i släkten Faxes ägor.²⁴⁸ Gården består av 46 tunnland varav en fem tunnland stor plantering av vilda träd. Gården har en stor trädgård och här finns också flera trädrader, däribland två, som på en åker bildar en allé. Enligt uppgift i Sjöborg fanns det 8 000 utplanterade bandpilar vid gränserna. Byggnaderna var av korsvirke.²⁴⁹ På Skånska rekognosceringskartan skrivs gården ”Rifversborg”. Gården ligger vid havet och har enligt kartan inga alléer. En kort vägsträcka nära havet har en trädrad uttrid på kartan. Enligt Topografiska kårens fältkoncept finns inga landsvägsalléer och inte heller några pilerader.

RÖNNEHOLM

Rönneholm anges av von Schwerin vara ett sommarnöje och en föregångare till stadsvillan.²⁵⁰ Rönneholm anlades 1798 enligt Widerberg²⁵¹ medan Ingers menar att Rönneholm anlades 1796 av borgmästaren C.M. Nordlindh.²⁵² Gården anges vara *mackelerad*, det vill säga byggd av stampad lera inspirerad av Macleans metod.²⁵³ Rönneholm har en engelsk park på tio tunnland och var belägen knappt två kilometer från stadskroppen.²⁵⁴ Gården fick sitt namn efter plantagelyckan Rönnebergs härad.²⁵⁵

Enligt Skånska rekognosceringskartan kantas vägen av en allé från staden via Södra värn och lantstället Terningsholm till Rönneholm, sydväst om staden. Huruvida allén är komplett vid Södra Värn är oklart då kartan indikerar att här inte fanns alléträd hela vägen. Liksom vid flera andra lantegendomar fanns här planterade pilerader. Den Topografiska kårens fältkoncept indikerar att landskapet vid Rönneholm med alléer är oförändrat. Landsvägen från Rönneholm mot staden saknar däremot alléträd en bit från Rönneholm. Troligtvis har alléerna utgjorts av pil eftersom ett foto från början på 1900-talet visar en lång pilallé bestående av äldre träd på Rönneholmsvägen.

CHRISTINELUND

Gården är belägen mitt emot Rönneholm och Terningsholm, norr om landsvägen. 1812 ägdes gården av fabrikören Marcus Fremling.²⁵⁶ Enligt Skånska rekognosceringskartan fanns en infartsallé till gården från landsvägen. Längs med den sista sträckan mot gården fanns enbart en trädrad på den norra sidan om vägen. Kartan indikerar en mindre trädgård samt planterade trädrader i landskapet. Topografiska kårens fältkoncept visar att trädraderna fortfarande fanns men ingen infartsallé.

SONNEKULLA

Sonnekulla eller Sännekulla anlades 1798 av handlanden Pehr Sånasson vid Limhamnsvä-

gen.²⁵⁷ Husen var av lera med halmtak.²⁵⁸ På Skånska rekognosceringskartan finns inga alléer eller några planteringar. Enligt Topografiska kårens fältkoncept har några få träd vid gården planterats.

MÖLLEVÅNGEN

Namnet Möllevången kommer från en vång där det stod flera möllor. Ägare till gården i början på 1800-talet var handelsmannen Frans Suell. Gården var också benämnd *Lugnet* vid Möllevången eller Möllevångsgården. I beskrivningen till Skånska rekognosceringskartan anges både Möllevången och Lugnet indikerande två lantgårdar vilket det dock troligen inte har varit. Möllevången uppfördes 1796 av Frans Suell med hustru Anna Caisa af Trolle.²⁵⁹ 1806–07 anlades en holländsk och en engelsk trädgård samt trädplanteringar. Trädgårdarna uppläts såsom allmän promenad för stadsborna.²⁶⁰ Hela egendomen var på 109 tunnland varav trädgård och byggnader tog upp 11 tunnland.²⁶¹ 1811 beskrivs den som ”en vacker egendom ¼-dels väg utom staden”.²⁶² Enligt Skånska rekognosceringskartan fanns en utfartsväg norrut till landsvägen, en västerut till en annan landsväg samt en söderut som ledde vidare till lantgården Sofielund, belägen strax utanför stadsmarken, i Västra Skrävlinge by. Vägen, som gick rakt norrut mot lantgården Henrikslust, saknade allé, medan de två andra hade alléer. Enligt Skånska rekognosceringskartan var själva infartsvägen till Malmö inte träd försedd. På Topografiska kårens fältkoncept är samtliga vägar alléprydda. Vägen i öst-västlig riktning söder om gården har dock bara en träd rad planterad på den norra sidan av vägen.

HELENEHOLM

Heleneholms gård uppfördes omkring år 1800 av landskamrer P.L. Cronstioe och benämndes även Heleneholms slott.²⁶³ Gården brukades i sambruk med nummer 4 i Hindby i Fosie socken, totalt 71 tunnland. Sjöborg skriver att vilda träd finns planterade och i jordvallarna är holländsk bandpil planterad. Trädgården är på

tre tunnland med över 300 fruktträd.²⁶⁴ Gården omnämns 1840 såsom ett smakfullt anlagt lustställe.²⁶⁵ Enligt Skånska rekognosceringskartan är gården placerad utmed en landsväg och från gården kantas landsvägen till staden, eller åtminstone till förstaden Södra värn, av en allé. Det löper också en allé mot lantstället Sofielund via en mindre väg. Trädgården är enligt kartan i paritet med Möllevången, det vill säga omfattande och bland de större vid Malmö. Vid gården finns också såväl trädrader som två alléer planterade på åkermark. Utmed gränser finns enkla och dubbla trädrader. Topografiska kårens fältkoncept uppvisar ett liknande landskap med mycket trädplanteringar och en allé utmed landsvägen. Enligt kartan slutar däremot landsvägsallén kort efter Heleneholm och löper inte längs med hela infartsvägen mot Malmö.

BLÅKULLA

Blåkulla är beläget mitt emot Heleneholm på den bördigaste jorden där rågen i början av 1800-talet kunde ge upp till trettio gånger utsädet enligt Sjöborg. Fastigheten är inhägnad med dubbel jordvall och pihäck på tre sidor och på den fjärde med ett ”kostbart staket”. Förutom trädgård på ett tunnland med 70 fruktträd finns även planteringar av vilda träd. Ägare var lagmannen J. Wulf.²⁶⁶ Enligt Skånska rekognosceringskartan kantas vägen till staden eller åtminstone till förstäderna av en allé. Det löper också en allé till lantstället Sofielund via en mindre väg. På Topografiska kårens fältkoncept har båda dessa alléer decimerats och nästan försvunnit. Allén utmed vägen, precis vid gården, finns däremot kvar.

ROSENLUND

Ägare 1812 var Hans Thom Jacobsson. Egendomen bestod av knappt 20 tunnland varav ett tunnland var trädgård och en del var för plantering av vilda träd. Huvudbyggnaden var av korsvirke och uthus av timmer och lera.²⁶⁷ Enligt Skånska rekognosceringskartan var Rosenlund beläget invid landsvägen nära

Heleneholm. Utmed landsvägen fanns en allé från gården till Malmö stadskropp eller åtminstone till förstaden Södra värn. Utmed gårdens gränser fanns pil och hagtorn. På Topografiska kårens fältkoncept finns landsvägsallén endast kvar vid gården. I övrigt visar kartan en stor trädgård och någon trädplantering.

PILSTORP

Pilstorp är beläget på södra förstadens jord mittemot Elisefarm. Gården är en avskindning från Hindby nummer 6.²⁶⁸ Gården är anlagd av Georg af Trolle och består av 3,5 tunnland varav 1,5 är en vacker trädgård med vilda träd och fruktträd. Husen är halmtäckta.²⁶⁹ Gården anlades i slutet av 1700-talet och har fått sitt namn efter popplarna (poppelpilarna) i parken.²⁷⁰ Enligt Myllenberg fanns det år 1946 nära 150-åriga popplar, vilket kan tyda på att de planterades i samband med uppförandet av gården.²⁷¹ På Skånska rekognosceringskartan ses gården vara belägen norr om landsvägen med trädgård och alléträd utmed landsvägen in mot Malmö stad. Enligt Topografiska kårens fältkoncept finns alléträden kvar på den norra sidan av landsvägen men är i övrigt decimerade.

ELISEFARM OCH SOMMARNÖJET

I Magistratsvången låg Elisefarm, ägd av Hospitalet och Sommarnöjet, anlagd av stadsekreteraren Fr. Centervall.²⁷² Gårdarnas namn har extra tydliga kopplingar till sina syften. Sommarnöjet kräver knappast någon förklaring. Elisefarm har efterleden farm och enligt ortnamnsforskaren Ingers uttalas det färm vilket ”visar att det är det franska ferme (lantgård), icke det engelska farm, som ligger bakom”.²⁷³ Gården är enligt Skånska rekognosceringskartan belägen vid den alléprydda landsvägen nära Malmös södra värn. En pilerad löper från gården till den så kallade Piledammen en bit söder om gården. Enligt Topografiska kårens fältkoncept finns allén kvar utmed landsvägen, men något decimerad.

Förutom ovan nämnda gårdar på stadsmarken angav Sjöborg att ett flertal större och

mindre byggnader, lustställen och trädgårdar fanns på och utom den Södra förstaden.

Lantgårdar utom stadsmarken

Borgarna hade även lantgårdar i närliggande byar. Några av dessa gårdar är intressanta att behandla i sammanhanget då deras namn är väl bekanta. Flera hade dessutom omfattande allésystem.

SOFIELUND

Sofielund bildades 1786 genom så kallat partiellt enskifte inom storskiftesreformens stadgar då gård nummer 4 bröts ut från Västra Skrävlinge by och lades i ett enskifte.²⁷⁴ Ägare var landshövdingen Thage Thott som sex år senare sålde gården till handlanden Hans Bauert. Bauert uppförde 1795 huvudbyggnaden och kallade gården *Sophielund* efter sin hustru, Sophie Charlotta af Trolle.²⁷⁵ Sofielunds tillkomst är resultatet av ett av de första enskiften som genomförs efter Macklean.²⁷⁶ Hela fastigheten var på cirka 150 tunnland.²⁷⁷ Enligt Skånska rekognosceringskartan kantas samtliga vägar vid Sofielund av alléer. Två av dem leder till Sofielunds gränser i norr och öster. Från väster och söder kantas vägarna av alléer från de närbelägna gårdarna Heleneholm och Möllevängen. Vid gården finns även trädgård, en plantering av vilda träd samt trädrader i gränserna. Topografiska kårens fältkoncept visar att allésystemet nu blivit mindre omfattande. Vid gården finns fortfarande planteringar i form av en park på cirka sex tunnland. Av alléerna är det bara allén mot Möllevängen som fortfarande är komplett till gränsen.

ROSENGÅRD

1811 köptes gården av grosshandlanden Svedin Karström som rev den gamla gården och byggde en ny modern gård på dess nuvarande plats utanför bytomten.²⁷⁸ Skånska rekognosceringskartan visar den nya gården med trädgårdsanläggning. Inga alléer finns markerade. Trädrader finns markerade i gränserna. Topografiska kårens fältkoncept visar att en trädrad kantar vägen mellan Rosengård och Sofielund.

Yngre kartor visar att vägen tidvis har kantats av en allé, enligt uppgift av pil.²⁷⁹ Från Rosengård och norrut mot Ulricedal (som Karström också ägde²⁸⁰) fanns en allé, dock inte alls komplett. På Häradsökonomiska kartan är allén däremot komplett²⁸¹ och enligt uppgift med trädslaget alm. Slutligen har en allé kantat vägen från Rosengård till Västa Skrävlinge kyrka.²⁸²

FREDRIKSBERGS GÅRD

Fredriksbergs gård bildades i samband med enskiftet 1805–06. På Fredriksberg fanns 2007 alléer av kastanj, troligtvis från denna tid.²⁸³ På Skånska rekognosceringskartan finns dock inga alléer markerade. Fredriksberg var enligt Widerberg ett förlusteställe inom själva staden vilket inte stämmer då gården är belägen utanför stadens jordar.²⁸⁴

ANNETORP

Egendomen bildades av Frans Suell genom ett partiellt enskifte 1790.²⁸⁵ Planteringar och alléer saknas vid Annetorp enligt Skånska rekognosceringskartan 1812–20. Enligt Topografiska kårens fältkoncept 1855 har detta ändrats och alléer finns utritade utmed vägarna och även planteringar i markerna.

KATRINETORP

Längs vägarna vid Katrinetorp, som anlades åren efter 1800, planterades alléer inom gårdens fastighetsgränser. Utmed fastighetsgränserna planterades trädrader i form av pil. I skiftesakten skriver lantmätaren att även trädslaget en kan användas.²⁸⁶ På Katrinetorp fanns sålunda mycket träd, i ett i övrigt helt öppet landskap. Enligt Topografiska kårens fältkoncept har allén utmed landsvägen förlängts och kantar vägen söderut ner mot Petersborg. Efter Petersborg finns ingen allé, utan endast en trädrad som sträcker sig utmed vägen.

Sjöborg nämner att det förutom ovan beskrivna fanns ännu flera lantställen utanför stadsområdet. Under 1800-talet uppförs ytterligare ett flertal lantställen inom stadsmarken.²⁸⁷

Sammanfattning Malmö

Under 1700-talets andra hälft och särskilt vid sekelskiftet år 1800 anläggs ett flertal lantgårdar på stadens område. De äldsta lantgårdarna, Terningsholm och Håkanstorp, har kontinuitet tillbaka till 1600-talet.²⁸⁸ Borgarna hade sedan lång tid tillbaka tillgång till mark men liksom i Göteborg uppfördes få lantegendomar. Förutom lantgårdarna fanns bebyggelse på de så kallade värnen, *Södra* och *Östra värn*. Här fanns olika former av verksamheter representerade, men även gårdar som tillhörde borgarna i staden. På 1730-talet fanns cirka 100 hus och 30 år senare cirka 125. Bebyggelsen var i huvudsak belägen nära de två korta infartsvägarna till Malmö från öster och söder. Här kan ha funnits alléer redan under första halvan av 1700-talet. Resebeskrivningar av Linné (1749), Tidström (1756) och Hülphers (1759) berättar samtliga om pilalléer och pilplanteringar, vilket indikerar att det fanns pilalléer utmed de korta infartsvägarna genom förstäderna.

Landshövdingen Carl Adlerfelts propåer om att plantera pilalléer gav ett visst resultat runt Malmö under 1760-talet.²⁸⁹ 1769 berömmar Lidbeck Malmö för dess planteringar där allén bör ha varit ett inslag men inte landskapspåverkande på det sätt de kom att bli några årtionden senare. Anledningen till detta var att eftersom få lantgårdar fanns tidigare under 1700-talet var inte det dialektiska sambandet mellan estetik och praktik tillräckligt tydligt för att underhålla och sköta om träden. När lantgårdarna uppförts förstärktes detta samband.

Den Skånska rekognosceringskartan visar att av de 14 lantgårdar som enligt Sjöborg fanns på stadens område, kunde man från gården färdas genom en allé in till stadskroppen från 12 av dessa. Endast de vid havet belägna Ribersborg och Sonnekulla saknade alléer. Av allt att döma ägdes eller brukades samtliga av borgare eller ämbetsmän med kopplingar till staden varvid de med stor sannolikhet torde ha varit lantgårdar med syftet att användas som sommarställen. Alléerna kantade också vägarna

mellan lantgårdarna. Detta medförde att de förenades och tillsammans med ett flertal större trädgårdar/parker samt mängder med andra trädplanteringar blev landskapet vackert och därmed i ordning. Syftet var att närma sig *third nature*, den högsta och mest bearbetade naturen. Detta var också viktigt eftersom många spenderade mycket av sin tid på lantgården.

Förutom de lantgårdar som uppfördes på stadens område köpte borgarna även gårdar utanför staden och uppförde lantställen. Här skiljer det sig från gård till gård hur de manifesterade sig i landskapet. Lantstället Sofielund sammanfaller helt och hållet med lantgårdarna på stadens område eftersom det ligger i anslutning till stadsområdet. Detta innebär att dess allésystem ansluter till de alléer som fanns på stadens mark. Rosengård, något öster om Sofielund, saknar alléer på Skånska rekognosceringskartan men är så pass nytt att detta kan vara anledningen. Nära havet lite längre från staden ligger gården Annetorp och här finns inga alléer, inte heller någon trädgård, vilket skiljer ut denna gård från de flesta andra. Katrinetorp är också beläget en bit från staden. Vid gården har alléer uppförts enligt Skånska rekognosceringskartan men från Katrinetorp mot staden saknas allé. Här hade ägaren ingen makt över landskapet. Denna faktor är ofta avgörande för att kunna plantera och bibehålla en längre alléträcka.

Under första halvan av 1800-talet uppförs ett ännu större antal lantgårdar på stadsmarken. Omsorgen om infartsalléerna verkar nu ha varit något sämre då de enligt Topografiska kårens fältkoncept inte är lika kompletta närmast staden. Anledningen till detta är oklart men eftersom promenader och parker började anläggas i stadskroppen då befästningsvallarna revs, kan dessa hamnat i fokus. Lövträd som ansågs vara *prydliga* användes i promenaderna istället för det vanliga pilträdet. Utmed landsvägarna dominerade pil och poppel. Med största sannolikhet hamlades alléträden eftersom detta skapade såväl ordning som nytta. Senare under 1800-talet anläggs *Lundavägen*, vilken behandlas under avsnittet om Lund.

Det historiska landskapet runt Malmö har tidigare inte uppmärksammats så mycket som det förtjänar. För att förstå det, måste dess bebyggelse med trädgårdar och alléer tas i beaktande. Jag menar att alléerna var en viktig komponent i anläggandet av detta landskap. Rörelse i landskapet var viktig då ägarna reste till och från staden samt till och från varandra. Egendomarna var oftast inte särskilt stora. De var i flera fall uppförda av lera, korsvirke med halmtak, byggmaterial som gick att få tag i lokalt. Trädslagen var pil och poppel i första hand, båda möjliga att med enkla medel få tag i och föröka. Den ekonomiska basen var i första hand knuten till staden och inte till jorden.

Lund

Enligt Skånska rekognosceringskartan var landskapet kring Lund nästan helt fritt från träd förutom några alléer och pilevallar (bild 99). En ensamgård tillsammans med en väderkvarn, Wibyholm, fanns. Ytterligare några gårdar, förutom Wibyholm, fanns strax norr om Lund. Nära staden låg flera byar där Lilla Råby låg precis sydöst om staden.

Från Norreport gick en väg några hundra meter norrut för att därefter delas i tre olika vägar. Vägen, som gick vidare mot nordost var kantad av en allé fram till gränsen för stadsmarken. Enligt Topografiska kårens fältkoncept från cirka 1860 var startpunkten för allén densamma som tidigare, det vill säga gränsen mellan stadsmarken och Skinnartorns by (bild 100). På Ljunggrens karta finns en för stadsmarken karaktäristisk företeelse, nämligen begravningsplatsen. Eftersom vägen och allén är äldre och löper förbi begravningsplatsen har denna inte påverkat alléns utsträckning i landskapet.²⁹⁰

Sammanfattningsvis kan konstateras att allén har kantat en äldre väg och enligt historiskt kartmaterial aldrig sträckt sig utanför stadsområdet. Allén kan ha blivit planterad i samband med en delning av fäladsmarken 1763. Utmarken delades då in i ett stort antal inägor till borgarna.²⁹¹

Vid Lilla Råby finns också alléer enligt Skånska rekognosceringskartan. Dessa har antagligen sin grund i det storskifte som genomfördes 1785 där ett partiellt enskifte verkställdes för utsockne frälsehemmanet Lunds Hospitals gård med ägare Lars Sommelius.²⁹² Troligtvis har alléerna planterats för att förtydliga de nya gränserna. I sydväst är gränsen dessutom en bygräns mot Stora Råby. Alléerna är inte helt

kompleta på Skånska rekognosceringskartan, vilket gör det lite svårtolkat. Sannolikt har alléerna ingen direkt koppling till staden utan är ett uttryck för det nybildade landskapet i Lilla Råby. Innan storskiftet genomfördes, var marken markerad som fäladsmark.

Vägen mellan Lund och Dalby har en allé markerad på Skånska rekognosceringskartan. Allén kantar vägen mellan två nybildade fastigheter enligt enskifteskartan över Stora Råby 1804.²⁹³ På Ljunggrens karta finns ingen allé på Lunds stadsmark. På Topografiska kårens fältkoncept finns inte heller någon allé på stadens mark däremot på Stora Råby. Vid den nybildade fastigheten tycks ägaren ha önskat markera sina ägor genom att plantera alléträd utmed vägarna.

Lantgårdar på Lunds stadsmark

Enligt Skånska rekognosceringskartan fanns inte några lantgårdar kring Lund. Under 1800-talet uppförs några stycken, men nästan helt utan påverkan på alléernas omfattning. Det var till och med så att på platsen där Sofieberg och senare Tuna slott anlades fanns en kortare allé enligt Skånska rekognosceringskartan men den försvinner trots lantgårdarnas tillkomst.

Allén utmed gamla Lundavägen

Till sist måste den cirka 20 kilometer långa allén utmed gamla Lundavägen diskuteras. Vägen och allén är välkänd i Skåne men dess historik är mindre känd.²⁹⁴

Från år 1847 finns ett förslag på ombyggnad av vägen Malmö-Lund (bild 101). Förslaget benämns ”Projecterad Chausseanläggning” och antas 1851.²⁹⁵ Vägsträckan var en del i ett större sammanhang, en delvägsträcka av fyra stycken som började i Malmö och slutade i Hurva, en total sträcka på över 30 kilometer. Som tidigare diskuterats blev ett stort antal vägar i Tyskland chausserade under andra halvan av 1700-talet, och ännu fler under första halvan av 1800-talet. Lundavägen var troligtvis det första och största chausséprojektet i Sverige och inleddes efter det att Israel af Ekenstam blivit utsänd av kungen

Bild 99 (överst). Kartan visar infartsalléerna till Lund. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad I.Ö.205, 1812–20.

Bild 100 (nederst). Kartan visar landskapet vid Lund. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska kårens fältkoncept. Bladet Lund 1855–60.

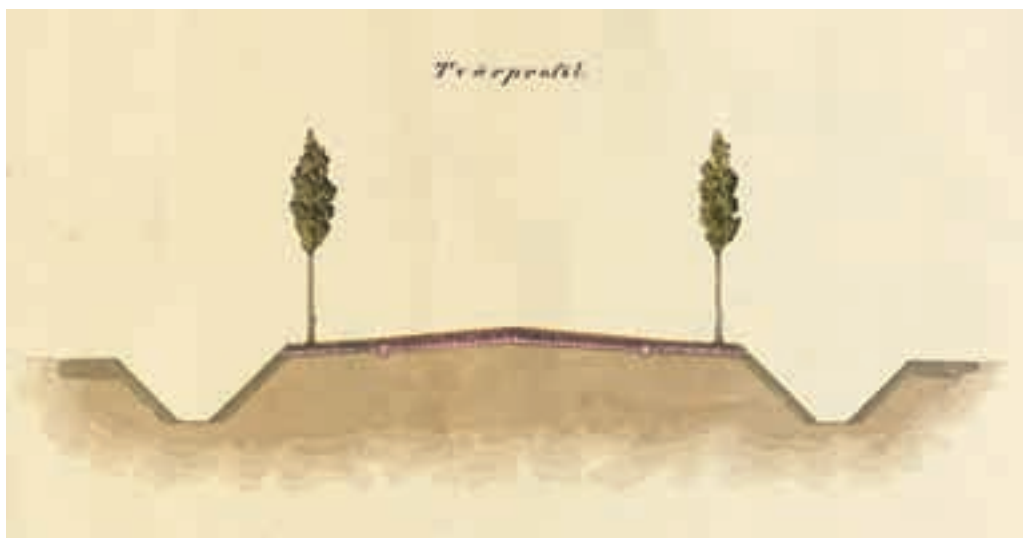

Bild 101. Bilderna tillhör en av fyra skisser på den projekterade chaussén mellan Malmö och Hurva. Notera att träden skall planteras mellan väg och dike för att inte inkräkta på åkermarken. Källa: Beijer 1847.

1841 för att studera de Tyska chausséerna.²⁹⁶ Som skissen visar ingår alléträd i chaussén. Utmed Lundavägen planterades alm längs med hela sträckan. Projektet finansierades genom tullavgifter.²⁹⁷ Ur väghänseende går det därmed inte att jämföra denna nya väg med några andra eftersom vägglottsprincipen gällde för övriga vägar. I kapitel 5 återkommer en utförlig diskussion om vägglotter.

Sammanfattning Lund

Lund hade under 1700-talet inga lantegendomar utanför staden. Därmed saknades en viktig

förutsättning för plantering av alléer. Staden hade däremot infartsalléer utmed tre vägar, enligt Skånska rekognosceringskartan. Allén från norr har troligtvis börjat i stadens gräns mot Skinnartorns by. På Skånska rekognosceringskartan och vägen från Dalby finns en allé som tar sin början mellan två nya fastigheter i Stora Råby. Mellan Malmö och Lund anläggs i början av 1850-talet en chaussé på cirka två mil. Chaussén förstärker sambandet mellan Malmö och Lund och stärker betydelsen av de båda städerna.

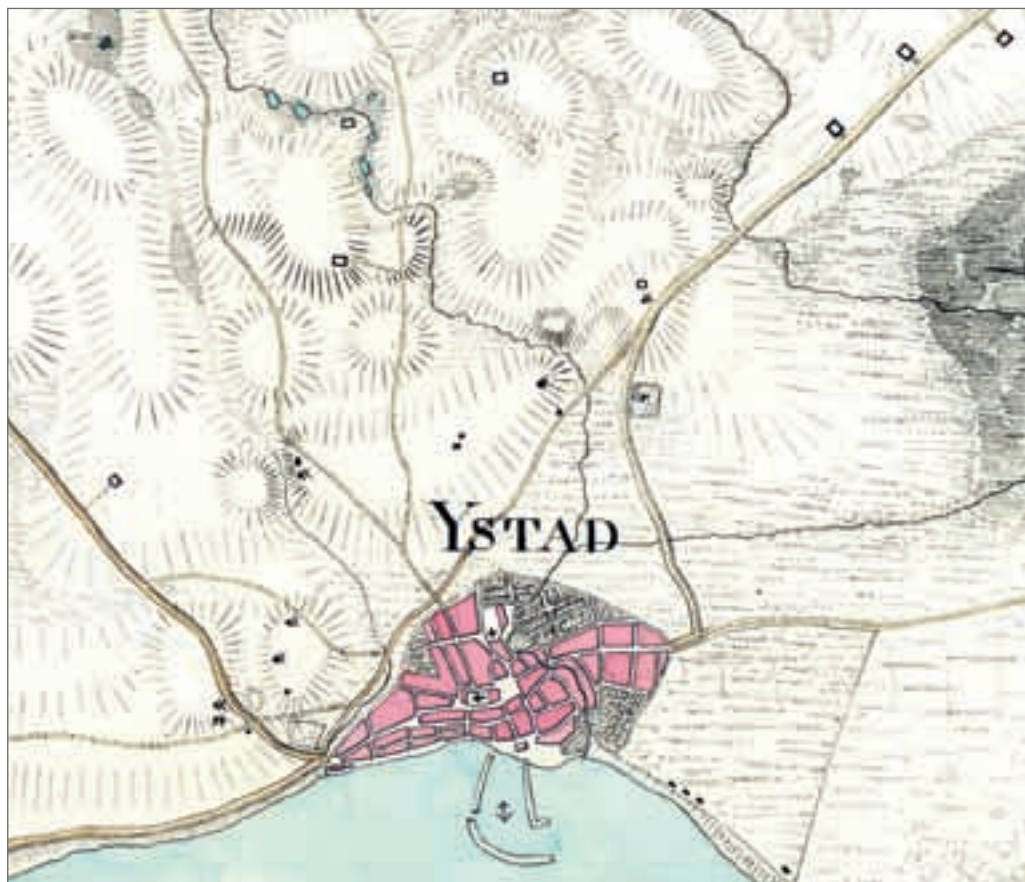

Bild 102. Landskapet utanför Ystads stadskropp var trädöst och saknade även alléer. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad V.Ö.208, 1812–20.

Ystad

[...] varandes på flera ställen pilträäd vid vägarna planterade efter kungl. Landshövdingeämbetets i Malmö inrättning år 1764.²⁹⁸

Inledningsvis kan konstateras att alléer inte är något som karaktäriserat Ystad och dess stadsjor­dar, även om pilträäd funnits utmed vägarna under andra halvan av 1700-talet.²⁹⁹

Vid Ystad sker flera markförsäljningar i början på 1800-talet. Det är gods­en som behöver medel för att finansiera det nya mera intensiva jordbruket och även för att täcka skifteskostnader. Köpare i Ystadstrakten var förmögna borgare. Möller menar att perioden 1803–12 blev ett uppsving för Ystad och dess utrikes-

handel. Flera handelshus grundades. Samtidigt gynnades Ystads köpmän av enskiftesreformen. Vinsterna placerade borgarna i jordegendomar vilket skiljde sig från andra delar av landet där pengar oftare investerades i industrier.³⁰⁰

Enligt Skånska rekognosceringskartan var landskapet vid Ystad träd­fritt och saknade såväl lantegendomar som alléer (bild 102). En lantmäterikarta över Ystads stadsjor­dar från 1813 motsäger delvis detta då den har trädplanteringar inritade utmed stadsvallarna och vid några platser utanför staden.³⁰¹ De vinster som investerades av borgarna i Ystad kom tydligen inte att förändra det stadsnära landskapet som vid exempelvis Malmö. Få nya lantgårdar anlades. Pengarna investerades istället i befintliga

Bild 103. Kartan visar att trots att ett flertal lantgårdar uppförts saknas fortfarande alléer. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska kårens fältkoncept. Bladet Ystad 1855–58.

gods. Yngre kartor från 1800-talets andra hälft visar däremot några nya lantställen och även hur infartsalléer till staden planterats.³⁰²

På Ljunggrens karta från 1853 finns två lantställen med namn markerade, *Missunna* och *Surbrunn*. Båda dessa är även markerade på Skånska rekognosceringskartan men utan namn. Missunna ser på kartan ut som en vanlig gård, men det var en gård med värdshus, även angivet som lantställe. Äldsta belägg är från 1804. Surbrunn har en trädgård/större tomt markerad runt byggnaderna. Några alléer är inte markerade förutom en infartsallé till Missunna. En lantmäterikarta från 1862 har ytterligare några lantställen inmarkerade men

utan namn.³⁰³ Två lantställen omnämnda med äldsta namnbelägg från 1864 är *Abrahamslund* och *Bellevue*.

Vid sjöstranden mellan hamnen och västra infartsvägen anlades en ny väg 1856–60 med dubbla alléer. Längden var 978 alnar och bredden 32 alnar.³⁰⁴ Från 1878 finns en karta med flera infartsalléer. Tyvärr visar kartan endast området just utanför stadskroppen och inte hela stadsområdet, vilket gör det omöjligt att analysera var alléerna tar sin början. Denna karta kan ifrågasättas, eftersom det är den enda karta som har infartsalléer markerade. På Häradsekonomiska kartan från 1910–15 finns inte heller några alléer markerade.

Sammanfattning Ystad

Pilalléer har troligtvis planterats under 1700-talet efter landshövding Adlerfelts påbud. Dessa försvinner emellertid så småningom, och under första halvan av 1800-talet verkar det inte finnas några alléer vid Ystad trots uppenbara kopplingar mellan staden och godsens i närheten. På stadsmarken uppfördes några lantgårdar, men inga alléer, vilket är anmärkningsvärt i ett skänst perspektiv. Enligt Bjurklint är området vid Ystad i fronten avseende såväl jordbruksomställning som nybyggnad och ombyggnad av corps-de-logier med början under 1840-talet.³⁰⁵ Möller har i sitt källmaterial sett hur välmående Ystads handlare blev i början av 1800-talet. Inget av detta manifesteras i landskapet under första hälften av 1800-talet. Det är möjligt att investeringarna i gods medförde att inga investeringar lades på stadsmarken närmast Ystad, inte ens alléer mellan staden och det i trakten närbelägna godset. Avsaknaden av makt över landskapet, det vill säga att man inte ägde marken utmed hela den tänkta vägen mellan det nyinköpta godset och stadskroppen, kan också ha medfört att alléer inte planterades.

Skanör med Falsterbo stad

Skanör och Falsterbo placeras under samma rubrik eftersom de sedan 1754 varit gemensamt styrda och benämns Skanör med Falsterbo stad. Städerna och landskapet utanför stadstomterna skiljer ut sig från övriga skånska städer. De var storleksmässigt närmare att betrakta som byar och landskapet var kraftigt påverkat av flygsanden, särskilt under 1700-talet. Detta kan förklara det faktum att ingen bebyggelse fanns utanför städerna vid denna tid. Hülphers beskrivning av landskapet 1759 åskådliggör ett nästan helt ödelagt landskap där sandflykten skapar stora drivor precis som snön gör på vintern. Fyra hästar klarar precis att dra Hülphers vagn.³⁰⁶ En karta över Falsterbohalvön visar de omfattande flygsandsfält som fanns 1761.³⁰⁷ Flygsandsfälten bekämpades inte minst genom Lidbecks insatser. Enligt en lantmäterikarta

Bild 104. Källa: Lms, Skanör med Falsterbo stad, avmätning, akt L172-1:3, 1780.

från 1780 är situationen mycket bättre sedan pors, vide, ljung och gräs blivit insatt.³⁰⁸

Trädplanteringar inne i staden

Linnélärjungen Anders Tidström skriver följande om Skanör 1756:

Jag vill förmoda att denna orten framdeles pryder sig med vackra löfträd i anledning af den vackra början, som skett inne i staden, som är nu i den tillväxt, att deras pilar kan ge dem någorlunda förråd till plantering. Späda piltelningar förstodo de sig intet på att plantera, utan stammar tjocka som en urna, och detta lyckades väl.³⁰⁹

Hülphers bekräftar Tidströms bild av staden tre år senare, 1759: "Gator äro stenlagda, vitpilar omgiva alla hus [...]"³¹⁰ Några år innan Skånska rekognosceringskartan finns den så kallade *Wiblingens atlas* med ett stort antal stadstomter i Sverige karterade. Dessa brukar i normalfallet inte ge någon information om trädplanteringar, men kartan över småstaden Falsterbo från år 1800 visar torget planterat med pilar (bild 104). *Wiblingens* karta över Skanör ger ingen extra information om förekomst av trädplanteringar.³¹¹ Enligt Skånska rekognosceringskartan finns träd utanför Falsterbo, men

Bild 105. Märten Sjöbecks bild av vägenfägatan vid Skanör. Bilden stämmer väl in på beskrivningarna över vägenfägatan från 1800-talet. Källa: LUB, Märten Sjöbecks landskapsfotografier, Skytts härad, Skanör, 1935.

i stort sett inga alls vid Skanör. Zoologen Sven Nilsson skriver om Falsterbo 1819: ”Denna by liknar fullkomligt en pilskog [...]”.³¹² Enligt Ljunggrens atlas från 1853 fanns vid Falsterbo ett antal lövträd markerade öster och söder om stadstomten, och vid Skanör något som skulle kunna vara en planterhage med lövträd. På en karta från Krigsarkivet (årtal oklart men förmodligen cirka 1855–60) finns flera planteringar markerade vid städerna.

Infartsvägar till Skanör

Vägen mellan Falsterbo och Skanör, cirka 2,5 kilometer lång, beskrivs enligt följande 1759: ”[...] vägen var lika svår av sand. Pilar voro kringplanterade, att vi icke sågo byn förrän vi

voro på gatan [...]”.³¹³ Kring år 1790 verkar det som om situationen försämrats eftersom pilträden vid vägen inte omnämns enligt Elers samlingar.³¹⁴ Någon särskilt förbättring verkar inte heller ske i början på 1800-talet. När Sven Nilsson närmar sig staden Skanör 1819 från nordost skriver han följande:

Då man nalkas Skanör och tror sig få se en stad, finner man sig ganska bedragen. Inkörseln över tuvor på fula hälvägar mellan tångärdesgårdar lovar ej mycket.³¹⁵

Bild 106. Kartan visar infartsallén till Skanör samt hägnaderna som omgiver vägen och allén. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c, vol 7c, Skanör-Falsterbo, 1855.

Enligt Ljunggren 1853 finns en allé som leder in till Skanör från nordost. Den tar sin början drygt en kilometer innan staden vid en punkt som enligt kartan inte hör samman med något särskilt, såsom en gräns eller dylikt. Infartsvägen delar sig några hundra meter innan staden och sträcker sig runt den tidigare nämnda planterhagen, numera benämnd Lagmanshejda och utan trädmarkeringar. Lagmanshejda står troligtvis för ängsmark tillhörigt en lagman i Skanör. Vägen verkar vara omgiven av hägnader. Detta är inget ovanligt, snarare tvärtom, men hägnaderna utmed vägen går inte linjärt utan gör små hack emellanåt. Vägen med vägren blir därför väldigt varierande i meterantal och följer inte alls några exakta 10–12 alnar. Vägen har snarare formen av en fågata, formad av landskapet och hävden, betydligt mera ålderdomligt jämfört med de andra skånska städerna (bild 105).³¹⁶ Denna väg är med all sannolikhet mycket gammal, eftersom 1780 anges vägen som löper an Skanör söderifrån som den *nya landsvägen*.³¹⁷

På Topografiska kårens fältkoncept 1855 är infartsallén till Skanör ytterligare någon meter längre och vid både Skanör och Falsterbo finns flera trädtrader planterade, i första hand vid hägnader. Vid Falsterbo finns nu en infartsallé från väster. En mindre väg löper i nord-sydlig riktning nära havet väster om Falsterbo mellan Falsterbo fyr och Skanör stad vilket gör att det finns möjlighet för en kort infartsallé till Falsterbo.

1878 karteras flera skånska stadstomter samt ett utsnitt av landskapet strax utanför stadskärnan. Landskapsbilden är enligt denna i stort densamma för Skanör som under 1850-talet (Falsterbo finns inte karterat), det vill säga med de båda infartsalléerna runt hagen och ett antal trädtrader, troligtvis pilplanteringar.

Sammanfattning Skanör med Falsterbo stad
Städerna Skanör med Falsterbo stad tillsammans med omgivande landskap skiljer sig från övriga skånska städer. Här finns inga lantgårdar utanför städerna och överhuvudtaget nästan ingen bebyggelse alls utanför stadstomterna. Problemen med sandflykt har präglat landskapet och än idag finns markområdet Skanörs ljung för att binda flygsanden. Under 1700-talet planterades pil och enligt resebeskrivningar även pilalléer. Dessa försvinner och kartmaterialet indikerar att pilalléerna inte planterades igen förrän senare under 1800-talet. Sannolikt har det funnits träd planterade ömse sidor om vägen sedan mitten på 1750-talet. På grund av den svåra naturgeografin har träden emellanåt gått ut och återplanterats, vilket innebär att luckor säkerligen förekommit, liksom att det under vissa perioder helt saknats träd. Allén in till Skanör från nordost finns inte markerad på någon karta förrän 1853. Intressant är att trots det besvärliga läget så finns det önskemål om att plantera pilalléer utmed vägarna och inte bara i planterhagar eller utmed gränser/hägnader.

Ängelholm

Ängelholm är beläget vid Rönne å och omgivet av vatten på tre sidor. Ängelholm fick sina stadsprivilegier 1516, förlorade dem 1547 (då man ville stärka Landskrona och Helsingborg) och fick tillbaka dem 1767.³¹⁸ Staden har två infartsvägar, en från norr och en över Rönne å från söder. Landskapet runt Ängelholm var under 1700-talet påverkat av flygsanden. Enligt en lantmäterikarta från år 1739 är Ängelholm nästan helt omgivet av flygsandsfält och utan planteringar, alléer och lantgårdar.³¹⁹ Norr om Ängelholm anlades i början på 1800-talet ett omfattande landskap med farmer, som diskuterats i kapitel 3. Inga tydliga kopplingar mellan detta och staden Ängelholm verkar ha funnits. Enligt Skånska rekognosceringskartan är infartsvägarna rätade sista sträckan, från norr cirka 600–700 meter och från söder flera kilometer där vägen närmast staden gör två skarpa knyckar. Strax norr om staden ligger lantstället *Danielslund* som är anlagt på stadens ägor cirka 1780.³²⁰ Lantgården är på en karta av Carl Egerström från år 1803 benämnd *Johanneslund*. På kartan finns inga trädmarkeringar, något Egerström på flera andra kartor varit noggrann med att rita ut. Kartan visar däremot hur stadens bebyggelse kan komma att expandera norrut utmed vägen eftersom tomter finns markerade för detta ändamål.³²¹ 1803 köpte Daniel Möller Johanneslund och ändrade då namnet till *Danielslund*.³²² Enligt Skånska rekognosceringskartan sträcker sig en allé längs med infartsvägen till staden och vidare upp mot Danielslund. Allén fortsätter därefter norrut och, något oklart, går eventuellt hela vägen till Rebbelberga Kungsgård. Söder om staden finns ingen allé markerad. Runt omkring Ängelholm finns flera planteringar där den så kallade kronoplantagen sannolikt var den mest omfattande i hela Skåne vid denna tid.

På Ljunggrens stadskarta från 1854 finns inte några alléer markerade, även om det är något oklart vid Danielslund. Stadstomten har samtidigt expanderat norrut som kartan från 1803 visade, vilket innebär att Danielslund nu är be-

läget precis utanför stadskroppen. Topografiska kårens fältkoncept indikerar att allén norrut nu endast är en trädrad och bara på Danielslunds marker. Efter detta blir den åter en allé (något oklart på kartan), och sträcker sig fram till Rebbelberga Kungsgård. Söder om staden finns egendomen *Willan* med en större trädgård. Utmed infartsvägen söderut finns först en trädrad, (syns dåligt på kartan), då allén sträcker sig utmed infartsvägens östra sida där den så kallade södra planteringen finns. Trädraden fortsätter därefter mot gården *Skörpinge*, och vidare från gården söderut som en allé.

Sammanfattning Ängelholm

Ängelholm har av allt att döma haft en infartsallé sedan slutet på 1700-talet. Allén kan ha planterats i samband med att lantstället Johanneslund, senare Danielslund, uppfördes cirka 1780. Den kan också ha planterats i samband med att fastigheten 1803 bytte ägare. Allén fortsätter även utanför stadens ägor till Rebbelberga Kungsgård där det också kan ha funnits en koppling till staden.

Söderut planterades en allé först under 1800-talets första hälft som även denna gick långt utanför stadens ägor till i första hand Skörpinge men även ett kort stycke förbi till nästa gård i Skörpinge. Jag har inte funnit några givna startpunkter och alléerna har enligt kartorna inte alltid varit kompletta utan bara bestått av en trädrad. Anledningen till detta kan vara olika väglottsägare och olika skiftesägare vid vägen. Dessa kan enskilt ha bestämt sig för att plantera träd utmed vägen. Om inte samtliga planterat blir det luckor eller en sida av vägen utan träd. I kapitel fem återkommer en utförlig diskussion om väglotter och väglottsägare.

Bild 107 (t.v. nästa uppslag). Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad I.W.198, 1812–20.

Bild 108 (t.h. nästa uppslag). Källa: RA, Rikets allmänna kartverk, Fältmättningskoncept till generalstabens topografiska karta södra verket, blad Ängelholm, 1842–58.

Robbetberga

Torshögen

Dorpsbygd

ENGELHOLM

Kungsholm

Kungsholm

Errarp

St. Bransvik

Haradalshusen

Rebbelberga

Kungärd

Romte

Stålagård

Villan

Skörpinge

Skörpinge

Skörpinge

Bild 109. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad VII. Ö. 207, 1812–20.

Simrishamn

På Skånska rekognosceringskartan finns en kort infartsallé markerad från tegel bruket norr om staden. Två egendomar finns belägna utanför staden och den ena benämns *farm* på en karta

från 1878. Vid båda egendomarna finns såväl en gård som en kvarn. I övrigt finns en del trädrader planterade. Enligt Ljunggrens atlas från 1854 finns inga alléer markerade och till synes inte heller några särskilda lantegendomar.

Sammanfattande diskussion – alléer vid städerna

De första alléerna på stadsjord i Skåne planterades förmodligen under första halvan av 1700-talet och troligtvis skedde detta utmed Södra och Östra värn utanför Malmö. Det var korta infartsalléer som band samman staden med dess förstäder och bebyggelsen där. Det kan inte uteslutas att även Kristianstad kan ha haft infartsalléer under första hälften av 1700-talet, eftersom borgarna i byn Näsby utanför Kristianstad redan enligt en karta från 1702 hade uppfört ett flertal lantgårdar med stora trädgårdar. Vid Landskrona kan det också ha funnits alléer under första halvan av 1700-talet, och då sannolikt vid stadens förstäder eftersom borgarna haft trädgårdar och bebyggelse här. Sammanfattningsvis kan konstateras att under första halvan av 1700-talet anlades ett fåtal kortare infartsalléer med trädslaget pil till några av de skånska städerna. Alléerna hade en koppling till den bebyggelse som var belägen utanför staden.

Under andra hälften av 1700-talet kommer ett betydligt större antal alléer att anläggas och då särskilt vid befästningsstäderna Kristianstad, Landskrona och Malmö. Vid Kristianstad fanns det chausséer redan på 1760-talet från både norr och söder, vilka troligen anlagts av militären. Eftersom Landskrona och Malmö också var befästningsstäder, och infartsvägarna närmast staden varit stensatta, kan militärerna även här ha varit vägghållare.

Vid Kristianstad och Landskrona planterades alléer troligtvis kring 1760. I Landskrona skedde detta bland annat på anmodan från landshövdingen i Malmöhus län, Carl Adlerfelt, och i Kristianstad kan landshövdingen Reinhold von Lingen ha blivit inspirerad av Adlerfelt och också utfärdat uppmaningar att plantera alléer. Landskapet runt Malmö börjar också alléplanteras i samband med Adlerfelts uppmaning, liksom kring Helsingborg och Ystad samt eventuellt Lund. Landskapet blev förskönat vid Landskrona och Kristianstad men i sammanhanget kom dock Malmö att

särskilt utmärka sig under kommande årtionden då ett flertal lantgårdar anlades. Malmös stadsmark vid lantgårdarna framstår på Skånska rekognosceringskartan närmast som en enda stor trädgård. Kartan visar också att vid Landskrona och Kristianstad fanns det infartsalléer på upp till en mil.

Särskilt intressant är kopplingen mellan staden Kristianstad och landskapet vid Araslövs farmer. Landskapet vid Araslövs farmer är tidigare beskrivet som ett förskönat landskap med inspiration från begreppet *ferme ornée*. Flera höga militärer var arrendatorer till farmerna och belägg finns på att farmen Hamiltonhill av allt att döma användes som en sommargård. Mellan staden Kristianstad och Araslövs farmer är det cirka 10 kilometer och utmed denna sträcka anlades en allé, troligen med syftet att binda samman Kristianstad med farmerna. Vägen gick via Näsby by där flera borgare ägde gårdar. Kristianstad, Näsby och Araslövs farmer bildade ett ideallandskap baserat på ett dialektiskt samband mellan den praktiska funktionen och det estetiska uttrycket. Den praktiska funktionen bestod i ett intensivt och produktivt brukande av marken, särskilt genom tillkomsten av farmsystemet. Det estetiska uttrycket syftade till att skapa ett förskönat landskap med representativa gårdsanläggningar där allén blev den minsta gemensamma nämnaren och den del som visuellt förtydligade det nya landskapet.

Omfattningen av allésystemen vid städerna decimerades under 1800-talet och särskilt påtagligt är hur allésträckorna sällan förblev intakta. Detta kan vara kopplat till det faktum att vägarna sköttes via vägglotter. Om några väglottsägare inte planterade träd blev det ett avbrott i allésträckan. En sådan tendens förstärks av att flera lantgårdar bytte ägare och av att egendomarna ofta var små jämfört med till exempel adelns gods. Därmed skiljer sig alléerna vid städerna i karaktär från alléerna i godslandskapet, där i regel en enskild ägare förvaltar ett helt allésystem. Makten över landskapet påverkar kontinuiteten i landskapet men även andra faktorer som intresse, synen på landskapet och

inte minst det dialektiska sambandet. Allén kan placeras in i olika skalor i landskapet alltifrån ett träd i allén till allén som en betydelsebärande del i ett landskaps produktion av nytta och nöje såsom beskrivs ovan.

Avslutningsvis kan konstateras att allésystemen kring Kristianstad, Landskrona och Malmö vida översteg dem kring alla andra skånska städer. Anledningen till detta är svår att ange, men det faktum att de varit viktiga garnisonsstäder kan ha spelat roll. I staden fanns förutom handelsmän och olika slags administrativa enheter med välbeställda personer även militärer. Samtliga kunde ha en önskan att vilja ut från staden och där skaffa sig en fristad från stadens negativa sidor under sommaren. Bebyggelse uppfördes utanför städerna och alléer länkade samman staden med denna bebyggelse.

Källmaterialet indikerar att infartsalléer och alléer runt städerna i Skåne under hela 1700-talet dominerades av pil. Det finns även flera exempel på att infartsalléer till städer utanför Skåne också bestod av pil under 1700-talet. Förutom pil finns exempel på att poppel också användes, särskilt vid Malmö. Både pil och poppel är relativt snabbväxande, och grenar från träden kan planteras direkt i marken, vilket skiljer dem från andra vanliga alléträd.

Genom att regelbundet beskära träden, hamla, kunde man få tillgång till ett stort antal sticklingar som kunde planteras. Så småningom kunde sticklingarna beskåras, vilket gav täckekäppar till halmtak, vidjor till korgtillverkning, lövfoder med mera. Grenar till bränsle omnämns sällan men bör också ha varit en praktisk anledning till att man planterade alléträd. Tillsammans med alla andra planteringar i och vid staden kunde detta bistå staden i försörjningen av ved. Användningen av grenar och virke var en viktig anledning till att beskära träden. Andra anledningar, som ofta beskrivs var att kunna se vägen vid snöoväder och mörker. Särskilt mörker antyder att träden beskåras eftersom vägen blir ännu mörkare om träden tillåts att bli friväxande. Det påpekas också att genom hamling av träden undvek

man att de fick någon större krona som kunde försvåra upptorkning av fuktiga vägar och beskugga åkermarken.

Allén som resurstillgång och hjälp för att kunna se och sköta vägen var sålunda två viktiga anledningar till att träden hamlades. En tredje är kopplat till staden som försvarsanläggning. Eftersom vi vet att infartsalléer till staden funnits samtidigt som staden haft befästningsvallar för att skydda dess innevånare, vore det anmärkningsvärt om alléer tillåtits få ett lövvalv. Ett lövvalv skulle inneburit att fienden kunde smyga fram i allén utan att synas från staden. En tanke var också att vid orostider hugga ned de träd som fanns utanför staden för att få en fri sikt över landskapet samtidigt som träden då kunde användas av stadens invånare. Denna nytta har säkert spelat roll vid planteringen av träd utanför staden. Det förklarar dock inte att de planterats längs vägar och inte bara i hagar eller utmed gårdesgårdar. Här kan andra aspekter som estetik, makt och symbolvärde ha spelat in, både från ägarna till lantgårdarna utanför staden och från städernas och länens administration. Underförstått är hela tiden synen på landskapet och ambitionen att skapa ett ordnat och därmed ett skönt landskap. Detta förklarar också varför träden beskåras regelbundet istället för att växa fritt.

Allén blev en förbindelselänk mellan stadskroppen och lantgårdarna på stadsmarken, men även till gårdar belägna längre bort. Ägaren kunde ha en direkt koppling till staden genom att lantgården användes som sommargård. Staden var också en viktig plats dit ståndspersoner ofta begav sig, liksom höga militärer och ämbetspersoner.

De allésystem och framförallt förskönade landskap, som skapades nära städerna på i första hand stadsmarken, har tidigare inte lyfts fram i landskapsforskningen. Genom att använda allén som ett verktyg till förståelse av landskapet finns det möjligheter att fördjupa förståelsen mellan staden och dess omland. Det lantliga livet och de lantliga idealen har varit viktiga för borgarna som därmed skapat ett

Bild 110. Fotografiet från 1945 visar pilallén längs Rönneholmsvägen i Malmö. Källa: Sydsvenskan/IBL Bildbyrå.

landskap som tidigare inte funnits. När alléerna ses i ett landskapligt sammanhang kan teorier kring den förskönade lantgården ha varit viktiga. Genomgången visar att när större gårdar med omfattande trädgårdar uppförts planterades även alléer med syftet att skapa en helhet i landskapet. När sedan promenader, esplanader och boulevarder skapas inne i staden under 1800-talet kan detta ha påverkat rörelsemönst-

ret och behovet av alléer utmed landsvägarna in till staden. Detta framförs också av Lawrence som menar att det finns en tydlig koppling mellan de tidigaste alléerna utanför stadskroppen och alléer i staden, till exempel boulevarder. Han poängterar det faktum att trädplanterade vägar blev trädplanterade gator. Denna förändring fick en stor betydelse för framtida stadsplanerare.³²³

Byarnas landskap

[...] *tvungen af nöden, lockad af nyttan och intagen af det angenäma utseende*¹

VETENSKAPSMANNEN TROZELIUS tankar om alléer i 1770-talets Skåne får inleda kapitel 5. Citatet sammanfattar i hög grad hur vetenskapsmän och ämbetspersoner såg på allén och landskapet.

Förutom alléer i godslandskap och vid städerna, som behandlats i tidigare kapitel, har det funnits alléplanteringar i det landskap som dominerades av gårdar. Gårdarna brukades antingen av självägande bönder, frälsebönder (då gården ägdes av ett gods) eller kronobönder (då gården ägdes av kronan). Godsen dominerade stora delar av Skånes landskap med knappt hälften av det totala jordägandet i provinsen perioden 1700–1825, en andel som dock minskade under 1800-talets andra hälft. Andelen kronobönder minskade under hela undersökningsperioden, medan andelen självägande bönder ökade kraftigt från 10 procent i början av perioden till 35 procent år 1825.²

När vi blickar tillbaka på vilka slags alléer som funnits utmed de allmänna vägarna i ”byarnas landskap”, i synnerhet på de utpräglade slätterna, framträder ofta de karaktäristiska pilalléerna. En annan slags allé som många förknippar med delar av det skånska kulturlandskapet, och även andra delar av Sverige, är de alléer som leder upp till gårdar. Dessa infartsalléer, eller gårdsalléer, tillhör vid sidan om alléerna i godslandskapet, de idag mest förekommande. Gårdsalléerna har framförallt kontinuitet från tiden efter skiftesreformerna.

Dessförinnan fanns endast ett fåtal enskilda eller privata vägar där det var möjligt att plantera en allé till sin gård. Alléer till gårdar är sålunda beroende av landskapets omvälvningar i samband med skiftena, då ett stort antal gårdar flyttades från bykärnorna ut i landskapet.

Under 1700- och 1800-talen förekom en annan slags allé som var kopplad till såväl markägande som vägskötsel, nämligen alléer utmed det allmänna vägnätet som inte hade fysisk kontakt med ett gods eller en stad. De självägande bönderna var ansvariga för skötseln av vägarna och därmed även för planteringen av träd utmed vägarna. Mer om detta nedan under avsnitten om landshövdingarna Carl Adlerfelt och Wilhelm af Klinteberg.

Upplägg

I detta kapitel genomförs en analys av alléer planterade utmed allmänna vägar och alléer planterade utmed privata/enskilda vägar. Jag kommer att översiktligt analysera Skåne med fokus på slättbygden, särskilt Söderslätt. I en särskild fallstudie kommer Rutger Mackleans landskap kring byarna på godset Svaneholm vid Skurup att analyseras. Jag kommer att undersöka vilka tankar och planer som fanns med syftet att plantera alléer. *Vad genomfördes och hur gick det med alléerna efter planteringarna?* Det senare är viktigt då det kan förklara och öka förståelsen av inte bara dåtidens alléer utan

även dagens. Övriga frågor är: *Vem har haft ansvar för plantering av träd utmed vägarna? Har det skett frivilligt eller genom lagar och förordningar? Vad säger detta om synen på landskapet?*

I början av undersökningsperioden saknas av allt att döma alléer. Träd är överhuvudtaget en bristvara, i synnerhet på slätten som domineras av byar utan större gårdar och gods. Kapitlet inleds därför med en analys av den trädbrist som rådde under såväl 1700-talet som 1800-talet, då denna brist delvis ligger till grund för alléernas utveckling under 1700- och 1800-talen. Som tidigare betonats i kapitel 3 och 4 var pil ett viktigt trädslag i alléerna. Så var fallet även i slättlandskapet. Detta landskap kommer under 1700- och 1800-talen att vid sidan om alléerna präglas av ett annat linjeelement, nämligen *pilevallen*. För att förstå landskapets pilalléer måste dessa sättas i relation till fenomenet pilevall.³ En pilevall är kortfattat pilar planterade vid eller på en jordvall. Jordvallen är en hägnadsvariant⁴ med historisk kontinuitet ned i medeltid. Pilevallen får ett första genomslag under 1700-talet, för att under 1800-talet bli ett kännetecken för landskapet, särskilt på Söderslätt men även på andra skånska slätter såsom Lund-Landskronaslätten, Österslätt och Kristianstadsslätten.⁵ Tydliga beröringspunkter till allén gäller det faktum att pilevallen kan ha funnits invid en väg. Pilevallen är också ett visuellt tydligt linjeelement i landskapet vilket kan jämföras med en allé.

En brist på träd

Det skånska landskapet påverkades naturligtvis negativt av krigen under 1600-talet och början av 1700-talet.⁶ Antalet träd decimerades och behovet av att skydda befintlig skog och plantera nya träd med syftet att frambringa ved, byggnadsmaterial, etc., var stort under 1700-talet. Förutom krigens ödeläggelse betydde framväxten av städer och större industrier att skogen utnyttjades allt hårdare.⁷ Ett intensivt bete på utmarken samt ett kontinuerligt användande av träden till trähägnader hade också decimerat

de skånska skogarna kraftigt.⁸ Pilträdet blev ett av de viktigare trädslagen och i syneprotokoll samt riksdagsrelationer kan det finnas en särskild rubrik ”Pihl-planteringar”.⁹ Det finns ett flertal beskrivningar över planteringsverksamheten gällande såväl önskemål som resultat i landskapet. Allén, eller som det oftast står beskrivet i äldre handlingar, ”trädplanteringar ömse sidor om vägen”, blev ett delresultat i denna planteringsverksamhet.¹⁰

Åtgärder för att skapa nya trädplanteringar

Redan år 1704 initierades en hägnadskampanj för skogsvård i Skåne. Den omnämns i en rapport från 1708 där det också står att redan anlagda planteringshagar skulle vidmakthållas och fredas. Kritik mot allmogens traditionella hushållning och odlingar förekom också, till exempel från en ekonomikommission år 1725. Från år 1730 och framåt följer en mängd kungliga brev, instruktioner och förordningar angående hägnads- och skogsvårdskampanjer. Dessa gällde för hela landet men var sannolikt särskilt riktade mot södra Sverige.¹¹ Extra betydelsefull bör §16 av Kungl. Maj:ts *Förordning om skogarna i riket* från 1734 ha varit. I instruktionen till landshövdingarna daterad 4 november 1734 står bland annat följande:

Landshövdingarna äger ock hava ett noga inseende, att skogarna så mycket möjligt är, på allt sätt särdeles med stengårdsgårdar eller jordvallars anläggande på de orter, varest det kan ske och ej tillräckligt med skog finnes, träns planterande och annan förbättring, bespares och konserveras.¹²

Punkt 32 i förordningen är särskilt intressant för skånska förhållanden. Här står bland annat följande angående slättbygden:

[...] de på slättbygden boende eller på skoglöse hemman boende, skola wara förpliktigade, när och omkring sina hus, Gårdeshagar, och utmark i wissa linier och lundar plantera och nedsätta Pilar, eller andra träen, såsom Alm, Lind, Lön, Ask med flere, som efter jordmånens beskaffen-

het bäst wäxa kunna, hwilket af wederbörande bepröfwes, ther thet sig giöra låter och plats finnes samt them til fullväxt upfreda och hägna, åtminstone Tolf stycken på whart matlag hwarje åhr, theraf the framdeles i längden, så til löf, som bränsle och wärcke, gagn och understöd hafwa måge. Blifwer sådan plantering, af någon på Slättbygden och Skoglöse hemman boende försummat, och sådant wid husesynen befinnes, tå plichte then för hwart träd han försummat at plantera, wårda och hägna Sex ör S:mt. och wara ändå förbunden utan uppehåll planteringen at fortsättja.¹³

I förordningen står inget om alléer eller planteringar utmed vägar. Texten är inte bara riktad till slättbygden, utan även till så kallade ”skoglösa hemman”. Planteringar fick inte inkräkta på åker och ängsbruk vilket är anledningen till att dessa inte omnämns som platser för plantering. Träden skall överhuvudtaget inkräkta så litet som möjligt på jordbruket, vilket innebär att de bör planteras i lundar. Särskilt intressant, och kopplat till estetiska överväganden, är skrivningen att träden även bör planteras i ”wissa linier”. Dessa linjer innebar troligtvis redan befintliga strukturer såsom hägnader, olika gränser i landskapet eller vägsträckningar. Av de trädslag som skulle planteras, tolkar jag skrivningen som att pil rimligtvis var enklast för slättbonden att anskaffa, men att man helst ville att trädslag med högre status, såsom alm, lind, lönn, ask med flera, skulle planteras. Resultatet blev att pil oftast valdes. Den övervägande delen planterade träd återfanns vid bytomten. Utanför denna planterades träden framförallt vid diken och jordvallar i slättlandskapet.¹⁴ Genom att hamla pilen fick man bland annat grenar till ved, stängsel och korgflätning.

Förordningen från 1734 skulle årligen uppläsa från landets predikstolar samt föredragas på sommaring. Detta borgade för en god och säker spridning av budskapet.¹⁵ Enligt vissa källor fick planterandet marschfart efter år 1734, men stagnerade därefter och under slutet av 1700-talet hade det nära nog upphört.¹⁶ Detta stämmer delvis med den genomgång av berätt-

telser från landshövdingen i Malmöhus län som har studerats, särskilt under 1760-talet. Dessa tillsammans med noteringar från Lidbeck pekar på en relativt omfattande planteringsinsats under i första hand 1760-talet, vilket jag återkommer till.

Nedteckningen av Linnés *Skånska resa* är en intressant ögonvittnesskildring på hur förordningarna togs emot av bönderna och hur landskapet påverkades. På Söderslätt fanns enligt Linné stora almar vid gårdarna samt vitpil planterad vid gårdesgårdsvallarna, husen, trädgårdarna samt på gatorna. Linné tycker att särskilt almen borde planteras mer eftersom trädet blir stort och tar sig lätt.¹⁷ Landshövdingen och godsägaren Carl Hallenborg bekräftar på 1750-talet i sina anmärkningar till Linnés skånska resa att alm fanns vid byarna. Almarna var ett arv från danske kungen Christian IV som under 1600-talet utfärdade en almplanteringskampanj.¹⁸ Om vitpil skrev Linné ”wi ock sedt henne wid de mästa byar.”¹⁹ Hobroh menar att den pilplantering som förekom var till övervägande delen i hagar vid gårdarna. Linné benämner dessa ”plantehagar” och även ”pilehaven” förekommer²⁰ (bild III).

Året före sin skånska resa, 1748, skriver Linné en artikel om skogars plantering i Vetenskapsakademins handlingar. Han skriver bland annat följande:

Korgpil, eller som somliga kalla, Tyskpil, finns på många ställen i Skåne. Om man skaffar sig häraf käppar, af half annan alns längd, och dem nedsätter en eller två famnar ifrån hvarandra, at allenast et, eller tu quarter står ofvan jorden, och det rundt omkring byarna; skulle häraf icke allenast, efter tre år, alla byar se ut, som trädgårdar och kålgårdar, bättre gräsväxt, behageligt löf för boskapen, material til korgar och widjor, utan ock sedermera voro gifvande åtminstone dubbelt mer gräs. Om en sådan käpp först planteras vid hvarje kyrka, skulle han om tio år, gifva nog tillräckligt, at hvar by i socknen finge något at begynna med, så at, om 20 år, vore hela plantagen vunen: Ty intet annat trä växer lättare, fortare, med behageligare grönska, eller är nyttigare, för et hushåld, än detta.²¹

Bild III. Bilden visar att företeelsen pilhage på vissa platser levde kvar flera årtionden in på 1900-talet. Träden är planterade i rader och har hamplats kontinuerligt. Källa: LUB, Mårten Sjöbecks landskapsfotografier, Skytts härad, Västra Tommarp socken, Västra Tommarp, 1927.

Ovanstående text influerade flera andra vetenskapsmän och man kan hitta liknande formuleringar från Trozelius och Lidbeck. Trozelius är positiv till pil, i synnerhet poppelpil (svartpoppel). Trozelius anser att trädslagen gjort stor nytta i vissa trädfattiga orter i Tyskland och därför borde planteras i samtliga slättbygder även i Sverige. Trozelius anför nu samma tes som Lidbeck och Linné. Om bonden planterade en pil vid varje kyrka skulle den inom 9–12 år ge varje by inom socknen planteringsmaterial och efter 20 år kunde hela landskapet vara säkrat på material från pilträdet. Detta träd växer lättare, fortare och med behagligare grönska än alla andra träd. Alla byar skulle se ut som trädgårdar och ge skydd mot vinden, tillgång till stängsel, löv till kreatur, material till korgtillverkning, etc.²²

Lidbeck var i första hand intresserad av planteringarna från ett nyttoperspektiv. Enligt

Lidbeck själv går verksamheten bra och 1769 redovisar han att 192 611 pileträd hade blivit planterade i före detta Malmöhus län. Detta inbegriper planteringar på bytomten, utmed åkerrenar, vägar samt kring vångarna.²³

I ett ämbetsmemorial 13 mars 1775 till landshövdingen i Malmö skriver Lidbeck att pilen är ett "lathundsträd".²⁴ Samtidigt skriver Lidbeck att pilen är nästan slättbondens enda träd förutom några gamla almar på sina ställen.

Lidbeck skriver att han i första hand försökt förmå lantmannen i den skoglösa delen, slättbygden, att ta emot frö av vilda träd och buskar. Han försöker påverka dem att anlägga små trädskolor vid varje by. Så småningom skulle träd kunna planteras ut vid "byarnes hus, gator, vägar, och jordvallar samt uti quinconce eller korsvis på öppna fält [...]".²⁵

Biskopen Nils Hesselén kommenterar pilplanteringen och de praktiska problem som

Bild 112. Bilden från 1775 visar något som skulle kunna sägas vara en infartsallé till byn Häslöv i Viby socken. Två samlingar av träd är också markerade vilka eventuellt kan vara pilbagar. Källa: KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Carta öfver Horslöf och Wiby Byar, aftagne med Compas och Steg uti September Månad år 1775, akt 0424:072:353, 1775.

Bild 113. Kartan visar att pilevallarna företrädesvis finns i västra Skåne samt några större områden på Österlen och vid Kristianstad. Källa: Hobroh 1944, s. 56f. GIS-bearbetning: Lina Rosell.

fanns. Ett hinder var bristen på törne att binda runt stammen för att hindra kreatur att skada stammen. Detta kunde vara flera mil avlägset. På byns gatuplatser blir det också problem då byns boskap ofta ligger på gatan om nätterna. Pilträd planterade omkring åkrar nära en ängsmark kan locka sparvar och tättingar som objudna gäster till åkern. Enligt Hesslén är lantmätnarna angelägna om att staka ut särskilda platser till pilplanteringshagar.²⁶

Hobroh har i en genomgång av Skånes pilevallar konstaterat att tiden före skiftesreformererna får pilen störst genomslag i godslandskapet. Efter skiftena är det på *slätten*, det vill säga hos de självägande bönderna, som genomslaget går som snabbast och blir som störst.²⁷

Hobroh upprättade en karta över pilevallarnas förekomst cirka 1850 utifrån lövträdsmarkeringar på Generalstabens topografiska karta (bild 113).²⁸ Förekomst av pilevallar och skiftade byar är överensstämmande. Detta stämmer väl överens med exempelvis kulturgeografen Henrik Svenssons analyser om att det är hos de självägande bönderna som enskiftesreformen får snabbast genomslag.²⁹ Bönderna ser

fördelen med pilevallarna och att sköta dem på sikt. Hobrohs egen slutsats till pilevallarnas placering i landskapet är kopplad till deras funktion som hägnad. Områden där pilevallar inte fanns, var landskap där det fanns annat hägnadsmaterial till exempel stengårdsgårdar och risgården, ofta godslandskap. Det kunde också varit landskap där pil inte lämpade sig på grund av jordmånen.³⁰

Hobroh gör ingen koppling mellan Lidbeck och de pilplanteringar som tillkom under 1700-talet.³¹ Törje är inne på samma linje då han menar att Lidbecks plantskola inte kan ha haft någon större betydelse för skogs- och trädplanteringen trots att plantorna delades ut gratis. Som inspirationskälla tror Törje däremot att den kan ha haft viss betydelse.³² Jag menar att det inte går att bortse från Lidbeck som en viktig aktör i sammanhanget vilket andra forskare också anser.³³ För planteringar av träd utmed vägarna var han däremot inte avgörande utan här träder den samtida landshövdingen Adlerfelt in på scenen, vilket jag beskriver utförligt längre fram.

Bild 114. Bilden över Fjälkinge by, Fjälkinge socken, visar trädnader vid kyrkan och en infartsallé till prästgården. I övrigt är landskapet fritt från träd. Källa: KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad. Carta öfver Fielkinge By aftagen med Compass och Steg utj Junii Månad 1776, akt 0424:072:365a, 1776.

Alléer i byarnas landskap under 1700-talet

Trädplanteringen i trädbristens spår under första halvan av 1700-talet indikerar att träd inte planterades utmed vägarna under denna tidsperiod. De planterades då främst vid bykärnan, i planteringshagar samt utmed vissa gränser. Först under andra hälften av 1700-talet, särskilt på 1760-talet, påbörjades en mer omfattande trädplantering utmed vägarna.

För att få en bild av trädlandskapet vid bytomten och inägomarken har ett tiotal topografiska specialkartor på Krigsarkivet studerats. Kartorna visar några byar i Kristianstads län under 1770-talet. Eftersom deras syfte är att förmedla topografin ger de betraktaren en möjlighet att tolka inslaget av trädnader och alléer. Kartmaterialet är värdefullt eftersom några

av kartorna visar mer än en by vilket ger en bättre helhetsbild över landskapet samtidigt som det fortfarande är på en detaljerad nivå. Kartor av detta slag är sällsynta under 1700-talet. De topografiska specialkartorna berättar att trädplanteringar, trädnader samt alléer fanns i många byar under 1770-talet. Kartorna har inte syftet att beskriva planerade insatser i landskapet vilket innebär att det som finns på kartan också fanns i verkligheten. Detta är en avgörande skillnad jämfört med de storskifteskartor som finns från ungefär samma tid eftersom dessa även innehåller planerade inslag. I några byar har det funnits gårdar som har haft en uppfartsallé till gården, vilket var ovanligt före skiftesreformerna. Detta kan ha varit alléer till något större gårdar eller till prästgården. På lantmäterikartor från samma byar och vid ungefär samma tid finns inga träd markerade

Bild 115. Den tecknade kartan över landskapet från gränsen mot Blekinge till Årups säteri nära Bromölla visar ett stort landskapsutsnitt i detalj. En allé kantar vägen nordöst om byn Edenryd. Palmstedts resedagbok berättar att trädslaget är pil. Källa: KrA, Sverige, topografiska kartor, Original situations Carta emellan Blekingska och Gualöfs by, akt 0400:17b:034, 1778.

vilket inte heller var deras syfte. I beskrivningarna kan däremot information sökas om trädplanteringar. I akten till en ägomätning över Viby by 1758 står att det inte fanns en enda buske eller något träd i trakten. Detta innebär att en viss planteringsverksamhet bör ha skett perioden 1758–75.

Initiativ till alléplanteringar

Vid mitten av 1700-talet började vetenskapsmän som Trozelius, Lidbeck samt Lidbecks efterträdare som professor och föreståndare för akademiplantagen i Lund, Anders Jahan Retzius, propagera för planteringar utmed vägarna.

Inledningsvis och viktigast i detta sammanhang torde dock, som ovan antytts i tidigare kapitel, landshövdingen Carl Adlerfelt ha varit.

Carl Adlerfelt – en vägintrasserad landshövding

Adlerfelt blev landshövding i Malmöhus län 14 februari 1764³⁴ och var kvar på ämbetet till 1769.³⁵ Drygt tio år före Adlerfelts tillträde gav Trozelius ut skriften *Tänkar om skogars skötsel*, 1752. Boken kom ut i flera reviderade nytryck vilket tyder på en viss spridning.³⁶ Adlerfelt har troligtvis haft kännedom om Trozelius skrift. Både Trozelius och Lidbeck var samtida med Adlerfelt men enbart Lidbeck omnämndes av

Adlerfelt i de källor jag studerat.

I en länskungörelse³⁷ från 14 juli 1764 skriver Adlerfelt om sina tankar och hur han vill förbättra länet. Han skriver bland annat:

[...] har bristfälligheten af allmänna landsvägar och broar, samt för hela länet den så högst nödiga pihl- och andra vilda träplanterings skötsel, på det ömmaste sysslosatt min omtanke.³⁸

Adlerfelt menar att bästa sättet att iståndsätta landsvägarna är att dela varje väg i 5–6 delar. Efter ett år skall första delen vara i fullkomligt stånd och därefter fortsätter det tills alla delar är klara. Landsvägarna skall vara 12 alnar breda och så raka som möjligt. I ett brev från 10 augusti 1764 diskuteras vägarna vidare och de problem som finns med vägskötsel samt det faktum att väglottsinnehavarna kan ha ett långt avstånd till till exempel grus och sand att laga vägen med.³⁹ För att bevaka ändamålet tillsätts fem direktörer, Jacob Wilhelm Bennet, Carl Dücker, Hans Ramel, Hakvin Stjernblad samt Carl Hallenborg, samtliga adelspersoner och ägare av flera skånska gods. Deras uppdrag var bland annat att utöva tillsyn över pilplanteringen. Under resor i länet skulle de rapportera in om de bönder som inte fullföljt sina trädplanteringar enligt skogsförordningen 1734.⁴⁰

Enligt Adlerfelt bör planteringen ske kring husen i byarna, kring vångarna, på fäladen med den grundläggande regel att all plantering i så hög grad som möjligt ”sker i raka linier för bättre utseendets skull”.⁴¹ Den 20 september 1764 skriver Adlerfelt om den ”anbefallta pilplanteringen längs landsvägarne”.⁴² Allmogen i Torna, Bara och Harjagers härader klagade hos Kungl. Maj:t över Adlerfelts påbud gällande pilars och andraträds planterande. Adlerfelt hade tidigare utfärdat flera olika länskungörelser med påföljande böter som följd om inte kungörelsen genomfördes. Reuterswärd menar att allmogen på grund av de svidande böterna försökte värja sig genom att klaga på legitimiteten av kungörelsen. Adlerfelt svarade vidare de klagande med att pilarna blir en prydnad för

landet och en stor hjälp för resande som ofta för vilse på slättbygden under höst- och vintertid. Allmogen visste att pilplantering *utmed vägarna* inte fanns i någon lag eller förordning. Om detta saknades kunde inte landshövdingen själv driva igenom något han inte hade stöd för i en lag eller förordning. Adlerfelt var därför tvingad att söka samtycke till trädplanteringen *utmed vägarna*.⁴³

Adlerfelt skriver om hur han försökte uppmantra allmogen att ”på ömse sidor af landsvägarna, hvar och en wid sitt eget stycke [vägstycke, väglott] plantera ett visst antal pihlar uti alléer”. Träden skall helst placeras i kanten på dikesgropen närmast landsvägen för att inte jordägarna ska bli lidande. De måste inte plantera allt på ett år och Adlerfelt lägger till att genom kappning⁴⁴ av träden kan man få fram ved.⁴⁵ Adlerfelt försvarar sig också genom att mena att han aldrig tvingat utan endast sökt uppmana bönderna att plantera pil *utmed vägarna*. Enligt Reuterswärd förklarar allmogen sig nöjd med detta svar och de som vill plantera *utmed* sina vägstycken kan göra det.⁴⁶ Här verkar det således som en uppgörelse nåtts men länskungörelser längre fram i tiden visar att Adlerfelt inte var nöjd med detta frivilliga åtagande.

I *Inrikes tidningar* från år 1765 stod det att plantering vid alla vägar skulle genomföras och att det redan hade påbörjats, i synnerhet med pil.⁴⁷ I en kungörelse från landshövdingeämbetet 7/4 1768 skrevs det om trädplanteringar som trots påminnelser och uppmaningar ”aldeles fruktlöst avlupit”.⁴⁸ Adlerfelt försökte få med sig allmogen till allmänt bifall. Detta misslyckades och trädplantering *utmed vägarna* blev enbart ett frivilligt åtagande från allmogens sida. Detta betyder dock inte att man undslapp att plantera de 12 träden som skogsförordningen från 1734 uttrycker, men de behövde inte vara *utmed* landsvägen.⁴⁹ Trots att bonden inte var tvingad att plantera *utmed* vägarna indikerar källmaterialet att ett stort antal vägar ändå blev trädplanterade.

Vetenskapsmän som propagerar för alléer

1766 skrev Trozelius ned sina tankar i en avhandling om vägar.⁵⁰

[...] låter derföre plantera trån, å ömse sider af vägen, hvarigenom de vägfarande hafva mycken fördel. Om vintren utvisa de vägen, då snöyra infaller, hvarigenom mången på flere ställen har fåt tilsätja, om icke lifvet, dock hälsan, när de kåmmet på afvägar, och således nödtvungne hela natten tråka i snön, snarare tillbakars, än fram. Om sommaren gifva de löfrika trån en angenäm skugga, solens brännande strålar få då icke besvära, hvarken människor eller fånad.⁵¹

Trozelius fortsätter att propagera för plantering av alléer utmed vägarna och skriver 1771: "[...] tvungen af nöden, lockad af nyttan och intagen af det angenäma utseende." Detta skulle tilltala de vägfarande och pryda landet.⁵² År 1776 skrev Retzius följande:

Vid Byar och Landsvägar planteras grön och hvit pil måst allmänt. Visserligen är detta bättre än intet, men ock af alla det sämsta, ty som förr år sagt, det duger litet till bränsle, men als intet til annat utan at om nattetid, eller då snö fallit, utmärka vägen. Dessa trädslag borde derföre, förutan til vägeplantering, cassetas.⁵³

Retzius var kritisk till användandet av grön- och vitpil eftersom dess bränseleegenskaper är så dåliga. De duger bara till att märka ut vägarna. Poppel, sälg och bandpil ansåg Retzius vara bättre alternativ.⁵⁴

Trozelius tar 1781 upp ett annat problem som vägglottsinnehavarna ständigt brottas med nämligen att sätta ner kvistar för att markera vägen "å ömse sidor vid lands- och vintervägarne". Det vore bättre att plantera små träd istället.⁵⁵ 1786 utfärdar landshövdingen Thott en kungörelse om hur vägen skall synliggöras vid vinterföre. Thott nämner då att vid de allmänna vägar där trädplantering saknas skall vägägarna utstaka med kvistar eller grenar på tio, högst 12 alnars avstånd (cirka 6–7 meter). Om inte detta sker anlitas någon annan att göra utstakningen och vägglottsägaren får ta kostna-

den.⁵⁶ Landshövdingen nöjer sig sålunda med att kvistar placeras ut för att markera vägen, kanske för att han visste att det inte gick att tvinga fram trädplantering utmed vägarna som tidigare diskuterats.

Resultat i landskapet

Går det då att utifrån vetenskapsmännens och landshövdingarnas propäer och rekommendationer läsa ut vilket resultatet blev i landskapet? Det är svårt att svara på, men De Elerska samlingarna från 1790-talet är en källa som indikerar att planteringar utmed vägarna genomförts under i synnerhet 1760-talet, men att de kort därefter ofta förfallit av olika anledningar.⁵⁷ Särskilt fråga 7 i det Elerska enkätmaterialiet är av intresse. Svaren nedan är från Malmöhus län. Svar finns också inlämnade från häraderna i Kristianstads län men av någon anledning saknas svar angående just planteringsverksamheten. Söderslättshäraderna redovisas senare i kapitlet.

Fråga nr 7: När vägarna blivit mätte och med milstenar eller stolpar utmärkte samt om några planteringar därvid blivit gjorda och underhållne

Torna, Bara och Harjagers härad [=ett fögderi]: För flera år tillbaka har vid alla landsvägarna i fögderiet pilträd blivit planterade men numera till större delen utgångne och de övriga av vanartiga människor bortstulna.

Färs och Frosta härad: Trädplanteringar vid vägarna ha ej på flera år verkställts, varför nu ganska få träd vid dem äro synliga.

Luggude, Rönnebergs, Onsjö härad: [Enda uppgiften om trädplanteringar är i Onsjö.] Trädplanteringar äro överallt vid vägarna verkställda uppå landshövding Adlerfelts befallning. En del därav äro ännu vid makt men på de flesta ställen förfallna i anseende till jordmånens otjänlighet.

Ljunits härad: Pilplanteringar ha förut blivit gjorda men nu knappt finnes någon enda pil.

Herrestads härad: Trädplanteringar hava väl ofta blivit verkställda men icke för jordmånens beskaffenhet kommit till växt kvar vid vägarna.⁵⁸

De två sista benämns ofta frälsehärader beroende på att andelen gods här är dominerande. 1801 hade godsen i de båda häraderna över 80 procent av mantalet och det var inte nämnvärt lägre under 1700-talet.⁵⁹ De Elerska samlingarna verkar referera tillbaka till Adlerfelts uppmaningar att plantera träd utmed vägarna. Svaren indikerar att planteringar blivit utförda men inte underhållna vilket innebär att endast ett fåtal träd fanns kvar utmed vägarna. Det enda trädslaget som omnämns specifikt är pil vilket visar att detta blev det vanligaste trädslaget. Svaren pekar på att det inte verkar finnas någon skillnad mellan häradet som domineras av frälsegårdar eller självägande bönder.

Sammantaget kan man konstatera att landshövdingen Carl Adlerfelt sannolikt var den viktigaste enskilda aktören för det första mer omfattande initiativet för att plantera alléer utmed vägarna. Adlerfelt fick understöd av såväl adelspersoner som vetenskapsmän. Källmaterialet tyder på att ett stort antal alléplanteringar genomfördes på helt frivilligt initiativ men att de ganska snabbt gick ut. Adlerfelt kunde aldrig tvinga allmogen att plantera alléer. Anledningen att de gick ut var sannolikt en kombination av orsaker. En del bör ha gått ut på grund av dålig kvalitet, felaktig plantering, plantering utan stamskydd (läs taggiga buskar), uttorkning (pilen behöver mycket vatten), människors sabotage då bonden ansåg att trädet tog näring från marken och lockade till sig småfåglar som pickade på åkern samt personer som högg ned träden och använde som bränsle i husen.

Fallstudie Söderslätt

Alléernas utveckling under 1700-talet på Söderslätt

Som visats ovan planterades inte alléer i någon särskild omfattning under första hälften av 1700-talet. Tidström och Hülphers noteringar om landskapet från 1750-talet bekräftar i stort detta. Båda omnämner planterade pilar men

Bild 116. I början av 1700-talet avgränsade Campbell Söderslätt utifrån hägnader, byggnadskick och odlingsystem (röd linje). Källa: Campbell 1928. GIS-bearbetning: Lina Rosell.

inga alléer. Detta motsäger inte att det funnits pilevallar utmed vägarna redan under första hälften av 1700-talet. Dessa pilevallar kan ha varit föregångare till senare alléer vilket jag återkommer till i avsnittet om Mackleans landskap.

Tidström beskriver landskapet 1756 mellan Malmö och Skanör: ”Kyrkor och byar röjde sig strax af pilar, som dem beprydde.”⁶⁰ Hülphers skriver om Kämpinge by 20 juli, belägen mellan Skanör och Trelleborg:

Byn låg såsom i en snödriva, flygsanden hade här gruveligen grasserat. Pilträäd voro till skydd allt omkring planterade, men alla ägor häromkring voro av sanden fördärvade.⁶¹

På Söderslätt fick pilplanteringskampanjen större betydelse för hägnadsförhållandena först under andra hälften av 1700-talet. Hobroh menar att den pilplantering som förekom var till övervägande delen i hagar vid gårdarna.⁶²

Lantmätaren Gillberg har i sin beskrivning över Malmöhus län gjort några få noteringar om pil på Söderslätt. Detta kan tyda på att pilplanteringar år 1765 ännu var så pass ovanliga att de fick en notering vid förekomst. Han skriver att i Rängs by finns en vacker pilplantering och detsamma vid Kämpinge och Stora Hammar.⁶³

Landshövdingen Adlerfelts förordningar var särskilt riktade till slätten, inte minst Söderslätt. I sin berättelse till Rikens ständer år

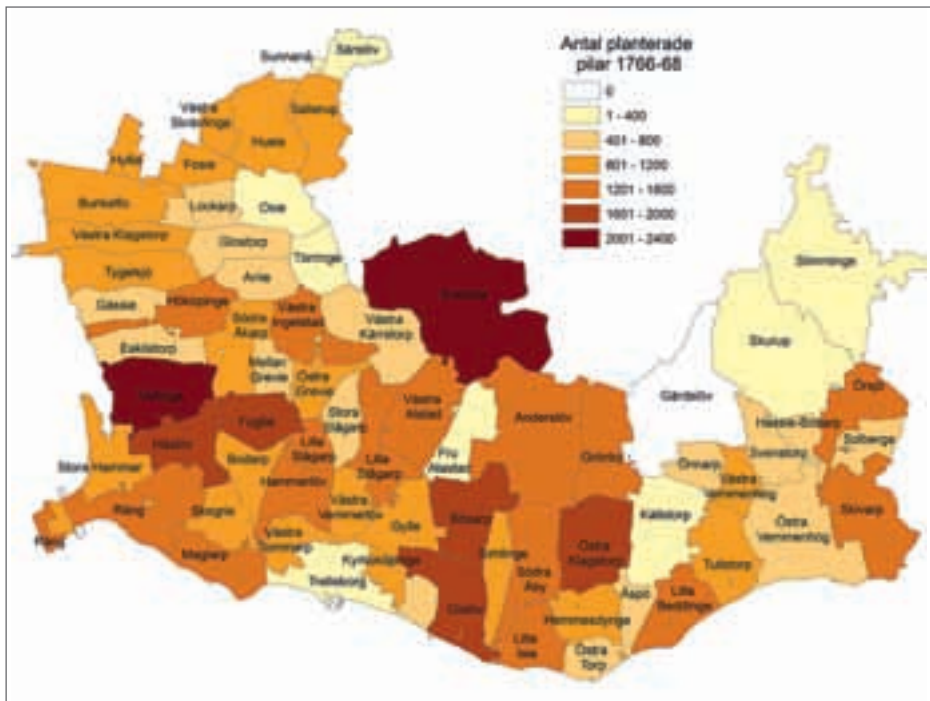

Bild 117 (överst). Kartan visar hur många pilar som planterades i varje socken under en treårsperiod 1766–68. Hur många som planterades utmed vägarna är oklart. Källa: LLA, Malmöhus läns landskanslis arkiv, Handlingar till riksdagsrelationer 1764–72, DIIB:3. GIS-bearbetning: Lina Rosell.

Bild 118 (nederst). Kartan visar att knappt 50 år efter planteringen på 1760-talet finns det endast ett fåtal alléer utmed vägarna. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelningskartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, 1812–20. GIS-bearbetning: Lina Rosell.

1769 kan Adlerfelt utifrån uppgifter från häradshövdingarna informera om följande. Enligt landshövdingen planterade varje åbo (utom frälset) tolv pilar årligen. För perioden 1765–68 innebar det 13 884 pilar per år, totalt 55 536 stycken. Vid 1768 års utgång fanns bara 19 143 pilar kvar. Resten hade vissnat genom otjänlig jordmån, skador från kreatur samt åverkan av olika personer. Adlerfelt rapporterar också om situationen vid kronogårdarna där 12 186 pilar blivit planterade sedan 1764. Planteringen av pil genomfördes bland annat vid gårdarna men även vid vägarna. Flera av pilarna klarade sig men i synnerhet vid vägarna, där de står utsatta för vinden, gick många ut (bild 117).

Landshövdingen redovisade också ett sammandrag över antalet planterade pilar under åren 1766–67 och 1768. Summan över antalet planterade träd blir totalt 65 568 vilket skiljer sig något från summan ovan.⁶⁴ Anledningen till differensen mellan de olika siffrorna är oklar men några slutsatser går ändå att dra. Planteringar av träd är nästan uteslutande av pil. Planteringarna har i huvudsak skett vid gårdarna, i planteringshagar, vid gränser och utmed vägar. I synnerhet vid vägarna har dock träden dött och detta på grund av otjänliga förhållanden, kreatur eller nedhuggna av människan.

Några socknar saknar träd och i andra har endast ett fåtal träd planterats. Dessa är dominerade av gods och därmed undantagna från lagkravet på tolv planterade träd per matlag, det vill säga per gård. Här kan ändå ha planterats någraträd, vilket kartan visar.

Retzius kommenterar 1776 de många bortgångna träden i *Physiographiska sällskapets handlingar*:

Det är mer än obegripeligt, at de i Skåne så kallade Söderlänningar (hvarmed egenteligen förstås de som bo uti Oxie, Skjuts, Wemmenhøgs, Ljunits, Herrestad, Ingelstad och Järrestad Härader) hvilka äga hvarken byggnadstimmer, bränved eller slögde-virke icke en gång på en del ställen ämne til en tröskslaga, långt ifrån at vara omtänkte på den minsta plantering, sätta sig egensinnigt emot och med flit förstöra när något dylikt anlägges.⁶⁵

Retzius menar att förutom pil finns i princip inga lövträd på slättbygden. ”Alm, Ask och Oxel, de härligaste Stormträn och slögde-ämnen, äro här rarare än hvita korpar.”⁶⁶ Uppgiften om alm är inte helt överensstämmande med andra personer som meddelat en förekomst av alm, åtminstone vid bytomterna. Retzius är hård i sin dom över söderslättbönderna men uppgiften stämmer väl överens med flera andra källor. Källmaterialet visar också vilka svårigheter det var att få tag i planteringsmaterial, att få tag i taggiga buskar för att skydda stammen mot kreatur. Det var således inte bara böndernas fel att träden gick ut.

Resultatet stämmer väl överens vid en jämförelse med de Elerska samlingarna från 1790-talet.⁶⁷ Från dessa samlingar kan läsas följande om de tre stora Söderslättshäraderna.

Wemmenhøgs, Oxie och Skytts härad:

Trädplanteringar vid vägarna äro emellan 20–30 år tillbaka försökte men ha icke vunnit någon synnerlig framgång, oaktat flera goda anstalter.⁶⁸

Enligt Skånska rekognosceringskartan är alléer nästan helt frånvarande på Söderslätt vid 1800-talets början (bild 118). Endast vid Malmö och Svaneholm finns ett något större antal. Särskilt vid Malmö är antalet alléer och trädtrader omfattande vilket jag tidigare diskuterat i kapitel 4. Kartan bekräftar det skriftliga källmaterialet att efter de initiala vägplanteringarna på 1760-talet går träden ut av olika anledningar, ibland efter bara några få år som siffrorna ovan från åren 1765–68 visar. Samtidigt som detta verkar stämma överens kan kartan ändå diskuteras eftersom delar av Söderslätt även helt saknar pilevallar, planteringshagar och träd vid bytomterna. Det verkar framförallt som att det finns en skillnad mellan olika kartblad vilket diskuterades i kapitel 1.

Många byar har vid Skånska rekognosceringskartans tillkomst genomgått storskifte och i vissa fall enskifte. Detta har inneburit helt nya förutsättningar att äga och bruka marken. Detta bör också ha inneburit att väglotterna ändrats vilket medfört att gamla väglotter fått

nya ägare med de implikationer detta kan ha haft på planterandet av träd utmed vägarna. Gamla planteringar har gått ut, inte skötts och nya planteringar har ännu inte tillkommit. I synnerhet vid storskiftesreformen skedde nya vägdeleningar.⁶⁹ Ytterligare en anledning till frånvaron av alléer på Skånska rekognosceringskartan kan vara det faktum att de inte fanns! Istället för trädplanteringar utmed vägarna var det häckplanteringar. Dessa markerades sannolikt inte på Skånska rekognosceringskartan. Mer om detta nedan under avsnittet om Mackleans landskap.

Ett visionärt projekt under det sena 1700-talet – Mackleans landskap

Rutger Macklean (1742–1816), ägare till Svaneholm under åren 1782–1816, är mest känd som personen som genomdrev landets första enskiftesreform.⁷⁰ Vid Svaneholm är det därför de underliggande arrendebyarna som är av intresse i detta kapitel. I studien ingår även angränsande huvudgården Brodda (benämnd Brodda borg) med underliggande Slimminge by. Ägare här var brodern Gustav Macklean, men marken brukades under Rutger Mackleans regi. Gustav bodde på fädernegården Ström i Hjärtums socken och 1795 sålde han Brodda borg.⁷¹

Landskapet kring Svaneholm i Skurups socken tillhör enligt Campbell Romeleåsens skogsbygd, där det till största delen hägnades med sten och ris under första halvan av 1700-talet.⁷² Grannsocknen Slimminge skildras enligt följande i beskrivningen till Skånska rekognosceringskartan 1816:

[...] är till helften belägen på slättbyggen och den andra helften i Skogs byggen består af flera jordarter, som äro mer och mindre gifvande.⁷³

Enligt Campbell låg båda socknarna strax norr om Söderslätt (bild 116).

Under senare hälften av 1700-talet fanns ett flertal personer som uttryckte tankar om skiftesreformer. Macklean kan ha fått idéer från Danmark som genomförde enskiftesreformen före Skåne, men även från vetenskapsmän och

andra inflytelserika personer. Det nybildade Physiographiska sällskapet i Lund bestod av ämbetspersoner och godsherrar. Genom skriften *Physiographiska sällskapets handlingar* förmedlades nya idéer om landskapets utveckling. Rudolph Stjernswärd på Engeltofta gods anslöt sig till Retzius tankar om ett skifte med all jord omkring sig, något som Stjernswärd sett på Bornholm. Gårdens marker består där av fyra delar, två till säd, en till hö och en till betesmark och de yttre rågångarna är planterade med ask och alm.⁷⁴ Retzius skriver år 1776 om storskiftesreformen och hur den genomförs på två olika sätt i Skåne. Dels att varje åbo får en lott i varje *fall*⁷⁵ eller en ”fullkomlig utbrytning, och hvar Hemmansbrukare bekommer sin lott aldeles skild från de öfrige”.⁷⁶ Det sista är enligt Retzius problematiskt då det råder en brist på stängselmaterial. Två alternativ finns: att skaffa nödvändigt stängselmaterial eller valla djuren med hjälp av en herde. Det senare lär inte komma igång om ingen ståndsperson visar vägen menar Retzius. Ris- och stengården går bara att önska liksom häckar. Retzius hänvisar till Salbergs hägnad av korg- eller bandpil men denna hägnad klarar inte av svinkreatureren. Här måste slån och hagtorn användas vilket tyvärr är för dyrt, menar Retzius, för att därefter beskriva ett sätt att kunna få upp häckar genom fröförökning.⁷⁷

Macklean var ledamot av de ekonomiska societeterne i Paris, Berlin och Köpenhamn.⁷⁸ Enligt Hjort hade Macklean genomfört utrikes resor till Frankrike, Tyskland och England och där blivit inspirerad, bland annat i jordbruksfrågor. Teorierna hade han i sitt bibliotek.⁷⁹ Viktigast enligt Bennet var den studieresa Macklean gjorde till England och Skottland.⁸⁰ Detta kan ha varit avgörande till att Macklean planterade häckar och inte alléer utmed vägarna, vilket jag återkommer till.

Mackleans boksamling har studerats av Germundsson, bland annat med syftet att utröna varifrån influenserna till enskiftesreformen kom.⁸¹ Germundsson skriver att böckerna till största delen var tryckta mellan 1770 och 1815

och att böcker som kan ha påverkat Mackleans tankar om enskiftet i huvudsak var tyska eller franska. Germundsson menar att det inte är rimligt att påvisa en enskild bok som Mackleans huvudkälla för enskiftesreformen. Skiftet har redan påverkat landskapet i Danmark och Preussen, vilket samtida personer också beskriver till exempel Trozelius, Barchaeus och Retzius.⁸² Germundsson studerade också varje skrifts tryckort och dominerande städer var Paris, London samt några städer i Tyskland, en i Holland förutom Stockholm och Köpenhamn. Finns det då någon särskild litteratur om träd, häckar eller rentav alléer som kan ha påverkat Macklean? En genomgång av förteckningen visar att Hirschfelds *Theori des jardins*, 1779, fanns på franska liksom en annan bok om engelska trädgårdar från 1771. Ackermans bok om vilda trädssåning, plantering och skötsel från 1807 förekom samt Physiografiska sällskapets handlingar del 1, 1776.⁸³ Bokförteckningen ger inget tydligt besked i frågan.

Från år 1806 finns ett arrendekontrakt för Mackleans så kallade *farmers* eller arrendatorer återgivet i *Värmländska hushållningssällskapets handlingar*.⁸⁴ Gårdarna var utarrenderade på livstid enligt kontraktet. Adlersparre anger att arrendetiden varierade från 10 år till livstid.⁸⁵ Några punkter är särskilt intressanta:

7. _____ är skyldig att deltaga uti väglagning och snöskottning på de vägstycken, som åboende Hemman deldelte äro. Till väglagning hör icke allenast en tillräcklig påfyllning af grus midt på vägen, utan ock väg-groparnes upprensning årligen, så att vattnet höst- och vintertiden kan afrinna, [...] Väg fram till Hemmanet bör _____ i stånd hålla på anvist ställe.

10. Det åligger _____ hädanefter, att uti den norra Hagen som honom är utvist, plantera tjugufem vilda trä årligen af sådana, som till jordens art och läge bäst passa, eller ock så frö af sådana träslag; hvaremot han äger, när dessa till den storlek, att de kunna vara honom nyttige, dem använda till sitt eget behof och de förnödenheter, som vid Hemmanet förefalla [...] Stängslan omkring Hagarne bör väl underhållas och med Pilar planteras, för nödigt lugn.

13. Arrendatorn skall årligen lägga 25 famnar stengården med 2 alnars höjd (cirka 45 meter, 1,20 meter höga), till en början omkring planterings- och trädgårdshagarna och sedan i gränsen till grannar eller vägar så långt tillgången av sten på hemmanets mark räcker.

I kontraktet står inget om plantering av vare sig alléer, träd eller häckar utmed vägarna.⁸⁶ En anledning kan vara att eftersom kontraktet är från 1806 kan detta redan vara genomfört och behöver därför inte regleras. Detta stämmer dock inte med punkt 10 som i sådana fall också borde varit utfört. Arrendekontrakt från andra gods visar att planteringar av träd utmed vägarna mycket väl kunde ingå som en uppgift för arrendatorn. I ett arbetskontrakt för perioden 1841–45 gällande åboen Ola Jönsson i Västra Gårdstånga under Viderups gods står hur vägen över enskiftets ägor skall underhållas och därtill planteras med tjänliga träd. Samma formulering finns i ett arrendekontrakt från 1837 gällande Skeglinge by under Viderup.⁸⁷

Det nya landskapet enligt olika uppteckningar och reseberättelser

Rålamb's bild över Svaneholm visar förutom huvudgården även två underliggande gårdar med marken i ett skifte. Det finns dock inga alléer eller planteringar vid dessa gårdar.⁸⁸ Rålamb's bilder visar sällan något mer än huvudgården. De avbildade gårdarna sågs troligtvis som något innovativt och positivt, vilket medförde att de också blev utritade. Bilden behöver dock inte återspegla verkligheten utan bara den idealplan som lantmätaren Wadman utfört.

Innan det nya landskapet vid Svaneholm analyseras, redovisas några olika personers vittnesmål på Mackleans tankar och idéer.

Kyrkoherden i Skurup, Jeuns Hjort, skrev någon gång mellan 1816 och 1824 ned anteckningar om de landskapsförändringar som ägt rum vid Svaneholm. Hjort anger att två hagar omgav den nya gården, ett tunnland vardera. Den norra bestod av planterade vilda träd och den södra av fruktträd och kålgård. Om det fanns sten användas denna som hägnadsmate-

rial. Gårdens övriga mark delades också i lika stora delar med gården mitt i fastigheten. Den ena såddes och den andra var avsedd för bete och träda. Mellan dessa huvudlotter samt runt om hela enskiftet var jordvallar anlagda. Deras syfte var att markera gränser, inte att agera som hägnad då de endast skulle anläggas låga. Djuren vaktades eller tjudrades, särskilt fåren omnämns när det gäller tjudring. En av Mackleans idéer var åretruntstallning, där nötkreaturen fick gå ute endast en kortare tid efter att skörden var bärgad. När det nya landskapet formades försvann det gamla och en arbetsuppgift blev gamla gärdesgårdars ”bortförande”. Vid de gårdar som Macklean själv brukat en längre tid fanns planteringshagar medan de andra till stor del inte vårdats. Efter år 1811 planteras ett flertal träd efter landshövdingen af Klintebergs initiativ.⁸⁹

Den tyske historikern Ernst Moritz Arndts reseanteckningar är från 1804 och när han reser från Malmö mot Svaneholm⁹⁰ noterar han pilträd vid byarna samt planterade almar och askar men endast några få fruktträd. Fruktträdgårdar och beteshagar fanns bara vid de större egendomarna. Arndt är lyrisk över Macklean och skriver vidare om de nya gårdarna att vid gårdstomtens nordvästra sida hade en plats upprättats för trädgård och trädplantering. Detta innebär att de nya gårdarna får ett prydligare utseende samt skydd mot vinden. Trädslagen består av alm, ask, ek, asp, rönn, lind och vide. De nyanlagda vägarna är linjeräta med diken bredvid samt ”till en del med stor kostnad, stenlagde”.⁹¹ Den tyske resenären Johann Georg Kerner skriver att en ofantlig mängd sten från de stenröjda åkrarna blivit en bra grund för de vägarna.⁹² Stenen har också använts för att anlägga stenmurar ”omkring åtskilliga hemmansägor, hvilka till en del äfven äro stängda af lefvande häckar”. På ett annat ställe omnämns huvudgårdens häckar såsom ”gröna häckar”, vilket verkar vara synonymt med ”levande häckar”. Förutom alla nya bra ”sido- och förbindningsvägar” löper en stor väg liknande en chaussée ”nästan mitt igenom hans

område och sträcker sig trefjärdedels mil på andra sidan om Skurup”.⁹³ Dansken Christian Molbech nämner också denna stenlagda väg år 1812 men ingenting om alléer eller pilevallar utan bara några få ord om planteringen vid gårdstomten.⁹⁴ Kerner skriver i allmänna ordalag att häckar och träd vid vägarna är ovanligt.⁹⁵ Mest intressant med koppling till alléer är Hjorts notering om pilhäckarna:

På jordvallarne vid vägarna har på många ställen pilhäckar varit planterade; men som hr. M. Fann, att dessa samlade mycket snö i vintertiden, som orsakade ett odrägligt arbete med skottning och dessutom förkvävde den bredvid lagda vintersäden, yrkade han icke ivrigt dess fullföljande, varför dessa häckar efter hand förvandlas till stående träd.⁹⁶

Citatet ovan kan kompletteras med ytterligare ett från den 18 januari 1819 Hjort gör då följande notering å Hushållsberedningens vägnar över Svaneholms underliggande byar, Skurup, Hylteberga, Sandåkra och Saritslöf:

Vid åbyggnaderna 2:ne hageplatser, på flesta ställen med sten instängda, det ena till trädgård, det andra till vilda träds plantering varmed på några platser en vacker början är gjord. Vägarna över allt raka, ingropade, och på många ställen med pilhäckar å ömse sidor pryde.⁹⁷

Enligt Arndt och Kerner har inget annat gods än så länge följt efter Macklean.⁹⁸ Anledningen till detta var att hans ansatser ansågs ”[...] något underliga och alltför mycket gjorda för bönder”.⁹⁹ Det sista är intressant och forskningen har visat att de tidigaste enskiftena efter Mackleans åtgärder på Svaneholm i första hand genomfördes av självägande bönder.¹⁰⁰ Holmberg menar dock att det knappast var bönderna själva som gick i bräsch utan de stod under starkt inflytande av inte minst landshövdingarna i Malmöhus län.¹⁰¹

Wiveka Ulrika Ramel besöker år 1810 ”Macklers fermer” och skriver i sin dagbok att ”plantager och vägar äro för hiertans vackra”.¹⁰² Detta torde anspela på det faktum att det är

det ordnade landskapet som anses vara vackert.

Samhällskritikern Axel Adlersparre skriver att gårdarna är sammanlänkade genom breda och raka vägar omgivna av planterade jordval-lar. Landskapet innan Svaneholm gör Adlersparre bedrövad, då han ser ett flertal åkrar i träda som skulle kunnat brukas.¹⁰³

Wadmans kartor

Skifteskartor visar oftast landskapet utan alléer, oavsett om de är planerade eller finns i verkligheten. Egen erfarenhet och fördjupade studier i samband med avhandlingen har visat att storskifteskartor i högre grad visar alléer än enskifteskartor som i sin tur visar alléer oftare jämfört med laga skifteskartor. Skifteskartornas huvudsyfte var att kartera ekonomiska förhål-landen i en by och då karterades inte alléerna.¹⁰⁴ Tydligt gav man inte dessa träd något ekono-miskt värde då de i normalfallet inte heller får någon notering i den skriftliga akten till kartan. Skifteskartor som har med alléer kan däremot berätta om synen på landskapet och hur man såg på det framtida landskapets estetik.

Ett exempel på ett visionärt landskap är Carl Gideon Wadmans kartor över bröderna Rutger och Gustav Mackleans byar, Skurup, Hylteberga, Sandåkra, Saritslöv samt kvarn-hemmanet Ängamöllan som ägdes av Rutger och grannbyn Slimminge av brodern Gustav.¹⁰⁵ Wadmans karta från år 1783 över Svaneholms underliggande fyra byar finns i flera olika ver-sioner. Förutom koncept- och renovationskar-torna finns en idealplan över ett tänkt framtida landskap. Denna karta är troligtvis den mest kända lantmäterikartan, publicerad i ett flertal skrifter och även tillgänglig i tryck.¹⁰⁶

Man kan tydligt se intentionerna på kartan när det gäller planteringar. Som tydligt har framgått ovan handlar det om häckplantering-ar. Trädslaget som diskuteras är pil då detta var lättast att anskaffa och plantera.¹⁰⁷ Wadmans karta brukar anföras som typexempel när det gäller enskiftesreformen. Detta stämmer bra när det gäller just bildandet av ett skifte per gård. När det gäller planteringar är dock kartan

en idealplan som aldrig blev helt verkställd. Efter kartan över Svaneholms underliggande byar fortsätter Wadman att producera flera idealplaner som avser planteringar, och som exempel kan anföras Slimminge by år 1786 och Rydsgårds gods år 1788, som även dessa har en mängd trädmarkeringar utritade vid gränser och vägar.

Mackleans landskap kan sägas vara ett landskap som formats med ett visst syfte men som över tid förändrats på grund av att den tänkta funktionen inte fungerade enligt plan. Kulturgeografen William E. Doolittle skriver om hägnader i Mexico som överges då dess ursprungliga syfte förloras och förändras från en tät levande hägnad av pil till att bli fristående träd i rad.¹⁰⁸ Samma fenomen tycks ha uppträtt i Mackleans landskap när pilhäckarna föränd-rades till att bli fristående alléträd. Landskapet blir då delvis en illusion. Dagens alléer är helt enkelt resultatet av en misslyckad hägnad!

Kartorna visar ett nästan helt uträtat land-skap med såväl raka gränser som vägar (bild 119 och 120). Detta gäller särskilt kartan över Svaneholms underlydande byar. Kartan över Slimminge visar att landskapet inte rätats lika hårt utan flera naturliga linjer har fått ligga kvar i planen. Kartorna har inga träd markerade på konceptversionen däremot på renovations-akten. På kartan över Slimminge är planter-ingarna inte utritade vid samtliga vägar och gränser. En jämförelse mellan rätade och icke-rätade vägar och gränser visar ingen uppenbar skillnad.

Sammanfattande diskussion, Mackleans landskap

Enligt de skriftliga källorna som nämnts ovan var det med stor sannolikhet häckar som inte bara planerades utan även blev planterade. Kort efter genomförandet ansåg Macklean att de förde med sig flera nackdelar då de samlade snö på åkersidan vilket hindrade grödornas tillväxt. De samlade även snö på vägsidan som var svår att ta bort. Landskapsarkitekten Jan Lannér har

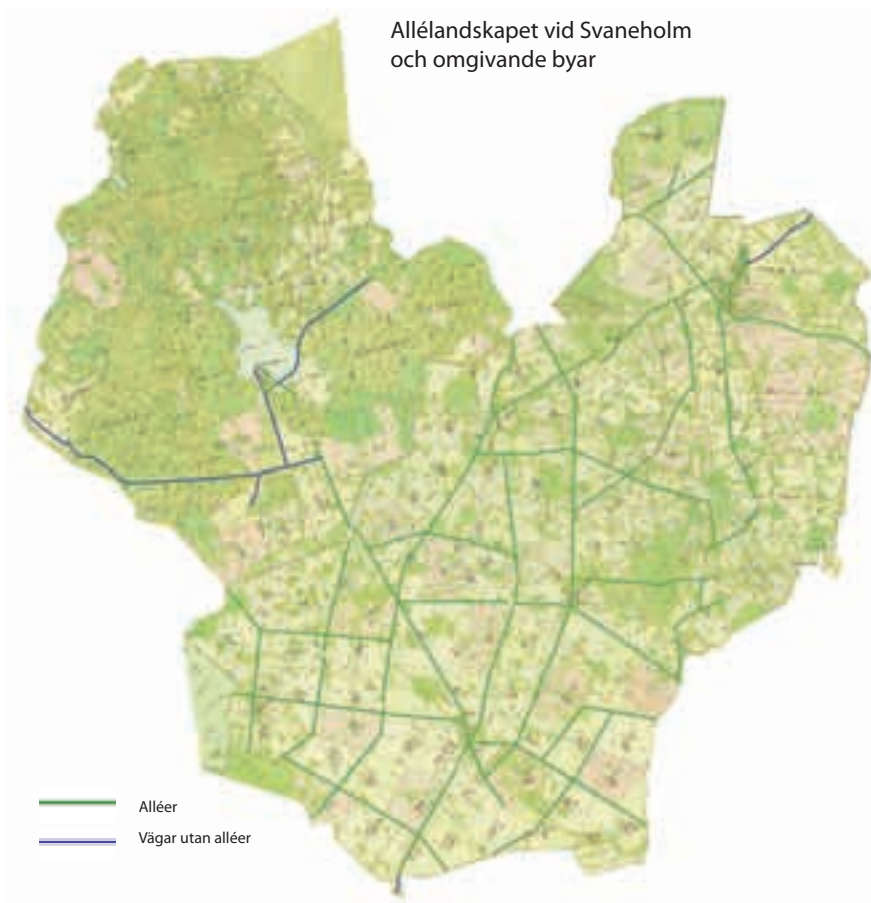

Bild 120 (ovan). Genom att slå ihop kartorna nås en större helhetssyn över landskapet. En beräkning av längden planterade pilläckar ger en uppskattning på cirka 75 kilometer. Källa: LmS, Skurup socken, Skurup nr 1-37, enskifte, akt L178-29:1, 1783; LmS, Slimminge socken, Slimminge by, storskifte på inägor, akt L180-46:2, 1784; LmS, Skurup socken, Svaneholm nr 1, storskifte, akt L178-32:3, 1785.

Bild 119 (t.v). Strax öster om Svaneholm ligger Slimminge kyrkby med samma visionära plan som för byarna under Svaneholm. Källa: LmS, Slimminge socken, Slimminge by, storskifte på inägor, akt L180-46:2, 1784.

studerat förekomsten av träd i Mackleans enskifteslandskap och räknat ut att 3,7 kilometer alléer är markerade på den Skånska rekognosceringskartan. Övriga planteringar utmed vägarna var fortfarande häckar och ritades därför inte ut, vilket förklarar det låga antalet alléer på Skånska rekognosceringskartan (bild 122).¹⁰⁹ Lannér menar att dessa verkligen var alléer och inte häckar, eftersom häckarna inte karterades av militären, vilket stämmer enligt teckenbeskrivningen till Skånska rekognosceringskartan där det inte finns någon symbol för häckar.¹¹⁰

Svane Sjö

Svaneholm

Sandakra

Fronevångs hus

Bregnevångs hus

Körnevångs hus

Ölstorp

Särilsjöf

Skurup

Bild 123. Landskapsarkitekten Lannér för fram synpunkten att den hägnad som Macklean planerade och planterade var densamma som Salbergs bild från 1740 visar. Källa: Svenska vetenskapsacademiens handlingar för år 1739–40, tab VII.

Idealplanen för både Svaneholms underlydande byar och Slimminge har minst 75 kilometer häckplanteringar planerade. Hur mycket häckar som blev planterat förblir oklart.

Varifrån Macklean fick idén med häckar vet vi inte säkert men Bennets notering om inspiration från England och Skottland kan vara rimligt för den praktiska funktionen.¹¹¹ Lannér menar att pilhäckarna skulle kunna ha varit den pilgärdesgård som Salberg behandlar i Vetenskapsakademins skrift 1739–40 (bild 123).¹¹² Sökandet efter Mackleans inspiration

Bild 122. Den skånska rekognosceringskartan visar ett landskap med linjeräta vägar och ett mindre antal alléer. Sannolikt finns här ett flertal pilhäckar utmed vägarna men dessa är inte utritade. Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad III. Ö.208 1812–20.

fanns kanske således inom landet istället för någonstans i Europa, åtminstone delvis. Idéer om det ordnade landskapet fanns i hela Europa. Mackleans tankar om åkerbruket som mest fullkomligt när det närmar sig trädgårdsskötsel visar hur han i hela landskapet vill uppnå den fulländade naturen, eller med Dixon Hunts begrepp ”third nature”, den av människan mest påverkade och konstnärligt utformade naturen. Byarna ser på kartorna ut som trädgårdar men skalan på kartan berättar om att det är hela landskapsutsnitt som är tänkta att omformas, effektiviseras och förskönas. Resultatet blir då ett ordnat landskap helt i tidens smak. Macklean har makten att förena och sammansmälta landskapet och samtidigt exkludera eller radera det äldre landskapet.¹¹³

Mackleans planerade landskap tillhör de mest innovativa från slutet av 1700-talet. Tiden

var i hög grad omvälvande och landskapet stod på randen att totalt förändras och förvandlas till något nytt. Avhandlingen har tidigare visat hur godsens markerade detta nya landskap bland annat genom planterandet av en allé från till exempel gränsen av de ägor som skiftats till huvudbyggnaden. Jag menar att Wadmans skifteskartor är en representation av ett ideal-landskap där de estetiska aspekterna sågs som värdefulla och därmed gavs ett stort utrymme. Man kan nästan se byarna som trädgårdar. Mårten Sjöbeck kommenterar landskapet vid Svaneholm som ett *avsiktligt förskönat landskap* med exempelvis sparade boklundar.¹¹⁴ Det är ett visionärt landskap.¹¹⁵ Samtidigt är det en representation som uttrycker makt över landskapet. Germundsson menar att kartan inte är en neutral avbildning av verkligheten utan återspeglar ett *urval* av verkligheten. Kartan måste dessutom tolkas och förstås utifrån dess tillkomsthistoria.¹¹⁶

Alléer i byarnas landskap under 1800-talet

År 1803 åker Linnerhielm från det ”fina och vackra” landskapet i Blekinge och möter det ”fula” landskapet i Skåne. Det är främst det öppna slättlandskapet som stöter Linnerhielms öga, samtidigt som han noterar att det fanns ansträngningar att avhjälpa fulheten. Redan vid Edenryd nämner han en landsvägsallé av pil (se bild 115) och vid Kjuge by nämner han ”kastanjeträd” planterade vid vägen, och noterar att här råder ”prydighet framför nytta”. Det verkar som att träden är relativt nyplanterade.¹¹⁷

Följande avsnitt kommer att beskriva de ambitioner som fanns i början av 1800-talet att med hjälp av alléer försköna landskapet och samtidigt åtgärda de problem som fanns i form av trädbrist och svårigheter att se vägen vid dåligt väder, särskilt på vintern. Fokus ligger på hur man från myndigheternas sida ville påverka allmogens landskap. Först följer dock en lägesbeskrivning för det tidiga 1800-talet.

Den Skånska rekognosceringskartan indike-

rar att alléer vid städerna och i godslandskapet var tämligen vanliga i det tidiga 1800-talet. Det fanns också alléer i byarnas landskap, men här framträder de inte lika påtagligt, då de ännu inte bildat några mer omfattande allésystem (se bild 7, kapitel 3).

25 procent av de markerade vägsträckorna på Skånska rekognosceringskartan är enbart trädtrader.¹¹⁸ De tio längsta alléerna, mellan 3,5 kilometer och 10,6 kilometer långa, är samtliga kopplade till städer eller huvudgårdar vid gods. Nr 11 är allén vid byarna Edenryd och Krogstorp, se bild 115.

Skånska rekognosceringskartan visar tillsammans med det skriftliga källmaterialet att alléer och trädtrader utmed vägarna inte blivit landskapspåverkande utanför bytomterna. På bygatan kunde man däremot finna planterade träd i alléer. Totalt fanns det 306 vägsträckor med träd. Den totala längden var 278 kilometer med ett medelvärde på 900 meter. Det fanns 230 alléer och 74 vägsträckor med en trädrad. Utmed två vägsträckor var någon delsträcka i form av en allé och någon del bara en trädrad.

Wilhelm af Klinteberg – ytterligare en vägintrösserad landshövding

I början på 1800-talet propagerade af Klinteberg, landshövding i Malmöhus län 1811–29, för plantering utmed allmänna vägar.¹¹⁹ af Klinteberg arbetade även för enskiftets genomförande och verkade därmed i samma anda som företrädarna Tage Thott och Gustaf Fredrik von Rosen.¹²⁰ af Klinteberg inrättade Malmöhus läns hushållningssällskap och värnade om jordens odlande och prydnad samt slättbygdens förskönande.¹²¹

Redan under af Klintebergs första år som tillförordnad landshövding utfärdades en förordning om ”Trädplantering wid allmänna vägarne”.¹²² Syftet med planteringarna var dels att skapa en prydnad, dels att underlätta för resande på slätten i mörker och yrväder. Dessa två anledningar propagerade även Adlerfelt för cirka 50 år tidigare. Eftersom särskilt dessa två syften återkommer och nämns vid flera olika

tillfällena och av olika personer bör de ses som mycket viktiga i analysen av synen på allén och landskapet vid denna tid.¹²³

Trädplanteringen blev ett sätt för bönderna att tydliggöra och förstärka sina nya enskiftesgränser. Detta är tidigare omskrivet och flera personer har noterat att efter enskiftesreformen 1803 förekom plantering av pilevallar i rågångarna. Det som däremot inte är beskrivet i detalj är de bakomliggande orsakerna, till exempel de som kan utläsas genom af Klintebergs förordningar. Hobroh skrev att ”i det sistnämnda fallet [om pilalléerna] kunde pilarna givetvis antingen tjäna virkesbehovets fyllande *eller också dessutom markera en rågång*” (förf. kursiv).¹²⁴ Denna juridiska innebörd av pilallén innebär att den fungerar som en förstärkande markör av ägo gränsen.

Den 14 april 1812 utfärdade af Klinteberg en kungörelse som säger att där enskiftade ägor tillstöter vägen, eller där gärdesgårdar är uppförda, får jordägaren förbehållet att ombesörja trädplanteringen. Detta var inte tvingande utan skulle ses som en förmån. Det kan tyckas märkligt, men skall sannolikt tolkas som att jordägaren kunde välja att plantera de 12 träd, som han enligt tidigare bestämmelser ändå måste plantera, vid vägen istället för vid gården. På det sättet blev nyttjanderätten till träden hans egen, vilket den inte blivit om väglottsägaren planterat träden. af Klinteberg kan också ha haft syftet att förhindra konflikter genom att uppmuntra markägaren att plantera träd istället för väglottsägaren. af Klinteberg skriver nämligen vidare i kungörelsen att om enskiftesägaren vägrar plantera vid vägen, åligger det vägägaren att enligt ”lokala omständigheter” plantera pil eller andra träd vid sidorna av vägen. Avståndet mellan varje träd bör vara tre, fyra eller fem famnar (cirka 5,40–9,0 meter) och träden bör vara tre alnar höga (1,80 meter). Om trädslaget är annat än pil skall planteringsstöd användas samt skydd runt stammen mot kreatur.¹²⁵ Kungörelsen speglar effekterna av enskiftesreformen och visar att trädplantering vid vägarna tidigare inte berörde den jordägare som hade

mark intill vägen. Det var då enbart en fråga för väglottsägarna.

Länskungörelsen från 1812 innebar att utgången av planteringsinsatserna kunde variera väldigt mycket. Utmed en vägsträcka kunde det finnas ett flertal olika markägare vilket påverkade planteringsresultatet om markägarna agerade olika. I de fall då det inte var samma jordägare på båda sidor om en väg kunde den ena sidan bli planterad men inte den andra. Om väglottsägaren planterade träd skulle det dock ske på båda sidor om vägen. Väglottssträckan behövde emellertid inte vara av samma längd som en angränsande jordägars enskifte, vilket innebar att en längre vägsträcka kunde ha oregelbundna trädreder och inte bildade en komplett allé (bild 124).

Kungörelsen från 1812, samt kommande kungörelser från landshövdingen, hörsammades till en viss grad, vilket Topografiska kårens fältkoncept visar. Kartan visar också att ett flertal vägsträckor inte blev alléplanterade hela sträckan utan en variation mellan allé, trädrad och lucka, förekommer. En annan faktor som bör ha påverkat planteringen vid väglotterna, och inte minst bibehållandet av träden, var att en bonde kunde ha flera väglotter, ibland långt ifrån gården.

Adlerfelt kunde på 1760-talet inte med lagens hjälp tvinga allmogen att plantera träd utmed vägarna utan detta skedde på frivillig basis som tidigare avhandlats. Femtio år senare, 25 september 1811, utfärdade af Klinteberg länskungörelsen om trädplantering utmed de allmänna vägarna vilket visar att det nu gick att avge en kungörelse i frågan. Detta borde innebära att Kungl. Maj:t utfärdade en lag eller förordning om plantering utmed vägarna men detta har jag inte påträffat. I exempelvis 1805 års omfattande skogsförordning står inget trots att af Klinteberg hänvisar till denna när han diskuterar vilka straff som skall utfärdas.¹²⁶

af Klinteberg propagerade under hela sin ämbetsperiod fram till 1829 för vägplantering. Han återkommer ett flertal gånger med förnyade kungörelser som ger vidare information om

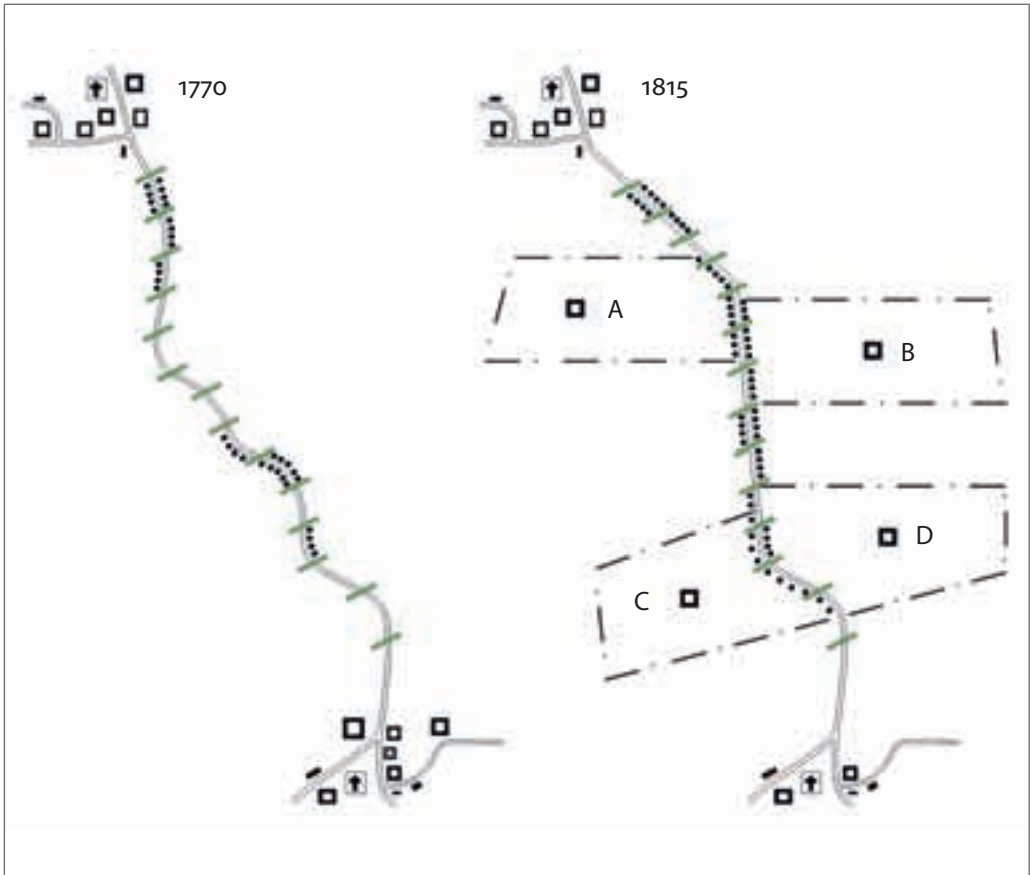

Bild 124. Bilden ovan är ett försök att tydliggöra systemet med väglotter, enskilda ägolorter som gränsar till vägen efter enskiftesreformen samt trädplanteringar vid vägen. Det skall också påtalas att detta är bara ett tänkbart scenario. Bilden till vänster visar landskapet cirka 1770 och några bönder i vardera by har planterat utmed sina väglotter. Bilden till höger visar landskapet cirka 1815 och vägen har nu rätats. Enskiftesägarna A och B har planterat utmed vägen vid sina ägolorter vilket inte C och D har. Anledningen till att det finns träd här är att väglottsinnehavarna har planterat träd utmed vägen. Illustration: Jimmy Jublin Alfberg.

hur han såg på landskapet och som återspeglar vilket genomslag hans successiva förordningar i frågan fick.

Redan den 6 november 1812 konstaterade af Klinteberg att planteringar delvis genomförts med önskad verkan, delvis utan resultat. I denna förordning står att felande vägsträckor skall planteras ”på ömse sidor om vägen”.¹²⁷ Den 2 april 1813 kan af Klinteberg konstatera att ett antal av de planterade träden blivit uppräckta eller avbrutna. Ingen förklaring ges till varför, men af Klinteberg menar att endast

illvilja är drivfjädern till förstöringen och inte egen vinning.¹²⁸

Den 14 september 1813 skriver af Klinteberg att viss trädplantering blivit verkställd vid sidan av vägarna, ömsom i själva diket och ömsom på andra sidan diket från vägen sett. af Klinteberg påtalar att träden bör planteras mellan väg och dike, vilket även Adlerfelt tidigare poängterat. Anledningen är att inte förstöra jordägarens mark innanför diket. af Klinteberg tar upp fall där träden trots allt blivit planterade på åkern, vilket kan ha skett av olika anledningar, till

Bild 125. Bilden över en del av landskapet söder om Malmö visar hur omfattande planteringarna blivit men också den stora skillnaden i planteringar utmed en vägsträcka. Källa: RA, Rikets allmänna kartverk, Fältmätningenskoncept till generalstabens topografiska karta södra verket, blad Malmö 1855.

exempel att diken inte förekom vid alla vägsträckor. Vid vägsträckor där träden tagits bort eller missköts framlägger af Klinteberg jordägarens plikt att plantera träd utmed den vägsträcka där hans åker är belägen.¹²⁹

I kungörelsen från den 26 oktober 1814 står det om den konflikt som kunde finnas mellan vägägaren som planterat träden (utanför diket, om dike fanns) och jordägaren som skadat träden. Jordägaren blir tvingad att själv verkställa planteringen.¹³⁰

15 mars 1822 återkommer konflikten mellan vägägare och jordägare. af Klinteberg skriver att de ålagda trädplanteringarna vid de allmänna vägarna på många ställen har dels blivit åsidosatt, dels blivit utförda på felaktigt och ett ofullständigt sätt. De har också ofta fördärvats av jordägaren som då måste plantera nytt.¹³¹

Den vanliga vägskötseln har troligtvis ofta hanterats gemensamt i samarbete med andra

väglottsägare.¹³² Källor som styrker samarbete gällande plantering av träd har däremot inte påträffats. Med tanke på att vissa vägar ibland har en komplett allé utmed en lång vägsträcka är det troligt att det förekommit även vid plantering av träd utmed vägarna.

Uppfartsalléer till gården under 1800-talet

I samband med enskifte och laga skifte flyttades många gårdar ut från bytomten. Nya, oftast rätlinjiga vägar, anlades och flera gårdar fick en egen infartsväg. Alléer planterades däremot mera sällan. Majoriteten av gårdsalléerna har istället sitt ursprung i andra hälften av 1800-talet och ett tiotal år in på 1900-talet. Endast ett fåtal gårdsalléer planterades i början av 1800-talet och än färre under 1700-talet. Gårdar placerades dessutom i ”enskiften” redan

i samband med storskiftets genomförande, särskilt från 1783 och framåt.¹³³ Dessa så kallade partiella enskiften övergick i Skåne till att bli formellt fullständiga enskiften i och med enskiftesförordningen den 31 mars 1803.¹³⁴ Från detta år enskiftas en stor mängd byar, och takten vad gäller antalet skiftade byar ökar i och med att laga skiftesreformen infördes år 1827. Att planterandet av alléer inte höll jämna steg med skiftesreformerna kan delvis förklaras med att enskiftet var en resurskrävande process. Resultatet av reformerna som gör att bönderna får det bättre slår inte igenom direkt av olika anledningar. Det tar tid innan välståndet på gårdarna ökar så mycket att man kan förbättra gårdens byggnader samt anlägga trädgårdar och alléer.¹³⁵

Generalstabens topografiska karta visar att alléerna i Skåne nu blivit betydligt fler och även mer omfattande. Den geografiska spridningen i Skåne har en tonvikt mot västra Skåne, från Vellinge/Trelleborg upp till Ängelholm, utmed hela kuststräckan och några mil inåt land. Delar av landskapet öster om Trelleborg och runt Ystad, det vill säga delar av sydkusten, har också ett påtagligt inslag av alléer. Till sist måste också nämnas landskapet söder, norr och öster om Kristianstad. Antalet sträckor med planterade träd är nu 1 153 st fördelade på 540 alléer, 468 trädtrader och 145 st som varierar mellan allé och trädrad. Detta innebär att andelen trädtrader jämfört med Skånska rekognosceringskartan ökat från 25 procent till 40 procent av det totala antalet alléer och trädtrader. Läger man dessutom till de 145 som inte i sin helhet är tvåsidiga är siffran 53 procent. Längden har nu ökat till 738 kilometer, en ökning med 265 procent. Antalet alléer har ökat ännu mera, 374 procent. Medellängden har minskat till 640 meter/allé. Siffrorna bör tolkas som att alléer i byarnas landskap nu finns i betydligt högre grad än tidigare och att det är i detta landskap som trädraderna i huvudsak återfinns.

Häradsekonomiska kartan visar hur Skåne såg ut i början av 1900-talet, för Malmöhus län 1910–15 och för Kristianstads län 1926–34. Antalet vägar med planterade träd har ökat kraftigt

jämfört med Generalstabens topografiska karta. Förutom västra Skåne har alléer och trädtrader planterats mitt i Skåne mot Ringsjön, Österslätt och Kristianstadsslätten. Det totala antalet alléer och trädtrader i hela Skåne är nu 3 320, en ökning med 288 procent och den totala längden 1250 kilometer, en ökning med 70 procent. Medellängden har minskat ytterligare till 377 meter. Antalet vägar med alléer är 2 118, trädtrader 1 019 och vägar med allé och trädrad utmed samma vägsträcka, 180 st. Andelen alléer har ökat och utgör nu nästan 2/3 av det totala eller exakt 64 procent. Det statistiska resultatet från Häradsekonomiska kartan bör uttolkas som att gårdsallén nu har fått ett omfattande genomslag. Medellängden har minskat jämfört med äldre kartor vilket skulle kunna förklaras med ett stort antal kortare gårdsalléer. Vägsträckan upp till gården blev oftast planterad med en allé, inte bara en trädrad. Bönderna ville efterlikna godsens och allén kunde visa på status och välmående.¹³⁶ Jämfört med Generalstabens topografiska karta har andelen landsvägsalléer i byarnas landskap procentuellt minskat i jämförelse med det totala antalet alléer. Antalet landsvägsalléer är dock fortfarande omfattande och landskapspåverkande, i synnerhet på slätten (bild 126).

Alléenkäten från 2005, som finns beskriven i kapitel 1, kan komplettera informationen från Häradsekonomiska kartan, eftersom många bönder har kunskap om gårdens och alléns historia under 1900-talet. Alléer och trädtrader beskrivna i enkäten är i huvudsak uppfartsalléer. Övervägande delen är alléer, cirka 65 procent, vilket stämmer med statistiken från häradskartan. Enkäten ger också viss information om trädslag i alléerna. 60 procent av alléerna i enkäten består av endast ett trädslag, det vill säga homogena alléer. Knappt 20 procent består av två trädslag och ungefär lika många har tre trädslag eller fler.

Bild 126. Kartorna ger en överblick var alléer har funnits och hur de har utvecklats. Ett flertal markerade vägsträckor är enbart trädtrader. Källa: Olsson & Jakobsson 2005.

Bild 127. Bilden visar tjuvrade kreatur vid alléträden. Allén är ett exempel på hur denna hävdregim dominerat de delar av Söderslätt som i hög grad saknade hägnader. Källa: LUB, Mårten Sjöbecks landskapsfotografier, Skytts härad, Maglarps socken, Fredshög, 1927.

Information om vilket eller vilka trädslag som använts i gårdsalléerna är utifrån enkäten oklar. Vägverket inventerade alléer utmed det statliga vägnätet 1995–96. Länsstyrelserna i Kristianstads och Malmöhus län har genomfört inventeringar som även inbegriper vägar som är privata eller enskilda samt alléer i samhällen. Inventeringarna skiljer sig åt länen emellan och deras värde ligger dels i en nulägesbeskrivning från tiden då de genomfördes, det vill säga 1983–84 respektive 1977.¹³⁷ Alléenkäten bekräftar i stort den allmänna uppfattningen om trädslagen i alléer. Enkäten visar att alm då fortfarande fanns kvar samtidigt som de många nyplanterade lindalléerna ofta hade ersatt äldre almalléer. Pil förekommer men är ett ovanligt alléträd i gårdsallén. Poppel saknas idag men i källmaterial från första halvan av 1900-talet, inte minst bilder, förekommer trädslaget. På de bilder där jag noterat poppel har träden liksom pilen varit hamlade, vilket kan ha medfört att trädslaget förbisetts då de därmed ser nästan likadana ut som pil. I ett frågelistsvar från Nord-

iska museet meddelar år 1948, Enoch Nilsson, Hörby, att poppelpil planterades i alléer vid gårdarna på slätten. Trädslaget växer fort och det blir stora och höga träd, vilket tyder på att träden även fick bli friväxande. I Färs eller Frosta härad fanns däremot inga poppelpilar.¹³⁸

Frukträdssallén är en intressant företeelse på många olika sätt och har tidigare behandlats utförligt av landskapsarkitekten Allan Gunnarsson i skriften ”Frukträdssallén”. Frukträdssallén fick efter sekelskiftet 1900 ett stort genomslag i framförallt delar av sydvästra Skåne.¹³⁹ De stora frukträdssområdena i Skåne låg inte i sydväst utan i nordväst kring Båstad, ett område i nordöst, norr om Kristianstad samt i sydöst på Österlen, som idag dominerar den industriella fruktodlingen. Detta kan ha varit anledningen till att en satsning gjordes på den, vid en jämförelse, mera fruktfattiga sydvästra delen av Skåne. Frukträdssalléer har också funnits i fruktodlingsbygderna men de fick inte alls samma landskapliga påverkan som i sydväst.

Varför fruktträdsalléer inte planterats tidigare trots att man i Tyskland planterade fruktträdsalléer redan under 1700-talet är inte helt klart. En anledning var troligtvis att det endast fanns ett litet och dyrt växtmaterial. Beskrivningar finns från exempelvis Krapperup, som under 1700-talet säljer fruktträd till andra gods långt upp i landet, vilket tyder på att det var dyrt och eftertraktat.¹⁴⁰ Det kan också vara kopplat till nyttan med att hamla andra trädslag, vilket inte är lämpligt med fruktträd. Det förstärker därmed även förståelsen av landskapet som ett krislandskap där varje gren och kvist var av värde.

Alléernas utveckling under 1800-talet på Söderslätt

I femårsberättelsen för perioden 1832–36 står om hur den äldre traditionen med att hägna med jordvall, dike och pil på slätten fortfarande gäller. Här står dock inget om vägarna.¹⁴¹

Från 1837 finns en liknande beskrivning i Malmöhus läns handlingar. I till exempel Oxie härad har varje större enskifte en planterad jordvall, oftast av pil. I Wemmenhögs härad finns det dock bara ett fåtal träd vid enskiftena på slätten. Bandpil är däremot ofta utplanterad på vallarna, dels för att förstärka jordvallen som stängsel, dels för att skapa material till taktäckning. Det verkar som att en åtskillnad görs mellan pilen och bandpilen där den senare inte blir ett stamträd utan antingen huggs av vid roten eller blir en slags levande flätgårdsgård.

Enligt femårsberättelsen 1856–60 är läget följande i Oxie, Skytts och Vemmenhögs härad:

Stängslen består nästan uteslutande av jordvall med pilplantering, men är på ganska få ställen i ett så pass bra skick att de fungerar som ett fullgott stängsel. För övrigt utjämnas årligen en del av dessa vallar utan att något annat stängsel uppförs i dess ställe.¹⁴²

Pilevallarna berättar att landskapet är under förändring. Hägnaderna försvinner och istället tjudras djuren på betesmarken eller får gå med

herde. Trenden fortsätter under 1860-talet. Pilevallshägnaderna på Söderslätt tas bort eftersom dess funktion upphört.¹⁴³ Detta innebär också att behovet av (synen på) pilens grenar samt dess funktion som vind-, jord- och sandstoppare nu inte längre var lika viktigt som den åkerremsa som det kunde odlas på.¹⁴⁴ Hobroh citerar ur femårsberättelsen för Malmöhuslän 1861–65 att:

[...] stängseln, som i allmänhet består av jordvall med pilplantering borttages flerstädes enär dels i följd av det rådande bruket att tjudra kreaturen på betet, någon hägnad icke behöves, dels ock jordbrukaren lärt sig inse att därigenom icke obetydlig åkerjord bortgår samt snösamlingar åstadkommas.¹⁴⁵

Under perioden 1880–1915 planterades mycket få pilar men tusentals avverkades. Nordiska Museets frågelistsvar från Olof Olsson år 1948 i Västra Klagstorp, Oxie härad, visar att han inte känner till någon särskild hägnad på jordvallarna. Olsson berättar att på 1890-talet började man jämna ut vallarna på grund av att man såg det som ett odlingshinder.¹⁴⁶ Ett antal pilevallshägnader torde ha övergått till att ha blivit fristående träd. De som löpte utmed vägarna blev därmed trädader eller pilalléer. Kopplingen och övergången från pilhäck/pilhägnad till enbart fristående träd sker troligtvis löpande. Denna utveckling har sannolikt varit relativt vanlig, vilket kan jämföras med Mackleans landskap. Detta innebär också att vägsträckor som från början planterades med träd ömse sidor om vägen inte varit lika omfattande som kartmaterialet visar. Hänsyn till landskapets utveckling måste också beaktas. Hobroh gör i sin artikel om pilevallar en koppling till hägnader (vilket är logiskt) men är inte helt klar över hägnadsrollen när det gäller alléer. Han skriver ”som troligen ej alls haft hägnande roll att fylla” när han diskuterar alléer.¹⁴⁷ Det verkar som att Hobroh jämför pilallén med pilevallen och han är eventuellt inne på samma linje som ovan, det vill säga att pilevallen övergår till att bli en pilallé. I samband med detta försvinner trädens

äldre syfte, att förstärka jordvallen som hägnad. Det tyder på att synen på allén under 1700- och 1800-talen inte var densamma som idag.

Jämfört med Skånska rekognosceringskartan visar Generalstabens topografiska karta ett landskap där delar av Söderslätt karaktäriseras av trädplanteringar utmed vägarna (bild 128). Andelen trädrader av dessa är, liksom för hela Skåne, omfattande. Detta borde kunna förklaras av ett stort antal pilrader planterade av i första hand jordägare enligt af Klintebergs uppmaning eller som markör av jordbruksegendomens gräns.

Häradsekonomiska kartan från det tidiga 1900-talet visar återigen en omfattande förändring av trädplanteringarna utmed vägarna. Antalet alléer och trädrader har ökat kraftigt, särskilt de kortare gårdsalléerna. Noterbart är också det stora antalet och den omfattande längden alléer. Kartan över Söderslätt visar att Vemmenhögs härad har överlägset flest alléer. Situationen i Skytts härad är svårtolkad då några områden nästan helt saknar alléer trots att dessa landskap verkar ha samma bakgrund, jordmän och ägande. En anledning kan vara olika lantmätare men detta är oklart.

Sammanfattande diskussion byarnas landskap

Plantering av alléer utmed de allmänna vägarna, i första hand med trädslaget pil, var inte någon isolerad företeelse, fristående från andra. Landsvägsalléerna har sitt ursprung i trädbristens Skåne och de blev ett led i en allmän trädplanteringskampanj som tog sina första steg i början av 1700-talet och fortsatte under 1800-talet.

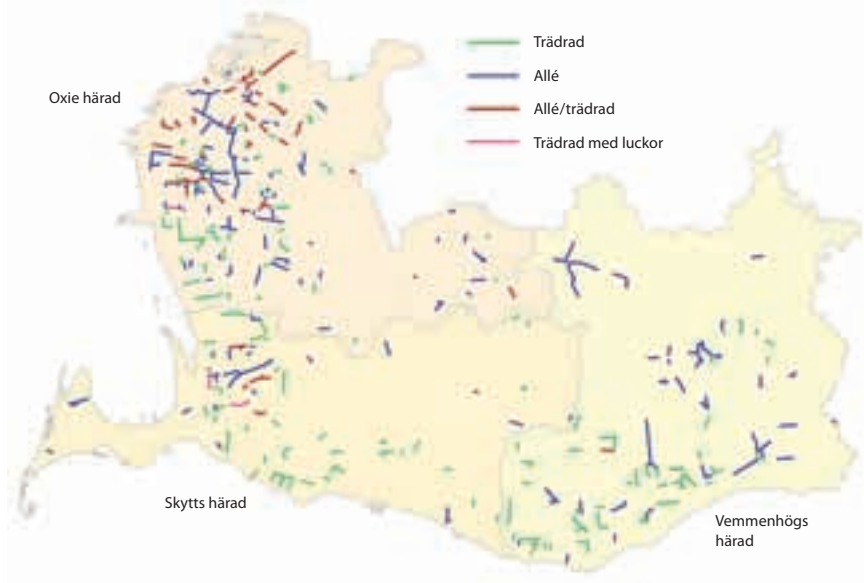
Vilka praktiska funktioner kunde en allé ha? Ett av syftena var att gården kunde få tillgång till en *uthållig* resurs från träden genom kontinuerlig beskärning, så kallad hamling. Landshövdingen Adlerfelt använder ordet ”kappning” när han diskuterar möjligheten att få fram ved till gården. Genom att hamla träden kunde man också få täckekäppar till

halmtaken, långa slanor som användes när halmtak lades. Andra nyttigheter som nämns är grenar till korgtillverkning samt produktion av grenar till de små flätgårdesgårdarna som placerades ovanpå jordvallarna. När pilarna hamlades skedde detta på Söderslätt vart tredje till sjätte år.¹⁴⁸ Tillgången till växtmaterial var avgörande för att pilträdet blev det vanligaste alléträdet. Pilen ansågs vara lätt att plantera, lätt att föröka samt snabbväxande. Genom att ta sticklingar, kvistar och t.o.m. stora grenar kunde man på ett relativt enkelt sätt förnya pilen, och den blev därmed ett trädslag som var möjligt att producera i en större mängd.¹⁴⁹ Detta stämmer väl in även på poppel som också kom att användas som alléträd, vid sidan om den vanligare pilen.

Flera av ovanstående anledningar är inte bara applicerbara på alléträd utan träd, och särskilt pil, generellt under de trädfattiga skånska 1700- och 1800-talen. Ett flertal skäl fanns också till att träden skulle planteras utmed vägarna. Hamlade träd utmed gårdarnas uppfartsvägar, var till fördel för bonden, eftersom avståndet till träden var relativt kort, till exempel jämfört med träd längre bort på en ängsmark.¹⁵⁰ Denna anledning kan också ha funnits när det gäller hamlade träd utmed landsvägarna.

Ett tydligt syfte med att plantera träd utmed vägarna som omnämns under såväl 1700-talet som i början på 1800-talet, var möjligheten att se vägen vid mörker. Att detta sågs som viktigt är vid närmare eftertanke inte särskilt märkvärdigt då landskapet i övrigt kanske var helt öppet, i samma nivå som vägen, saknade hållpunkter för vägens sträckning samt, om natten, nästan var helt mörkt. Träden formar siluetter, vilket ger den resande vägledning till dess dragning. Det är viktigt att träden blir hamlade, eftersom om de tillåts att bli fullvuxna och bilda ett lövvalv över vägen skulle det bli ännu svårare att se vägen i mörker. En annan fördel med hamlade träd är att trädet inte blir särskilt högt och man slipper därmed den för åkermarken negativa skuggoeffekten. Den praktiska nyttan av att hamla träden gör att det inte är rimligt

Alléer från Generalstabens topografiska karta 1860–69

Alléer från Häradsekonomiska kartan 1910–15

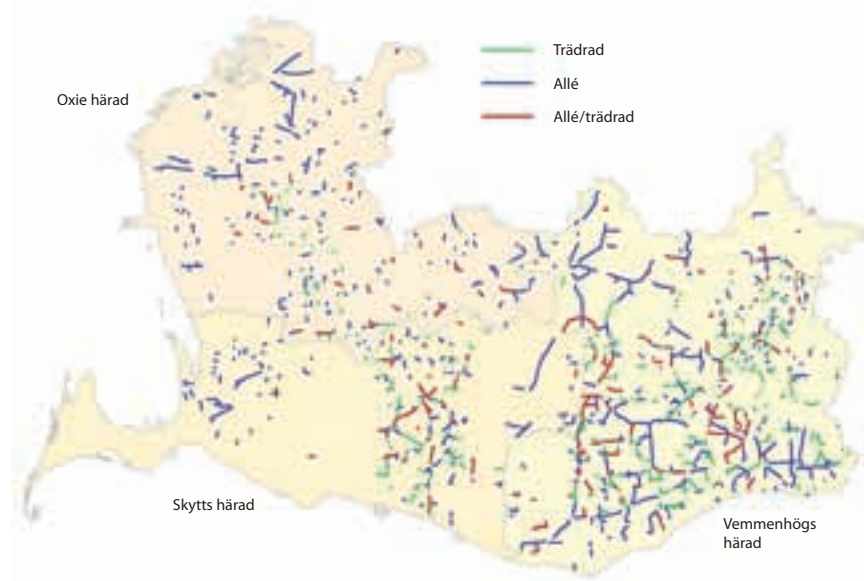

Bild 128. Kartorna över Söderlän visar tydligt hur andelen trädrader och alléer varierat över såväl tid som rum. Källa: Generalstabens topografiska karta 1860–69 samt Häradsekonomiska kartan 1910–15. GIS-bearbetning: Lina Rosell och REGIS.

att träden skulle fått växa fritt.

En annan anledning som också påtalas av dåtida ämbetspersoner och vetenskapsmän är knuten till vädret i form av en möjlighet att se vägen på vintern. Detta är den i särklass vanligaste anledningen kopplat till vädret. Sand- och jordflykt, dimma och översvämning är andra händelser där en allé kan vara till hjälp för att se vägen. Dessa omnämns däremot inte i samtida källor. Översvämmade vägar var dock en anledning när Henri IV (1553–1610) i Frankrike proklamerade plantering av almar vid vägarna för att kunna se vägen vid till exempel vårflood.¹⁵¹

Ytterligare en praktisk anledning som jag har analyserat, och som Trellid nämner, är nyttan av att plantera träd utmed de vägsträckor bonden var väghållningsskyldig för.¹⁵² I förordningar om väghållningsskyldighet står inget om att väglottsägaren måste markera vägen. Särskilda förordningar om väghållningspålar eller väghållningsstenar finns, men inte heller här står något om att vägen skall markeras på något särskilt sätt. Skyldigheten att plantera träd utmed vägen kopplad till väglottsägare och jordägare finns istället uttalad i särskilda länskungörelser. Jag har tidigare utförligt diskuterat dessa särskilda förordningar som handlar om planteringsskyldigheten utmed vägarna. Under af Klintebergs tid som landshövding verkar det inte ha funnits något val vilket varit fallet tidigare. Adlerfelt kunde enligt Reuterswärd inte tvinga bönderna.¹⁵³

Landshövdingen von Rosen tog 1786 upp en närliggande företeelse nämligen markering av vägen vid vinterföre. Detta skall ske utmed väglottsägarens vägstycke med kvistar eller grenar där träd saknas. Inget krav på trädplantering fanns således. Däremot förstås utifrån förordningen nyttan med att träd redan är planterade eftersom vägen då ansågs vara utmärkt.

Skånska rekognosceringskartan, Topografiska kårens fältkoncept och Häradsekonomiska kartan uppvisar ett landskap med alléer där såväl start- som målpunkter emellanåt kan vara svåra att tolka. Anledningen till detta är att träden är planterade utifrån de förordningar

som landshövdingarna utfärdat. Allén kan därmed börja vid en punkt för att efter en sträcka övergå till att bli en enkel trädrad, därefter göra uppehåll och sedan bli allé igen. Anledningen skulle då kunna spåras i att utmed vägen kan ha funnits flera väghållningsskyldiga bönder. Väglottssträckorna markerades i huvudsak med träpålar under 1700-talet och senare även med så kallade väghållningsstenar.¹⁵⁴ Start och slutpunkter för dessa vägsträckor markeras emellertid inte i något kartmaterial. Jag har inte heller funnit någon specialkarta där vägstyckena är utmarkerade. Det material som däremot finns är vägdelningshandlingar. I dessa finns information om vägsträckans längd, vilka som är väglottsinnehavare och hur lång sträcka var och en har att sköta.¹⁵⁵

Kan då dessa planteringar av träd ses som alléer? Både af Klinteberg och Adlerfelt använder begreppet allé men oftare bara ”ömse sidor om vägen”. Enligt definitionen på en allé kan planteringarna vara en allé om en väglottsägare planterat träd med jämna avstånd på sin väglott från sin väghållningssten till nästa väghållningssten, på båda sidor om vägen. Detta genomfördes säkerligen av ett antal väglottsägare.

Pilalléernas tillkomst kan också kopplas till landskapets omvandling i samband med skiftesreformerna. Reformens påverkan på landskapet och alléerna berörde till en början i huvudsak landsvägarna. Några få gårdar hade en privat uppfartsallé innan enskifte och laga skifte genomförts. Ytterligare några planterade en allé kort efter skiftesreformen medan de flesta uppfartsalléer är från andra halvan av 1800-talet eller början av 1900-talet.

Analyserat källmaterial visar att få, om ens några, landsvägsalléer funnits i byarnas landskap under första halvan av 1700-talet. I samband med Adlerfelts tillträde som landshövding i Malmöhus län planterades dock träd utmed vägarna i ökande omfattning. Tidigare studier har indikerat att de planterades av tvång, vilket dock inte var fallet.¹⁵⁶ Bonden var visserligen sedan tillkomsten av förordningen om skogarna i riket från 1734, tvingad att plantera 12

träd per år, men inte utmed vägen, om man inte ville.

Ett flertal källor (ämbetspersoner och vetenskapsmän) vittnar samstämmigt om den motvilja som fanns att följa de kungörelser om plantering utmed vägarna som framställdes. Källmaterialet visar att omsorgen att sköta dessa planteringar var dålig, vilket innebär att det endast blev ett tillfälligt uppsving för träd längs vägar under 1760- och 1770-talen. Kring sekelskiftet 1800 var situationen återigen tillbaka i ett landskap med endast ett fåtal landsvägsalléer.

Kritiken mot allmogen är hård från såväl överheten som från vetenskapsmännen. Jag menar dock att det i texterna från dessa är möjligt att mellan raderna – och ibland direkt uttryckt – förstå också bondens syn på landskapet. Därmed kan en viss förståelse nås om hur bönderna resonerade, och varför, trots alla påbud, inte fler planteringar genomfördes eller, framförallt, varför de planterade träden inte klarade sig. Ett fullständigt svar kan inte ges, men brist på planteringsmaterial omnämns som en anledning till ett svagt resultat. En annan praktisk funktionell negativ anledning fanns genom att man ansåg att träden skuggade marken och att vägytan inte torkade upp.

De negativa skälen torde dock resonemangsmässigt inte uppväga de positiva, praktiska aspekter med att på nära håll få tillgång till ved, stängselmaterial, etc. Men innan bönderna bedöms ha agerat motsägelsefullt, måste betänkas att träd varit en bristvara sedan decennier tillbaka. Med tanke på detta är det kanske inte så märkligt att de nya unga träden huggs ned och blir till bränsle i husen. Att istället vänta tills de blir större för att kontinuerligt kunna hamla kan synas mycket bättre, men bristen på ”vedbrand” var omfattande. 1825 framställs hur träden är en nyttig prydnad samtidigt som de är mål för åverkarens våld. Det beskrivs hur ilskan nu även sträckt sig till planterade träd utmed vägarna. Samtidigt står det tydligt hur de små piltelningarna använts till eldning.¹⁵⁷ Bristen på träd medförde att nya planteringar

automatiskt lockade till sig personer som var i behov av virke. Denna sista anledning har troligtvis varit viktigare än vad källmaterialet generellt påvisar.

Utifrån källorna verkar det sannolikt att ett större antal pilalléer planterades under 1760-talet. För vart årtionde som passerar försvinner träden efterhand för att i slutet på 1700-talet troligtvis vara betydligt färre än 1770. Även om pilen i flera 1700-talsbeskrivningar anses pryda landet så är önskemålet att man helst använder andra trädslag. Den estetiska aspekten åberopas, men även utifrån praktisk synvinkel genom att pilens användningsområde är mera begränsat jämfört med andra lövträd. Detta gäller inte minst dess virkeskvalité.

Som jag nämnt ovan finns beskrivningar om hur bonden efter enskiftet planterade träd utmed landsvägarna, men inte i lika hög grad utmed de nya egna uppfartsvägarna. Någon detaljerad beskrivning med noggrann källhänvisning fås dock sällan.¹⁵⁸ Enligt Gunnar och Henning Weimarck planterade bönderna i samband med skiftesreformen vitpil i stor skala längs de nya vägarna och på jordvallarna mellan sina ägor. Weimarck skriver inte vilket skifte men jag tolkar det som enskiftet.¹⁵⁹ Hobbrog skriver att efter enskiftesreformen 1803 ökar inte bara pilvallar i rågångarna utan även pilalléerna utmed vägarna.¹⁶⁰

Utifrån af Klintebergs förordningar är det dock oklart hur bra det egentligen gick för trädplanteringarna utmed vägarna. af Klintebergs förnyade förordningar tyder på att det inte alltid gick särskilt bra, i motsats till beskrivningen från Weimarck. Sannolikt dröjer det några år innan det kommer igång ordentligt. 1840 beskrivs landskapet i Malmöhus län enligt följande: ”Wid de större allmänna farvägarne inom Länet äro på de flesta ställen Piler och andra löfträd å ömse sidor planterade.” Vägarna är dock på många ställen inte i bästa skick. Vägen som förbinder Malmö med Ystad och Helsingborg anses vara den bästa.¹⁶¹ Den Topografiska kårens fältkoncept, huvudsakligen från 1850-talet, visar ett landskap där man i vissa

byar åstadkommit omfattande planteringar.

Det finns ett flertal anledningar till varför planterandet inte löpte utan problem. Ett är kopplat till vem som planterade träden utmed vägen. Om en väglotsägare planterade träd utmed sin vägloft kunde detta påverka marken bredvid på ett negativt sätt med skuggning och rötter som tog näring från åkern. Å andra sidan kunde en jordägare plantera utmed vägen längs med sin ägo gräns. Det kunde medföra att vägen inte torkade upp tillräckligt, vilket i sin tur påverkade väglotsägaren negativt. Jordägare och väglotsägare behövde inte alls vara samma person, tvärtom kunde det finnas ett flertal inblandade personer utmed en vägsträcka. Detta innebar att var och en hade lite makt, ingen var enväldig och kunde bestämma över en längre vägsträcka. Samtidigt visar såväl Topografiska kårens fältkoncept som Härads-ekonomiska kartorna ett flertal vägsträckor där båda sidor av vägen är kantade av träd, som i en allé. Var detta ett resultat av ett flertal bönder som planterade enligt landshövdingens kungörelser, eller var det ett gemensamt beslut av ett flertal bönder där var och en hade lite makt över en längre vägsträcka? Något säkert svar kan inte ges, men jag håller för sannolikt att bönderna bör ha samarbetat utmed vissa vägsträckor. Detta skedde när det gällde väghållningen och bör även ha skett då trädplanteringar genomfördes.

Förutom att det akuta behovet av ved var en viktig aspekt för ett lyckat resultat hade bonden även personlig nytta och glädje av planteringen. Denna nytta bestod framförallt av de produkter som hamlingen av trädet gav, vilket också var ett av landshövdingens argument för att förmå bonden att plantera träd utmed vägen. År 1812 hänvisar landshövdingen till en överenskommelse om att vart 50:e tunnland skall användas till trädplantering, men oviljan mot detta var stor. Vanligen stannar ”planteringsåtgärden wid pilhäckar i ägoskillnaden och wid åbyggnaderna”. Inget särskilt nämns om alléer.¹⁶² Det är logiskt att bonden ville plantera träden nära gården och så att det inte störde

jordbruksproduktionen.

Ett långt avstånd till vägloften medför en svagare vilja att plantera och sköta träden. Avståndet blir ett hinder, inte minst blir den estetiska aspekten begränsad för de bönder som hade långt till vägloften. Ett långt avstånd till vägloften kan också ha medfört att tillsynen inte varit tillräckligt bra. Den personliga nyttan för bonden med att plantera träd utmed sin vägloft flera kilometer bort jämfört med att plantera de tolv träden nära gården var liten.

Uppfartsalléer till gården har normalt som längst kontinuitet från slutet av 1700-talet och fram till 1900-talet. Alléer längs med uppfartsvägen till gården var helt frivilliga alléplanteringar med syftet att visa gårdens status och välmående. Nyttan tillfaller tydligt markägaren såväl praktiskt som estetiskt. Detta är en påtaglig skillnad jämfört med de alléer, som bönderna tidigare planterat utmed det allmänna vägnätet. Det första mer omfattande försöket att plantera alléer utmed landsvägarna, genom Adlerfelts kungörelser, var förvisso frivilliga men den dialektiska funktionen av både nytta och estetik var här betydligt svårare att se för bonden. Uppfartsallén till gården gav resenären en föraning om gårdens status samtidigt som den välkomnade den vägfarande till gården. Gårdsägaren använde ofta samma trädslag som i godslandskapet. Allén blev ett sätt att påvisa makt över landskapet samtidigt som den förstärkte intrycket av den plats besökaren var på väg till. Allén markerade på ett praktiskt och praktfullt sätt egendomen. Uppfartsallén till gården började ofta vid den anslutande allmänna vägen, vilket inte behövde vara gränsen för ägor.

Bild 129. Kartan visar Hillesbögs by år 1762. Lantmätaren Espman har tillverkat flera kartor där trädplanteringar och alléer fått en framträdande roll. Kartan är sannolikt en plan. Källa: LmS, Härslövs socken, Hillesbögs by, inäggodelning, L93-4:2, 1763.

Norre Wang.

Porre

Wang

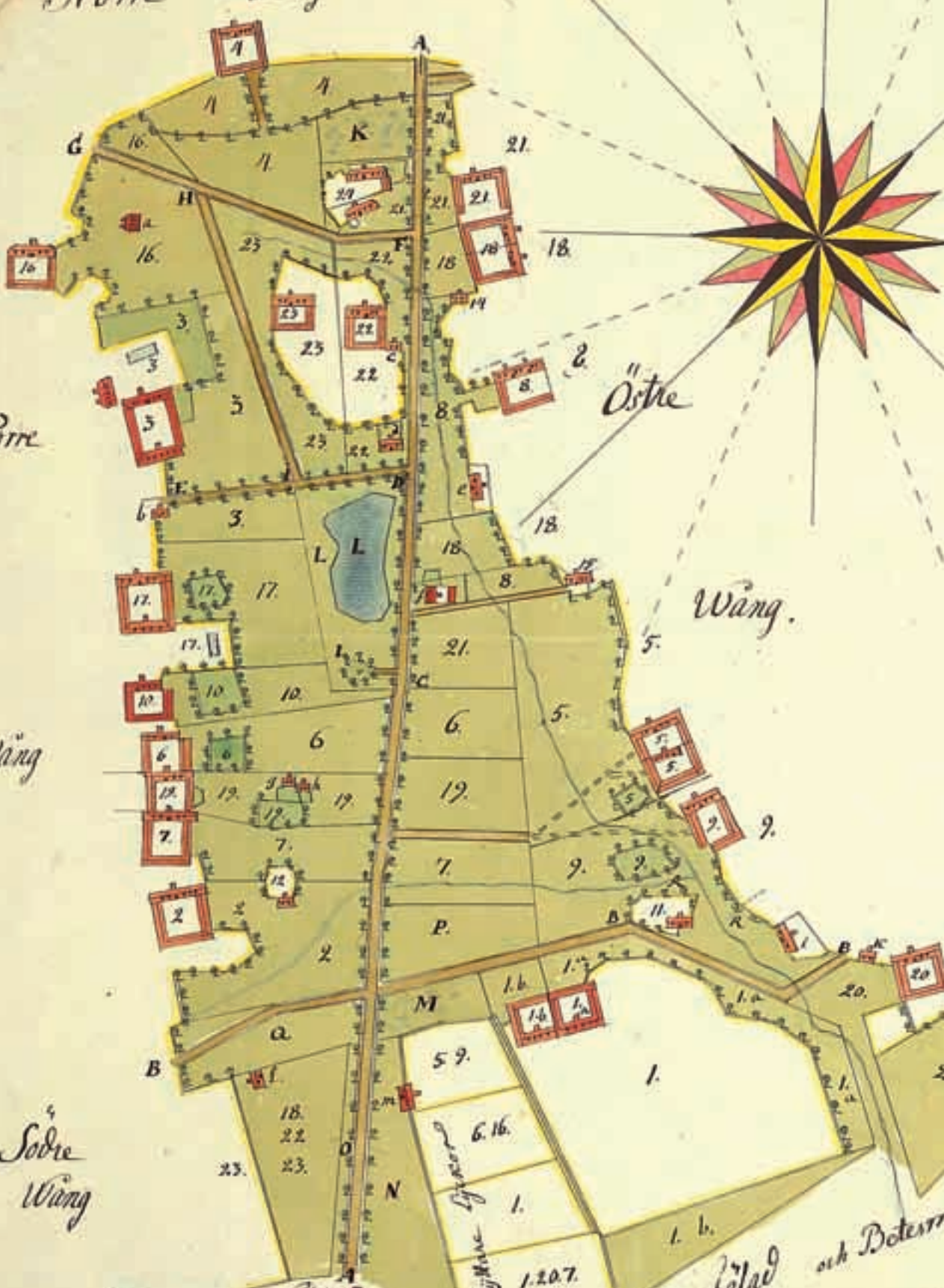
Sodre Wang

Östre

Wang.

Rij Marc Sjogard
1.207

Fäläo och Boter...

Sammanfattande diskussion

AVHANDLINGEN HAR NU NÅTT MÅLET, slutkapitlet. Det har blivit dags att sammanfatta och analysera resan. Nu går det att med hjälp av de olika delarna, kapitel 1–5, tolka och förstå helheten – allén och landskapet. Jag vill därför återkoppla till begreppsanalysen, avsnittet om synen på landskapet och allén, den europeiska idéhistoriska delen samt de empiriska studierna för att svara på avhandlingens syfte och frågeställningar.

Avhandlingens huvudsyfte har varit att beskriva, analysera och diskutera alléns historiska geografi i Skåne under perioden 1700–1900 med särskild fokus på 1750–1850. Viktiga delsyften som undersökts, har varit att med allén som verktyg undersöka å ena sidan kulturlandskapets utveckling och å andra sidan landskapsuppfattningen under denna tid. Avhandlingen har diskuterat skapandet av rum och strukturer med hjälp av alléer. Avhandlingen har också problematiserat makten över landskapet och hur man med hjälp av allén kan manifesteras ett inflytande över landskapet.

Avhandlingens syfte har besvarats med hjälp av några grundläggande huvudfrågeställningar. Den kanske viktigaste, svåraste och samtidigt mest elementära frågan har varit:

Varför har man planterat alléer utmed vägarna? En kompletterande fråga har varit: *Vad utlöste detta?* Tre andra frågor som delvis knyter an till huvudfrågan ovan har varit: *När planterades alléerna?* *Var planterades alléerna och var har det funnits alléer i Skåne under undersökningsperioden?* Nära kopplat till frågorna ovan är: *Vilka trädslag användes i alléerna?*

Avhandlingens delsyften om landskapssam-

manhang och landskapsuppfattning har diskuterats med hjälp av följande frågeställningar: *Med vilka praktiska, symboliska och estetiska syften har landsvägsallén använts? Hur hänger dessa aspekter samman? Har dessa förändrats över tid? Skiljer det sig mellan olika landskap? Varifrån kom idéerna? Vad spelar detta för roll för landskapsuppfattning och synen på hur landskapet har utvecklats?*

Svaren på frågorna ger sammantaget en delvis ny bild av synen på landskapet utifrån källmaterialet kombinerat med de teoretiska ansatserna, och jag ska i det följande försöka sammanfatta denna bild.

Varför har människan planterat alléer utmed vägarna?

Innan huvudfrågan besvaras sammanfattas avhandlingens genomgång om vad en allé är för något, en begreppsanalys.

Vad är en allé?

Ordstammen allé kommer från de franska orden *aller* (*att gå*) och *allée* (*gång*), först i generell betydelse, sedan företrädesvis i en park eller trädgård. Ordet *aller* går i sin tur tillbaka till latinets *ambularum* (*att gå*). Ordet *allé* har sålunda ingen koppling till det latinska ordet *träd*, *arbor*. Alléns etymologiska utveckling från *gång* till *gång omgiven av träd eller annan grönska* till att idag betyda *gång/väg omgiven av planterade träd* är avgörande för att förstå dess utveckling och inte minst synen på landskapet. Begreppet allé sammanfattade två viktiga aspekter, substantivet *gång* och verbet *att gå* – rörelse.

Förutom begreppet *allé* måste vi också ha kunskap om det historiska begreppet *avenue* från latinets *advenire* (*att anlända*). *Avenue* finns inte längre i svenska språket (har delvis ersatts av *aveny*, men detta ord används endast inom stadskroppen) men under 1700-talet betydde det i första hand infartsväg. Exempel finns på hur man vill att avenuer borde planteras med träd. Begreppet hade också en tydlig synonym koppling till begreppet *allé*, då det också använts för att beskriva en gång omgiven av träd. Här spelar de internationella relationerna en roll eftersom det i såväl Frankrike som Tyskland finns exempel på hur begreppen under 1600-talet och 1700-talet användes synonymt. I England fick ordet *alley* med betydelsen gång i trädgård eller park inget genomslag utan begreppen *avenue* och *walk* blev ö-nationens motsvarighet till kontinentens *avenue* och *allé*. 1596 förklarades *walk* betyda ”an avenue bordered by trees”. Jag menar att dess historiska användning samt etymologiska betydelse *att anlända*, stämmer väl in på de *alléer* som tydligt leder till en destination från en bestämd startpunkt i landskapet, ofta en gräns med betydelse för slutmålet.

Begreppen *allé* och *avenue* har en bakgrund i godsens trädgårdar, parker och djurgårdar. De träd som blev planterade utmed landsvägar benämndes därför inte automatiskt med begreppet *allé*, eftersom det var en ny företeelse i landskapet. Begreppet *avenue* användes inte heller då detta redan fanns med betydelsen infartsväg. Under undersökningsperioden, särskilt under 1700-talet, blev därför begreppet ”ömse sidor av vägen” vanligt. Träd eller häckar som var planterade på båda sidor om en väg beskrevs därför *befinna sig på ömse sidor av vägen* där de *utgjorde en allé*. Idag görs inga omskrivningar utan ordet *allé* används utan ytterligare förklaring. Jag menar att begreppet *avenue* lika gärna kunde ha blivit det vedertagna begreppet då detta, enligt min uppfattning, var minst lika viktigt med tanke på dess betydelse *att anlända*, vilket är centralt för att förstå *allén* och landskapet. Uppenbarligen har begreppet *allé* ansetts

vara bättre då detta är grundläggande för att beskriva något som finns ömse sidor om vägen. Det kan därmed tilläggas att *allé inte avser en trädrad planterad utmed endast den ena sidan av vägen*, vilket ibland framskymtar i litteraturen. Det finns inga belägg på att en trädrad någon gång benämnts *allé* utan det är ett modernt påfund utan historisk förankring. Resonemanget ovan stämmer väl med definitionen på en *allé* enligt Nationalencyklopedin: ”Väg eller gata med träd planterad på båda sidor, vanligen i enkla rader men ibland även i flerdubbla led”. Samtidigt som NE:s definition är helt korrekt finns det mycket mer att berätta. Ordet, eller hellre begreppet *allé*, är i sig själv en berättelse. Genom att förstå dess historiska geografi i landskapet nås också förståelse av landskapets historiska geografi.

Vad utlöste *allé*planteringarna i Skåne?

De första *alléerna* i Skåne planterades i godslandskapet samt på stadsmarken vid förstäderna utanför stadskroppen. Av allt att döma handlade detta om ett mindre antal korta sträckor, i första hand av trädslaget pil, under den första halvan av 1700-talet. Ett fåtal exempel finns från 1600-talets andra hälft. Anledningen till att företeelsen var så marginell har sin grund i framförallt det trädfattiga landskapet men även i synen på landskapet samt bristen på medel som fanns att lösa trädbristen.

Avhandlingen har haft som syfte att analysera *alléer* i Skåne 1700–1900 (i synnerhet 1750–1850) ur en historisk geografisk synvinkel. Studien har visat att det funnits en kombination av orsaker bakom *allén* och att dessa kan vara av praktisk art, men att de också kan vara av estetisk och symbolisk art. Sällan går dessa aspekter att skilja åt. De hör samman i ett dialektiskt förhållande där jag tidigare relaterat till Emily Brady. Med Bradys tankar som inspiration ser jag *allén* som ett resultat av en estetisk och praktisk funktion. Det estetiska är integrerat i den praktiska aspekten och vice versa.

Ett kort exempel klargör. Genom att beskära träden nåddes en praktisk funktion av grenar och löv till gårdens produktion samtidigt som tidens ideal om ett tuktat, välordnat landskap kom till stånd. Jag menar vidare att när det dialektiska förhållandet försvagas kommer också alléns och landskapets idé att försvagas. När behovet av grenar och löv försvann, förändrades också det estetiska uttrycket i form av att alléerna blev friväxande. Exemplet tydliggör att hela landskapets sammanhang måste analyseras för att förstå tankarna bakom alléerna. De visar också att delarna – de enstaka alléerna – i ett landskap står i ett dialektiskt förhållande till helheten.

Ett trädfattigt landskap

De empiriska undersökningarna har visat att alléer endast fanns sparsamt under den första halvan av 1700-talet. Kartor och reseberättelser ger inga belägg för att de skulle ha varit vanligt förekommande. Analysen visar att detta berodde på flera olika faktorer. De oroliga tiderna med många krig under 1600-talet och början på 1700-talet påverkade landskapet påtagligt, inte minst genom en skövling av skogarna. Även i övrigt fanns ett stort behov av virke, material till stängsel etc., vilket resulterade i en brist på träd. Detta blev en avgörande faktor som gjorde att nya planteringar sågs som oerhört viktiga. Avhandlingen har visat att för *alléer utmed vägar* spelade nyttoaspekter en viktig roll och var en del i 1700-talets politiska landskap där självförsörjningsaspekter lyftes fram. Samtidigt med denna praktiska syn skulle estetiska aspekter tillgodoses. Det ordnade landskapet var detsamma som det sköna medan det vilda, naturliga och otuktade landskapet var det fula. Man skulle kunna uttrycka det som att planteringarna skulle ske i merkantilismens anda och samtidigt ha det ordnade landskapet som mål. Det var därför logiskt att träden i alléerna hamlades, beskars utifrån både nyttohänseenden och utifrån estetiska aspekter. Beskrivningar från myndigheterna visar att man inte ville att bönderna skulle plantera träd var som helst

och hur som helst. Träden skulle planteras vid gårdarna, på bygatorna, i lundar, hela tiden i arrangerade former, helst i linjeräta rader, i quincunx¹ eller i alléer. Genom att plantera träden i rader utmed vägarna tillkom ännu flera nyttoaspekter samtidigt som eftersträfvade estetiska aspekter uppstod, inte minst uttrycket av det arrangerade landskapet. Viktiga praktiska aspekter med träd längs vägarna var att märka ut dessa vid snöoväder, översvämning, dimma, jord- och sandflykt samt vid mörker. Bönderna planterade också träd utmed vägen för att märka ut sin väghållningssträcka. Att se vägen på vintern samt vid mörker angavs oftast som anledning vilket jag tolkar som att dessa var viktigast. Skugga angavs emellanåt som ett delmotiv.

Beskrivningen ovan gäller för hela landskapet även om godslandskapet inte var påverkat av trädbristen på samma sätt eftersom deras skogar i högre utsträckning fanns kvar. Det faktum att godsen planterade träd i planteringshagar och i egna trädskolor tyder på att lämpliga alléträd endast fanns i en begränsad omfattning. Landskapets utveckling hade också påverkat godsen, vilket gav en återverkan i synen på landskapet och val av trädslag i de första alléerna.

Den underordnade allén

Allén är ett landskapselement som visuellt dominerar vissa landskap. Samtidigt är allén en del av en helhet, vilket innebär att den som landskapselement betraktat inte har tillkommit endast för sin egen skull. Tvärtom blev allén ofta planterad när något speciellt hade skett i landskapet. Detta innebär att en allé ofta blev planterad efter en händelse i landskapet, vanligen en rumslig förändring som exempelvis vid tillkomsten av en ny väg, en uträtad väg, en nyuppförd gård eller, vanligast, en jordreform. Alléerna är beroende av landskapsförändringar samtidigt som allén förstärker landskapets befintliga eller planerade strukturer. Om inga förändringar sker planteras inte heller några alléer. Detta kan också förklara varför inte fler alléer

planterades under första hälften av 1700-talet trots trädbristen. Nyttospekter kan ge, och har gett, upphov till alléplanteringar men ensamt medförde inte dessa aspekter att alléer blev landskapspåverkande. Utifrån detta antagande är det rimligt att den första jordreformen, storskiftesreformen, inte bara medförde ett flertal jordskiften utan också att alléer började planteras. Avhandlingens empiriska studier är indelade i tre delar som diskuteras nedan.

Var och när planterades allér i Skåne?

Godslandskapet

För att förstå alléerna i godslandskapet är den franska etymologiska bakgrunden med gångar i jaktparken och lustträdgården betydelsefull som idéhistorisk källa. Godsen har en lång tradition av att plantera träd i sina trädgårdar. Godsen är oftast placerade i landskap där de har tillgång till såväl stora innehav av jordbruksmark som skogsmark. Detta har inneburit att de därför haft tillgång till planteringsmaterial vilket delvis använts i trädgården och parken och även i alléerna. En idéhistorisk bakgrund fanns således i godsens trädgårdar, parker och kanske särskilt vallgravarna där man sedan tidigare planterat träd, framförallt pil, i rader.

En annan utgångspunkt för alléerna i godslandskapet fanns i det trädfattiga 1700-talslandskapet. De första alléerna planterades i samband med jordskiften av den egna inägomarken under första halvan av 1700-talet fram till 1760-talet, i synnerhet under andra halvan av denna 60-års period. Dessa alléer skulle kunna benämnas *första generationens planteringar* och förekom vid ett fåtal gods. Den första allén var ofta relativt kort med syftet att förstärka det nya landskapet efter jordskiftet. Allén började då vid inägo gränsen och gick fram till huvudbyggnaden. Som trädslag i alléerna valdes oftast pil – ett snabbväxande trädslag som var lätt att tillgå och föröka. Pilen var som nämnts ovan inget nytt inslag i godsens landskap eftersom

det planterats vid vallgravarna. Även om godsen ägde omfattande skogsområden så var dessa inte skogsklädda som idag. Skogen var tvärtom i hög grad påverkad av hamling och betande boskap. Många gods anlade planteringshagar under 1700-talet vilket tyder på en trädbrist även här, eller åtminstone brist på bra planteringsmaterial.

Andra generationens alléer (för många gods dock första alléplanteringen) planterades vid nästa jordskifte, ofta under andra halvan av 1700-talet med början runt 1760. Om ingen jordreform genomförts tidigare påverkades först inägomarken men ofta var det hela gods-innehavet, varvid alléerna kunde sträcka sig långt ut i landskapet. Allén kunde nu starta vid godsets yttre gräns för att leda besökaren in till huvudbyggnaden. I många fall blev samtliga infartsvägar alléplanterade.

Godsens nyvunna välstånd visade sig också i alléerna, bl.a. genom införandet av nya trädslag. Nu valdes i stället för pil oftast ädlare trädslag som lind, alm, ask, lönn och kastanj. Beroende på var i landskapet allén planterades fanns en inbördes hierarki mellan alléerna där den finaste allén låg närmast godsets huvudbyggnad. Jag menar att man kan tala om kompletta allésystem där man måste se alléerna i ett system, i ett helhetsperspektiv, för att förstå den enskilda allén.

Diskussionen ovan är generell för godslandskapet samtidigt som undantag fanns. Efter ett mindre antal alléer av den första generationen och sedan de emellanåt enormt omfattande *andra generationens planteringar* finns inte någon tredje generation av alléer med koppling till huvudbyggnaden, något som var viktigt i dessa två första etapper. Det som sker under 1800-talet är andra generationens planteringar vid mindre gods. Samtliga gods gör kompletteringar och återplanteringar av äldre alléer som gått ut. Så länge träden beskars regelbundet fanns möjlighet att plantera i luckor.

Om man inte bara ser till godsets huvudbyggnad, utan analyserar hela godslandskapet, finns däremot *en tredje planteringsväg*. Det är

de alléer som anläggs i samband med att godsen lägger ned ett flertal underliggande arrendegårdar, ibland hela byar, och istället uppför så kallade plattgårdar eller farmer. Detta var större gårdar under godsen, ofta med en högre ståndsperson, militär eller dylikt som arrendator. I detta landskap planerades och planterades under första halvan av 1800-talet vid vissa gods ett mycket stort antal alléer. Även dessa alléer bildade allésystem som band samman det ofta nya rätlinjiga vägnätet med de nyuppförda farmerna. Trädslagen var inte sällan de ädlare lövträden som nämnts ovan, men även poppel. I farmlandskapet verkar helheten varit viktigast och ett hierarkiskt landskap är svårare att uttyda.

Stadslandskapet utanför stadskroppen

På städernas jordar planterades under första halvan av 1700-talet ett fåtal alléer. Alléerna av i första hand pil planterades vid städernas eventuella förstäder samt vid borgarnas lantgårdar. Det finns i dagsläget inget som indikerar att detta skulle vara vanligt förekommande eller särskilt omfattande under denna period. Under andra halvan av 1700-talet med början runt 1760 planterades ett större antal alléer. Orsaker till detta går troligtvis att finna i de storskiften som genomfördes, anläggandet av lantgårdar samt starka rekommendationer från myndigheterna, särskilt landshövdingen Carl Adlerfelt. Alléerna planterades med samma syften som tidigare men nu betydligt mera omfattande eftersom borgarna uppfört ett större antal lantgårdar. Dessa bands samman med alléer och jag menar att man kan jämföra detta landskap med farmlandskapen vid godsen under första halvan av 1800-talet. Man använde till viss del samma begrepp, *farm*, i betydelsen arrendegård men också förskönad lantgård/sommargård. Hela landskapet förskönades och alléerna var ett avgörande verktyg för att kunna verkställa detta nya landskap.

De flesta lantgårdar nära städerna var belägna på stadsmarken men det fanns också lantgårdar som tydligt ingick i detta landskap

men låg utanför stadsområdet. En skillnad mot godsens farmlandskap är att pil troligtvis ofta var ett dominerande trädslag tillsammans med poppel. Precis som i godsens landskap fanns det inte utrymme för någon tredje etapp. Under första halvan av 1800-talet handlade det inte om att plantera fler alléer utan att i första hand komplettera och omplantera de äldre pilalléerna vilket ofta skedde med alm.

Byarnas landskap

I detta avsnitt diskuterar jag alléer som funnits i och vid byarna i landskapet utanför godslandskapets huvudgårdar. Ett fåtal alléer kan ha funnits under första halvan av 1700-talet även om inga säkra belägg har hittats. Från framförallt Palmstedt finns från olika delar av landet beskrivningar som visar att äldre träd fanns i pilplanteringarna utmed vägarna under 1770-talet, vilket antyder att det kan ha funnits tidigare alléer, men i så fall i liten omfattning. En första egentlig planteringsvåg sker istället på 1760-talet, främst tack vare storskiftesreformen samt kampanjer från landshövdingen Carl Adlerfelt. Tydligt är att planteringarna sker i landskap som till övervägande del saknade träd. Alléerna planterades i första hand utmed det allmänna vägnätet som då var uppdelat i väglotter som i huvudsak sköttes av bönderna. Det dominerande trädslaget var pil. Även om pilen i flera 1700-tals beskrivningar ansågs pryda landet var önskemålet att man helst använde andra trädslag. Det var återigen ett dialektiskt synsätt som framträdde där såväl estetiska som praktiska aspekter åberopades. Det var till exempel viktigt att planteringarna skedde på ömse sidor om vägen eftersom detta innebar en högre prydnad.

En andra planteringsvåg kom under första halvan av 1800-talet, i synnerhet från 1810–20 och framåt. Dessa planteringar var knutna till enskiftesreformen samt propaganda från landshövdingen Wilhelm af Klinteberg. De skedde fortfarande i huvudsak i landskap som saknade träd och utmed de allmänna vägarna och alltjämt dominerade trädslaget pil. Ett

trädslag som efterhand delvis kompletterade pil var poppel.

Under andra halvan av 1800-talet, och särskilt ett antal år före och efter sekelskiftet 1900, planterades ett stort antal alléer längs med gårdarnas nya egna infarter. Källmaterialet visar att dessa alléer inte planterades i samband med skiftesreformerna, utan först när brukarna av gårdarna fått det ekonomiskt bättre. Trädslagen var av flera olika sorters lövträd, i synnerhet alm.

Beskrivningar över planteringskampanjerna ger delvis ett oklart besked vilka effekter de egentligen fick. Mycket tyder på att det under 1760-talet planterades ett större antal träd som dock, enligt källorna, förstördes eller gick ut efter hand. I början av 1800-talet skedde en ny planteringsvåg, särskilt under 1810-talet. Mycket tyder på att planteringskampanjerna från de två landshövdingarna med 50-års mellanrum, Carl Adlerfelt på 1760-talet och Wilhelm af Klinteberg på 1810-talet, hade en betydande påverkan i landskapet. Det är rimligt att anta att hade det inte varit för dessa båda landshövdingar, hade alléerna varit betydligt färre. Ett flertal källor vittnar dock samstämmigt om den motvilja som fanns att följa de kungörelser som framstälts. Bönderna beskrivs då gärna som mycket tröga ...”att av plantörer och ståndspersoner och deras handböcker lära pilplanteringen.”² Är denna framställning korrekt? Historikern har Leif Runefelt har utifrån Ortsbeskrivningar från det tidiga 1800-talet studerat herrgårdskulturens behov av att försvara sin status. Inte minst bilden av bonden som trög och konservativ är tydlig enligt Runefelt.³ Jag menar att denna bild går även att finna i beskrivningar om bondens förhållande till planteringar och alléer. Det finns därmed all anledning att tro att bönderna inte alls var så bakåtsträvande som återgetts när det gäller planteringar. Istället bör olika praktiska orsaker sökas i landskap där planteringar dör ut. Frågan är dock inte helt enkel att besvara och flera troliga delsvår finns. Ett kan vara att uppgifterna om antalet pilplanteringar är felaktiga i propagandan. Ett mycket stort antal pilar blev

dock troligtvis planterade, vilket bland annat Lidbeck hävdar.⁴ I beskrivningar över planterade träd är det svårt att skilja på planteringar utmed vägarna och övriga planteringar. Mycket tyder emellertid på att alléplanteringar misslyckades i högre grad i jämförelse med övriga planteringsformer. Det finns också en tydligt praktisk funktionell anledning till att bönderna kunde hysa motstånd till alléer, då man ansåg att träden skuggade marken och att vägytan inte torkade upp.⁵ Jag menar också att en brist på planteringsmaterial varit en viktig anledning. Det finns också angivet exempel på hur utdelade piltelningar använts som brännved istället för att planteras.⁶ Den stora bristen på träd lockade till sig personer som var i behov av virke. Denna sista anledning har troligtvis varit viktigare än vad källmaterialet visar. Sammantaget har dessa faktorer bidragit till att flera alléplanteringar inte klarade sig under den aktuella perioden.

Ytterligare ett viktigt skäl till att pilalléerna inte förblev så starkt landskapspåverkande under 1700-talet är det faktum att de var helt frivilliga. Då alléns praktiska och estetiska grunder inte var tillräckligt starka hos bönderna planterades istället träd nära gården. Detta var en fördel ur flera aspekter jämfört med att plantera träd utmed sin vägglott, kanske flera kilometer iväg. Systemet med vägglottar och långa avstånd till dessa medförde bl.a. att pilalléerna inte blev kontinuerligt skötta. Detta innebar att det fanns sträckor där vägglottsägare inte planterade hela sträckan eller bara utmed den ena sidan. Det fanns även sträckor där ägare till angränsande egendomar planterade träd utmed vägen, vilket därmed innebar att träd enbart planterades på den ena sidan om vägen.

I vissa fall tillkom alléer av tillfälligheter. Det kunde vara föranlett av att två olika jordägare valt att plantera träd utmed vägen längs sina ägogränser. Dessa kan i vissa fall ha sammanfallit och därmed bildat en allé. Ett annat exempel är då det från början varit två pilhäckar eller två jordvallar med planterade pilar, pilevallar. Efter hand glesades träden ut och framstod efter ett antal år som en allé.

Trädslag och hävd

Trädslagen i alléerna kan berätta om såväl landskapet som synen på landskapet. Vilken syn på val av trädslag hade markägaren, politikern, tjänstemannen etc. De flesta lövträdslag har funnits representerade som alléträd. Genom att studera valet av trädslag kan information nås om landskapet och den tid allén kom till i. Detta gäller såväl den idealiserade bilden som den verkliga. Önskemål om ett visst trädslag kunde finnas, men av olika anledningar gick detta inte att uppnå, och ett annat trädslag blev planterat. Viktigt att notera när det gäller val av trädslag är att detta inte behöver berätta något hur omgivande landskap såg ut eftersom träden kunde köpas in via plantskola, odlas i egen plantskola eller till och med att köpas in från utlandet. Allén särskiljer sig därmed från andra landskapselement eftersom dessa har sitt ursprung i platsen, exempelvis olika hägnader. Som jag tidigare diskuterat fanns det under 1700-talets andra hälft idéer om hur landskapet borde formos. Trädslag i framförallt högreståndsmiljö valdes då efter ideologi och mode, inte efter jordmån eller huruvida träden fanns i det omgivande landskapet.

Val av trädslag kunde spela en rumslig roll i landskapet. Detta innebar att alléer med ett trädslag varit vanligare närmast corps-de-logiet. Längre från huvudgården valdes träden i högre grad utifrån praktiska aspekter. Olika trädslag har betraktats som mer eller mindre ståndsmissiga. Landshövdingarna har propagerat för val av lind, lönn, alm, ask var att föredra före pil.

Källmaterialet indikerar sammanfattningsvis att pil under främst första hälften av 1700-talet varit ett vanligt förekommande trädslag i alla slags alléer. Trädslaget pil importerades från Västereuropa – företrädesvis Holland och Tyskland. Användningen av pil och framförallt poppel fortsatte under andra halvan av 1700-talet och även in på 1800-talet i godslandskapet. Därefter användes pil mera sällan i alléerna vid godsens, men planterades fortfarande utanför städerna samt särskilt i byarnas landskap.

Samtidigt med nyttoaspekterna är de estetiska aspekterna mycket tydliga i anvisningar, berättelser etc. Även nyttoträden för med sig skönhet och då är det ofta hela landskapet som åsyftas. Linjeräta rader med träd samt alléer utmed vägar medför ett ordnat landskap som är synonymt med ett skönt estetiskt tilltalande landskap, oavsett trädslag. Med denna syn på landskapet är det lättare att förstå att valet av ett enskilt trädslag ursprungligen inte bör ha varit den viktigaste aspekten utan trädets enskilda nytta kombinerat med ett helhetsperspektiv.

Avgörande var också att träden hävdades, hamlades. En grund för beskärningen av alléträden var det dialektiska perspektivet. Både praktisk funktion och estetiska aspekter var viktiga och dessa samverkade oftast. Grundläggande praktisk nytta var en kontinuerlig ”skörd” av grenar och löv. I det krislandskap som rådde under 1700-talet skulle träden med alla dess grenar aldrig fått chansen att bli friväxande. Därtill var nyttan av grenarna alltför stor. En regelbunden beskärning resulterade i dels lövtäkt, dels ett stort antal avhuggna grenar att användas exempelvis till brännved. Under 1800-talets andra hälft minskade behovet av lövtäkten då fodret i allt högre grad hämtades från åkerbruket. Vidare var det viktigt att träden blev hamlade, eftersom om de tilläts att bli fullvuxna och bilda ett lövvalv över vägen, skulle det bli svårare att se vägen i mörker. En annan fördel med hamlade träd var att trädet inte blev särskilt högt och att man därmed slapp den för åkermarken negativa skuggeffekten. Samtidigt fanns estetiska aspekter genom att träden beskars för att uppnå ett visst utseende och/eller en begränsad höjd enligt tidens mode. Ett grundläggande estetiskt skäl var en strävan efter det tuktade, ordnade landskapet. De flesta alléer planterades med syftet att tuktas, att underordna sig ägarens hand.

Under 1700-talet och större delen av 1800-talet beskars alléträden regelbundet av flera olika anledningar. Denna hävd har idag nästan helt försvunnit, förutom hos pilen som fortfarande har en tradition av att beskäras med

jämna mellanrum. Gamla alléträd är i sig själva ett arkiv som kan berätta om huruvida de har beskuren regelbundet. Ett sätt att se detta är via en tydlig förgrening på cirka 2–3 meters höjd ovan marken. Med hjälp av årsringarna i trädet går det att läsa ut hamlingsintervall. I flera fall kan en allé ha kontinuitet på flera hundra år, men den äldsta generationen alléträd har försvunnit, vilket innebär en brist på information om trädens hävd. Äldre belägg på alléer måste då sökas i exempelvis bildmaterial.

Det förskönade landskapet

Allén användes för att försköna gårdar och hela landskap. Jag vill särskilt lyfta begreppet till att omfatta hela landskap, inte bara enstaka gårdar. Jag menar att förskönade landskap med allén som en viktig beståndsdel, kan ha spelat en större roll i landskap som tidigare diskuterats som enbart eller främst produktionslandskap. Det tillrättalagda landskapet, det ordnade landskapet, det geometriska landskapet var under undersökningsperioden detsamma som det sköna landskapet. Detta tydliga mål kan teoretiskt ses i flera planerade storskiftes-, enskiftes- och plattgårdslandskap. I praktiken utfördes det vid några farmlandskap samt även vid några städer. Storskiftade och enskiftade landskap med gårdar verkar dock ofta inte ha blivit förskönade i praktiken utan förblev idealplaner på kartbordet, åtminstone vad gäller alléer. Trädmarkeringarna på kartorna var dock inte alltid tänkta som alléer utan kunde också indikera häckplanteringar som kan ha blivit planterade.

Plattgårdssystemet eller farmerna under Araslövs gods blev däremot fullt utfört, och blev därmed Skånes mest omfattande allésystem. Utanför Malmö, och då i huvudsak på dess stadsmark, uppfördes nästan samtidigt ett flertal sommargårdar avsedda för borgare och ämbetspersoner i Malmö. Tydliga likheter mellan detta landskap och Araslövs farmer fanns, men i olika skala då gårdarnas areal utanför Malmö var betydligt mindre, medan antalet

huvudbyggnader, trädgårdar, trädplanteringar och alléer istället var omfattande. Eftersom borgare och ämbetsmän i huvudsak inte hade jordbruket som huvudförsörjning var gårdarna inte lika stora. Gårdarna i Malmös närhet användes av allt att döma som sommargårdar. Även gårdarna vid Araslövs farmer kan ha använts som sommargårdar. Det finns belägg på detta samtidigt som begreppet farm eller som flera skriver *fermer*, antyder en fransk koppling syftandes på företeelsen lantgård, sommargård. Ytterligare en skillnad mellan Araslövs farmer och Malmös farmer är antalet lantgårdar som vid Malmö, åtminstone över tid, var avsevärt fler.

En allé kan ses inte bara som ett substantiv, ett objekt. Allén är också en process med planerande, skapande, återskapande (dvs. återplanterande), ny plan, nytt skapande osv. Allén är upplevelse – dels av själva allén men också upplevelse av det fysiska landskapet utanför allén liksom det imaginära, tänkta landskapet. Allén är rörelse (franska *aller* betyder *att gå*) som ger resenären bilder av ägovidden, av ägaren, av staden, av gården, etc. De förskönade landskapen är skapade för att vistas i. Det var inte bara ett landskap som man tittade på, ett passivt landskap. Malmös stadsmark liksom Landskronas och landskapet norr om Kristianstad, var aktiva landskap där funktion och estetik fanns i såväl allé som i landskapet utanför allén. Detsamma gällde för Araslövs farmer. Detta kan kopplas till begreppet landskap och betydelsen att landskapet inte bara är något som man betraktar, exempelvis via landskapsmåleriet, men också något som har praktisk, rättslig och identitetsskapande betydelse. Det är alltså praktiska aspekter tillsammans med estetiska aspekter som ligger till grund för utformningen av landskapet.

Makten över landskapet

Allén välkomnar den vägfarande till platsen dit han eller hon är på väg och förstärker intrycket av den plats besökaren är på väg till. Allén är ett sätt att påvisa makt över landskapet, att på ett

praktiskt och praktfullt sätt markera en egendoms gräns, vilket tydliggör samband.

Infartsallén till en stad skiljer sig på flera sätt jämfört med infartsalléer till gods. En tydlig skillnad handlar om makten över landskapet. Godset är ägare av såväl mark som väg, medan borgaren sannolikt enbart är väghållare över en kortare vägsträcka, eftersom lantgården ofta arealmässigt är en mindre enhet, särskilt i jämförelse med godsen.

En annan skillnad kommer i dagen när man jämför infarten till staden med infarten till godset där flera gods hade som syfte att med hjälp av vegetation dölja godset så länge som möjligt. Vägarna kunde anläggas i landskapet på ett sätt som fördröjde resan samtidigt som den raka vägen, särskilt med en allé, höjde statusen på godset. Ofta fanns rundlar i godslandskapet. Dessa är helt frånvarande i stadslandskapets omland.

Godsen planterade alléer från exempelvis sin gräns, och om vägar i flera väderstreck löpte in mot godset kunde flera alléer planteras. Bönderna planterade företrädesvis enbart alléer längs huvudinfarten till gården. Andra vägar, brukningsvägar och liknande, fick sällan en allé då dessa rimligen ansågs mindre betydelsefulla. Det var inte heller från dessa som besökaren kom. Denna tolkning gör att infartsallén till gården anses vara en statussymbol för gården. Här fanns, liksom vid godsen, en första möjlighet att visa upp gården. En tydlig skillnad jämfört med godsen är att allén ofta började vid den allmänna vägen och inte nödvändigtvis vid en gräns som hos godsen. Detta är en stor skillnad i synen på landskap och även hur landskapet är organiserat.

Den som hade makt över landskapet såg allén som en resurs att förvalta, inte exploatera.

Landskapet ansågs innehålla flera dimensioner som krävde en helhetssyn samt respekt och omsorg för att vidmakthållas. Detta flerdimensionella synsätt karakteriserar sättet att se på landskapet under stora delar av min undersökningsperiod.

Allén är en produkt av en landskapsuppfattning och en vilja till förändring på en viss plats under en viss tid. Den är också ett av de främsta exemplen på hur man med ett landskapselement kan systematisera och strukturera landskapet. Det är därmed inte ovanligt att den tillkommit på initiativ av personer med stort inflytande över landskapet.

Avslutning

Avhandlingen har beskrivit, analyserat och diskuterat alléns historiska geografi i Skåne under perioden 1700–1900 med särskild fokus på 1750–1850. Det främsta resultatet är kanske att allén i framtiden bör ses som något mera än två rader med träd planterade ömse sidor om en väg. Allén är en berättelse om landskapet och ett landskapselement av betydelse för vår identitet. Genom att beakta de historisk-geografiska aspekterna av allén ges en fördjupad dimension och landskapet kan tolkas och förstås på ett nytt sätt.

Detta är inte minst viktigt kopplat till den Europeiska landskapskonventionen som lyfter fram landskapet som en helhet. Landskapets sociala betydelse och dess fokus på demokratiska värderingar är tydlig. Deltagande och påverkan i landskapet är viktiga faktorer för uthålliga landskap. Landskapet ses som resultatet av ett samspel mellan mänskliga och/eller naturliga faktorer. Avhandlingen har visat att detsamma har gällt för allén och landskapet.

Summary

Both Sides of the Road: Avenues and the Landscape in Scania 1700–1900

THIS THESIS IS ABOUT AVENUES (tree-lined roads – in Swedish *alléer*). Avenues are a characteristic landscape element in many parts of Scania. This is an object created by man with a clear visual effect in the landscape. The avenue is also something which is both nature and culture, a man-made object from nature. People often have an opinion about avenues, which often conjure up positive associations. It is an object frequently visualized in pictures, photos and so on.

In the community, the interest in avenues has increased in recent decades for various reasons, not least the fact that they have decreased in large numbers. Reasons for this can be found in Dutch elm disease, the widening of roads and the rationalization process in the agricultural landscape. Different authorities are therefore working with avenues. For example, landowners can seek financial support for maintaining old avenues and also planting new ones where there have been before.

Avenues have been dealt with in the literature by art historians, ecologists, landscape architects, geographers etc. Topics that have been discussed are symbolic landscapes and avenues, biological diversity (the avenue is protected by law due to its rich and threatened biological diversity) and of course historical aspects. Most of the literature focuses on avenues in parks and gardens. The historical geography in the rural landscape is less discussed.

With this frame of reference, it is justified to

study the historical geography of the avenue. If not enough knowledge exists, authorities risk making wrong decisions built on a weak knowledge base. Furthermore, private people have a desire for more knowledge in the area, which also includes organizations such as the World Wide Fund for Nature (WWF), the Swedish Society for Nature Conservation and the Swedish Local Heritage Movement. In recent years a research field has been established where an object or a phenomenon is studied in order to understand the landscape as a whole. A study of avenues should fill a gap here.

The purpose of the thesis is to describe, analyse and discuss the historical geography of avenues in Scania during the period 1700–1900. Important aspects to consider are the physical and morphological development of the landscape and also how people have considered landscape during the study period. How has man viewed landscape? The thesis will furthermore discuss the topic of landscape and power.

Important questions that need to be considered are: Why have avenues been planted along roads? When did this start and how has it developed? Where were avenues planted and what type of species have been used. In order to deepen our understanding, more philosophical questions need to be addressed. What practical, symbolic and aesthetic reasons can be found? Have these aspects changed through time and do they differ depending on the character of the landscape?

One important demarcation of the thesis concerns space, as the thesis will focus on the province of Scania. The thesis will furthermore discuss avenues in Scania along roads. Most of these roads are owned and managed either by the state or by private persons. The thesis is a historical geographical account within the time frame 1700–1900.

I will use the avenue as a tool for understanding the landscape, its imprints and underlying causes. I have studied avenues to understand the landscape, not in order to document avenues. Like other people who have studied avenues, I have found it useful to divide the avenues into three different groups: avenues in the estate landscape, in the urban landscape (outside the historical town centre) and in the landscape of villages and hamlets.

I will interpret the avenues by studying them from their practical aspects as well as their aesthetic and symbolic meanings. Avenues form a dialectical relationship and this is vital for understanding avenues and the reasons why they were planted and maintained.

I will use graphic material as a source for understanding the avenue in its context. Above all, maps will be studied as they are the most vital source for understanding the avenue and its geographical extensions in the landscape. Some GIS applications have been done. Most importantly I wish to focus on images as a source, not only an illustration. By studying e.g. photos from the first half of the twentieth century I can see an avenue planted in the 1780s. If the avenue is gone today, the photo gives me hint as to how the avenue has been managed by telling me whether the trees are old or young, if they have been regularly cut, pruned or shredded. In Peter Burke's words, "Images allow us to imagine the past more vividly."

Many critical aspects must be considered when it comes to images as a source. I have found that above all knowledge of the purpose of the map is vital. I have also found, along with other researches, e.g. the Canadian geographer Henry W. Lawrence, that both artists

and cartographers add avenues and, more frequently, ignore them altogether although other sources can confirm that they have existed.

Most maps are either topographical or economic accounts of the landscape. My studies have found that avenues, not surprisingly, can be found on topographical maps in a higher frequency than on economic maps. Of course, the visual imprint is vital. These maps were often made by the military, who were interested in whether the road had an avenue or not. However, written military accounts, possibly more surprisingly, show almost a total lack of notes on avenues. The oldest topographical map which depicts avenues in almost the whole of Scania is the "Skånska rekognosceringskartan 1812–20". The topographical map seems to be a real account of the landscape, whereas the survey maps also can have planned elements, such as avenues. In many cases it is difficult to find out whether it is an actual account or a vision of a future landscape, as the written description accompanying the map often lacks information about the avenues. However, the visionary maps are a great source for understanding how people looked upon landscape and avenues, which I will come back to. Important written sources are also connected with the issue of how people viewed landscape. I have therefore studied diaries of various kind, but mostly travel diaries and various journals. In archival sources written down by the county governor (*landshövding*) a great deal of information can be extracted regarding how avenues and landscape were viewed by the state.

In many respects, a landscape with avenues was seen as a garden. Several maps indicate that not only the farmstead or the village core should be beautified, but the entire village as far as its borders with surrounding villages. This was in compliance with the idea that the landscape should be in order. Order was the same as beauty. This meant that the man-made landscape was seen as ordered beauty, as opposed to untamed wild nature. To achieve order by shredding or pruning trees, straightening the

morphology of the landscape, was an integral part of the way landscape was viewed. However, at the same time, landscape or nature had to be shaped with respect to climate, topography, custom and culture, as the seventeenth-century nobleman John Evelyn puts it.

This discussion leads in to the phrases “first, second and third nature”, as John Dixon Hunt writes. First nature is the natural landscape, untouched by man, second nature is the cultural landscape, whereas third nature is second nature raised to a higher level. Hunt speaks of the garden as an example, and I argue that the avenue can be considered another one. I have interpreted third nature as a product made with care and skill. It is sometimes discussed as a product of art, which is most reasonable.

This way of managing the landscape leads to ideas of landscape as an ideology. Landscape was cultivated and managed with the idea of creating order in nature. This landscape can be seen as an apocryphal landscape. This also leads us further into the idea of landscape and illusion where the avenue has played an important part. In the estate landscape the avenue can be seen as a promise of an imminent arrival at the estate. If the avenue is long combined with concealed views (e.g. planted trees to hide the view of the manor) and twists and turns in the landscape, the impression of the beholder probably increases as the journey continues.

Above I mentioned the dialectical relationship. I argue that unless the avenue is studied in order to understand its practical meaning as well as its aesthetic meaning, the avenue will not be fully understood. The thesis will show that these two aspects are often combined, and when one of them is lacking or the balance is not even enough, the avenue runs a great risk of disappearing. It is also important that the avenue is studied as part of a whole. By this I mean that unless you understand the landscape in which the avenue is planted and managed, you will not fully understand why the avenue was planted, why it has been managed in a specific way, why it starts at a certain point. It

also pinpoints the fact that if you do not understand the avenue you will never fully grasp the complexity of the landscape with its historic dimensions. The avenue and the landscape are interdependent. The avenue is not cut out of the landscape in order to be studied. It is a part of the whole at the same time as the avenue itself is a story.

Another thing that must be understood in order to grasp the historical geography of avenues is the etymology of the word. In Swedish the term today used for a tree-lined road is *allé*. This is the most common word in continental Europe. It derives from the French noun *allée* meaning “a walk” from the French verb *aller* meaning “to walk”. Interestingly, in England the word *walk* has been the equivalent of *allé*, as it is defined in 1596 as “an avenue bordered by trees”. Avenue should in this case be interpreted as a walk. At the beginning of the eighteenth century an avenue could be described in the following way: “There is a long walk of aged Elms”. This means that *walk* and *avenue* have had the same meaning.

The word *avenue* has actually existed in Swedish too, with the same spelling, *avenue* (later developed to *aveny*), but with the meaning “approach road”, often to towns and without trees. I argue that this meaning, combined with its international history, both give a lot of information about what an avenue, a tree-lined road is, and what it is all about.

First back to the word *allé*. It is clear that the word from the beginning had the meaning of a walk (regardless of whether any trees existed or not). Gradually the word was given the meaning a walk – with greenery on both sides. This could be bushes, trees or even a forest. The important feature is greenery and especially on both sides of the walk. This is stated in both the seventeenth and the eighteenth century. In dictionaries you can also find definitions such as “a road bordered by regularly placed objects such as pillars, statues etc.

The etymology shows that the history of the word is connected with gardens and parks.

This meant that when roads became tree-lined, a specific word for the new phenomenon did not exist. Instead a descriptive phrase became common, *Ömse sidor om vägen*, meaning “on both sides of the road”. A description would therefore speak of a road with trees on both sides of the road as an *allé*.

A brief account of the history of roads is also desirable. The most essential aspect is probably the fact that it was the farmers that had to maintain roads in the eighteenth and nineteenth centuries. This was done by dividing the roads into lots (*väglotter*). A farmer in this system could have 50 metres of road to maintain 500 metres away from the village. The road-lot was marked by stones (*väghållningsstenar*). The road-lots are an important feature connected with avenues, as the county governor wanted the farmers to plant trees along their lot, on both sides of the road. The results and implications will be discussed later.

In an international context, it is clear that people in Scania did not plant tree-lined roads without knowledge of the European landscape and its avenues. It seems as if the first avenues in Europe were planted in Italy in the fifteenth century. As in Sweden, the word *avenue* did not exist then and written accounts therefore speak of roads planted with trees on both sides. This was stated as a good idea by Andra Palladio and Vincenzo Scamozzi in the sixteenth century. The widest roads were considered the best roads with the highest status. It seems as if these first avenues were planted between the town and the nobleman’s summer estate, but this is not entirely clarified. The importance of the width clearly shows that avenues with a “roof” of leaves were not necessarily wanted.

In France, the terms *allée couverte* and *allée découverte* were used. These ideas travelled from Italy to France and Holland and later to the Baltic countries including Sweden and Scania. In France descriptions from the sixteenth century speak of tree-lined roads with a practical meaning, as a visual marker of the road when flooded. In Holland several huge

projects including avenues were implemented during the seventeenth century. Most impressive was probably the drainage of the lake Beemster, forming an entire new landscape where avenues played an important role. Another example is the ten-kilometre-long road between Utrecht and Amersfoort. The road “took over” the landscape with its 60-metre-wide structure including several rows of trees on both sides of the road. Twenty-five summer estates were planned along the road.

England seems to have had a history of its own, as tree-lined roads have never been common here. Instead the well-known hedges were planted, and ideas about how these could also be planted in Scania became a reality at the end of the eighteenth century. Denmark seems to have a similar history to Scania, possibly not surprising as Scania was a part of Denmark until 1658. Germany is a close neighbour south of Scania, and parts of Germany belonged to Sweden in historic times. Germany was therefore a source of plants, seeds and ideas.

The estate landscape

Scania is a province which in historic times has been highly influenced by estates. A study of their avenues is therefore warranted. Another reason is that in this landscape many avenues still exist. Deep studies have been conducted at two estates, Krapperup and Övedskloster. Apart from these two, an additional seven estates have been analysed.

The results of the study show that avenues existed around the year 1700, which is the chronological starting point of the thesis. In this period and before, Scania was a conflict zone with war upon war. This did not end until the beginning of the eighteenth century, which also meant that few avenues were planted around 1700. At the same time, this was also the beginning of something new, as a crisis often creates new opportunities. Planting of trees became vital, as several forests had been devastated by the wars and new woods were

therefore planted during the eighteenth century. Several were of pine as this was considered a good tree to plant in landscapes damaged by sand due to lack of trees. There were also other reasons for the shortage of trees, such as new wood-demanding industries, the never-ending demand for wooden fences in the agricultural landscape, and so on.

After the wars, in the first half of the eighteenth century, only a few avenues were planted. As this was the first time the phenomenon occurred in Scania, and financial resources were limited, the avenues were planted with clear practical intentions but, as the trees were planted along the road, aesthetic aspects were also considered. Most common in the first era of Scanian avenues was willow. This tree had continuity at the estates as it had been used close to meadows and by the moat. Ideas from the garden were apparently not the first factor that decided which type of tree to choose. An avenue in the estate landscape is rarely planted randomly. Its time and place are determined by events occurring on the estate. The most common event was when a land reform was implemented in order to rationalize the agricultural landscape. As these often concerned the arable land close to the estate, a short avenue was planted from the new, often straight border between the infields and the outlands. The short road through the infields was also straightened. This clearly implies that the avenue was subordinated to events in the landscape. When the land reform took place, an avenue was planted, starting at the new border that also was a direct result of the enclosures. As the estate owner decided to plant along the road, on both sides, aesthetic reasons were also evident. This was a new way of seeing the landscape and visualizing the power of the estate. The landscape was in the hands of the possessor who could do as he pleased, if he had resources.

After the first half of the eighteenth century the estates had recovered and gained resources, and the landscape was about to change in a previously unprecedented way. This time

arable, meadow and outland were enclosed and broad-leaved trees were planted. Ideas from the garden had already set the scene at some estates with cut hedges and avenue trees were regularly planted and pruned. As the entire dominion under the landowner's personal management was involved, the avenues now could stretch for several kilometres. The most consistently implemented project was at Övedskloster. The owner at the end of the eighteenth century, Hans Ramel, had nine landed estates in Scania and revolutionized the landscape at many of the estates, the most prominent example being Övedskloster. Here a number of avenues were planted with mainly broad-leaved trees. At Viderup, huge numbers of willow were planted, a tree not considered as attractive as broad-leaved trees. This means that it is difficult to say that the landscape was reformed in either one way or the other only by studying the type of tree planted. Furthermore, this means that one must study the entire landscape in order to understand the dialectical aspects.

At the beginning of the nineteenth century, many estates had planted avenues leading to the manor next to all approach roads. It was not possible to plant any more along these roads. Instead a new phenomenon arose: large tenant farms were laid out in the landscape. At some estates, all of these farms were given an avenue, or rather, the entire landscape was planted with avenues. The best example of this is Araslöv in the north-east of Scania, with about 12 kilometres of avenues. I argue that this landscape was shaped with both practical and aesthetic considerations and this was done in an even relationship. Had this not happened, the landscape would not have come into being. Reasons for this are that the new landscape required well-managed agricultural lands with good revenues. It also needed to be a beautiful landscape in order to attract noblemen and high military to stay and manage the new farms in the new landscape. Avenues were therefore an important tool in achieving this. The new landscape had features such as straight roads,

straight borders, trees or hedges planted along the borders, avenues along the roads. It was important that the trees were cut regularly with the purpose of creating order in the landscape.

The landscape of the towns

The town landscape is the topic of the next chapter in the thesis. Towns consisted of the town centre, that is, the built area within walls and ramparts. Outside were the town lands which could consist of arable, meadows and pastures – similar to the village. This was the situation for most towns during the period covered by the thesis. The two parts combined form a town area. These are the expressions I use in this summary.

Tree planting in the town centre is well known and recognized, with terms such as *boulevard*. Trees were also planted along canals and on the ramparts surrounding the city. Along streets, however, trees were more rarely planted. This part will deal with avenues planted outside the town centre. This could be seen as a way to make the town appear grander.

The results show that avenues approaching towns or between summer farms have existed since at least the eighteenth century. As with the landed estates, avenues were scarce in the first half of the eighteenth century. The towns had been under severe pressure during the wars, and any trees outside of the town had surely been cut down for fuel and for defence purposes, as it was desirable to have a free view of the landscape. This was also the case with the three large towns with massive fortifications and ramparts: Kristianstad, Landskrona and Malmö. The second half of the eighteenth century therefore saw a change in the character of the landscape, with suburbs expanding and avenues being planted along the roads. This started in the 1760s with the county governor, Carl Adlerfeldt who promoted the planting of avenues. However, the result does not seem to have been lasting, as records from around 1790 indicate that most avenues were already gone.

Around 1815, the “Skånska rekognosceringskartan” shows that several towns not only had approach avenues, but they could also stretch out in the landscape for more than 10 kilometres. Furthermore, the town land had also been planted with avenues. The reason for this was that the burghers in the towns had built summer farms, farms occupied during summer, whereas during winter they stayed in the town centre. The avenues were often planted with willows during the eighteenth century and the trees were shredded. The main driving force was that the landscape should be ordered, as this was considered beautiful. In one sense, the landscape of the summer farms reminds us of the landscape of the large tenant farms. One difference is that the large tenant farms often had much more land. Land was the outcome of the farm to a large extent. The summer farms owned or leased by a burgher did not have land as the main source of income, but trade connected with the burgher’s profession. In one way, avenues have the same starting points as in the estate landscape, i.e. the borders – in this case of the summer farm. However, as the burgher only had power over the land that was connected to the summer farm, they probably needed to work together with other burghers in order to plant long distances, which was sometimes the case. Here it is clear that power over the landscape is vital for the maintenance of avenues. There could, for example, be a stretch of a road between the summer farm and the town centre, and in some cases this might not have been planted if there were other landowners or due to the fact that the road were divided between different road-lot owners. In the nineteenth century many avenues therefore vanished but some were replaced by new ones, often planted with elm. One example is the road between Lund and Malmö, some 20 kilometres, which dates back to the 1850s.

The landscape of the villages

This landscape differs in many ways from the previous one. To begin with, parts of this landscape had been seriously affected by the scarcity of trees for fuel around 1700. This applied most of all to an area in the south-west of Scania known as Söderslätt, the southern plain. Tree-planting campaigns were therefore mounted, and in 1734 it was stated that every farmer had to plant twelve trees. This could be done next to the farm, in the outland, in certain enclosed fields (*planteringshage*) or at other places. Trees should be planted in straight lines for the sake of order and beauty. In 1734, roads are not mentioned and few, if any, avenues were planted. This did not really start until the time of the county governor Carl Adlerfelt, one of the foremost advocates of avenue planting in the eighteenth century. Adlerfelt wanted farmers to plant along the roads, but records show that he never succeeded in implementing this in the law. It was therefore something that the farmer could do if he chose to. If he did any planting of trees along the roads it should be done in avenues, or on both sides of the road as he says. This was at least what Adlerfelt wanted. One advantage was that the road could then be considered to be marked, which the farmer otherwise had to do with branches. The farmer also could shred the trees, which of course gave him necessary branches for fuel and leaves for fodder. However, these advantages did not seem to be enough, as many trees died, were destroyed or lost in other ways, not long after they were planted. The reasons for this varied. Many practical aspects played a role, such as a shortage of thorny bushes to protect the stem against cattle and other animals, poor soil quality (e.g. too dry or too wet) wind exposure. Other aspects are connected to the fact that the trees could directly be used as fuel, which meant that they were cut down. Sources during the 1760s indicate that planting at first was quite a success, with a total of 192,611 trees planted in Malmöhus County (roughly half of Scania, above all, the treeless landscape) from 1765 to 1769.

In the 1780s plans were drawn up for another huge project. Five villages were to be transformed by an enclosure reform (*enskifte*), and hedges were to be planted along the roads. How many hedges were finally planted is not known, but the plans comprised around 75 kilometres. Interestingly, what happened is that the hedges that were planted were seen as obstacles after some time, as they gathered snow on the road side, causing difficulties in the clearance of snow, but also on the arable side covering the autumn-sown crops. This meant that the hedges were cut down, but trees were left at certain intervals, thus creating tree-lined roads – avenues!

At the beginning of the nineteenth century another influential county governor came to power, Wilhelm af Klinteberg. Like Adlerfelt, he was a great advocate of tree planting. His instructions leave information showing that the landscape had changed substantially during the fifty years that had passed since Adlerfelt. A lot of land had now been enclosed, resulting in a totally new landscape where the farmers owned the land surrounding the farm. This allotment could have its border next to a road; this makes it interesting to study the planting of trees along a road, which could be done in a number of ways with various results. Wilhelm af Klinteberg wanted the farmer to plant along his road-lot just like Adlerfelt. If this was not done the enclosure owner who had a border next to a road could plant along his border. This meant that the road did not automatically get an avenue unless the enclosure owner on the other side of the road also planted along his border. Maps from the nineteenth century indicate that the result varied quite a lot, with some roads having an avenue stretching for kilometres while other roads had an avenue for 50 metres, then a gap, then a row of trees on one side of the road, then on the other side of the road, then an avenue again, then a gap, and so on.

The last avenue phase discussed in the thesis is the one where farmers with their new allot-

ment planted an avenue along the new private road that led to the farm. This was often done quite some time after the enclosures, at the end of the nineteenth century. This time the farmer used the same type of tree as the nobility, i.e. broad-leaved trees.

The thesis has described, analysed and discussed the historical geography of avenues in Scania during the period 1700–1900. The main findings have been presented in this summary. The foremost result might be that the avenue in the future should be considered as much more than two rows of trees along a road. It is a story of the landscape and a feature of importance for our identity. By paying attention to the historical geography of the avenue, the landscape as a whole can be read in a new sense with a new understanding.

Revised by Alan Crozier

Noter

Kapitel 1

- 1 Persson 1996.
- 2 Samtliga sju vägverksregioner gjorde inventeringar av alléer utmed det statliga vägnätet. Se t.ex. allévårdsplanen som gjorts för Skåne, *Allévårdsplan. Skötsel och vård för samtliga alléer på det statliga vägnätet i Skåne*, 1996. Skåne var den vägverksregion som kom längst i arbetet med att restaurera och återplantera alléer.
- 3 Naturvårdsverket 2011 (Internetkälla).
- 4 Jordbruksverket 2011 (Internetkälla).
- 5 Lawrence 2006.
- 6 Sandström 1988.
- 7 Emanuelsson 2003. Emanuelssons skrift är en av de första som använder sig av begreppet *det biologiska kulturarvet*. 2011-11-03 genomförde Riksantikvarieämbetet en workshop med temat "Det medvetet anlagda biologiska kulturarvet". Här ingår allén som ett objekt. Under senare år har även Centrum för Biologisk Mångfald (CBM) intresserat sig för det biologiska kulturarvet.
- 8 Andersson & Larsson 1982.
- 9 Törje 1955.
- 10 Berg 1978.
- 11 Gunnarsson 1987.
- 12 Larsson 1996.
- 13 Pålstam 1996.
- 14 Trelid 1996.
- 15 *Allévårdsplan. Skötsel och vård för samtliga alléer på det statliga vägnätet i Skåne*, 1996. I flera av Vägverkets sju regioner genomfördes inventeringar av allébeståndet utmed det statliga vägnätet. 2004 digitaliserades allévårdsplanen vilket innebär möjligheter att i GIS analysera det material som har samlats in. Exempel på sammanställda uppgifter är trädslag, alléns längd, antal träd samt mycket mera.
- 16 Lundquist 1996, s. 52f.
- 17 Olsson & Jakobsson 2005.
- 18 Se t.ex. Lundblad & Milberg 2003 och Gawronski, Oleksa & Ulrich 2006.
- 19 Se t.ex. Engquist 2006; Isaksson 2005; Gomér Johansson 2008 och Månsson 2003.
- 20 Se t.ex. Zachrisson 1921; Campbell 1928; Karlsson & Schibbye 1973; Sjöbeck 1934; Hobroh 1944; Törje 1955 samt Fribing 2004 för att nämna några.
- 21 Hobroh 1944; Karlsson & Schibbye 1973, s. 8, har också upprättat en karta men enbart för Malmöhus län.
- 22 Sjöbeck 1934.
- 23 Enghoff 1938.
- 24 Enghoff 1938, särskilt s. 566ff.
- 25 Se t.ex. Blomkvist 2010. Historikern Erik Lindberg vid Uppsala Universitet är projektledare för en undersökning om vägnätets uppbyggnad. Lindberg har bland annat forskat om naturaunderhållet. Lindberg 2010 opublicerat; Högberg 2011 opublicerat.
- 26 Qviström 2003.
- 27 T.ex. Cosgrove 1998; Mels 1999; Olwig 2002 och Wästfelt 2003.
- 28 Qviström 2003, s. 150–155.
- 29 Se t.ex. Montelius 2000, 2006. Montelius är ansvarig för Trafikverkets museum och dess väghistoriska samlingar.
- 30 Se t.ex. von Schwerin 1934, Fernlund 1996 och Ahlklo 2001.
- 31 Fernlund 1996.
- 32 Ahlklo 2001.
- 33 Olausson 2001.
- 34 Bengtsson 2005.
- 35 Pradines 2009.
- 36 Couch 1992.
- 37 Couch 1994.
- 38 Peters 1996.
- 39 Lehman & Rohde 2006.
- 40 Se t.ex. Crane 2001, Carmichael 1995 och Dolwin 1993.
- 41 Lawrence 2006.
- 42 Lawrence 1988.
- 43 Jørgensen 2001.
- 44 Bjurklint Rosenblad 2005.
- 45 Lange 2008.
- 46 Lange 2000.
- 47 Se t.ex. Möller 1989; Olsson 2002; Sundberg, Germundsson & Hansen 2004 och Svensson

2005. De två sistnämnda ingick i det tvärvetenskapliga projektet *Människa, makt, modernitet – skånska godsmiljöer från högmedeltid till nutid* vid Lunds Universitet.
- 48 Möller 1989, s. 9.
- 49 Campbell 1928; Franzén 2008. Särskilt betydelsefull i sammanhanget har agrarhistorikern, professor Janken Myrdal varit. Från avdelningen för agrarhistoria har ett flertal betydelsefulla avhandlingar kommit. Se t.ex. Slotte 2000; Kardell 2004; Larsson 2009 och Nilsson 2011.
- 50 Campbell 1928.
- 51 Kardell 2004.
- 52 Slotte 2000.
- 53 Se t.ex. Germundsson 1993 och Ahrland 2006.
- 54 Olsson & Jakobsson 2005; *Allévårdsplan. Skötsel och vård för samtliga alléer på det statliga vägnätet i Skåne*, 1996.
- 55 Campbell 1928.
- 56 Skansjö 1997; Johannesson 1977.
- 57 En privat väg är ägd av en person, ett bolag etc. En enskild väg är delad mellan två eller flera vägägare.
- 58 Alléer som leder till begravningsplatser utanför städerna vore däremot intressanta men detta har inte påträffats i de genomförda fallstudierna. För mera information om begravningsplatser, se Schönbeck 2008.
- 59 Palm 2006, s. 24.
- 60 Skansjö 1997; Germundsson 2001, s. 33.
- 61 Olsson & Jakobsson 2005.
- 62 Lindberg 2010; Blomkvist 2010.
- 63 Qviström 2003.
- 64 Bengtsson 2005. Bengtsson har i sin avhandling behandlat linden, framförallt holländsk parklind och dess genetik. Han analyserar här också alléer med parklind.
- 65 Två ofta citerade avhandlingar är Kristoffersson 1924 och Dahl 1942.
- 66 Se t.ex. Möller 1989; Germundsson 1993; Slotte 2000; Kardell 2004 och Ahrland 2006.
- 67 Ahrland 2006, s. 30.
- 68 Se t.ex. Larsson 1996; Trellid 1996 och Olsson & Jakobsson 2005.
- 69 Se Widgren 2000 och Antonsson 2011 för en mera utförlig diskussion om retrogressiv och retrospektiv metod.
- 70 Olsson & Jakobsson 2005.
- 71 Skansjö 1997.
- 72 Se t.ex. fallstudien över Krapperup i kap 3.
- 73 Se t.ex. Olsson 2008. Mer om bilden som källa längre fram i avhandlingen.
- 74 Liknande metodologiska problem mötte forskarskolekollegorna Anders Franzén (etnolog) och Hedvig Schönbeck (konstvetare) som inte enbart kunde använda dagens byggnader respektive begravningsplatser för att tolka ett historiskt landskap i sina avhandlingar (Franzén 2008; Schönbeck 2008).
- 75 Schönbeck 2008, s. 44.
- 76 Maes 2009-04-21 (muntlig källa).
- 77 Lawrence 2006.
- 78 Se exempel i fallstudierna över Krapperup och Bäckaskog i kap 3.
- 79 Trellid 1996.
- 80 Se t.ex. Olsson 2008.
- 81 Akrell 1813, s. 78.
- 82 Tavaststjerna 1807, s. 230.
- 83 Akrell 1813, s. 78.
- 84 De militära kartorna finns i original på Krigsarkivet i Stockholm. En studie av arkivets kartor från 1700- och 1800-talen visar att det finns ett ansenligt antal kartor över enstaka större hemman, t.ex. kungsgårdar, och enstaka byar, samt några kartor över flera byar. Alléerna är markerade på flera av dessa kartor. Flera av dessa kartor är utforskade. En anledning till detta kan vara att de endast finns på Krigsarkivet i Stockholm. Ett stort antal kartor har dock scannats bara de senaste åren och är tillgängliga på internet i lägupplöst form.
- 85 Ehrensverd 1992, s. 14.
- 86 KrA, Topografiska kartor Sverige, Schoone/Skåne, 0400: 17A:005 a.
- 87 Ehrensverd 1992, s. 19. Kartorna visar delar av landskapet emellan Eslöv-Landskrona och förvaras på Krigsarkivet.
- 88 Jfr Dahl 1937.
- 89 Skånska rekognosceringskartan med beskrivningar finns i original på Krigsarkivet. Regionmuseet har såväl karta som beskrivning i digitala versioner. 1985 trycktes kartan och gavs ut i en förminskad version 1:30 000. Kartan består av 107 kartblad.
- 90 För mera information om denna karta se Ottosson & Sandberg 2001.
- 91 Lewan skriver i ALE 2010 en värdefull artikel om denna karta där han benämner dem fältkoncept. Lewan 2010. Lewan har bland annat noterat att kartorna finns på såväl Krigsarkivet som Riksarkivet samt att konceptkartorna innehåller revideringar. Båda uppgifterna har förf. också noterat. Lewan har också noterat flertalet

- skillnader mellan konceptbladen och de senare tryckta versionerna benämnda Generalstabens topografiska karta i skala 1:100 000. Trots dessa skillnader menar Lewan att de skiljer sig mycket lite. Jag menar nog att skillnaderna är så pass omfattande att konceptkartorna är betydligt mera värdefulla som källa för landskapsstudier.
- 92 En utförlig beskrivning av de olika kartorna har gjorts av agrarhistorikern Clas Tollin, Tollin 1991.
- 93 Månsson 2003, s. 8; Jansson & Lundström 2008.
- 94 För mera information och diskussion om Häradsekonomska kartan, se Jansson 1993.
- 95 Lantmäteriet 2011 (internetkälla). Kartan benämns numera även officiellt *Häradsekonomska kartan*.
- 96 Jansson 1993, s. 22.
- 97 Se t.ex. KrA, Wiblingen 1795 och Wermings stadskartor 1806–19. För mera information om stadskartor, se Ahlberg 1998.
- 98 Ljunggren 1862.
- 99 Geografen Jesper Brandt uppmärksammade mig på den källkritiska aspekten att trädmarkeringar på en karta kan lika gärna vara häckar som träd. Brandt (muntlig källa) 2006-09-08.
- 100 LmS, Landskrona stad, avmätning, akt L122-1:5, 1773.
- 101 Mängder med exempel skulle kunna anföras men särskilt uppenbart blir det i populärvetenskapliga verk då dessa bilder ofta förstoras upp med hög kvalitet. Se t.ex. Nilsson (red.) 2002.
- 102 Bringeus 1981, s. 5.
- 103 Burke 2001, s. 13.
- 104 Burke 2001, s. 99.
- 105 Burke 2001, s. 19.
- 106 von Schwerin 1949. En intressant artikel med en utförlig analys av bilder är von Schwerins artikel i *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1949, *Burman-Fischers Skånska prospekter*, *Gustav Fredrik Feldts Suecia-supplement* och de *Rålåmska akvarellerna*. Alléerna lämnas dock utanför bildanalyserna.
- 107 Wählin 1931.
- 108 Akvarellerna finns på Kungliga Biblioteket i Stockholm.
- 109 Antonson 2006, s. 92ff; Antonson & Blomqvist 2004.
- 110 Burke 2001, s. 30ff.
- 111 Lange 2008, s. 27. För mer information om vad en veduta är, studera med fördel Langes bok där han redogör mera utförligt om detta, särskilt Lange 2008, s. 27.
- 112 För mer information om Burmans vedutor, se t.ex. von Schwerin 1949 och Lange 2008.
- 113 För mera information, se Lange 2008, som gör en utförligare genomgång om verket.
- 114 KB 2012 (internetkälla). *Suecia Antiqua et Hodierna* eller *Det forna och nuvarande Sverige* är ett topografiskt plansverk över den svenska stormaktstiden. Syftet var att visa upp den nya stormakten i ord och bild.
- 115 Lange 2008. Lange gör i sin bok en grundligare beskrivning av verket.
- 116 Ehrensverd 1992, s. 14.
- 117 Barnekow & De Geer har efterlämnat dels färglagda planer som förvaras på godset Stora Väsby i original, kopior finns tillgängliga på Uppsala Universitetsbibliotek. På Skabersjö gods i Skåne finns även blyertsteckningar över flera gods som också finns på Stora Väsby. Blyertsteckningarna har scannats av och finns på Landsarkivet i Lund.
- 118 Emellanåt ser man ytterligare ett namn från ungefär samma tid, Gustaf Fredrik Feldt. Feldt har avbildat ett stort antal skånska gods men samlingen har försvunnit förutom några få avbildade gods. För mera information om Feldt, se t.ex. von Schwerin 1949.
- 119 Mer om både Sjöbeck och Weimarck, se Blomberg & Billqvist 2003. Sjöbecks bilder finns på Fredriksdal i Helsingborg, UB i Lund samt Riksantikvarieämbetet i Stockholm. För denna studie har bilderna vid UB i Lund analyserats eftersom de bilder Sjöbeck tog över Skåne, särskilt Söderslätt, i huvudsak finns vid UB i Lund. Weimarcks bilder finns i original på UB i Lund. Kopior finns hos Länsstyrelsen i Skåne samt Naturskyddsföreningen i Skåne.
- 120 För mera information om Sjöbeck, se t.ex. Gustavsson 2010.
- 121 Naturskyddsföreningen i Skåne har rättigheterna när det gäller de bilder som Gunnar och Henning Weimarck tog under 1950-talet.
- 122 Blomberg & Billqvist 2003, s. 30.
- 123 Burke 2001, s. 11.
- 124 Båda finns i original på UB i Uppsala: UUB Barchaeus 1772–75 samt UUB Barnekow & De Geer 1768. Delar av Barchaeus resa har återutgetts i tryck men inte resan i Skåne. Se till exempel Kjellberg 1923, som genom Västmanlands fornminnesförening 1923 gav ut resan genom Västmanland.
- 125 LUB, Lidbeck, efterlämnade papper 1–24.
- 126 *Instruction för historie naturalis professoren, samt*

plantage directeuren wid kongl. maj:ts academie i Lund, 1756. Lidbeck skall arbeta med natural historien, särskilt botaniken samt som plantagedirektör främja plantager i Skåne av allehanda växter som är nyttiga i hushållningen, läkar-konsten och vid färgerierna. Lidbeck skall vidare sköta akademins botaniska trädgård och de där anlagda plantagerna. Viktigt var också att undervisa ungdomen i nyttiga plantagers anläggande samt att undervisa i de skånska städerna gällande plantagers inrättande. Syftet var att försöka förmå de skånska städerna att börja med plantager innehållandes nyttiga växter för hela riket men som bara kunde växa i Skåne och som annars måste importeras. Lidbeck skulle också uppmuntra lantmannen till skogsplantering och sådd av sandhavre eller andra frön som kan dämpa flygsanden. För detta ändamål skulle lantmannen förses med ”allehanda frö af wilda trån och buskar til lefwande häckars anläggande”. Till detta fanns anslagna plantagemedel. Varje år skulle Lidbeck skicka in en berättelse till riksdagen.

ten en möjlighet att på en fråga svara antingen ”jag **vet**” eller ”jag **tror**” och på en annan fråga svara ”jag vet exakt” eller ”jag uppskattar trädens ålder till...”

- 127 Lidbeck 1756, s. 16.
- 128 Lidbeck 1756, s. 24.
- 129 Enghoff 1938, s. 136ff.
- 130 För mera information om svaren i de Elerska samlingarna, se kapitel 5.
- 131 Enghoff 1938, s. 132f; UUB Elers samlingar S10-S18. 1828 skänktes samlingarna till UB i Uppsala där de förvaras idag.
- 132 Enghoff 1938, s. 133. Se även Montelius 2006, s. 78f.
- 133 Reuterswärd 2001.
- 134 Äldre relationer finns endast som handskrift medan yngre finns tryckta.
- 135 Nordiska Museets arkiv, Frågelista NM 144 – Hägnader.
- 136 Alléinventering 1977; Berggren-Bäring 1983. Opublicerade inventeringar.
- 137 Regionmuseet Kristianstad, Allé-enkät 2004. Enkäten gick ut till alla i Skåne som hade sökt miljöstöd för sin allé under våren 2004 och cirka 300 svar kom in. Våren 2005 fick de som inte svarade första gången en ny chans och ytterligare cirka 50 svar kom in. Enkäten innehåller 39 frågor, där flera innehåller ett antal olika aspekter. I frågorna 1–37 finns flervalsrutor och i några fall en halv rad för att förtydliga svaret skriftligt. Frågorna 38–39 är öppna frågor där man hade minst en halv A-4 sida att svara på. Svaren på historiska frågor kan alltid ifrågasättas och i ett försök att höja kvalitén gavs informan-

Kapitel 2

- 1 Germundsson 2001, s. 34.
- 2 Wästfelt 2003, s. 305.
- 3 Cosgrove 1998.
- 4 Mitchell 2000; Wylie 2007.
- 5 Mels 1999.
- 6 Germundsson 2001, s. 42.
- 7 Olwig 2007, s. 284.
- 8 Tuan 1989, s. 233.
- 9 Jfr t.ex. Wylie 2007 och Bucht 2004.
- 10 Crowe & Mitchell 1988.
- 11 Olwig 2002, 2007.
- 12 Berg 2003, s. 90f.
- 13 Qviström 2003, jfr Jansson (red.) 2003.
- 14 Qviström 2003, s. 15.
- 15 Ingold 1993, s. 155.
- 16 Crowe & Mitchell 1988.
- 17 Campbell 1928, s. 3. Detta argumenterade även den danske folkminnesforskaren Thorkild Gravlund för, då han menade att det inte räcker med att enbart studera naturbetingelser för att förstå en bygd, utan även folksed, folkkaraktär och landskapsbild måste integreras.
- 18 Cosgrove 1998.
- 19 Henderson 2003, s. 182.
- 20 "Apocryphal" 1988.
- 21 Henderson 2003, s. 182; Germundsson 2001.
- 22 Olausson 2001, s. 169, tar upp Armfelts tankar om naturen.
- 23 De Jong, 2009-04-20 (muntlig källa).
- 24 Palmstedt 1927, s. 174.
- 25 Palmstedt 1927, s. 175.
- 26 Lowenthal 2007.
- 27 Hunt 1996, s. 64.
- 28 Cosgrove 1998.
- 29 Lindahl & Nisbeth 2007, s. 32. Schering Rosenhane manar till förnuft och försiktighet samtidigt som trädgårdskonsten lovprisas.
- 30 Olausson 2001, s. 158.
- 31 Henderson 2003, s. 194; Hunt 1996, s. 58.
- 32 Hunt 1996.
- 33 Hunt 1996.
- 34 Tuan 1989, s. 234.
- 35 Brady 2006, s. 2ff.
- 36 Se t.ex. Gadd 2000 och Kardell 2004.
- 37 Ahnfelt 1903, s. 267.
- 38 Brady 2006, s. 2.
- 39 Brady 2006, s. 14.
- 40 Brady 2006, s. 5.
- 41 Mer om vilka praktiska funktioner som har funnits senare i avhandlingen.
- 42 Se t.ex. Klintborg Ahlklo & Magnusson Staaf 2004, särskilt Howard 2004.
- 43 Cosgrove 1998.
- 44 Daniels 1997, s. 45.
- 45 Olwig 2002.
- 46 Crane 2001, s. 26.
- 47 De Jong & Bertram 2008; Renes 2005.
- 48 Ottenheim, 2009-04-22 (muntlig källa).
- 49 Hunt 1996, s. 63. Trompe-l'œil betyder synvilla och handlar om att lura ögat att tro att något är verkligt trots att det inte är så. Evelyn är också känd som den person i England som tidigast använder ordet avenue. Mer om detta under begreppsanalys.
- 50 Olausson 2001, s. 237.
- 51 Crowe & Mitchell 1988, s. 64, 69.
- 52 Olausson 2001, s. 126.
- 53 Olausson 2001, s. 216.
- 54 Bunte 2002, s. 222.
- 55 Crouch 2010, s. 6.
- 56 Se t.ex. Gustavsson & Ingelög 1994, s. 261.
- 57 Miljöbalken 2011 (internetkälla).
- 58 *Svenska akademiens Ordbok öfver svenska språket* (SAOB) finns sedan 1997 på internet. Den elektroniska versionen är inte komplett vilket innebär att uppgifterna på internet har kontrollerats mot böckerna.
- 59 "Allé" 1898.
- 60 Wimmer 2006, s. 14f, som refererar till att citatet återfinns i 1536 års upplaga av skriften *De re hortensi libellus* av Charles Estienne. Pradines menar att detta är fel och att korrekt årtal skall vara 1539 som också finns angivet som tryckår-tal. Pradines 2011-II-13 (e-post)
- 61 Wimmer 2006, s. 14.
- 62 "Allé" 1898.
- 63 Wimmer 2006, s. 14.
- 64 Pradines 2009, s. 59
- 65 "Alley" 1988.
- 66 Palmstedt 1927, s. 160. Palmstedts notering är gjord i Belgien.

- 67 "Allé" 1898.
- 68 Ibid.
- 69 Jämför med la Vallée nedan under begreppet avenue.
- 70 Wimmer 2006; Lawrence 2006, s. 16f.
- 71 Wimmer 2006, s. 15.
- 72 Olausson 2001, s. 90.
- 73 Olausson 2001, s. 150.
- 74 Karg 2006, s. 52.
- 75 Miljöbalken 2011 (internetkälla). 1994 infördes skyddsbestämmelser i naturvårdslagen och allén ingår där som ett av flera så kallade biotopskyddsområden. Sedan den 1 januari 1999 finns bestämmelser om biotopskyddsområden i Miljöbalkens 7 kapitel, Skydd av områden, 11 §. Den exakta beskrivningen av ett biotopskyddsområde lyder: "... ett mindre mark- eller vattenområde som utgör livsmiljö för hotade djur- eller växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärt..." Förutom alléer så är även källor med omgivande våtmark, odlingsrösen, pilevallar, småvatten och våtmarker, stenvägar samt åkerholmar biotopskyddsområden. Länsstyrelsen och Skogsvårdsstyrelsen kan dessutom besluta om biotopskydd på ytterligare platser. Mer utförlig beskrivning av biotopskyddsområden finns i förordningen om områdesskydd enligt Miljöbalken (1998:1252).
- 76 Ibid.
- 77 Jordbruksverket 2010 (internetkälla).
- 78 "Allé" 1899. NE skriver också mera generellt att alléer är vanliga i allmänna anläggningar, stadsparker etc. samt att träraderna planteras minst en meter från körbanan och med tanke på dess storlek som vuxna planteras med ett inbördes avstånd på 8–15 meter från varandra.
- 79 Intressant att notera i Miljöbalken är det faktum att pilarna i en pilevall inte måste vara "äldre".
- 80 Här är det viktigt med kontinuitet vilket inte innebär att träden måste vara äldre utan kan vara nyplanterade men företelesen allé måste funnits på platsen sedan minst 1940.
- 81 "Aveny" 1903.
- 82 Ehrensvärd 1992, s. 12.
- 83 "Aveny" 1903.
- 84 Ibid.
- 85 Wimmer 2006, s. 14.
- 86 Couch 1992. Begreppet walk är intressant i sammanhanget då exempelvis allén som leder fram till Windsor Castle benämns "the long walk".
- 87 "Avenue" 1989.
- 88 "Walk" 1989.
- 89 Richelet 1680, s. 53. Pierre Richelet var redaktör för den första franska ordboken. Richelet definierar ordet avenue som en magnifik allé som leder till en herrgård, normalt försedd med träd på båda sidor.
- 90 du Monceau 1763, s. 35. du Monceau var en av de mest betydelsefulla vetenskapsmännen under 1700-talet. Han var medlem av den kungliga franska vetenskapsakademien, den kungliga respektive kejsarliga vetenskapsakademien i London och S:t Petersburg samt vetenskapsakademier i Italien.
- 91 Cosgrove 1998, s. 138.
- 92 KgA, von Kochen, LI:3a, 21 mars 1764.
- 93 Palmstedt 1927, s. 33.
- 94 "Chaussé" 1904.
- 95 Jørgensen 2001.
- 96 Jørgensen 2001; Peters 1996. Det finns ett antal tryckta skrifter om detta i Tyskland under andra halvan av 1700-talet. År 2009 var jag i Göttingen och diskuterade alléer och chausséer med prof. Dr. emeritus Dietrich Denecke. Deneckes avhandling handlar om historiska vägar. Jag studerade på plats ett urval av de skrifter som handlade om alléer och chausséer.
- 97 Beijer 1847.
- 98 "Chaussé" 1904.
- 99 Palmstedt 1927, s. 53.
- 100 Beijer, 184n, 184n (a), 184n (b), 1847.
- 101 Enghoff 1938.
- 102 Ingold 1993, s. 152.
- 103 För en mer utförlig genomgång av vägghistoria i Malmöhus län, se Enghoff 1938.
- 104 Enghoff 1938, s. 50f.
- 105 Lindberg 2010.
- 106 Sveriges rikets lag gillad och antagen på riksdagen år 1734, 1736, s. 101.
- 107 Peters 1996. Detta har inte noterats i Sverige.
- 108 Enghoff 1938, s. 179ff; Schiller 1934.
- 109 Jørgensen 2001; Sommarin 1938.
- 110 Sommarin 1938.
- 111 Sveriges rikets lag gillad och antagen på riksdagen år 1734, 1736, s. 102.
- 112 Trafikverket 2012 (internetkälla). 1891 års lag trädde i kraft 1895.
- 113 Enghoff 1938, s. 116.
- 114 Palmstedt 1927, s. 43.
- 115 Blomkvist 2010; Trafikverket 2012 (internetkälla).
- 116 Reutersvärd 2001.
- 117 Germundsson 2001.

- 118 Se t.ex. Noldus 2002, 2003, 2005 och Ottenheim 2003.
- 119 Se t.ex. Danner m.fl. 2005; Emanuelsson 2009.
- 120 Se t.ex. Ottenheim 2004, Wimmer 2006 och Maes 1996.
- 121 Palladio 1983; Ottenheim 2004; Tucker 2006. Tucker omnämner även Vitruvius och Leon Battista Alberti.
- 122 Mårtelius 1989. Vitruvius skriver inget om träd utmed vägar.
- 123 Cosgrove 1998. Cosgrove skriver om det venetianska landskapet där såväl Vicenza som Venedig ingår.
- 124 Wimmer 2006.
- 125 Palladio 1983. Förordet är skrivet av arkitekturhistorikern Martin Olsson år 1928. Boken som refereras till i avhandlingen är andra upplagan. Första upplagan gavs ut 1928.
- 126 Palladio 1983, s. 153ff.
- 127 Palmstedt 1927, s. 140.
- 128 Ottenheim 2004.
- 129 Ottenheim 2004, s. 212.
- 130 Florgård 1994; Pålstam 1996; Pradines 2009; Crane 2001 och Wimmer 2006 är några som kort behandlar de franska landsvägsalléerna.
- 131 Pradines 2009. Årtalet 1522 förekommer i flera olika källor även i Pradines 2009, men rätt årtal skall vara 1552. Pradines 2011-11-13 (e-post).
- 132 Florgård 1994.
- 133 Rennes 2009-04-19 (muntlig källa); Crane 2001. Pradines menar att det inte är klarlagt att ett delsyfte med alléerna vid truppflyttningar var tillgång till ved. Pradines 2011-11-13 (e-post).
- 134 Ericsson & Vennberg 1925; Noldus 2003, 2005 och Ottenheim 2003.
- 135 De Jong 2009-04-20 (muntlig källa) och Lehman & Rohde 2006.
- 136 Palladio 1983. Kommentaren är från Martin Olssons förord; Noldus 2005. Noldus benämner van Kampen palladian då hon menar att han var påverkad av den italienske arkitekten Andrea Palladio.
- 137 Huisken, Ottenheim & Schwartz 1995. Se också Abrahamse & Blijdenstijn 2010.
- 138 Tucker 2006. Houselaarsdijk ger en inblick i det sociala och ideologiska landskapet och hur prinsen format naturen och landskapet. En karta från 1611 avtecknar en anläggning utan symmetri. De olika delarna är utformade efter en praktisk användning. Nio år efter prinsens övertagande har symmetrin genomförts. En förstärkning av de traditionella markörens av makt, såsom vallgrav, torn och gränser har skett. Ordning, rationalitet och geometri karaktäriserar landskapet med syfte att förstärka intrycket för såväl besökare som åskådare. De objekt som anläggs syftar till att visa på makt och status, och 1615 syns de första planerna på "allée"-projektet. Tucker använder ordet "allée" vilket också står på kartan. På holländska heter allé idag "laan". Användning av ordet allé kan spegla ett franskt inflytande språkmässigt och personmässigt från gudfadern Henri IV. 1625 synes projektet vara klart. Allén är 700 meter lång med tredubbla rader. Vägen ärstensatt. I parken fanns en trädskola som blev en av de huvudsakliga inkomstkällorna för Houselaarsdijk. Förutom försäljning av träd blev de också avverkade och använda till timmer. Alléns sträckning ut i det omgivande landskapet är en symbol för ägarens rätt att äga landskapet och för att gestalta och koncentrera det efter egen vilja. Allén blir ett objekt som inkorporerar nya behov av social stratifiering. Tucker menar därmed att allén vid Houselaarsdijk är ett nytt och anmärkningsvärt inslag i den holländska landskapsdesignen.
- 139 Noldus 2002; Sjöbeck 1934.
- 140 Sjöbeck 1934, s. 65.
- 141 Bengtsson 2005, s. 100f.
- 142 Bengtsson 2005, s. 8, 14, 83.
- 143 Bengtsson 2005, s. 81.
- 144 Bengtsson 2005; Maes 1996. Landskapet i Holland har förändrats genom förtätning, uppodling m.m. vilket innebär att träd och skogar som då fanns, inte längre finns kvar.
- 145 LUB, Lidbeck, efterlämnade papper 2.
- 146 LUB, Törje, efterlämnade papper, 3f.
- 147 LUB, Lidbeck, efterlämnade papper 8.
- 148 KrA, Utländska kartor, städer och fästningar, Köpenhamn, akt 0406:11:013:011 b, 1693.
- 149 UUB, Barnekow & De Geer 1768.
- 150 Hertz 2009.
- 151 Smuke Veje – en håndbog i vejarkitektur 2002.
- 152 Kjemtrup 2003. Jämför med ett ofta anfört argument i Skåne att vägarna inte torkar ut tillräckligt snabbt om det finns träd vid vägen, vilket är tvärtom i Danmark enligt Kjemtrup. Det är dock rimligt att läsa texten som att detta inte gäller samtliga vägar i Danmark utan särskilt landskap med sandiga vägar där det är positivt att bibehålla fuktigheten i vägen för att undvika sandflykt.
- 153 Möller 1989. En plattgård är kortfattat en större arrendegård som ersätter flera mindre arren-

degårdar.

- 154 Olausson 2001.
- 155 Gustafsson 1985, s. 17.
- 156 Gough 1993.
- 157 Couch 1992.
- 158 Crane 2001, s. 24.
- 159 Hoskins 1970.
- 160 Crane 2001, s. 35. Quincunx är ett sätt att ordna planteringen av träd. Marken delas upp i kvadrater och träden sätts i hörnen och i mitten av varje kvadrat. Det gör att de kommer att stå i råta rader oavsett från vilket håll träden betraktas.
- 161 Dolwin 1993, s. 391.
- 162 Lehman & Rohde (red.) 2006.
- 163 Peters & Eisenfeld 2006.
- 164 Trozelius 1771. Poppel-pil är troligtvis det gängse begreppet under 1700-talet för svartpoppel, *populus nigra*. Se till exempel Lindquist 1949.
- 165 Trozelius 1781a.
- 166 Florgård 1994. Florgård anger dock inte något särskilt belägg för handel eller utbyte av idéer.
- 167 Se t.ex. Trozelius 1771.
- 168 För mera information om Svenska Pommern se t.ex. Önnerfors 2003.
- 169 1666 införlivades Kleve av Brandenburg-Preussen genom Fredrik William I av Brandenburg. Hertigen i Kleve, Johann Moritz von Nassau-Siegen (1604–1679), var brorson till William Orange III som var ansedd som en förespråkare av alléplanteringar. Arboristen Crane (2001) nämner särskilt detta och i Storbritannien skapades ett flertal alléer under andra halvan av 1600-talet med William av Orange som inspiratör. Hans kusin var Prins Fredrik Hindrik som anlade Hounselaarsdijk.

Kapitel 3

- 1 Johnsson 1942.
- 2 Olsson 2002, s. 11f.
- 3 Med djupstudier menas en total genomgång av det kartmaterial som finns i respektive godsarkiv. Det har också gjorts omfattande genomgångar av tillgängligt skriftligt arkivmaterial i godsens arkiv, exempelvis den 1 600 sidor långa von Kochens Journal 1734–64 som finns på Krapperups gods. Mer om arkivmaterial återkommer längre fram i avhandlingen. Se också Olsson 2008 och 2010. Särskilt studien gällande Övedskloster 2010 har en tydlig kulturmiljöfokus.
- 4 Länstyrelsen 2012b (internetkälla).
- 5 Skansjö 1997, s. 151ff.
- 6 von Burman 1756.
- 7 Olsson & Jakobsson 2005.
- 8 Thun 1967, s. 91.
- 9 Christensson (red.) 2005.
- 10 Lundquist 2000, s. 46.
- 11 Lagerstedt 1944, s. 45f.
- 12 von Burman 1756.
- 13 von Schwerin 1934, s. 23f.
- 14 von Schwerin 1934.
- 15 von Linné 1775, s. 137; Olsson 2008.
- 16 Gillberg 1765, 1767.
- 17 Fernlund 1996, s. 28f.
- 18 Hallenborg 2012 (internetkälla). Hallenborgs anmärkningar på Linnés skånska resa gavs ut av Carl Gustaf Weibull 1913. I den internetversion jag studerat har samtliga av Hallenborgs kommentarer kommit med, vilket inte var fallet med utgåvan 1913.
- 19 Jag har utgått från von Schwerins bilaga över skånska gods från 1934.
- 20 Lantmäteriet 2010 (internetkälla). Genomgången har omfattat såväl konceptversion som renovation.
- 21 KGA, Geometrisk karta över åkerjorden till Krapperups säteri, akt K67, 1743; Lantmätaren Johan Hielmberg har även ritat in alléer på en karta över Vegeholm från 1741, se Bjerler 2010. Mer om Krapperups alléer längre fram i avhandlingen samt Olsson 2008.
- 22 Weibull 1908.
- 23 Kerner 1811.
- 24 LmS, Gärdslövs socken, Näsby nr 1–14, akt L69-20:1, 1689; Östra Vemmenhögs socken, Dybeck, akt L269-3:1, 1689.
- 25 von Burman 1756.
- 26 von Linné 1775, s. 277.
- 27 Gillberg 1765, s. 40.
- 28 År 2008 avslutade jag en fallstudie av Krapperups alléer. Delar av denna analys tas upp i avhandlingen. För en utförligare beskrivning, se Olsson 2008.
- 29 Kartorna i arkivet har behandlats i skriften *Kartskatter på Krapperup*, Ramsay (red.) 1992.
- 30 KGA. I arkivet finns även godset Bjersgårds samlade arkiv och dess kartarkiv. Bjersgård har ägts av släkten Gyllenstierna, vilket är anledningen till dess placering på Krapperup.
- 31 För mera information om släkten von Kochen, se Karling 1936.
- 32 Ranby 2003, s. 228f.
- 33 Originalet består av 13 små handskrivna häften, se KGA von Kochen LI:1, 1734–45; LI:2 1746–54; LI:3, 1755–64. Journalen är avskriven av Hans Ardlock, enligt uppgift i avskriften pensionerad läkare och intresserad släktforskare från Helsingborg, se KGA von Kochen, LI:3a.
- 34 KGA, von Kochen, LI:3a, mars 1755.
- 35 Journalen har närmare analyserats ur en idéhistorisk synvinkel av Folkvi 2000.
- 36 I Olsson 2008 finns ytterligare ett antal bilder som analyserats.
- 37 Ranby 2003, s. 166, 169.
- 38 Klintborg Ahlklö & Setterby Modéus 2007.
- 39 Se framförallt Ranby 2003.
- 40 Klintborg Ahlklö & Setterby Modéus 2007.
- 41 KGA, von Kochen, LI:3a, 19 dec. 1747.
- 42 Olsson 2008.
- 43 KrA, Topografiska kartor Sverige, Schoone/Skåne, akt 0400: 17A:005 a, 1684.
- 44 Ranby 2003.
- 45 KGA, von Kochen, LI:3a, 24 nov. 1747.
- 46 KGA, von Kochen, LI:3a, 1743.
- 47 Jfr med en karta över Krapperups by, KGA, akt K62, 1794–95, där allén tydligt fortsätter utanför bygränsen.
- 48 Bunte 2002, s. 224.
- 49 KrA, Topografiska käreans/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad III. W.198, 1812–20.

- 50 KGA, von Kochen, LI:3a,2 april 1743.
- 51 KGA, von Kochen, LI:3a, 19 april 1743.
- 52 Rune Bengtsson, (mundlig källa) 2007-11-01.
- 53 KGA, von Kochen, LI:3a, 1746-63.
- 54 KGA, von Kochen, LI:3a, 22 mars 1764.
- 55 Billqvist & Blomberg 2003.
- 56 KGA, von Kochen, LI:3a, 1747-64.
- 57 KGA, Åkerjorden till Säteriet Krapperup, K 68, 1787.
- 58 Även det immateriella kulturarvet, som har bäring på det fysiska, har förändrats. Ett exempel på detta är namnen på vångarna som är samma men med annat omfång. Två nya vångar har dessutom tillkommit. Detta exempel visar att man alltid bör vara kritisk på vångens namn då detta uppenbarligen kan ha förändrats.
- 59 KGA, Säteriet Krapperups tomt, K 69, 1789.
- 60 Germundsson 2001, s. 33.
- 61 Lundquist 1996.
- 62 Fernlund 1996, s. 28.
- 63 KGA, åkerjorden till Säteriet Krapperup, K68, 1787; KB, Rålambska samlingen, Krapperups sätesgård, 178?. Jämför med en bild av Rålamb på Tüllesbo (s. 80) som med största sannolikhet är en plan.
- 64 LmS, Brunnby socken, Brunnby nr 1-2, akt L32-3:3, 1831.
- 65 Linnerhielm 1806, s. 59.
- 66 Se t.ex. Palmstedt 1927; UUB, Elers samlingar.
- 67 När von Kochen tillträder hade Krapperup en trädgårdsmästare vid namn Johan Wennergren, och enligt journalen hade Krapperup trädgårdsmästare under hela perioden journalen fördes. I journalen är trädgårdsmästaren ofta nämnd då han utför sysslor, framförallt med fruktträden. Det stämmer väl överens med Åsa Ahrlands undersökningar som visar att det var trädgårdsmästarens uppgift att ordna med trädplanteringar, även alléplanteringar. Samtliga har svenska namn och trädgårdsgossen Petter Wennergren (son till tidigare trädgårdsmästare Johan Wennergren?) får åka utomlands (till Fredensborg i Danmark) i tre år för att lära sig trädgårdskonsten. Tyvärr framgår det inte i journalen vad som händer efter de tre åren men det verkar inte som att han återkommer till Krapperup. Under journalens period kommer och går minst fem trädgårdsmästare. När de kommer till Krapperup har de ofta varit trädgårdsmästare någon annanstans och när de slutar eller blir uppsagda får de oftast tjänst vid ett annat gods.
- 68 Ahrland 2006.
- 69 KGA, von Kochen, LI:3a, 13 maj, 1736. Petter Gotthard von Kochen kommenterar själv i sin journal en torvtvist mellan Krapperup och Kulla Gunnarstorp. von Kochen vinner tvisten och kan därefter skära torv som han själv önskar. Nu äger han inte bara makt och myndighet utan även rättighet!
- 70 von Schwerin 1934, s. 198.
- 71 von Schwerin 1934, s. 208.
- 72 von Schwerin 1934.
- 73 Se t.ex. Ahrland 1995, 2001, 2006 och von Schwerin 1934.
- 74 LLA, Viderups godsarkiv, Riksarkivet: Riksäns ständers underdåniga skrivelser 1760-62, Krigsärenden II d. 3.7. 1762, avskrift. Original i Riksarkivet.
- 75 Övedsklosters arkiv, Brandsäkra valvet, portfölj 1A.
- 76 Lange 2000.
- 77 Länsstyrelsen 2012b (internetkälla). Ett riksintresse är ett geografiskt område av nationellt intresse utifrån något utpekad samhällsintresse, exempelvis vindkraft eller kulturmiljövård.
- 78 von Schwerin 1934, s. 203.
- 79 Övedsklosters arkiv, Brandsäkra valvet, Minnesanteckningar, Carl Cronholm, 1812-32, portfölj 2.
- 80 Ibid.
- 81 LUB, Lidbecks efterlämnade papper 1-26.
- 82 LUB, Lidbecks efterlämnade papper 7; LLA, Malmöhus läns landskanslis arkiv, Handlingar till riksdagsrelationer 1764-72, DIIB:3.
- 83 Törje 1973, s. 105f; jfr Ahrland 1995 och Bengtsson 2005.
- 84 LUB, Lidbecks efterlämnade papper 7; LLA Malmöhus läns landskanslis arkiv, Handlingar till riksdagsrelationer 1764-72, DIIB:3.
- 85 Ibid.
- 86 Bengtsson 2005.
- 87 LUB, Lidbecks efterlämnade papper 24; Ahrland 2006, s. 11.
- 88 Se framförallt Ahrland 1995, 1996, 1998, 2001, 2006.
- 89 Se t.ex. Reimer 1937; Bengtsson 2005; Larsson 1996; Andersson & Larsson 1982.
- 90 För en djupare inblick, se Olsson 2010.
- 91 Övedsklosters arkiv, Brandsäkra valvet, Minnesanteckningar, Carl Cronholm, 1812-32, portfölj 2.
- 92 Gillberg 1765, s. 86.

- 93 Åtta alléer vid Övedskloster är naturminne. Olsson 2010.
- 94 Bunte 2002.
- 95 Larsson 1996, s. 97; Andersson & Larsson 1982.
- 96 UUB, Barnekow & De Geer 1768.
- 97 Bengtsson 2005.
- 98 Ramel 1927.
- 99 von Schwerin 1934.
- 100 Gillberg 1765; UUB, Barnekow & De Geer 1768.
- 101 Reimer 1937.
- 102 LUB, Lidbecks efterlämnade papper 1.
- 103 Andersson & Larsson 1982.
- 104 I beskrivningar av Övedsklosters allésystem finns Tvärallén och Furuallén. Jag har valt att slå ihop dessa alléer till en, Tvärallén. Anledningen är att de är belägna utmed samma vägsträcka och med ett och samma syfte. Att det varit olika trädslag är i huvudsak kopplat till naturgeografiska förhållanden.
- 105 Övedsklosters arkiv, yttre arkivet, Concept Charta öfver Öfveds Bys Södre Sandwång 1776.
- 106 Degerman 1996, s. 108.
- 107 Andersson & Larsson 1982, bil. 1, s. 4.
- 108 Skånska ortnamn 2012 (internetkälla).
- 109 LU, GIS-Centrum, Ortofoto, blad 2D5C-081, 1941-47.
- 110 Degerman 1996.
- 111 Andersson & Larsson 1982, s. 5; Reimer 1937, s. 450. Reimers noteringar om trädslagen i alléerna är inte kompletta. Information saknas om vissa trädsträckor.
- 112 Se t.ex. Gunnar och Henning Weimarck/SNF Skånes arkiv 1954. I Weimarcks fotosamling från 1950-talet är de avfotograferade poppelalléerna hamlade.
- 113 Degerman 1996, s. 104.
- 114 LLA, Viderups godsarkiv, Viveca Stures dagböcker, 1790-99, 1810-11.
- 115 Övedsklosters arkiv, Karta över sätesgården Svansjö 1753. Den rätade vägen finns inte markerad på vare sig lantmäteriets konceptkarta (LmM, Öveds socken, Svansjö nr 1, Åkeravmätning, akt 12-öve-5, 1753) eller dess renovation LmS, Öveds socken, Svansjö nr 1, Åkeravmätning, akt L270-9:1, 1753.
- 116 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartans beskrivning över Färs härad, 1812-20.
- 117 Utfärd till Öfvedskloster den 5 juni 1886, Upplysningar om de ställen, som passeras. 1886.
- 118 Gunnar och Henning Weimarck/SNF Skånes arkiv 1954.
- 119 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad I.W.202, III.Ö.205, IV.Ö.204, IV.Ö.206, 1812-20.
- 120 von Schwerin 1934.
- 121 LmM, Skeglinge socken, ägobeskrivning, akt 12-ske-1, 1756.
- 122 LmM, Gårdstånga socken, Viderup gård, akt 12-går-4, 1767; LUB, Lidbecks efterlämnade papper 7; LLA Malmöhus läns landskanslis arkiv, Handlingar till riksdagsrelationer 1764-72, DIIBb:3.
- 123 Trolle-Bonde 1895, s. 219.
- 124 UUB, Barnekow & De Geer 1768.
- 125 Ibid.
- 126 KB, Rålambska samlingen Viderup 178?.
- 127 LLA, Privat förvaring, Skabersjö godsarkiv, A.F. Barnekow.
- 128 KrA, Topografiska kartor Sverige, Charta öfver Norra Tracten vid Lydde Å från Lilla Harie till Getinge akt 0400:17B:006 a, 1774; Charta öfver Tracten omkring Örtofta, Ellinge och Widarp, akt 0400:17B:022 a, 1774; Carta öfver de vid Exercicen i Skåne under Hans Kongl. Majts Egna Höga Ordres Intagne Lägren vid Ellinge och Westra Karlaby med Tilhörige Quarter jämte Marchen från det förra till det senare Lägret År 1774, akt 0400:17B:105, 1774.
- 129 LUB, Lidbecks efterlämnade papper 7; LLA, Malmöhus läns landskanslis arkiv, Handlingar till riksdagsrelationer 1764-72, DIIBb:3.
- 130 Ibid.
- 131 LLA, Viderups godsarkiv, Ramels instruktion gällande träd och häckar, 4 jan 1773.
- 132 Degerman 1996. Degerman anger tyvärr ingen källa för sitt påstående om trädslag.
- 133 KrA, Topografiska kartor Sverige, Charta öfver Norra Tracten vid Lydde Å från Lilla Harie till Getinge, akt 0400:17B:006 a, 1774; Charta öfver Tracten omkring Örtofta, Ellinge och Widarp, akt 0400:17B:022 a, 1774; Carta öfver de vid Exercicen i Skåne under Hans Kongl. Majts Egna Höga Ordres Intagne Lägren vid Ellinge och Westra Karlaby med Tilhörige Quarter jämte Marchen från det förra till det senare Lägret År 1774, akt 0400:17B:105, 1774.
- 134 KB, von Mühlenfels 1775.
- 135 LmM, Skeglinge socken, ägobeskrivning, akt

- 12-ske-1, 1756.
- 136 LmM, Gårdstånga socken, Västra Gårdstånga by, enskifte, akt 12-går-6, 1807.
- 137 LLA, Viderups godsarkiv, Arrendekontrakt odaterat; Ramels instruktion gällande träd och häckar, 1773.
- 138 KrA, Topografiska kartor Sverige, Charta öfver Norra Trackten vid Lydde Å från Lilla Harie till Getinge, akt 0400:17B:006 a, 1774.
- 139 LmM, Gårdstånga socken, Viderup gård, akt 12-går-4, 1767.
- 140 Jönsson & Tufvesson 1924.
- 141 Linnerhjelm 1932, s. 77.
- 142 Larsson & Velander 1878, s. III.
- 143 LmS, Östra Sönnarslövs socken, Maltesholm nr 1, avmätning, akt K174-6:1, 1758.
- 144 Johnsson 1942.
- 145 Linnerhjelm 1932, s. 77.
- 146 Kerner 1811, s. 22.
- 147 Andersson & Larsson 1982, bil. 1, s. 12. Även Åsa Ahrland har uttryckt dubier kring planteringsår. Ahrland 1998, s. 46.
- 148 Gunnar och Henning Weimarck/SNF Skånes arkiv 1954; Andersson & Larsson 1982.
- 149 Andersson & Larsson 1982, s. 4, anger att allén planterades i slutet av 1700-talet utan att ange källa för detta.
- 150 Reimer 1937, s. 450.
- 151 LmS, Ekeby socken, Gedsholm nr 1, Geometrisk avmätning, akt L42-8:1, 1760.
- 152 LmM, Ekeby socken, Gedsholm nr 1, ägobeskrivning, akt 12-eke-1, 1752.
- 153 LmS, Ekeby socken, Gidsholm nr 1, Geometrisk avmätning, akt L42-8:1, 1760.
- 154 Halvrundeln syns mycket tydligt på renovationskartan (LmS, Ekeby socken, Ekeby nr 1-22, storskifte på inägor, akt L42-6:1, 1766.) emedan den inte är markerad på konceptkartan (LmM, Ekeby socken, Ekeby, storskifte, akt 12-eke-2, 1766).
- 155 Gustafsson 1985.
- 156 UUB, Barchaeus 1772-75.
- 157 Engquist 2006.
- 158 LmS, Barsebäcks socken, Barsebäck, geometrisk avmätning, akt L13-2:1, 1762.
- 159 Engquist 2006.
- 160 LmS, Barsebäcks socken, Barsebäck, geometrisk avmätning, akt L 13-2:1, 1762.
- 161 UUB, Barchaeus 1772-75. Barchaeus skriver också att Hamilton likt Hans Ramel försöker få upp en alplantering men har vissa problem.
- 162 LUB, Lidbecks efterlämnade papper 7; LLA, Malmöhus läns landskanslis arkiv, Handlingar till riksdagsrelationer 1764-72, DIIB:3.
- 163 KrA, Gustav III:s manöverplaner, övningsläger nr 2, 1764; Stads- och fästningsplaner, Carta öfver Kiaby och Kiuge Byar aftagne med Compass och Steg uti Augusti Månad 1778 af N Engelholm, akt 0424:072:369, 1778.
- 164 Tidström 1891, s. 83.
- 165 Linnerhjelm 1932, s. 73.
- 166 LLA, Bäckaskogs kungsgård, Handlingar av skilda slag rörande driften av Bäckaskogs kungsgård, H1.
- 167 Ulla Berglund, muntligt källa 2006-04-06.
- 168 KrA, Sverige, topografiska kartor, Situations Charta öfver Kungsgården Bäckaskog, akt 0400/17B/062, 1773.
- 169 KrA, Stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Carta öfver Kiaby och Kiuge Byar aftagne med Compass och Steg uti Augusti Månad 1778 af N Engelholm, akt 0424:072:369, 1778.
- 170 von Schwerin 1949.
- 171 UUB, Barnekow & De Geer. Teckningen återfinns i Kjellberg 1966.
- 172 Trellid 1996.
- 173 Ljunggren 1852-63.
- 174 Berggren-Bäring 1983 (inventering finns i två pärmar); Trellid 1996.
- 175 von Burman 1756.
- 176 Wanås godsarkiv, Wanås 1757.
- 177 En liknande diskussion förs i kap. 5 om Mackleans delvis utopiska landskap vid Svaneholm.
- 178 Wanås godsarkiv, Wanås 1757.
- 179 LmM, Gryt socken, ägomätning, akt 11-gry-7, 1800.
- 180 Olsson & Jakobsson 2005. Allén är nu avverkad och delvis återplanterad på en sida.
- 181 Olsson 2004. Jfr med porten eller valvet vid Dybeck, LmS, Östra Vemmenhögs socken, Dybeck, akt L269-3:1, 1689.
- 182 von Linné 1975, s. 137.
- 183 Ericsson 1871.
- 184 Schiller 1934, s. 20.
- 185 LmM, Vittskövle socken, ägomätning, Vittskövle säterie, akt 11-vsk-2, 1753.
- 186 Gillberg 1767.
- 187 UUB, Barnekow & De Geer; LLA, Privat förvaring, Skabersjö godsarkiv, A.F. Barnekow.
- 188 von Linné 1975, s. 137.
- 189 Trellid 1996.
- 190 Jfr LmM, Gryt socken, ägomätning, akt 11-gry-

- 7, 1800; Wanås godsarkiv, Wanås 1823.
- 191 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska kårens fältkoncept, bladet Kristianstad 1843–60.
- 192 Möller 1989, s. 61.
- 193 SAOB 2011 (internetkälla).
- 194 Möller 1989, s. 55.
- 195 LLA, Viderups arkiv, Viveca Stures dagböcker 1790–99, 1810–11.
- 196 ”Farm” 1924.
- 197 Ingers 1957, s. 16.
- 198 Se t.ex. Olausson 2001.
- 199 Möller behandlade inte om godsen i samband med dessa förändringar särskilt manifesterade detta i landskapet, exempelvis genom byggnads- och trädgårdskonst eller landsvägsalléer. Möller 1989.
- 200 LmM, Balkåkra socken, ägobeskrivning, akt 12-bak-4, 1810.
- 201 Se t.ex. Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska kårens fältkoncept, bladet Ystad 1855–58.
- 202 Möller 1989.
- 203 En kulturmiljöanalys över det militära flygfältet F 10 har genomförts av Bengtsson m.fl. 2003. Här ingår en studie av Engeltofta med plattgårdar och alléer. Hansson & Trellid 1995, gjorde en miljökonsekvensbeskrivning över Araslövs farmer och väg 19 där farmer och alléer ingår.
- 204 von Schwerin 1934.
- 205 Ohlson 1948. Enligt lantmätare Gillbergs beskrivning över Kristianstad län år 1767 utgjordes Färlövs socken och by av 17 5/8 frälsehemman under Araslövs säteri.
- 206 von Schwerin 1934; Olausson 2001.
- 207 LmM, Färlöv socken, Åby, Enskifte, akt 11-Fäj-12, 1807; Färlöv socken, Färlövs by, enskifte, akt 11-fäj-13, 1810 och Färlöv socken, Roalöv, enskifte, 11-fäj-16, 1816.
- 208 Sjöstrand 1975, s. 19.
- 209 Ohlsson 1948, s. 58.
- 210 Stjernswärd 1967, s. 171.
- 211 Ljunggren 1852–63.
- 212 Sjöstrand 1975.
- 213 Ohlsson 1948.
- 214 Ljunggren 1852–63.
- 215 Ohlson 1948, s. 6.
- 216 Ohlson 1948, s. 58.
- 217 *Allévärdsplan. Skötsel och vård för samtliga alléer på det statliga vägnätet i Skåne*, 1996.
- 218 Hansson & Trellid 1995, s. 2, 5.
- 219 Ohlsson 1948, s. 6.
- 220 Ohlsson 1948, s. 59.
- 221 Stiernswärd 1967, s. 181.
- 222 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Beskrivning Skånska rekognosceringskartans militäriske förhållanden, 1812–20.
- 223 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad V.Ö. 201, 1812–20.
- 224 LmM, Färlöv socken, Färlövs by, enskifte, akt 11-fäj-13, 1810.
- 225 LmM, Färlöv socken, Roalöv, enskifte, akt 11-fäj-16, 1816.
- 226 Ohlsson 1948, s. 59.
- 227 LmM, Färlöv socken, Ulriksdal, husvärdering i och för brandförsäkring, akt 11-fäj-17, 1822.
- 228 LmM, Färlöv socken, Färlövs by, enskifte, akt 11-fäj-13, 1810.
- 229 Ohlsson 1948.
- 230 Kryschak 1999, s. 51; Clason 1913, s. 77.
- 231 Kryschak 1999, s. 67, Färlöv socken, Åby, Enskifte, akt 11-Fäj-12, 1807.
- 232 Se till exempel Mats Olssons diskussion kring skillnad mellan äldre utgårdar och plattgårdar, Olsson 2002, s. 296 samt Möller 1989.
- 233 Ohlsson 1948, s. 30.
- 234 Sjöstrand 1975, s. 24.
- 235 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska kårens fältkoncept. Bladet Kristianstad 1843–60.
- 236 Staël von Holstein 1933, s. 213, 222.
- 237 Eskeröd 1952.
- 238 Stjernswärd 1819, s. 12f; LmM, Barkåkra socken, enskifte, laga skifte, akt 11-bar-21, 1809.
- 239 Stjernswärd 1819, bil. nr 3.
- 240 LmM, Barkåkra socken, enskifte, laga skifte, akt 11-bar-21, 1809.
- 241 Ohlén, Sydow & Björkman 1943, s. 90.
- 242 Stjernswärd 1819, tabellen kommer från bilaga 3; LmM, Barkåkra socken, enskifte, laga skifte, akt 11-bar-21, 1809.
- 243 Löfvensskiöld menar att en gård på 500 tunnland bör delas i två vilket innebär att en bra storlek torde ligga runt 250 tunnland. Löfvensskiöld i Möller 1989, s. 63.
- 244 Möller 1989, s. 63.
- 245 Länsstyrelsen 2010, (internetkälla).
- 246 Ohlén, Sydow & Björkman 1943.
- 247 Stjernswärd 1819.
- 248 Stjernswärd 1819, s. 21.

- 249 Stjernswärd 1819, s. 25.
- 250 LmS, Barkåkra socken, Barkåkra nr 1–22, in-
äodelning, akt K3-2:2, 1763; LmS, Barkåkra
socken, Ängeltofta nr 1, 3-5, 7, 8, 10, 12, 13, 15,
avmätning på inägor, akt K3-19:2, 1763.
- 251 LmS, Barkåkra socken, Ängeltofta nr 1, 3-5, 7,
8, 10, 12, 13, 15, geometrisk avmätning, K3-19:3,
1789.
- 252 Olsson 2008.
- 253 Ranby 1998, 2005.
- 254 Övedsklosters arkiv, yttre arkivet, Övedskloster
1873.
- 255 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens to-
pografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska
kårens fältkoncept. Bladet Lund 1855–60.
- 256 Möller 1989.
- 257 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens to-
pografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska re-
kognoseringskartans beskrivning över Torna
härad, 1812–20.
- 258 Olsson 2002, s. 296.
- 259 Möller 1989.
- 260 LmM, Gårdstånga socken, Igelösa fälad, en-
skifte, akt 12-går-5, 1806.
- 261 Nilsson 1983, s. 38f.
- 262 Jönsson & Tufvesson 1924.
- 263 Olsson 1996; Jönsson & Tufvesson 1924.
- 264 Skånska ortnamn 2012 (internetkälla).
- 265 Jönsson & Tufvesson 1924.
- 266 Möller 1989, s. 63.
- 267 En sökning på Libris gällande ordet järnvägar
ger 3 198 träffar (järnväg 1 206) och landsvägar
144 (landsväg 169).
- 268 Se t.ex. Möller 1989 och Germundsson 2002.
- 269 Möller 1989.
- 270 Pålsson 2005.
- 271 Möller 1989, s. 126.
- 272 Germundsson 2002, s. 231.
- 273 LmS, Snårestad socken, Charlottenlund nr 1,
laga skifte, akt L181-2:2, 1845.
- 274 Rikets allmänna kartverk, Generalstabskartan,
akt J243-2-1, 1864.
- 275 Germundsson 1993, s. 193.
- 276 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens to-
pografiska avdelnings kartor, 52c. Topografiska
kårens fältkoncept. Bladet Ystad 1855–58.
- 277 Rikets allmänna kartverk, Generalstabskartan,
akt J243-2-1, 1864.
- 278 Ottosson & Sandberg 2001, s. 174.
- 279 Möller 1989, s. 125.
- 280 Almer 2001, s. 20.
- 281 Ahlklo 2003, s. 82f.
- 282 Clason 1913, s. 78.
- 283 Linnerhjelm 1932, s. 77.
- 284 Se t.ex. Trellid 1996; Pålstam 1996; Bunte 2002.
- 285 Trozelius 1752.
- 286 Se t.ex. Törje 1973; Johnsson 1960; Linnerhjelm
1932 och Palmstedt 1927.
- 287 Sjöbeck 1934, s. 59.
- 288 Bringeus 2000.
- 289 Schiller 1934, s. 105.
- 290 Den holländske kulturgeografen Johannes
Renes berättade om ett herrgårdslandskap i
Holland där det under andra hälften av 1600-
talet var förbjudet att plantera pil och istället
planterades alm. Rennes 2009-04-20 (muntlig
källa).
- 291 Pålstam 1996.
- 292 Stritzke 2001. von Kochen har ett flertal noter-
ingar om hur träden putsas, staplas etc. i träd-
gård, vid vallgraven och på stallgården.
- 293 KGA, journal von Kochen, LI:3a, 1734–64.
- 294 Ahlklo 2003, s. 28f. Se även t.ex. LLA, Vide-
rups arkiv, Viveca Trolles dagböcker 1790–99,
1810–11; Johnson 1942; Staël von Holstein 1933.
- 295 Se t.ex. UUB, Barnekow & De Geer 1768.
- 296 Daniels 1997, s. 45.
- 297 Linnerhjelm 1932, s. 102.
- 298 Crouch 2010, s. 5.
- 299 Crane 2001, s. 29.
- 300 von Schwerin 1934, s. 262ff.
- 301 LmM, Gödelövs socken, Björnstorp, ägobe-
skrivning, akt 12-göd-1, 1767.
- 302 Barfod 1925, s. 272.
- 303 Trellid 1996.
- 304 Florgård 1994, s. 75.

Kapitel 4

- 1 Palladio 1983, s. 154.
- 2 Ljunggren 1862.
- 3 Pålstam 1996.
- 4 Améen 1964, s. 8.
- 5 Améen 1964. Jag har valt att använda begreppen stadskropp, stadsmark och stadsområde utifrån Améen. Se även Enhörning 2006 för en utförligare genomgång av städernas olika jordar.
- 6 Björklund 2008, s. 11.
- 7 Ett annat begrepp som avhandlingen inte kommer att beakta är stapelstad (egentligen förrådsstad). Efter år 1647 var detta benämningen på en stad med så kallad stapelrätt vilket ursprungligen innebar en rätt att bedriva export och import. Vid ingången av 1700-talet var Helsingborg, Kristianstad, Landskrona, Malmö och Ystad stapelstäder. Stapelrätten var sålunda ett privilegium för staden och medförde att handel kunde utvecklas på ett sätt som inte alla städer hade rätt till. Helander 1977. Min undersökning har inte visat några kopplingar mellan de städer som var stapelstäder och infartsalléer till staden.
- 8 Godsdiagonalen löper genom Skåne från nordväst mot sydost utmed åsarna. Många skånska gods ligger utmed denna ås med tillgång till såväl skog som åker och äng. Placeringen är ofta naturskön. Ett betydligt mindre antal gods är belägna i den rena skogsbygden eller ute på slätten. För mera information om godsdiagonalen, se t.ex. Svensson 2005.
- 9 Campbell 1928.
- 10 I Krigsarkivet benämnt Sverige, stads- och fästningsplaner, serie nr 0424.
- 11 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, arkivbeskrivningar över städerna.
- 12 Stads- och fästningsplaner analyseras bäst på plats vilket begränsat kunskapen om dess omfattning och innehåll. Anledningen till detta är dels att alla kartor vid Krigsarkivet inte är scannade, dels att de scannade kartorna bara är tillgängliga i lågupplösta versioner på internet. På plats i Krigsarkivet kan de däremot studeras högupplöst. En jämförelse med Lantmäteriet är oundvikligt då deras arkiv är till stora delar scannat, gratis samt tillgängligt på internet. Trots dessa hinder har jag översiktligt studerat samtliga stads- och fästningsplaner som varit relevanta för min undersökning. När jag genomförde mina studier fanns inga kartor scannade vilket medförde att studierna av den fysiska originalkartan skedde på plats i Krigsarkivet. Då titelrubriken i registret inte alltid ger en tillräckligt utförlig information om planen, förslaget eller relationens innehåll, har jag varit tvingad att studera ett mer omfattande material jämfört med om jag hade haft tillgång till en scannad bild att först snabbstudera.
- 13 Topografiska kårens fältkoncept kan enbart studeras på plats på Krigsarkivet och Riksarkivet. De andra två kartverken är mer tillgängliga för såväl forskare som allmänhet då de har tryckts (eller nytryckts) och därmed finns att tillgå även utanför Krigsarkivets forskarsal.
- 14 Skriften heter *Atlas öfver Sveriges städer med deras alla egor och jordar, jemte areal-beskrifningar: innefattande 89 kartor, upprättade under åren 1853–61* och gavs ut 1862 av Gustav Ljunggren.
- 15 Pålstam 1996, s. 20.
- 16 Palmstedt 1927, s. 56. Det verkar som om den omtalade vägen utgår från staden Kehle, en liten obetydlig stad som ligger på Strasburgs gebiet enligt Palmstedt, ev. binder allén ihop dessa två städer.
- 17 Wimmer 2006, s. 18.
- 18 Lawrence 1988; Peters 1996; Wimmer 2006.
- 19 Peters 1996.
- 20 De Jong, Lafaille & Bertram 2008.
- 21 Abrahamse & Blijdenstijn 2010.
- 22 Noldus 2005.
- 23 KrA, Utländska kartor, Städer och fästningar, Kolding, Schlos und stat, akt 0406:11:008:002, ca 1600; Köpenhamn, akt 0406:11:013:011a, 1693, 0406:11:013:011b, 1693.
- 24 Lawrence 1988.
- 25 Wimmer 2006.
- 26 Palubska & Tomaszewski 2008. Muntlig presentation vid PECSRL i Lissabon. Trots en genomgång av förteckningar på Krigsarkivet har inga instruktioner påträffats i Sverige.
- 27 Lawrence 2006, s. 26.
- 28 Palmstedt 1927.
- 29 Sefström 1778.
- 30 Trozelius 1781a.
- 31 Kungliga Biblioteket 2012 (internetkälla); Lange 2008.
- 32 Trellid 1995.
- 33 Pålstam 1996.
- 34 Pålstam 1996, s.19; Törje 1955, s. 14.

- 35 Tidström 1891, s. 22.
- 36 Palmstedt 1927, s. 1.
- 37 Palmstedt 1927, s. 9.
- 38 Sjöbeck 1934, s. 52.
- 39 Palmstedt 1927, s. 10.
- 40 Linn 1985, s. 11.
- 41 Lawrence 2006.
- 42 "Aveny" 1989.
- 43 "Aveny" 1903.
- 44 Linn 1985, s. 11.
- 45 SAOB 2010 (internetkälla). Stavningen i SAOB är bulevard.
- 46 Lawrence 1988.
- 47 Linn 1985, s. 11.
- 48 "Esplanad" 1922.
- 49 Lawrence 1988, 2006.
- 50 Quincunx är ett sätt att ordna planteringen av träd. Marken delas upp i kvadrater och träden sätts i hörnen och i mitten av varje kvadrat vilket gör att de kommer att stå i räta rader från vilket håll de än betraktas.
- 51 Lawrence 1988.
- 52 Myllenberg 1946.
- 53 KrA, Sverige stads- och fästningsplaner, Landskrona, Relation öfver förrättadt Sommar och Winter Arbete vid Posten No 6 åhren 1751 och 1752, akt 0424:084:576, 1751, 1752.
- 54 Krook 1963.
- 55 Follin 1972, s. 22f.
- 56 Lawrence 1988.
- 57 Palmstedt 1927, s. 180. Berceau eller som det idag skrivs, berså, betyder lövsal (Dunér & Dunér 2004).
- 58 Lawrence 1988. Han hänvisar bl.a. till Eimer som visat att detta inte förekom i Skandinavien under denna tid.
- 59 von Linné 1978.
- 60 Wimmer 2006.
- 61 Lawrence 2006, s 32f; Maes 2009-04-21 (muntlig källa).
- 62 Lawrence 1988, 2006.
- 63 De Jong & Bertram 2008.
- 64 Lawrence 1988.
- 65 Palmstedt 1927, s. 169.
- 66 KrA Stads- och befästningsplaner, Kristianstad, Bunt 10, 1770.
- 67 Tykesson 2003, s. 72.
- 68 SAOB 2011 (internetkälla).
- 69 Se t.ex. Sefström 1778 samt Trozelius 1781a för en vidare diskussion om det trädlösa landskapet runt städerna.
- 70 För mer information om Uppsala se även Björklund 2008. När det gäller Uppsalaregleringen på 1640-talet, se Ahlberg 2005.
- 71 Ahlberg 2005, s. 208ff.
- 72 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Landskrona, Plan och profil av norra utfarten, akt 0424:084:836c, 1789.
- 73 Hunt 1996.
- 74 Enghoff 1938, s. 125; *Sveriges rikes lag gillad och antagen på riksdagen åhr 1734*, 1736.
- 75 Enghoff 1938, s. 126.
- 76 Enhörning 2006, s. 145. Se också Paulsson 1972.
- 77 von Schwerin 1934.
- 78 Enhörning 2006, s. 144. En mera omfattande analys av denna företeelse och särskilt begreppet landeri har gjorts av Enhörning, vars avhandling specifikt analyserar Göteborgs landerier.
- 79 Se t.ex. Kewenter 2010. Enligt Enhörnings definition är Katrinetorp inget landeri. Se vidare under staden Malmö.
- 80 Enhörning 2006. Enhörnings avhandling berör i första hand Göteborg men tar kortfattat upp några exempel i Skåne.
- 81 "Malmgård" 1994.
- 82 Wihlborg 1981.
- 83 Skansjö 1997.
- 84 Dvs. 1891 då Weibull ger ut Tidströms resa.
- 85 Tidström 1891, s. 8
- 86 Enghoff 1938, s. 135.
- 87 UUB, Elerska samlingarna.
- 88 Svensson 2010.
- 89 Kerner 1811, s. 21.
- 90 Améen 1964, s. 110; Enhörning 2006, s. 147; Siversson & Sjöholm 1984, s. 46; Follin 1972; Svensson 2010.
- 91 Fredriksdal 2011 (internetkälla).
- 92 LmS, Hälsingborgs stad, avmätning, akt L92-1:4, 1787; LmM, Hälsingborgs stad, arealavmätning, 12-hes-15, 1788; von Schwerin (1934) skriver att Fredriksdal uppfördes i början av 1800-talet vilket troligtvis är fel.
- 93 Ljunggren, 1862.
- 94 Arndt 1808.
- 95 Enghoff 1914.
- 96 Sjöbeck 1934, s. 54.
- 97 Regionmuseet Kristianstad, Fotoarkivet, serie KBAA, nr 1109, 1658.
- 98 LmS, Norra Åsums socken, Lillö nr 1, Geometrisk avmätning, K88-5:1, 1740.
- 99 Akter som uttryckligen bara beskriver en bygg-

- nad eller liknande har inte begärts fram.
- 100 Enghoff 1914.
- 101 KrA Stads- och befästningsplaner, Kristianstad, Bunt 10, 1770.
- 102 Palmstedt 1927, s. 20.
- 103 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Charta som visar hvarefter Utdelningen skiedde, på Wallgräset til nedannembde af kongl: Fortifications Staten, och Extra pretenderande för år 1767 och til dato, akt 0424:072:333, 1770.
- 104 KrA, Sverige, stads- och befästningsplaner, Kristianstad, Bunt 10, 1770.
- 105 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, General Relations Plan öfver förrättadt Arbete vid Christianstads Fästning År 1792, akt 0424:072:053a, 1792.
- 106 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Relations Ritning öfver Förrättadt Arbete vid Christianstads Fästnings Byggnad År 1804, akt 0424:072:063a, 1804.
- 107 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Relations Ritning öfver Förrättadt Arbete vid Christianstads Fästnings Byggnad År 1805, akt 0424:072:064a, 1805.
- 108 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Relations Ritning öfver Förrättade Arbeten vid Christianstads Fästnings Byggnad År 1806, akt 0424:072:065, 1806.
- 109 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Plan af Christianstad Utwisandes huru denne Fästning efter Kongl. Comissions Resolution kommer att ändras och bringas i bättre Denfension, akt 0424:072:082b, 1724.
- 110 Enghoff 1914, s. 527.
- 111 Enghoff 1914.
- 112 Några borgare kom från Åhus som också förlorat sina stadsrättigheter i samband med staden Kristianstads tillkomst.
- 113 Enghoff 1914.
- 114 LmY, Kristianstad, Näsby, ägomätning, akt 11-kri-1, 1702.
- 115 Enghoff 1914, s. 177.
- 116 Enghoff 1914, s. 333f.
- 117 Enghoff 1914, s. 5; LmY, Kristianstad, Näsby, ägomätning, akt 11-kri-1, 1702.
- 118 Linnerhielm 1932, s. 74.
- 119 LmY, Kristianstad, Näsby vång, delning, akt 11-kri-2, 1750.
- 120 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Relations Ritning öfver Förrättadt Arbete vid Christianstads Fästnings Byggnad År 1805, akt 0424:072:064a, 1805.
- 121 Enghoff 1938, s. 72.
- 122 *Kulturminnesvårdsprogram för Skåne, del Kristianstads län*, Vinslöv, 1984.
- 123 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Plan af Christianstads Fästningz Wårck, Som dee uthi Innearande Åhr 1710 äre ifrån Medio Augusti till Medio Novembris Povisionelt Upkastade uppå Den Gambla Fästningens Muhrfoot eller Allignement, akt 0424:072:292b, 1710.
- 124 Linné 1975, s. 102.
- 125 Tidström 1891, s. 76.
- 126 Linnerhjelms 1932, s. 74.
- 127 Schiller 1934.
- 128 Ahnfelt 1903, s. 268.
- 129 UUB, Barnekow & De Geer 1768, s. 67.
- 130 En väg med namnet "Näsbychaussén" finns idag men enligt Friström härstammar detta endast från 1850-talet. Regionmuseet Kristianstad, Friström, januari 1998.
- 131 KrA Stads- och befästningsplaner, Kristianstad, Bunt 10, 1770.
- 132 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Näsby, akt 0424:072:356, 1775-76
- 133 Palmstedt 1927, s. 20.
- 134 Källa. KrA, Sverige, topografiska kartor, Original situations Carta emellan Blekingiska och Gualöfs by, akt 0400:17b:034, 1778.
- 135 Källa: KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad VI.Ö.200, VI.Ö.201, VII.Ö.201, 1812-20.
- 136 Jfr Degerman 1996, s. 82ff. Vid en av infartsvägarna till Sveriges Lantbruksuniversitet i Alnarp finns en trädrad som gradvis blir tätare ju närmare Alnarp man kommer.
- 137 Troligtvis är Johan von Rosen ansvarig för anläggandet av väg och allé eftersom detta stämmer i tid med Skånska rekognosceringskartan. Johnsson 1942.
- 138 Se exempelvis Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Situations Charta öfwer Christianstads Fästning, akt 0424:072:305a, 1748.
- 139 *Skånska posten* 1843 No 97; Rosenberg 2011.
- 140 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Situations Charta öfwer Christianstads Fästning, akt 0424:072:305a, 1748; Situations Charta omkring Christianstads Fästning efter högsta Watn Horizonten, akt 0424:072:306a, 1748.
- 141 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Situations Charta öfwer Christianstads Fästning, akt 0424:072:305a, 1748.

- anstad, Situations Charta öfver Christianstads Fästning, akt 0424:072:315, 1762.
- 142 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Charta öfver Fälads Marken till Herlöfs By Belägen i Christianstads Län, Gärs Härad och Åswuns Sochn, akt 0424:072:318, 1762.
- 143 Schiller 1934, s. 16.
- 144 Regionmuseet Kristianstad, Friström, juli 1995.
- 145 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Plan Uthaf Christianstadz Fästningz Wårck, akt 0424:072:292a, 1710; KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Plan af Christianstadz Fästningz Wårck, Som dee uthi Innearende Åhr 1710 äre ifrån Medio Augusti till Medio Novembris Povisionelt Upkastade uppå Den Gambla Fästningens Muhrfoot eller Allignment, akt 0424:072:292b, 1710.
- 146 Kra, Sverige, stads- och fästningsplaner, Kristianstad, Situationskarta, akt 0424:072:332, 1770(?).
- 147 Palmstedt 1927, s. 21.
- 148 LmY, Norra Åsum socken, Härlövs by, enskifte, akt 11-nås-6, 1806.
- 149 *Skånska Posten* 1843, No 97; Rosenberg 2011.
- 150 Friström 2007.
- 151 Enghoff 1914, s. 530.
- 152 Andersson & Lindbom 1984, s. 215.
- 153 "von Lingen, Reinhold" 1980–81.
- 154 Gillberg 1767.
- 155 Ahnfelt 1903.
- 156 Staël von Holstein, 1933, s. 213, 222.
- 157 Jönsson 1993.
- 158 KrA, Sverige, Stads- och Fästningsplaner, Landskrona, Tractt Carta omkring Landscrona fästning, akt 0424:084:361, 1725.
- 159 Se till exempel KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Landskrona, Relations Rijtning Öfwer det Förfärdigade Arbetet wijd Lands Crona Fästning, akt 0424:084:558a, 1736.
- 160 KrA, Sverige, stads- och fästningsplaner, Landskrona, Charta Öfver närmaste Situation och en del af Rännan vid Landzcrona jämte Plan af Fästningen och Staden, akt 0424:084:770, 1748; Genel Relations Plan Öfwer Förrättadt Arbete wid Landscrona Fästnings Byggnad, akt 0424:084:602, 1756.
- 161 Lms, Örja socken, Örja by, storskifte, akt L258-7:2, 1759.
- 162 Ibid.
- 163 LmS, Landskrona stad, ägodelning, akt L122-1:4, 1761.
- 164 Lms, Örja socken, Örja by, storskifte, akt L258-7:2, 1759.
- 165 LmY, Örja socken, Landskrona stad, rågångs-åtgård, akt 12-örj-4, 1721.
- 166 Lms, Örja socken, Örja by, storskifte, akt L258-7:2, 1759.
- 167 Blomkvist 2010.
- 168 Lms, Örja socken, Örja by, storskifte, akt L258-7:2, 1759.
- 169 LmS, Landskrona stad, ägodelning, akt L122-1:4, 1761.
- 170 LmY, Örja socken, Örja by, ägobeskrivning, akt 12-örj-6, 1778.
- 171 Ljunggren 1856.
- 172 Enghoff 1938, s. 169.
- 173 Schiller 1934, s. 88f.
- 174 Lms, Landskrona stad, avmätning, akt L122-1:5, 1773.
- 175 LLA, Malmöhus läns landskanslis arkiv, Handlingar till riksdagsrelationer 1764–72, DIIB:3.
- 176 De Elerska samlingarna UUB. Med samma öde som annorstädes i länet betyder att alléträden har decimerats av någon anledning.
- 177 Linnerhielm 1932, s. 92.
- 178 Molbech 1815, s. 25.
- 179 LmY, Örja socken, vägutredning, akt 12-örj-230, 1978.
- 180 LmS, Tofta socken, Häljarp nr 1–15, 20, enskifte, akt L211-3:3, 1808.
- 181 LmS, Tofta socken, Tofta by, enskifte, akt L211-7:4, 1803.
- 182 LmS, Örja socken, Örja by, enskifte, akt L258-7:5, 1799.
- 183 Skånska ortnamn, 2012 (internetkälla).
- 184 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad, I.W.203, 1812–20.
- 185 Skånska ortnamn 2012 (internetkälla).
- 186 Nordisk familjebok 2012 (internetkälla).
- 187 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Skånska rekognosceringskartan, blad, II.W.203, I.W.203, 1812–20.
- 188 LmS, Landskrona stad, Erikstorp, geometrisk avmätning, akt L122-1:1, 1746.
- 189 Lms, Landskrona stad, Kungsgården Erikstorp samt indelning av åker, akt L122-1:7, 1787.
- 190 Jönsson 1995.
- 191 RA, Rikets allmänna kartverk, Fältnättningskoncept till generalstabens topografiska karta södra verket, blad Landskrona 1856–57.
- 192 Jönsson, 1995, s. 37ff.

- 193 Jönsson 1995, s. 11ff.
- 194 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c, Beskrivningen till Skånska rekognoseringskartan, Oxie Härad, 1812–20.
- 195 Några gårdar har fått moderniserad stavning.
- 196 Tykesson 2003, s. 13.
- 197 Svenburg 1949.
- 198 Tykesson 2003.
- 199 Ersgård 1977
- 200 LmY, Malmö stad, Södra fäladsmarken, akt 12-mal-4, 1743.
- 201 Ersgård 1977.
- 202 Helander 1977.
- 203 Gillberg 1765, s. 7.
- 204 Kerner 1811, s. 76.
- 205 Tykesson 2003, s. 86.
- 206 Tykesson 2003, s. 60.
- 207 Schiller 1934, s. 121.
- 208 von Linné 1975.
- 209 Arndt 1808, s. 155.
- 210 Florgård 1994.
- 211 Myllenberg 1946.
- 212 Tykesson 2003, s. 92.
- 213 Tykesson 2003, s. 94.
- 214 von Linné 1975, s. 230.
- 215 Disgen – släktforskarprogrammet 2012 (internetkälla).
- 216 Tidström 1891, s. 40.
- 217 Tidström 1891, s. 44.
- 218 Schiller 1934, s. 50.
- 219 Dikena fungerade även som dränering, en minst lika viktig funktion.
- 220 Ahnfelt 1903, s. 290.
- 221 Palmstedt 1927, s. 23.
- 222 Palmstedt 1927, s. 181.
- 223 Sjöborg 1812.
- 224 Bokholm 2004.
- 225 Bokholm 2004, s. 65.
- 226 Bokholm 2004, s. 66.
- 227 Palmstedt 1927, s. 34.
- 228 Palmstedt 1927, s. 37.
- 229 Skånska ortnamn 2012 (internetkälla).
- 230 Tykesson 2003, s. 63.
- 231 Bokholm 2004, s. 66.
- 232 Helander 1977.
- 233 LmS, Lomma socken, Lomma nr 1-13, geometrisk avmätning, akt L129-11:1; LmY, Lomma socken, Lomma tegelbruk, beskrivning, akt 12-lom-4, 1732.
- 234 Helander 1977.
- 235 Bokholm 2004, s. 107ff.
- 236 von Linné 1975.
- 237 Jansson & Linder, 2007, s. 149.
- 238 Skånska ortnamn 2012 (internetkälla).
- 239 Ingers 1957.
- 240 Tykesson 2003, s. 63.
- 241 Myllenberg 1946.
- 242 von Linné 1975, s. 230.
- 243 Bokholm 2004, s. 38.
- 244 Myllenberg 1946; Ersgård 1977.
- 245 Sjöborg 1812, s. 189f.
- 246 Skånska ortnamn 2012 (internetkälla).
- 247 Skånska ortnamn 2012 (internetkälla).
- 248 Ingers 1957.
- 249 Sjöborg 1812, s. 191.
- 250 von Schwerin 1934.
- 251 Widerberg 1964, s. 75.
- 252 Ingers 1957, s. 27.
- 253 Widerberg 1964, s. 191; Andersson 1965.
- 254 Sjöborg 1812.
- 255 Tykesson 2003, Skånska ortnamn 2012 (internetkälla).
- 256 Sjöborg 1812, s. 192.
- 257 Ingers 1957.
- 258 Sjöborg 1812, s. 191.
- 259 Widerberg 1964, s. 68.
- 260 Sjöborg 1812.
- 261 Sjöborg 1812, s. 188ff.
- 262 LLA, Viderups arkiv, Viveca Trolles dagböcker 1790–99, 1810–11.
- 263 Jansson & Linder, 2007, s. 131.
- 264 Sjöborg 1812, s. 190.
- 265 Gillberg 1840.
- 266 Sjöborg 1812, s. 190f.
- 267 Sjöborg 1812, s. 191.
- 268 Skånska ortnamn 2012 (internetkälla).
- 269 Sjöborg 1812, s. 192.
- 270 Ingers 1957.
- 271 Myllenberg 1946.
- 272 Sjöborg 1812, s. 192.
- 273 Ingers 1957, s. 16.
- 274 LmS, Västra Skrävlinge socken, Sofielund nr 1, enskifte, akt L247-10:1, 1786.
- 275 Ingers 1958.
- 276 Sjöborg 1812, s. 68; Andersson 1965.
- 277 Malmö stad 2012 (internetkälla).
- 278 Kockum 1962.
- 279 Ibid.

- 280 Ingers 1961.
- 281 Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan, akt J112-1-46, 1910-15.
- 282 Andersson 1969.
- 283 Jansson & Linder 2007, s. 166.
- 284 Widerberg 1964, s. 210. Widerbergs åsikt är inte ovanlig då kunskapen om stadsmarkens omfattning inte är något som är välkänt.
- 285 Andersson 1965.
- 286 LmY, Bunkeflo socken, Bunkeflo och Vintrie, storskifte, akt 12-bun-5, 1803
- 287 Ingers 1957, 1960, 1962
- 288 Se t.ex. Ingers 1957.
- 289 UUB Elerska samlingarna.
- 290 Mera info om begravningsplatser, se Schönbeck 2008
- 291 LmY, Lund stad, uträkning, akt 12-lus-5.
- 292 LmS, Lunds landskommun socken, Råby lilla nr 1, 3, fäladsmarken, akt L130-9:3, 1793.
- 293 LmS, Stora Råby socken, Råby stora nr 1-27, akt L188-3:3, 1804.
- 294 Degermans 1996, är en av få som diskuterar allén men då särskilt dess aktuella trädstatus.
- 295 Beijer 1847, 18nn.
- 296 SAOB 2011 (internetkälla).
- 297 Enghoff 1938; Degerman 1996.
- 298 Enghoff 1938, s. 136.
- 299 Palmstedt 1927, s. 181.
- 300 Möller 1989.
- 301 LmY, Ystad stad, ägobeskrivning, akt 12-yss-7, 1813.
- 302 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c, konceptkartor över diverse städer och län, vol 7c, bladet Ystad, 1878.
- 303 LmS, Ystads stad, omdelning av ägor, akt L252-1:8, 1862.
- 304 Enghoff 1938, s. 175.
- 305 Bjurklint Rosenblad 2005.
- 306 Schiller 1934, s. 43.
- 307 LmS, Skanör med Falsterbo stad, geometrisk avmätning, akt L172-1:1, 1761.
- 308 LmS, Skanör med Falsterbo stad, avmätning, akt L172-1:3, 1780.
- 309 Tidström 1891, s. 47.
- 310 Schiller 1934, s. 45f.
- 311 LmS, Skanör med Falsterbo stad, Falsterbo, Wi-201, cirka 1800.
- 312 Schiller 1934, s. 151.
- 313 Schiller 1934, s. 45.
- 314 Enghoff 1938, s. 138.
- 315 Schiller 1934, s. 149.
- 316 Ljunggren 1853. Än mer tydligt är detta på lantmäterikartor, exempelvis LmY, Skanör och Falsterbo, gradering, akt 12-skf-4, 1813.
- 317 LmS, Skanör med Falsterbo stad, avmätning, akt L172-1:3, 1780.
- 318 Jönsson 1993, s. 59; *Nationalencyklopedin* 1996; LmS, Ängelholms stad, geometrisk avmätning, akt K159-1:2, 1750.
- 319 LmS, Ängelholms stad, geometrisk avmätning, akt K159-1:1, 1739.
- 320 Enghoff 1929, s. 312, 314.
- 321 LmS, Ängelholms stad, avmätning, 1803, K159-1:3. Jfr. kartan över Krapparps by, KGA, akt K62, 1794-95.
- 322 Enghoff 1929, s. 314; Skånska ortnamn 2012 (internetkälla).
- 323 Lawrence 1988.

Kapitel 5

- 1 Trozelius 1771, s. 21.
- 2 Olsson 2002. Olsson skriver om den kamerala jordfördelningen vilket jag tolkar som jordägande. Här ingår mark under eget bruk såväl som underliggande gårdar.
- 3 Se t.ex. Zachrisson 1921; Campbell, 1928; Sjöbeck 1934; Hobroh 1944; Törje 1955; Karlsson & Schibbye 1973 samt Fribing 2004 för att nämna några.
- 4 Se t.ex. Campbell 1928 och Sjöbeck 1925 för utförligare analys av olika hägnadsvarianter däribland jordvallen. En kunglig förordning från 31 januari 1815 stadgar vilken kvalitet olika hägnadsvarianter måste ha för att vara fredsgilla. Variant nr 3 är ”Jordwall, med eller utan Gårdsgård eller häck ofwanpå”. *Kungl. Maj:ts m.fl. kungörelser, 31 jan. 1815.*
- 5 Campbell 1928; Germundsson & Schlyter 1999, s. 74.
- 6 Skansjö 1997.
- 7 Andrarums alunbruk och Torsebro krutbruk hade båda ett stort behov av ved.
- 8 Emanuelson m.fl. 2002.
- 9 Se t.ex. LLA, Malmöhus läns landskanslis arkiv, Handlingar till riksdagsrelationer 1764–72, DIIB:3; LLA, Bäckaskogs kungsgård, Handlingar av skilda slag rörande driften av Bäckaskogs kungsgård, H1.
- 10 Förutom tidigare nämnda källor är reseskildringar intressanta då de delvis kritiskt granskar landskapet och noterar såväl särskilt negativa som positiva företeelser. Se t.ex. von Linné 1975; Tidström 1891; Schiller 1934; Gillberg 1765, 1767; Palmstedt 1927; Linnerhielm 1932.
- 11 Campbell 1928.
- 12 Campbell 1928, s. 28.
- 13 *Kungl. Maj:ts förordningar, 12:e dec. 1734. Om skogarna i riket.*
- 14 Emanuelsson m.fl. 2002; Campbell 1928, s. 32.
- 15 Törje 1955, s. 8; Reuterswärd 2001.
- 16 Hobroh 1944, s. 38; Campbell 1928.
- 17 von Linné 1975, s. 268.
- 18 Campbell 1928, s. 26; Hallenborg 1913; Emanuelsson m.fl. 2002, s. 101.
- 19 von Linné 1975, s. 230.
- 20 von Linné 1975.
- 21 Linneaus 1748, s. 269.
- 22 Trozelius 1752.
- 23 ”... den Allmänt påbudne och högst nyttige Pihle planteringar, har ifrån 1765. Åhrs början med särdeles eftertryck enligt Kongl. förordningarna blifwit fortsatt, så att sedan den tiden å Landet dels uti siälfwe Byarne dels omkring Gjärden och wid Åker-renarne, dels ock wid Landsvägarne enligt Inbyggannes friwilliga begifwande tillsammans öfwer hela Länet blifwit planterade 192°611.” LLA, Malmöhus läns landskanslis arkiv, Handlingar till riksdagsrelationer 1764–72, DIIB:3. Observera ordet vång som har samma betydelse som det uppsvenska gärde.
- 24 LUB Lidbeck efterlämnade papper 1.
- 25 Ibid.
- 26 Hesslén 1778.
- 27 Hobroh 1944.
- 28 Hobroh 1944, s. 56f.
- 29 Jfr. Svensson 2008, särskilt kartan på s. 43.
- 30 Hobroh 1944, s. 55ff.
- 31 Hobroh 1944.
- 32 Törje 1955, s. 23.
- 33 Jfr. Sjöberg 2007.
- 34 Reuterswärd 2001, s. 270.
- 35 Adlerfeldt föddes i Stockholm 1719 men växte upp i Malmö. Innan han tillträdde landshövdingeämbetet gjorde Adlerfeldt militär karriär, bland annat som general-major i Pommerska kriget. Var gift fyra gånger, sista äktenskapet med Betty Jennings på Wanås där han dog 20 jan 1769. *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män, 1835.*
- 36 Trozelius 1752. 1771 är samma skrift, endast tredje upplagan dvs. även här Rosensten och Trozelius. Den heter dock egentligen inte samma enligt försätsbladet utan Anders Rosenstens grundeliga underwisning om skogars skötsel. Jag har läst både original och reviderat nytryck eftersom perioden 1750–70 tycks ha varit någon form av start för alléplanteringar. Landskapsarkitekten Mattias Qviström har skrivit om Trozelius och menar att han inte tillhörde 1700-talets större tänkare eller Lunds akademiska elit. Qviström 2004.
- 37 Författaren till texten använder flera olika begrepp för att beskriva samma sak nämligen brev, instruktion och kungörelse. Dessa ord är

- synonymer till varandra. Reuterswärd använder begreppet länskungörelse vilket även är det begrepp jag begagnar mig av. *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män*, 1835, s. 43–45; Reuterswärd 2001.
- 38 Reuterswärd 2001, s. 275.
- 39 *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män*, 1835, s. 44f.
- 40 Reuterswärd 2001.
- 41 *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män*, 1835, s. 44f.
- 42 *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män*, 1835, s. 45.
- 43 Reuterswärd 2001.
- 44 ”Kappning” borde betyda hamling, det vill säga regelbunden beskärning av träden.
- 45 *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män*, 1835, s. 45; Reuterswärd 2001, s. 283.
- 46 Reuterswärd 2001, s. 283.
- 47 Törje 1955, s. 18.
- 48 Törje 1955, s. 19.
- 49 Reuterswärd 2001, s. 285.
- 50 Landskapsarkitekten Qviström har skrivit en mera omfattande artikel om Trozelius skrifter med fokus på vägar.
- 51 Trozelius 1766, s. 35.
- 52 Trozelius 1771, s. 21.
- 53 Retzius 1776, s. 16.
- 54 Ibid.
- 55 Trozelius 1781b.
- 56 *Kungl. Maj:ts. Befallningshafvandes kungörelser 1786, 18 dec.*
- 57 Från 1790-talet finns de så kallade Elerska samlingarna. Samlingarna baseras på frågelistor som har skickats ut till landshövdingarna och biskoparna av kanslirådet Johan Elers. Frågelistan berör enbart vägar och syftet var att skriva en komplett väghistoria, vilket aldrig blev av. De Elerska samlingarna förvaras på Universitetsbiblioteket i Uppsala. Samlingarna är av stort intresse då svaren på frågelistorna är viktiga såsom vägledning för att förstå resultatet av den tidigare nämnda planteringsverksamheten på 1760-talet. Enghoff 1938, s. 136ff.; Montelius 2006, s. 78.
- 58 UUB, Elerska samlingarna.
- 59 Olsson 2002, s. 64.
- 60 Tidström 1891, s. 45.
- 61 Schiller 1934, s. 43.
- 62 Hobroh 1944, s. 38.
- 63 Gillberg 1765.
- 64 LLA, Malmöhus läns landskanslis arkiv, Handlingar till riksdagsrelationer 1764–72, DIIBb:3.
- 65 Retzius 1776, s. 9. Slöjde-virke skall läsas som slöjd-virke.
- 66 Retzius 1776, s. 10.
- 67 UUB, Elerska samlingarna.
- 68 Ibid.
- 69 Mörner 2001, s. 275.
- 70 I formell mening ett storskifte. Svensson 2005. Svensson gör en noggrann källkritisk genomgång av flera olika källor som använts för att beskriva detta första enskifte (egentligen storskifte).
- 71 Kjellberg 1966.
- 72 Campbell 1928.
- 73 KrA, Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c. Beskrivning över Vemmenhögsk härad, Skånska rekognosceringskartan, 1812–20.
- 74 Stjernswärd 1776.
- 75 En vång är uppdelad i flera så kallade fall som i sin tur innehåller ett antal tegar.
- 76 Retzius 1776, s. 8.
- 77 Retzius 1776 .
- 78 Bennet 1816.
- 79 Sprinchorn 1918.
- 80 Bennet 1816.
- 81 Se t.ex. Germundsson 2001.
- 82 Se t.ex. UUB Barchaeus 1772–75; Stjernswärd 1776; Retzius 1776, Trozelius 1767, s 17. Enligt Trozelius har Holland redan genomfört storskifte. Trozelius skriver om hägnader av sten eller levande häckar i Holland och gården är placerad mitt i fastigheten med bl.a. planteringshagar.
- 83 Germundsson 1999. Se även *Förteckning öfver framledne kammarherren friherre Rutger Mackleans på Svanholm efterlemnade boksamling, hvilken kommer att försäljas, å aucion i Lund, onsdagen den 9 october 1816, och nästpåföljande dagar*, 1816.
- 84 Utdrag af Kongl. Wermeländska hushållnings-sällskapets protokoller och handlingar, år 1806, 1810.
- 85 Adlersparre 1836.
- 86 Utdrag af Kongl. Wermeländska hushållnings-sällskapets protokoller och handlingar, år 1806, 1810. Arrendekontrakt med de så kallade ”Farmers” eller arrendatorer, s. 23–33.
- 87 LLA Viderups arkiv, arrendekontrakt.
- 88 KB Rålambbs akvareller 178?, Bladet Svaneholm.
- 89 Sprinchorn 1918.

- 90 I reseanteckningarna står tydligt om resan till Svaneholm, som indikerar att han torde ha varit särskilt intresserad av resultatet av skiftesreformen. Arndt 1808.
- 91 Arndt 1994, s. 266.
- 92 Kerner 1811, s. 82.
- 93 Arndt 1994, s. 269.
- 94 Molbech 1815.
- 95 Kerner 1811.
- 96 Sprinchorn 1918.
- 97 LUB Törjes efterlämnade handlingar pärm 6a.
- 98 Arndt 1808; Kerner 1811, s. 85.
- 99 Citatet Arndt 1994, s. 272; Kerner 1811, s. 85.
- 100 Se t.ex. Svensson 2005.
- 101 Holmberg 1939. Svensson menar att det inte ingick i Holmbergs världsbild att bönderna var drivande i genomförandet av enskiftet. Svensson 2005, s. 101. Flera av de första partiella enskiftena i landskapet vid Malmö torde däremot varit påverkade av landshövdingen Tage Thott. Thott ägde själv gårdar och de som genomförde de första partiella enskiftena var välbeställda borgare vilket jag diskuterat i kapitel 4.
- 102 LLA, Viderups godsarkiv, Wiveka Ramel 1810.
- 103 Adlersparre 1836. Enligt Svensson 2005, är Adlersparres noteringar från 1799.
- 104 Träd i trädgården beskrevs däremot i skiftesakten då dessa ansågs ha ett värde och kunde påverka om gården fick kvarboenderätt eller utflyttningskyldighet. I första hand var det fruktträd men även bärbuskar.
- 105 LmS, Skurup socken, Skurup nr 1-37, enskifte, akt L178-29:1, 1783; LmS, Slimminge socken, Slimminge by, storskifte på inägor, akt L180-46:2, 1784.
- 106 LmM, Skurup socken, storskifte, akt 12-sku-4, 1786.
- 107 Törje 1955, s. 27f.
- 108 Doolittle 2003.
- 109 Lannér 2004; Riddersporre 2006.
- 110 Lannér 2004, s. 9. I teckenförklaringen till Skånska rekognosceringskartan finns inget tecken för häckar.
- 111 Bennet 1816.
- 112 *Svenska vetenskapsacademiens handlingar för år 1739-40, 1740, tab. VII.*
- 113 Duncan & Duncan 2001, s. 387. "... the power to incorporate and assimilate some identities while excluding or erasing others".
- 114 LUB Sjöbeck 1935, Vemmenhög's Härad, Svaneholm, bild 1376.
- 115 Olwig 1996, s. 639, har här tagit upp Cosgroves tankar.
- 116 Germundsson 2007.
- 117 Linnerhjelm 1932, s. 72ff. Än idag präglas genomfartsvägen av planterade hästkastanjer, numera endast en trädrad. Träden är av varierande ålder och de äldsta skulle kunna vara från början av 1800-talet.
- 118 Varje allésträcka har attributdata kopplat till sig.
- 119 Törje 1955. af Klinteberg var 1811 tillförordnad landshövding och från 1812 ordinarie.
- 120 von Rosen var landshövding i Malmöhus län perioden 1794-1811.
- 121 Gullander 1829, s. 25.
- 122 *Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser, 25 sep. 1811.*
- 123 Reuterswärd 2001, s. 283; *Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser, 6 nov. 1812; Inrikes tidningar den 30 sep. 1765.*
- 124 Hobroh 1944, s. 48.
- 125 *Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser, 14 april 1812.*
- 126 *Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser, 25 sep. 1811.*
- 127 *Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser, 6 nov. 1812.*
- 128 *Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser, 2 april 1813.*
- 129 LUB, Törjes efterlämnade papper, 6a.
- 130 *Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser, 26 okt 1814.*
- 131 *Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser, 15 mars 1822.*
- 132 *Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser 6 feb 1795; Barfod 1925.*
- 133 Se t.ex. Svensson 2005, s. 63ff., för mera information om storskiftet.
- 134 Svensson 2005, s. 93ff.
- 135 Jfr. Gadd 2000; Ahlklö 2003. En översiktlig studie av böckerna Svenska Gods och gårdar visar att många bostadshus och uthus är från senare delen av 1800-talet.
- 136 Pålstam 1996.
- 137 Alléinventering 1977; Bergren-Bärring 1983.
- 138 Nordiska Museets arkiv, Frågelista NM 144.
- 139 Gunnarsson 1987.
- 140 KGA, von Kochen, LI:3a, 1734-64.
- 141 *Kongl. Maj:ts befallningshafvandes uti Malmöhus län till Kongl. Maj:t i underdånighet afgifne femårs-berättelse, för åren 1832, 1833, 1834, 1835 och 1836. 1840.*
- 142 LUB, Törjes efterlämnade papper 6a.

- 143 Hobroh 1944, s. 59.
- 144 Hobroh 1944, s. 59.
- 145 *Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser för åren 1861-1865, 1867.*
- 146 Nordiska Museets arkiv, Frågelista NM 144.
- 147 Hobroh 1944, s. 69.
- 148 Campbell 1928, s. 47.
- 149 Se t.ex. von Linné 1975, Törje 1955.
- 150 Trellid 1996.
- 151 Pålstam 1996; Florgård 1994.
- 152 Trellid 1996.
- 153 Reuterswärd 2001.
- 154 Trafikverket 2011 (Internetkälla); *Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser, 23 juni 1817.*
- 155 KGA, GIII:1, GII:3. I analysen av Krapperups gods gick jag igenom vägdelningshandlingar som beskrev de vägstycken som Krapperups underlydande bönder skötte.
- 156 Pålstam 1996; Reuterswärd 2001.
- 157 LUB, Törjes efterlämnade papper, pärm 6a.
- 158 Jfr. Länstyrelsen 2011 (internetkälla).
- 159 Weimarck 1985, s. 29.
- 160 Hobroh 1944, s. 48.
- 161 Gillberg 1840, s. 58. Gillbergs beskrivning är omarbetad och uppdaterad av Nils Bruzelius.
- 162 *Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes i Malmöhus län till Kungl. Maj:ts år 1822 afgivne fem-års berättelse, 1823.*

Kapitel 6

- 1 Crane 2001, s. 35. Quincunx är ett sätt att ordna planteringen av träd. Marken delas upp i kvadrater och träden sätts i hörnen och i mitten av varje kvadrat. Det gör att de kommer att stå i rätta rader oavsett från vilket håll träden betraktas.
- 2 Campbell 1928, s. 48.
- 3 Runefelt 2011.
- 4 LUB, Lidbeck efterlämnade papper 1–24; LLA, Handlingar till riksdagsrelationer 1764–72, DIIB:3.
- 5 Pålstam 1996, s. 19.
- 6 LLA, Törjes efterlämnade papper, pärm 6a.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet (RA)

Rikets allmänna kartverk J2bb. Fältmättningskoncept till generalstabens topografiska karta, södra verket. Bladen Malmö, Landskrona & Ängelholm.

Krigsarkivet (KrA)

Generalstabens topografiska karta över Sverige, södra delen, 1837–1979.

Sverige, Stads- och fästningsplaner, serie nr 0424

Arkivbeskrivning över städerna.

Helsingborg, akten: 050:094a.

Kristianstad. Akterna: 072:053a; 072:063a; 072:064a; 072:065; 072:082b; 072:105a; 072:162; 072:132a; 072:216b; 072:257a; 072:292a; 072:292b; 072:303; 072:305a; 072:306a; 072: 315; 072:318; 072:322; 072:323; 072:332; 072:333; 072:351a; 072:353; 072:354a; 072:356; 072:365a; 072:369; 072:393b; 072:400; Bunt 10 1756-1853.

Landskrona. Akterna: 084:359; 084:576; 084:836c, 084:361; 084:558a; 084:770; 084:602.

Utländska kartor, Städer och fästningar, serie nr 0426

Akterna: 11:008:002; 11:013:011a; 11:013:011b.

Topografiska kartor Sverige, Skåne, serie 0400

Akterna: 17A:005a; 17B:006a; 17B:022a; 17b:034; 17B:105; 17B:062; 17B:034.

Topografiska kårens/Generalstabens topografiska avdelnings kartor, 52c

Vol. 6: Topografiska kårens fältkoncept. Bladen Ystad, Simrishamn, Lund, Kristianstad, Hässleholm, Karlshamn, 1842–66.

Vol. 7c: Konceptkartor över diverse städer och län, bladet Ystad, 1878.

Vol. 7–8: Skånska rekognosceringskartan, 1812–20. Skånska rekognosceringskartan, 1812–20, beskrivning över Färs härad; Wemmenhøgs härad; Torna härad; Oxie härad; Beskrivning över militäriske förhållanden.

Övrigt

Gustav III:s manöverplaner, övningsläger nr 2, 1764.

Serie: Wiblingen, Fredrik Adolf, serie 0435, 1795.

Serie: Wermings stadskartor, serie 0431, 1806–19.

Kungliga Biblioteket (KB)

von Mühlenfels, F.B., 1775, *Ler manœuvre faite par les troupes suédoises qui campèrent près d'Ellingen le 10 sept. 1774.*

Rålambska samlingen, 178?, Rål. 40 184 (A.S. Rålamb's vedutor): Krapperup; Svaneholm; Tulllesbo; Viderup; Övedskloster.

Lantmäteriet. Lantmäterikartor med akter (digitalt tillgängliga på <http://arkivok.lantmateriet.se/arken/s/advancedsearch.html>)

Lantmäterimyndighetens arkiv, Skåne län, LmM

Akterna: 12-bak-4; 11-bar-21; 12-bun-5; 11-fäj-12; 11-fäj-13; 11-fäj-16; 11-fäj-17; 11-gry-7; 12-går-4; 12-går-5; 12-går-6; 12-göd-1; 12-hes-15; 12-eke-1; 12-eke-2; 11-gry-7; 11-kri-1; 11-kri-2; 12-lom-4; 12-lus-5; 12-ma-4; 11-nås-6; 12-ske-1; 12-skf-4; 12-sku-4; 11-vsk-2; 12-yss-7; 12-örj-4; 12-örj-6; 12-örj-230; 12-öve-1; 12-öve-5; 12-öve-10.

Lantmäteristyrelsens arkiv, Kristianstads län, LmS

Akterna: K3-2:2; K3-19:2; K3-19:3; K88-5:1; K159-1:1; K159-1:2; K159-1:3; K174-6:1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Malmöhus län, LmS.

Akterna: L32-3:3; L42-6:1; L13-2:1; L32-13:1; L37-37:2; L42-6:1; L42-8:1; L69-20:1; L92-1:4; L93-4:2; L122-1:1; L122-1:7; L122-1:4; L122-1:5; L122-1:7; L129-11:1; L130-9:3; L172-1:1; L172-1:3; L178-29:1; L178-32:3; L180-46:2; L181-2:2; L188-3:3; L211-3:3; L211-7:4; L247-10:1; L252-1:8; L258-7:2; L258-7:5; L269-3:1; L270-9:1; L270-15:1; Wi-201.

Rikets allmänna kartverks arkiv.

Generalstabskartan, akt J243-2-1.

Häradsekonomiska kartan: J112-1-50; J112-1-46.

Nordiska museets arkiv

Frågelista NM 144, Hägnader.

Herrgårdar och boställen, m.m.: vol. 31 Övedskloster; vol. 10 Krageholm.

STF:s bildarkiv, C29 Flygbilder Skåne-Uppland, flygfotografi över Högestad (?), 1935.

Lunds Universitet (LU) *GIS-centrum*

Ortofoto 1941–47. Blad 2D5C–081, 2D5D–061.

Landsarkivet i Lund (LLA)

Viderups godsarkiv (ej förtecknat)

Arrendekontrakt; Avskrift, Riksarkivet: Riksäns ständers underdåniga skrivelser 1760–62, Krigsärenden II, 3.7.1762; Ramels instruktion gällande träd och häckar, 1773; Viveca Stures dagböcker, 1790–99, 1810–11.

Bäckaskogs kungsgårds arkiv

Handlingar av skilda slag rörande driften av Bäckaskogs kungsgård, H1.

Malmöhus läns landskanslis arkiv

Handlingar till riksdagsrelationer 1764–72, DIIIb:3.

Övrigt

Privat förvaring: Skabersjö godsarkiv, A.F. Barnekow.

Universitetsbiblioteket i Lund (LUB)

Lidbeck, Erik Gustaf, efterlämnade papper, 1–24.
Sjöbeck, Mårten, Landskapsfotografier.
Törje, Axel, efterlämnade papper.

Universitetsbiblioteket i Uppsala (UUB)

Barchaeus, Anders Gustaf, 1772–75, *Dagbok över inrikes resor*, S 34–36.

Barnekow, Adolf Fredrik & De Geer, Emanuel, 1768, *Dagbok öfver en resa genom åtskillige av Rikets landskaper, gjord af E.D.G. och A.F.B. år 1768* (Kopia, originalet förvaras på Stora Väsby).
Elers, Johan, samlingar, S10–S 18.

Regionmuseet Kristianstad

Fotoarkivet, N Åsums socken.

Fotoarkivet, serie KBAA, nr 1109, 1958.

Allé-enkät 2004. Arbetsmaterial.

Friström, Sune, samlingar, Långlördag Bladet, juli 1995; januari 1998.

Naturskyddsföreningen i Skåne

Gunnar och Henning Weimarck/SNF Skånes arkiv, 1954.

Krapporups godsarkiv (KGA)

von Kochen, Peter Gotthard, Journal, LI:1, 1734–45;
LI:2, 1746–54; LI:3, 1755–64.

von Kochen, Peter Gotthard, Journal, LI:3a, 1734–64. (Avskrift av Hans Arlock.)

Vägdelningshandlingar GIII:1, GII:3.

Lantmäterikartor i Krapporups arkiv

Akterna: K 62; K 67; K68; K 69.

Wanås arkiv

Wanås 1757; Wanås 1823.

Övedsklosters arkiv

Brandsäkra valvet

Portfölj 1A; portfölj 2.

Cronholm, Carl, 1812–32, Minnesanteckningar.

Karta över Sätesgården Svansjö 1753

Yttre arkivet

Övedskloster 1873; Öfweds Bys Södre Sandwång, 1776, Concept Charta.

Internetkällor

Disgen – släktforskarprogrammet 2012, www.dis.se/sv/verktyg/disgen.html, åtkomst 2012-04-24.

Fredriksdal 2011, www.fredriksdal.se/templates/StandardPage.aspx?id=22517&epslanguage=SV, åtkomst 2011-02-09.

Hallenborg 2012, Lagmannen Carl Hallenborgs kommenterade exemplar av Linnés Skånska resan 1749 publicerad på Internet av Landsarkivet i Lund 2007. www.ddss.nu/linne/Skanska_resa/hallenb2.htm, åtkomst 2012-01-25.

Jordbruksverket 2010, www.sjv.se/download/18.67e843d911ff9f51db800015102/Definitioner_av_vardefulla_landskapselement.pdf, åtkomst 2010-09-29.

Jordbruksverket 2011, www.jordbruksverket.se/amnesomraden/stod/ersattningforutvaldmiljo/restaureraelleraterskapaenalle.4.6a459c18120617aa58a80001584.html, åtkomst 2011-05-26.

KB 2011, www.kb.se/samlingarna/digitala/suecia/, åtkomst 2012-01-19.

KB 2012, www.kb.se/samlingarna/digitala/suecia/, åtkomst 2012-01-19.

Lantmäteriet 2010, historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html, åtkomst 2010-06-12.

Lantmäteriet 2011, www.lantmateriet.se/templates/LMV_Page.aspx?id=1056, åtkomst 2011-05-18.

Länsstyrelsen 2010, www.lst.se/skane/Kartor_och_planeringsunderlag/Kulturmiljoprogram/Sarskilt_vardefulla_kulturmiljoer_i_Skane/Angelholm/Barkakra-Skepparkroken-Angelofta.htm, åtkomst 2010-09-13.

Länsstyrelsen 2011, www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/vellinge/Pages/Foteviken-Hokopinge-Sjotorp-Pile-Glostorp-Lockarp-Oxie.aspx, åtkomst 2011-09-02.

Länsstyrelsen 2012a, www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/Pages/kulturmiljoprogram.aspx, åtkomst 2012-01-19.

Länsstyrelsen 2012b, www.lansstyrelsen.se/skane/SiteCollectionDocuments/sv/publikationer/pluskatalogen/OvedsklosterTullesboMK101.pdf, åtkomst 2012-03-08.

Malmö stad 2012, www.malmo.se/Medborgare/Kultur--noje/Arkiv--historia/Kulturarv-Malmo/P-S/Sofielund.html, åtkomst 2012-03-05.

Miljöbalken 2011, www.notisum.se/Pub/Doc.aspx?url=/rnp/sls/lag/19981252.htm, åtkomst 2011-12-29.

Naturvårdsverket 2011, www.naturvardsverket.se/Documents/allmrad/ar_95_4.pdf, åtkomst 2011-05-26.

Nordisk familjebok 2012, www.runeberg.org/nf/, åtkomst, 2012-04-24.

SAOB 2010, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>, åtkomst 2010-05-27.

SAOB 2011, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>, åtkomst 2011-06-01.

Skånska ortnamn 2012, <http://dal2.isof.se/beb/sok-harad.aspx>, åtkomst 2012-01-24.

Trafikverket 2011, www.trafikverket.se/Museer/Om-Trafikverkets-museer/Samlingar--kunskap/Trafikhistoria/Vaghistoria/Vaghistora/Vaghallningsstenar/, åtkomst 2011-04-09.

Trafikverket 2012, www.trafikverket.se/Museer/Om-Trafikverkets-museer/Samlingar--kunskap/Trafikhistoria/Vaghistoria/Vaghistora/, åtkomst 2012-02-28.

Muntliga källor

Bengtsson, Rune, 2007-11-01.

Berglund, Ulla, 2006-04-06.

Brandt, Jesper, 2006-09-08.

De Jong, Erik, 2009-04-20.

Maes, Bert, 2009-04-21.

Ottenheim, Konrad, 2009-04-22.

Rennes, Johannes, 2009-04-19.

Otryckta källor

Alléinventering 1977, Länsstyrelsen i Skåne.

Almer, Lisa, 2001, *Skarhults trädgårdar och parker. Historisk dokumentation och åtgärdsförslag*, (Rapport 2001:5. Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsplanering), Alnarp, 82 s.

Beijer, Carl Gottreich, 1811, *Projecterad chaussee-anläggning mellan städerna Malmö och Lund: vägen öfver Malmö stads ägor*.

Beijer, Carl Gottreich, 1841 (a), *Projecterad chaus-*

see-anläggning mellan Lunds stad och gästgivarvärdgården Hurfva: vägen från Getinge brygga öfver westra Gårdstånga, Roslöfs, Skarhults, Espinge och Hurfva egor till gästgivarvärdgården Hurfva.

Beijer, Carl Gottreich, 1841 (b), *Projecterad chaussee-anläggning mellan staden Lund och Hurfva gästgivarvärdgård – vägen från Stockholmsgrinden öfver Östra Torns, Östra Odalslöfs och Getinge egor till Getinge bro*.

Beijer, Carl Gottreich, 1847, *Projecterad chaussee-anläggning mellan städerna Malmö och Lund – vägen öfver Malmö stads egor*.

Berggren-Bäring, Ann-Margaret, 1983, *Inventering av alléer* (Opublicerad inventering, Länsstyrelsen i Skåne).

Bjerler, Karolina, 2010, *Handen bakom Vegeholms engelska park – en studie av parken och dess tillkomst* (Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU, område landskapsarkitektur), Alnarp.

Folkvi, Bo, 2000, *Peter Gotthard von Kochens journal – attityder och föreställningar* (Lunds universitet. Idé och lärdomshistoria, c-uppsats), Lund.

Gomér, Johan Johansson, 2008, *Kulturhistorisk värdebedömning av alléer – en metodstudie*, Högskolan Kristianstad.

Högberg, Tomas, 2011, *Att äga en skyldighet. Organisering av väghållning genom vägglottar i Västmanlands län ca 1750–1850* (Opublicerad text till högre seminariet i Historia, Uppsala Universitet), Uppsala.

Lannér, Jan, 2004, *Träd, skog och trädgård i Rutger Mackleans enskiftes landskap. En översiktlig inventering av vegetationsstrukturer under 200 år*, Alnarp.

Lindberg, Erik, 2010, *Naturaunderhållet av de svenska vägarna före 1944* (Presentation vid Nordiskt vägforums årsmöte 17 mars 2010).

Olsson, Patrik, 1996, *Maltesholm* (Opublicerad rapport till Skåneutställningen).

Palubska, Katarzyna & Tomaszewski, Andrzej, 2008, *Methods of identification and protection of the fortress greenery system – on the example of the Warsaw fortress*.

Pradines, Chantal, 2009, *Road infrastructures: Tree avenues in the landscape*. (Opublicerad text framlagd vid "5th Council of Europe conference on the European landscape convention").

Pradines, Chantal, 2011, e-post, 2011-11-13.

Tryckta källor

- 1734 års lag, *Byggningsbalken*, Kap. 25, § 8.
- Adlersparre, Axel, 1836, *Något om skånska åkerbruket och åkerbruk i allmänhet*, Stockholm, 26 bl.
- "Allé", 1898, i *Ordbok öfver svenska språket*, Bd 1 A-Anlöpning, Svenska akademien, Lund.
- "Allé", 1988, i *Stora engelsk-svenska ordboken* 1988, s. 19.
- "Allé", 1989, i *Nationalencyklopedin, ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd*, Bd 1, Marklund, Kari & Engström, Christer (red.), Höganäs.
- "Apocryphal", 1988, i *Stora engelsk-svenska ordboken*, s. 29.
- Arndt, Ernst Moritz, 1808, *Ernst Moritz Arndt's Resa genom Sverige år 1804*, fjerde delen, Karlstad.
- Arndt, Ernst Moritz, 1994, *Ernst Moritz Arndt's Resa genom Sverige år 1804*, D. 3-4, Degeberga, 296 s.
- "Avenue", 1989, i *Oxford English Dictionary*, vol. I. Oxford
- "Aveny", 1903, i *Ordbok öfver svenska språket*. Bd 2, Anmana-Barhufvad, Svenska akademien, Lund.
- "Aveny", 1989, i *Nationalencyklopedin, ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd*, Bd 2, Marklund, Kari & Engström, Christer (red.), Höganäs.
- Barfod, Johan Christopher, 1925, *Märkvärdigheter rörande skånska adeln*. Stockholm, 459 s.
- Bennet, Kjell Christoph, 1816, *Åminnelsetal öfver Framledne Kammarherren Högvälborne Friherre Rutger Maklean, Hället uti Skurups Kyrka den 6 juni 1816. Då vapnet krossades*, Lund, 16 s.
- Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män*, 1835-57, Uppsala.
- von Burman, Gerhard, 1756 (1957), *Prospecter af åtskillige märkvärdige byggnader, säterier och berggårdar uti Skåne, avritade 1680 och från trycket 1756 "med Kongl. Maj:ts allernådigste privilegio" utg. av Abraham Fischer*, Malmö.
- "Chaussé", 1904, i *Ordbok öfver svenska språket*. H. 28, Cent-Cisiojanus. Svenska akademien, Lund.
- "Esplanad", 1922, i *Ordbok öfver svenska språket*. H. 63-65, Eloge-Exulant, Svenska akademien, Lund.
- "Farm", 1924, i *Ordbok öfver svenska språket*. H. 75-78, Famna-Flugnat. Svenska akademien, Lund.
- Friström, Sune, 2007, "Fångarna byggde sitt fängelse", *Kristianstad Open*, juli 2007.
- Förteckning öfver framledne kammarherren friherre Rutger Mackleans på Svanholm efterlemnade boksamling, hvilken kommer att försäljas, å auction i Lund, onsdagen den 9 october 1816, och nästpåföljande dagar*, 1816, Lund, 49 s.
- Gullander, Anders P., 1829, *Åminnelse-tal öfver Kongl. Maj:ts högtbetrodde man, presidenten, landshöfdingen ... Wilh. af Klinteberg, hållet i Malmö S:t Petri kyrka, efter jordfästningen den 30 junii 1829*. Lund, 40 s.
- Hesslén, Nils, 1776-86, "Hinder, som möta Trädplanteringen på Skånska slätten", *Physiographiska sällskapets handlingar 1776-1786*, Stockholm, s. 31-37.
- Inrikes tidningar den 30 sep. 1765.*
- Instruction för historiae naturalis professoren, samt plantage directeuren wid kongl. maj:ts academie i Lund*, 1756, Stockholm.
- Johnson, Pehr, 1933, *Herrgårdsliv i Skåne för hundra år sedan. Överste Joachim Staël von Holsteins dagböcker*, Malmö.
- Kerner, Johann Georg, 1811, *Resa öfver sundet*, Stockholm, 148 s.
- Kungl. Maj:ts förordningar 1734.*
- Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser 1785-93.*
- Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser 1794-98.*
- Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser 1811-14.*
- Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser 1815-18.*
- Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes kungörelser 1819-22.*
- Kungl. Maj:ts m.fl. kungörelser 1814-17.*
- Kungl. Maj:ts befallningshafvandes i Malmöhus län till Kungl. Maj:ts år 1822 afgivne fem-års berättelse*. Stockholm 1823.
- Kongl. Maj:ts befallningshafvandes uti Malmöhus län till Kongl. Maj:t i underdånighet afgifne femårsberättelse, för åren 1832, 1833, 1834, 1835 och 1835, 1840, 29 s.*
- Kongl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelser för åren 1861-1865. 1867*, Stockholm, 36 s.
- Lidbeck, Erik Gustaf, 1756, "Beskrifning angående allehanda Träns planterande" i Gadd, Pehr Adrian & Lidbeck, Erik Gustaf, 1759, *Berättelse, om wilda träns plantering*, Stockholm, 24 s.
- "von Lingen, Reinhold" 1980-81, i *Svenskt biografiskt lexikon, Bd 23, Liljeblad-Ljungberger*. Stockholm, 800 s.
- Linneaus, Carl, 1748, "Handling om skogars plantering", *Kongl. Svenska Vetenskapsakademiens handlingar för år 1748*, vol. IX, Stockholm.
- Ljunggren, Gustaf, 1862, *Atlas öfver Sveriges städer [Kartografiskt material]. med deras alla egor och jordar, jemte areal-beskrifningar, innefattande 89 kartor, upprättade under åren 1853-1861*, Stockholm.
- "Malmgård", 1994, i *Nationalencyklopedin, ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initia-*

- tiv av Statens kulturråd*, Bd 13, Marklund, Kari & Engström, Christer (red.), Höganäs, s. 15.
- Molbech, Christian, 1815, *Resa i Sverige åren 1812 och 1813. Första delen*. Stockholm.
- Du Monceau, Du Hamel, 1763, *Abhandlung von Baumen, stauden und strauben*. Nürnberg.
- Retzius, Anders Jahan, 1776, "Strödde tankar om brister i Skånska hushållningen och medel til deras af hjelpande", i *Physiographiska sällskapets handlingar 1776–1786*, förste delen, Stockholm, s. 1–24.
- Richelet, Pierre, 1680, *Dictionnaire françois*.
- Schiller, Harald, 1934, *Reseskildringar från gamla tider samlade och utgivna* av Harald Schiller, Malmö, 226 s.
- Sefström, Eric, 1778, *Bref om plantagerne i Skåne*. Stockholm, 16 s.
- Skånska posten* 1843, No 97.
- Stjernswärd, Rudolph, 1776, "Anmärkningar vid föregående tankar", i *Physiographiska sällskapets handlingar 1776–1786*, förste delen, Stockholm, s. 25–31.
- Swenska vetenskapsacademiens handlingar för år 1739–40, 1740*, tab. VII.
- Sweriges rikets lag gillad och antagen på riksdagen åhr 1734, 1736*, Stockholm.
- Trozelius, Clas Blechert, 1752, *Stads-majorens Anders Rosenstens Tankar om skogars skötsel, eller Nödig underrättelse om wilda träns natur och egenskaper, jämte bihang om allehanda fruktbarande träns skötsel, som höra til trädgården. Efter hög befallning, til det almännas tjenst, å nyo uplagde, förbättrade, och med anmärkningar tilökte af Clas Blich. Trozelius*, Stockholm, 310 s.
- Trozelius, Clas, Blechert, 1766, *Afhandling om landsvägar, med philosoph. facult. gunstiga bifall, vid kongl. carol. läre-sätet i Lund, under ... Clas B. Trozeli, inseende, til äffenteligit ompröfvande, uti den större läre-salen, den XXVI. febr. MDCCCLXVI. f. m. på vanlig tid, för lager-krantsen, framgifven, af Anders Nyman, småländing*, Lund, 38 s.
- Trozelius, Clas Blechert, 1767, *Nyttan af ägornes läg-gande i stor-skifte visad i en academisk afhandling hvars förra del, med vederbörandes gunstiga samtycke under [...] H. M. Clas Bl. Trozeli, inseende och biträde, vid kongl. Carol. academien i Lund, til allmänt ompröfvande framgifven af Samuel Capel, stockholmare*, D. 1, Lund, 24 s.
- Trozelius, Clas Blechert, 1771, *Stads-majorens Anders Rosenstens Grundeliga underwisning om skogars skötsel, eller Wilda träns och buskars plantering, natur och egenskaper, jämte bihang om allahanda fruktbarande träns wård, hwilka höra til trädgården; på hög befallning, Det allmänna til tjenst, tredje uplagan, med förnyat företal och behörige anmärkningar, tilökt och förbättrad*, Stockholm, 304 s.
- Trozelius, Clas Blechert, 1781a, *Välmenta ärrindringar vid skånska pil-planteringen. Med den vällofliga philosophiska facultetens samtycke, under inseende och öfvervaro af oeconomie professoren, d:r Clas Bl. Trozelius ... utgifne och försvarade, för lager-krantsen, i den större carolinska läro-salen, f.m. den 31. martii 1781. Af Johan Alexandersson, öst-göthe*, Lund, 34 s.
- Trozelius, Clas, Blechert, 1781b, *En academisk lärdoms-öfning om trån och buskar i allmänhet; med den vällofliga philosophiska facultetens samtycke, under inseende och öfvervaro af ... Clas Bl. Trozelius ... utgifven och försvarad, för lager-krantsen, af Magnus Laur. Lödman, skåning, i den större Carolinska läro-salen, e. m. den 26 maji 1781*, Lund, 24 s.
- Utdrag af kongl. wermeländska hushållnings-sällskapets protokoller och handlingar, år 1806, 1810*, Karlstad, 44 s.
- "Walk", 1989, i *Oxford English Dictionary, vol XIX*. Oxford, s. 837.

Litteratur

- Abrahamse, Jaap Evert & Blijdenstijn, Roland, 2010, *Wegh der weegen – de ontwikkeling van de Amersfoortseweg 1647–2010*, Utrecht, 168 s.
- Ahlberg, Nils, 1998, *Stadens mönster – de historiska kartorna berättar*, Borås.
- Ahlberg, Nils, 2005, *Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplantering 1521–1721*, diss., Västerås.
- Ahlklo, Åsa, 2001, "Slottets allé och arrendatorns kastanj. Trädgård som konst och kultur", *Skånska godsmiljöer. Skånes Hembygdsförbunds årsbok*, Lund.
- Ahlklo, Åsa, 2003, *Kronan på odlarens verk. Trädgårdens betydelse i uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm under 1800-talet* (Rapport 2003:2 Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsplanering), Alnarp.
- Ahnfelt, Otto, 1903, "J.H. Lidéns dagboksanteckningar om Blekinge och Skåne år 1768", *Historisk tidskrift för Skåneland*, band 1, 1901–1903, Lund.
- Ahrland, Åsa, 1996, "Övedskloster – att skydda landskap, park och trädgård." i Bonnier, Ann Catherine & Lundquist, Kjell, *Historiska parker*

- och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta, rapport från ett seminarium på Alnarps 21–23 september 1994, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 105 s.
- Ahrland, Åsa, 1995, "Övedskloster – Lanthushållning och estetik i 1700-talets anda", *Lustgården. Årsskrift. Föreningen för parkvård och dendrologi*.
- Ahrland, Åsa, 1998, "Trädgårdsväxter i historiska källor. En metodstudie av materialet kring Övedskloster", (Stad & Land. 152:1997), Alnarp, 80 s.
- Ahrland, Åsa, 2001, "Det gestaltade landskapet. Exemplet Övedskloster", *Park & Trädgård i Kulturarvsperspektiv*, Ingrid Holmberg (red.), Göteborg, s. 16–23.
- Ahrland, Åsa, 2006, *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*, Stockholm, 410 s.
- Akrell, Carl Fredrik, 1813, *Om recognoseringar*, Stockholm, 176 s.
- Allévårdsplan. Skötsel och vård för samtliga alléer på det statliga vägnätet i Skåne, 1996, (Vägverket Region Skåne), Kristianstad.
- Améen, Lennart, 1964, *Stadsbebyggelse och domänstruktur. Svensk stadsutveckling i relation till ägoförhållanden och administrativa gränser*, diss. (Meddelanden från Lunds geografiska institution. 46), Lund, 250 s.
- Andersson, H., 1965, "Enskiftet i Malmötrakten", i *Malmö Fornminnesförenings årskrift 1965*. Malmö.
- Andersson, H., 1969, "Rosengård. Gammal lantegendom blir modern stadsdel", i *Malmö Fornminnesförenings årskrift 1969*, Malmö.
- Andersson, Jörgen & Larsson, Anders, 1982, *Alléer vid Övedskloster och Silvåkra. Förslag till bevarande och vård* (Länsstyrelsen i Malmöhus län. Naturvårdsenheten. Meddelande nr 1982:1), Lund, 42 s.
- Andersson, Thorsten & Lindbom, Gunnar, 1984, *Kristianstad, en bildkavalkad genom fyra sekler*, Kristianstad, 239 s.
- Antonson, Hans & Blomkvist, Göran, 2004, *Landskapsbildens historiska dimension. Metod för identifiering av det historiska innehållet i dagens landskapsbild* (Vägverket 2004:39), 102 s.
- Antonson, Hans, 2006, "Landskap och landskapsbild vid planering av ny infrastruktur", i Mattias Qviström (red.), *Gångna landskap. Möten mellan vägshistoria och landskapshistoria* (Institutionen för landskapsplanering. Rapport 06:01), Alnarp, s. 92–107.
- Antonson, Hans, 2011, "Bilder av ett landskap: förändring speglad genom fotografier, kartor och målningar", i Hans Antonsson & Ulf Jansson (red.), *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900. Studier av de areella näringarnas geografi och historia* (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden. 53), Stockholm, s. 288–307.
- Bengtsson, Elisabeth, 2003, *F 10 – en analys av kulturmiljön. Kulturhistorisk analys. Barkåkra sn. Ängelholms kommun* (Regionmuseet Kristianstad. Landsantikvariern i Skåne. Rapport 2003:49), Kristianstad, 60 bl.
- Bengtsson, Rune, 2005, *Variation in common lime (Tilia x europaea L.) in Swedish Gardens of the 17th and 18th centuries* (Acta Universitatis agriculturae Sueciae. 2005:64), Alnarp, 118 s.
- Berg, Johan, 2003, "Makten, marken, tiden och rummet. Det medeltida lokalsamhällets reproduktion av makt och sociala förhållanden i två lokala gods i Östergötland", i Ulf Jansson (red.), *Med landskapet i centrum. Kulturgeografiska perspektiv på nutida och historiska landskap* (Meddelande 119. Kulturgeografiska institutionen), Stockholm, s. 89–110.
- Berg, Jonas (red.), 1978, *Resa i Sverige* (Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1978), Stockholm, 203 s.
- Billqvist, Magnus & Blomberg, Per (red.), 2003, *Skånska jätteträd – Deras förekomst, betydelse och historia* (Skånes natur. Årsbok 90), Lund, 236 s.
- Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män, 1835–1857*, Uppsala.
- Bjurklint Rosenblad, Kajsa, 2005, *Scenografi för ett ståndsmässigt liv. Adelns slottsbyggnad i Skåne 1840–1900*, diss. (Lunds universitet), Malmö, 327 s.
- Björklund, Annika, 2008, *Urban Farming in Rural Towns. Cultivation and livestock keeping in Uppsala before 1900*, lic. (Department of human geography. Stockholm university), Stockholm, 110 s.
- Blomkvist, Pär, 2010, *Om förvaltning av gemensamma resurser. Enskild väghållning och allmänningens dilemma i svensk historia 1200–2010* (TRITA-EIO 2010:06), Stockholm, 110 s.
- Bokholm, Rune, 2004, *Handel och Vandel. Tre generationer Suell*, Stockholm, 351 s.
- Brady, Emily, 2006, "The aesthetics of agricultural landscapes and the relationship between humans and nature", *Ethics, Place and Environment* 9, 1, s. 1–19.
- Bringéus, Nils-Arvid, 1981, *Bildlore. Studiet av folkliga bildbudskap*, Stockholm, 214 s.
- Bringéus, Nils-Arvid, 2000, *Herrskap och hushåll-*

- ning på Kiviks Äsperöd, med C.F. Falléns anteckningar 1821, (Folklivsskildringar och byggestudier. 14), Uppsala, 279 s.
- Bucht, Eivor, 2004, "Reflexioner kring bevarande av människans landskap", Åsa Klintborg Ahlklö & Björn Magnusson Staaf (red.), Tema: *Illusion och verklighet, landskapet som rekonstruktion, Bebyggelsehistorisk tidskrift*, nr 48.
- Bunte, Carin, 2002, "Alléerna, natur- eller kulturarv", i S.-Å. Nilsson (red.), *Slotten & Landskapet. Skånska kulturmiljöer*, Stockholm, s. 222–225.
- Burke, Peter, 2001, *Eyewitnessing. The uses of images as historical evidence* (Picturing history), Ithaca, N.Y., 223 s.
- Campbell, Åke, 1928, *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet. Etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader*, diss. (Uppsala universitet), Uppsala, 279 s.
- Carmichael, Rosie, 1995, "Avenues from the past to the Future" i *Arboricultural Journal*, vol 19, 1995, s. 111–120.
- Christensson, Jakob (red.), 2005, *Signums svenska kulturhistoria*, Stormaktstiden, Lund, 639 s.
- Clason, Sam, 1913, "En resa i Blekinge och Skåne 1817. Brev från Carl Henrik Anckarswärd", *Historisk tidskrift för Skåneland*, Bd 4, 1910–1913, Lund, 16 s.
- Cosgrove, Denis, 1998, *Social formation and symbolic landscape – with a new introduction*, Madison, Wis., 293 s.
- Couch, Sarah M., 1992, "The practice of avenue planting in the seventeenth and eighteenth centuries", *Garden History*, vol. 20, nr 2.
- Couch, Sarah M., 1994, "Conservation of avenue trees", *Arboricultural Journal*, vol. 18, s. 307–320.
- Crane, B., 2001, "An evaluation of the management options available for the regeneration of neglected avenues", *Arboricultural Journal*.
- Crouch, David, 2010, "Flirting with space. Thinking landscape relationally", i *Cultural Geographies* 17(1).
- Crowe, Sylvia & Mitchell, Mary, 1988, *The pattern of landscape*, Chichester.
- Dahl, Sven, 1937, "Gustav III:s manöverkartor. Några förbisedda kartor i Krigsarkivet", *Svensk Geografisk Årsbok* 1937.
- Dahl, Sven, 1942, *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860*, diss. (Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution. Avhandlingar 6), Lund, 247 s.
- Daniels, Stephen, 1997, "The political iconography of woodland in later Georgian England", *The iconography of landscape*, Cambridge.
- Danner, Helga S., m.fl., 2005, *Polder pioneers. The influence of Dutch engineers on water management in Europe*, Utrecht.
- De Jong, Erik & Bertram, Christian, 2008, "Catalogue", i Christian Bertram, Erik de Jong & Michel Lafaille, *Landscapes of the imagination, Designing the European tradition of garden and landscape architecture 1600–2000*, Rotterdam.
- Degerman, Siv, 1996, "Landsvägsalléer från Skåne till Västerbotten", i Marie Larsson (red.), *Svenska landsvägsalléer. Några drag i den svenska landsvägsalléns historia* (Stad & Land. 140), Alnarp.
- Doolittle, William, 2003, "Channel changes and living fencerows in eastern Sonora, Mexico. Myopia in traditional resource management", i *Geografiska annaler* 85a (3–4), s. 247–261.
- Dolwin, John A, 1993, "Hampton Court Park Survey of Lime Avenues and their Future Treatment" i *Arboricultural Journal*, vol 17, 1993, s. 391–397.
- Duncan, J. & Duncan, N., 2001, "The aestheticization of the politics of landscape preservation", *Annals of the Association of American Geographers* 91, s. 387–409.
- Dunér, Sten & Dunér, Katarina, 2001, *Den gyllene trädgården – trädgårdskonstens idé- och kulturhistoria från Adam till ortagård*, Stockholm, 423 s.
- Ehrensward, Ulla, 1992, "Militär kartläggning av Skåne", i Margareta Ramsay (red.), *Kartskatter på Krapperup. Godsets lantmäterikartor från 1700- och 1800-talet*, Nyhamnsläge.
- Emanuelsson, Urban, m.fl., 2002, *Det skånska kulturlandskapet* (Naturskyddsföreningen i Lund), Lund, 351 s.
- Emanuelsson, Marie, 2003, *Skogens biologiska kulturarv. Att tillvarata föränderliga kulturvärden*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Emanuelsson, Urban, 2009, *Europeiska kulturlandskap – hur människan format Europas natur*, Stockholm, 383 s.
- Enghoff, Karl, 1938, *De allmänna vägarna i Malmöhus län. Historisk översikt över vägväsendets utveckling från äldsta tider intill år 1937*, Lund, 584 s.
- Enghoff, Karl, 1914, *Kristianstad 1614–1914. Historisk festskrift*, Kristianstad, 583 s.
- Enghoff, Karl, 1929, *Ängelholm 1516–1916. Översikt över stadens fyrahundraåriga historia*, Lund, 423 s.
- Engquist, Marit, 2006, *Alléerna på Barsebäcks gods, bevarandeplan* (Examensarbete inom Landskapsingenjörprogrammet 2006:6), Alnarp, 65 s.

- Enhörning, Gunilla, 2006, *Landerierna i Göteborgs stadsbyggande*, diss. Göteborg, 308 s.
- Ersgård, Hans, 1977, "Stadens historia 1658–1718", i *Malmö stads historia*, D. 2: 1500–1820, Malmö, 561 s.
- Ericsson, Ernst & Vennberg, Erik, 1925, *Erik Dahlbergh – hans levnad och verksamhet. Till 300-årsminnet 1625–1925*, Uppsala, 277 s.
- Ericsson, Nils Johan, 1871, *Anteckningar under en resa i Skåne 1870, en bild af trädgårdsskötselns ståndpunkt derstädes*, Stockholm, 29 s.
- Eskeröd, Albert, 1952, "Carl Georg Stjernswärd och Engeltofta. En skiss kring en jordbruksreformator och hans verk", *Fataburen*, s. 43–56.
- Fernlund, Siegrun, 1996, "Aristokratens landskap – mark, park och trädgård i 1800-talets skånska godsmiljö", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* Nr 31/32, s. 13–46.
- Florgård, Clas, 1994, "Landsbygdens alléer", *Kulturmiljövård* 1994:5, s. 75–81.
- Follin, Elias, 1972, *Helsingborgs historia*, Stockholm, 488 s.
- Franzén, Anders, 2008, *Skiftenas skede. Laga skiftets handlingar som källmaterial för byggnadshistoriska studier med exempel från Småland 1828–1927*, diss. (Göteborgs universitet), Jönköping, 368 s.
- Fribing, Berndt, 2004, *Stubbapilen – slättens signum. En bok om pilar och pilevallar*, Trelleborg, 121 s.
- Gadd, Carl-Johan, 2000, *Den agrara revolutionen 1700–1870* (Det svenska jordbrukets historia. Bd 3), Stockholm, 415 s.
- Gawroński, Robert, Oleksa, Andrzej & Werner, Ulrich, 2006, "Occurrence of the marbled rose-chaffer (Protaetia lugubris Herbst, Coleoptera, Cetoniidae) in rural avenues in northern Poland", *Journal of insect conservation* 4/2006.
- Germundsson, Tomas, 1993, *Landsbygdens egnahem. Egnahemsrörelsen, småbruket och landskapet i sydsvenskt perspektiv*, diss. (Meddelanden från Lunds geografiska institution. Avhandlingar 117), Lund, 232 s.
- Germundsson, Tomas, 1999, "Mackleans bokhylla", *Geografi i Lund*, (Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi), Lund, s. 56–63.
- Germundsson, Tomas & Schlyter, Peter (red.), 1999, *Atlas över Skåne*, Sveriges Nationalatlas, 184 s.
- Germundsson, Tomas, 2001, "Adelns geografi. Gods och landskap genom tid och rum", *Skånska godsmiljöer* (Skånes hembygdsförbunds årsbok), Lund, s. 33–52.
- Germundsson, Tomas, 2002, "Nätverken och 'Grebbebanan'", i Sten Åke Nilsson (red.), *Slotten och landskapet. Skånska kulturmiljöer*, Stockholm, s. 227–233.
- Germundsson, Tomas, 2007, "Moderniteten karte-rad" i Ulf Jansson (red.), *Kartlagt land, Kartan som källa till de areella näringarnas, geografi och historia* (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden. 40), Stockholm, s. 121–133.
- Gillberg, Johan Lorents, 1765, *Historisk, Oeconomisk och Geographisk Beskrifning öfwer MalmöHus Låhn uti hertigdömmet Skåne*, Lund, 304 s.
- Gillberg, Johan Lorents, 1767, *Historisk, Oeconomisk och Geographisk Beskrifning öfwer Christianstads Låhn uti hertigdömmet Skåne*, Lund, 348 s.
- Gillberg, Johan Lorents, 1840 (2. omarb. uppl.), *Historisk, oeconomisk och geografisk beskrifning öfwer Malmöhus län uti hertigdömet Skåne*, Lund, 314 s.
- Gough, Paul, 1993, "The avenue at war", *Landscape research* 1993:18(2).
- Gunnarsson, Allan, 1987, *Fruktträdsallén. Om frukt-träd utmed Lundabygdens, Skånes, Sveriges och tankens vägar* (Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet. Stencil 87:13), Alnarp, 93 s.
- Gustafsson, Pär Inge, 1985, "Drömmar i verklighe-ten", *Utblick Landskap*, nr 4, 1985.
- Gustavsson, Roland & Ingelög, Torleif, 1994, *Det nya landskapet. Kunskaper och idéer om naturvård, skogsodling och planering i kulturbygd*, Jönköping, 360 s.
- Gustavsson, Karin, 2010, "Mårten Sjöbeck och den folkliga kunskapen", i Håkan Tunón & Anna Dahlström (red.), *Nycklar till kunskap, om människans bruk av naturen* (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden. 48), Stockholm, s. 261–273.
- Hallenborg, Carl, (1913), *Carl Hallenborgs Anmärkingar till Carl von Linnés Skånska resa*. Utgivet av Carl Gustaf Weibull, Lund, s. 294–373.
- Hansson, Paul & Trelid, Hampus, 1995, *Araslövs farmer och väg 19. En miljökonsekvensbeskrivning för utbyggnad av väg 19 Kristianstad-Broby* (Länsmuseet i Kristianstad. KLM Rapport 1995:9), Kristianstad.
- Helander, Olle, 1977, "Stadens historia 1719–1820" i *Malmö stads historia*, D. 2: 1500–1820, Malmö, 561 s.
- Henderson, George, 2003, "What (else) we talk about when we talk about landscape. For a return to the social imagination", i Chris Wilson & Paul Groth (red.), *Everyday America. Cultural landscape studies after J.B. Jackson*, Berkeley, s. 178–198.

- Hertz, Michael, 2009, *C.L. Paulsen. Forsøg til en historisk beretning om vejvæsenet i Danmark* (Dansk Vejhistorisk Selskab), Odense, 298 s.
- Hobroh, Gunnar, 1944, "Till de skånska pilevallarnas historia", i *Folkkultur*, (Meddelanden från Lunds universitets folkminnesarkiv), s. 36–75.
- Holmberg, Nils, 1939, *Enskiftet i Malmöhus län. Förebilder och resultat*, Lund, 118 s.
- Hoskins, William George, 1970, *The making of the English landscape*, London, 240 s.
- Howard, Peter, 2004, "Illusion and Reality – Reconstructing Cultural Landscape", Åsa Klintborg Ahlklö & Björn Magnusson Staaf (red.), Tema: *Illusion och verklighet, landskapet som rekonstruktion*, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* Nr 48.
- Huisken, Jacobine, Ottenheim, Koen & Schwartz, Gary, 1995, *Jacob van Campen. Het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw*, Amsterdam.
- Hunt, John Dixon, 1996, "Paragone in Paradise: Translating the garden", *Comparative Criticism*, vol. 18, s. 55–70.
- Ingers, Ingemar, 1957, "Ortnamn Malmö I", *Malmö Fornminnesförening Årsskrift*, s. 1–46.
- Ingers, Ingemar, 1958, "Ortnamn i Malmö II", *Malmö Fornminnesförening Årsskrift*, s. 59–74.
- Ingers, Ingemar, 1960, "Ortnamn i Malmö IV. F.d. Fosie socken", *Malmö Fornminnesförening Årsskrift*, s. 51–81.
- Ingers, Ingemar, 1961, "Ortnamn i Malmö V. F.d. Husie socken", *Malmö Fornminnesförening Årsskrift*, s. 77–110.
- Ingers, Ingemar, 1962, "Ortnamn i Malmö VI, F.d. Södra Sallerups socken", *Malmö Fornminnesförening Årsskrift*, s. 34–61.
- Ingold, T., 1993, "The temporality of landscape", *World Archaeology* 25: 152–174, även publicerad som kapitel 11 i T. Ingold *The perception of the environment* 2000.
- Isaksson, Jan, 2005, *Aktörsperspektiv på Katrineholms alléer – då, nu och i framtiden* (Uppsatser från Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet), Stockholm.
- Jansson, Ulf, 1993, *Ekonomiska kartor 1800–1934. En studie av småskaliga kartor med information om markanvändning*, Stockholm, 76 s.
- Jansson, Ulf (red.), 2003, *Med landskapet i centrum. Kulturgeografiska perspektiv på nutida och historiska landskap* (Meddelande 119. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet), Stockholm, 314 s.
- Jansson, Ulf & Lundström, Bo, 2008, "Kartans prakt och praktik i historien och idag", Ulf Jansson & Bo Lundström (red.), Tema: *Kartans prakt och praktik, Bebyggelsehistorisk tidskrift* Nr 55, s. 5–14.
- Jansson, Arne & Linder, Peter, 2007, *Träd i Malmö*, Malmö, 184 s.
- Johannesson, Gösta, 1977 (3. uppl.), *Skånes Historia*. Lund, 351 s.
- Johnsson, Pehr, 1942, "Herrgårdsallén", i *Skånska trädgårdsföreningens tidskrift, rådgivare för din mindre trädgårdsägaren*. Alnarp.
- Johnsson, Pehr, 1960, "De skånska vägalléerna", *Göinge hembygdsförenings årsbok*, 1960.
- Jönsson, Emil & Tufvesson, Theodor, 1924, *Skånes landsbygd. Geografisk, topografisk och statistisk kalender*, Malmö, 1063 s.
- Jönsson, Åke, 1993, *Historien om en stad*, D. 1: *Landskrona 1413–1804*, Landskrona, 324 s.
- Jönsson, Åke, 1995, *Historien om en stad*, D. 2: *Landskrona 1805–1899*, Landskrona, 357 s.
- Jørgensen, Steffen Elmer, 2001, *Fra chaussé til motorvej. Det overordnede danske vejnets udvikling fra 1761* (Dansk Vejhistorisk Selskab), Odense, 606 s.
- Klein, Barbro & Widbom, Mats (red.), 1994, *Swedish folk art. All tradition is change*, Stockholm, 272 s.
- Kardell, Örjan, 2004, *Hägnadernas roll för jordbruket och byalaget 1640–1900*, diss. (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden. 31), Stockholm, 277 s.
- Karg, Detlef, 2006, „Alleen in ihrer Bedeutung für die Denkmalpflege“, i Ingo Lehmann & Michael Rohde (red.), *Alleen in Deutschland, Bedeutung, Pflege, Entwicklung*, Leipzig.
- Karling, Sten, 1936, *Narva. Eine baugeschichtliche Untersuchung*, (Archäologische Monographien. 25), Stockholm, 384 s.
- Karlsson, Roland & Schibbye, Karin, 1973, *Hamlad pil i vall och allé, Den skånska pilen – historia, nuläge, framtid*, Lantbrukshögskolan, Alnarp, 111 bl.
- Kewenter, Ewa, 2010, *Landeriet Katrinetorp, historien, empiren, trädgården och den engelska parken under 1800-talet*, Malmö, 237 s.
- Kjellberg, Sven T., 1923, *A.G. Barchaei resa genom Västmanlands län 1772, berättelser angående landhushållningen, Västmanlands fornminnesförening*, Västerås, 114 s.
- Kjellberg, Sven T., 1966, *Slott och herresäten i Sverige. Ett konst- och kulturhistoriskt samlingsverk. Skåne*, Bd 3: *Kristianstads län*, Malmö, 421 s.
- Kjemtrup, E., 2003, *Vejmanden og hans virke gennem*

- tiderne, Danmark.
- Klintborg Ahlklo, Åsa & Magnusson Staaf, Björn (red.), 2004, Tema: *Illusion och verklighet, landskapet som rekonstruktion, Bebyggelsehistorisk tidskrift*, Nr 48.
- Klintborg Ahlklo, Åsa & Setterby Modéus, Å. 2007, *Ur Krapperups park och trädgård, Vårdplan* (Konsulentavdelningens stencilserie. Trädgård 28), Alnarp.
- Kockum, Gösta, 1962, *Rosengård och släkten Kockum*, Malmö, 152 s.
- Kristoffersson, Anna, 1924, *Landskapsbildens förändringar i norra och östra delen av Färs härad under de senaste tvåhundra åren. En kulturgeografisk studie*, diss. (Lunds universitet), Lund, 169 s.
- Krook, M., 1963, "Parker och planteringar i Kristianstad", *Föreningen Gamla Christianstad. Årskrift* Nr 16.
- Kryschak, Heinz, 1999, "Stenriket" i Åby-Färlöv socken, Färlöv, 100 s.
- Kulturminnesvårdsprogram för Skåne, del Kristianstads län, Vinslöv, 1984.
- Lagerstedt, Torsten, 1944, *Schering Rosenhane, Oeconomia* (Lychnos-bibliotek. 8), Uppsala, 185 s.
- Lange, Ulrich, 2000, *Experimentalfältet. Kungl. Lantbruksakademins experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1816–1907* (Skogs- och Lantbrukshistoriska meddelanden. 23), Stockholm, 408 s.
- Lange, Ulrich, 2008, *Ekonomibygnader på skånska herrgårdar. Idéhistoriska speglingar i lantbrukens arkitektur*, Stockholm, 206 s.
- Larsson, Nils & Velander, J. P., 1878, *Skånes Kalender, Kristianstads Läns Landsbygd*, Lund.
- Larsson, Jesper, 2009, *Fåbodväsendet 1550–1920. Ett centralt element i Nordsveriges jordbruksystem*, diss. (Acta Universitatis agriculturae Sueciae. 2009:51), Uppsala, 432 s.
- Larsson, Marie (red.), 1996, *Svenska landsvägsalléer. Några drag i den svenska landsvägsalléns historia* (Stad & Land. 140), Alnarp.
- Lawrence, Henry W., 1988, "Origins of the tree-lined boulevard", i *The geographical review*, vol. 78, nr 4, s. 355–374.
- Lawrence, Henry W., 2006, *City trees. A historical geography from the Renaissance through the nineteenth century*, Charlottesville, 336 s.
- Lehmann, Ingo & Rohde, Michael (red.), 2006, *Alleen in Deutschland. Bedeutung, Pflege, Entwicklung*, Leipzig, 247 s.
- Lewan, Nils, 2010, "Mer om historiska kartor", *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland*, Nr 1, s. 27–30.
- Lindahl, Göran & Nisbeth, Åke, 2007, "André Mollet – en biografi" i *André Mollet. Le Jardin de Plaisir, Der Lust Gartten, Lustgård, The Garden of Pleasure*, Uppsala.
- Lindquist, Bertil, 1949, "Skogen och landskapet i Linnés Skåne", *Svenska Linné-sällskapets årskrift*, årg. XXXII.
- Linn, Björn, 1985, "Träd på rad i stad", Tema: *Alléer, Utblick Landskap*, Nr 4.
- von Linne, Carl, 1978, *Carl Linnaei västgöta-resa på rikens höglovliga städers befallning förrättad år 1746 med anmärkningar uti ekonomien, naturkunnigheten, antikviteter, invånarnes seder och levnadssätt*, Stockholm, 364 s.
- von Linné, Carl, 1975, *Carl Linnaeus Skånska resa år 1749. Carl Linnaei Skånska resa på höga överhetens befallning förrättad år 1749*, Redigerad och återutgiven av Carl-Otto von Sydow, Stockholm, 561 s.
- Linnerhielm, Jonas Carl, 1932, *Brev under resor i Sverige*, utg. av H. Schiller. Stockholm.
- Linnerhielm, Jonas Carl, 1806, *Bref under nya resor i Sverige*, Stockholm, 152 s.
- Ljunggren, Gustaf, 1852–63, *Skånska herrgårdar. Tecknade af Fr. Richardt, beskrifna af Gustaf Ljunggren*, Bd 1–6, 2 vol., Lund.
- Lowenthal, D., 2007, "Living with and looking at landscape", *Landscape Research* 32, 5, s. 635–656.
- Lundbladh, Jonas & Milberg, Per, 2003, "Lavar på alléträd – vilken roll spelar vägbeläggningen?", *Fauna och flora*, 98(2).
- Lundquist, Kjell, 1996, "Den rika räta linjen", *Arkitektur*, nr 2, s. 52–53.
- Lundquist, Kjell, 2000, *Bidrag till kännedomen om begreppet trädgård och om trädgårdsväxternas historia i Sverige*, lic.avh. (Institutionen för Landskapsplanering, SLU. Rapport 2000:1), Alnarp, 148 s.
- Maes, N.C.M., 1996, *Bomen en Monumenten*, (RV bijdrage. 16), Den Haag, 168 s.
- Mels, Tom, 1999, *Wild landscapes. The cultural nature of Swedish national parks*, diss. (Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution. 137), Lund, 257 s.
- Mitchell, Don, 2004, "Landscape", i D. Atkinson m.fl. (red.), *Cultural Geography. A critical dictionary of key concepts*, London, s. 49–56.
- Montelius, Jan-Olof, 2000, "Svensk vägadministration. En historisk översikt", Tema: *Vägar och vägmiljöer, Bebyggelsehistorisk tidskrift*, Nr 39, s. 15–22.
- Montelius, Jan-Olof, 2006, "Landskapet och de

- väghistoriska samlingarna. Om källor till väg-historisk forskning”, i Mattias Qviström (red.), *Gångna landskap. Möten mellan väghistoria och landskaps historia* (Rapport 06:1), Alnarp.
- Myllenberg, Birger, 1946, ”Några data ur Malmö stads planterings historia”, i *Malmö Forminnesförenings Årsskrift*, 1946, Malmö.
- Månsson, Truls, 2003, *Alléer i Malmö från 1600-tal till 2000-tal*, (Examensarbeten inom landskapsarkitekturprogrammet, Sveriges lantbruksuniversitet. 2003:9), Alnarp, 114 bl.
- Mårtelius, Johan, 1989, *Om arkitektur. Tio böcker. Vitruvius. Granskning och kommentarer*, Stockholm, 283 s.
- Möller, Jens, 1989, *Godsen och den agrara revolutionen. Arbetsorganisation, domänstruktur och kulturlandskap på skånska gods under 1800-talet*, diss. (Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution. 106), Lund, 153 s.
- Mörner, Magnus, 2001, *Människor, landskap, varor & vägar*, Stockholm, 299 s.
- Nilsson, Pia, 2010, *Bortom åker och äng. Förekomst och betydelse av kvarnar, fiske, humle- och fruktodlingar enligt de äldre geometriska kartorna (ca 1630-1650)*, diss. (Acta Universitatis agriculturae Sueciae. 2010:46), Uppsala, 314 s.
- Nilsson, S.T., 1983, *Boken om Östra Wräm*, Tollarp, 100 s.
- Nilsson, Sten Åke (red.), 2002, *Slotten och landskapet, Skånska kulturmiljöer*. Stockholm.
- Noldus, Badeloch, 2002, *Palats och herrgårdar – nederländsk arkitektur i Sverige = Stadspaleizen en Buitenplaatsen. Nederlandse bouwkunst in Zweden*, Stockholm, 93 s.
- Noldus, Badeloch, 2003, ”Agents in good taste - cultural agents and their importance for the dissemination of classicist architecture from Amsterdam to the Baltic”, i *The problem of classical ideal in the art and architecture of the countries around the Baltic Sea. Conference at the Estonian Academy of Arts, Nov. 9–10 2001*.
- Noldus, Badeloch, 2005, *Trade in good taste – relations in architecture and culture between the Dutch republic and the Baltic world in the Seventeenth Century*, Turnhout, 219 s.
- Ohlén, Carl-Eric, von Sydow, Waldemar & Björkman, Sten (red.), 1937, *Svenska gods och gårdar, D. 7: Skåne. Norra delen, Norra Åsbo, Södra Åsbo, Västra Göinge, Östra Göinge och Bjäre härader*, Uddevalla, 832 s.
- Ohlson, Henning, 1948, *Boken om Färlöv*, Kristianstad, 64 s.
- Olausson, Magnus, 2001 (2. uppl.), *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm, 592 s.
- Olsson, Mats, 2002, *Storgodsdrift. Godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet*, diss. (Lund studies in economic history. 20), Stockholm, 395 s.
- Olsson, Patrik, 2004, ”Spåren i ett landskap”, i *Wanås Historia*, s. 96–112.
- Olsson, Patrik & Jakobsson, Åsa, 2005, *Alléhandboken*, Kristianstad, 112 s.
- Olsson, Patrik, 2008, *Krapperrups alléer – synen på landskap genom tid och rum med fokus på allén*, Kulturhistorisk analys, Brunnby socken, Höganäs kommun, Skåne län, (Regionmuseet Kristianstad, Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2008:8), Kristianstad, 47 bl.
- Olsson, Patrik, 2010, *Övedsklosterns alléer* (Regionmuseet Kristianstad. Rapport 2010:22; Länsstyrelsen i Skåne län 2010:15; Trafikverket 2010:057), Kristianstad, 66 bl.
- Olwig, Kenneth R., 1996, ”Recovering the substantive nature of landscape”, *Annals of the association of American geographers*, vol. 86, no 4, s 630–53.
- Olwig, Kenneth Robert, 2002, *Landscape, nature, and the body politic – from Britain’s renaissance to America’s new world*, Madison, 299 s.
- Olwig, Kenneth Robert, 2007, ”Norden and the ‘Substantial Landscape’ – A personal account”, *Geografiska Annaler* 89B, 3, s. 283–286.
- Ottenheym, Konrad A., 2003, ”Dutch contributions to the classicist tradition in Northern Europe in the seventeenth century: patrons, architects and books”, *Scandinavian journal of history* 28:3.
- Ottenheym, Koen (red.), 2004, *The idea of a universal architecture, 3: Villas and country estates. Vincenzo Scamozzi, Venetian architect*, Amsterdam.
- Ottosson, Lars & Sandberg, Allan, 2001, *Generalstabskartan 1805–1979*. (Kartografiska sällskapet [16]), Stockholm., 222 s.
- Palladio, Andrea, 1983, *Fyra böcker om arkitekturen*, Göteborg, 325 s.
- Palm, Heiki, 2006, „Allén in gärten von der renaissance bis zum rokoko“, i *Alleen in Deutschland. Bedeutung, Pflege, Entwicklung*, Ingo Lehmann & Michael Rohde (red.), Leipzig.
- Palmstedt Erik, 1927, *Resedagbok 1778–1780 / Erik Palmstedt – med en inledning om författaren*, utg av Martin Olsson. Uppsala, 205 s.
- Paulsson, Gregor (red.), 1972, *Svensk stad, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet, D1*, Lund, 615 s.
- Persson, Bengt, 1996, *Vägen till allén*, (Stad & Land.

- 137), Alnarp, 23 s.
- Peters, Jürgen, 1996, *Alleen und Pflasterstrassen als kulturgeschichtliche Elemente der Brandeburgischen Landschaft*, Berlin.
- Peters Jürgen & Eisenfeld Jan, 2006, *Grün im Dorf – Bauerngärten und Dorfplätze in Brandenburg* (Ministerium für Ländliche Entwicklung, Umwelt und Verbraucherschutz des Landes Brandenburg), Schönfließ.
- Pålsson, Mikael, 2005, *Sj i Paradiset. Berättelsen bakom en epoks gröna kulturarv i järnvägsstaden i Hässleholm* (SLU. Examensarbeten inom landskapsarkitekturprogrammet. 2005:8), Alnarp, 112 s.
- Pålstam, Ylva, 1996, "Några drag i den svenska landsvägsalléns historia", i *Svenska Landsvägsalléer* (Stad & Land. 140), Alnarp.
- Qviström, Mattias, 2003, *Vägar till landskapet. Om vägars tidrumsliga egenskaper som utgångspunkt för landskapsstudier*, (Acta Universitatis agriculturae Sueciae. Agraria 374), Alnarp, 240 s.
- Qviström, Mattias, 2004, "Om vägar och den allmänna rörelsen – en studie av Clas Trozelius skrifter från 1760-talet.", *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*, nr 3, s. 8–20.
- Ramel, Ch., 1927, "Öveds klostrets trädgård", *Lustgården. Årsskrift. Föreningen för dendrologi och parkvård*, s. 11–18.
- Ramsay, Margareta (red.), 1992, *Kartskatter på Krapperup. Godssets lantmäterikartor från 1700- och 1800-talet*, (Krapperups museum. 11), Nyhamnsläge, 91 s.
- Ranby, Caroline & Ranby, Henrik, 1998, *Krapperups byggnader. Brunnby, Jonstorp, och välinge socknar, Höganäs kommun och Helsingborgs stad, Skåne län. Inventering av godssets byggnader, arrendegårdar m.m.* (Krapperups museum. 15), Nyhamnsläge, 268 s.
- Ranby, Caroline, 2003, *Krapperup mellan renässans och skiftesreformer*, vol. 1& 2., Nyhamnsläge.
- Ranby, Caroline, 2005, *Krapperup och skifteslandskapet. Laga skifte och agrar bebyggelseomvandling i Brunnby socken, Skåne 1830–1870*, Nyhamnsläge, 131 s.
- Reimer, C., 1937, "150 åriga alléer med körbanor efter nutidens krav", *Svenska vägföreningens tidskrift*, nr 6.
- Reyes, Johannes, 2005, "Introduction. Water management and cultural landscapes in the Netherlands", i Helga S. Danner m.fl. (red.), *Polder pioneers. The influence of Dutch engineers on water management in Europe*, Utrecht.
- Reuterswärd, Elisabeth. 2001, *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhäll*, diss. (Studia historica Lundensia. 2), Lund, 329 s.
- Riddersporre, Mats, 2006, *Enskifteslandskapet kring Skurup och Svaneholm*, (Malmö kulturmiljörapportserie. 2006:33), Malmö, 52 s.
- Rosenberg, Björn, 2011, "Gårdarna på Beckhovet", *Föreningen Gamla Christianstad, årsskrift 2011*, Kristianstad, s. 17–30.
- Runefelt, Leif, 2011, *En idyll försvarad, Ortsbeskrivningar, herrgårdskultur och den gamla samhällsordningen 1800–1860*, Lund, 311 s.
- Sandström, Anders (red.), 1988, Tema: *Den kultiverade naturen, Fataburen. Nordiska Museets och Skansens årsbok 1987*, Stockholm.
- von Schwerin, Hans Hugold, 1934 (2. uppl.), *Skånska herrgårdar efter Roskildefreden. En konsthistorisk undersökning av den Skånska herrgårdskulturens utveckling efter provinsens övergång till Sverige och fram till det nittonde seklets inbrott*, Lund, 424 s.
- von Schwerin, Hans Hugold, 1949, "Burman-Fischers Skånska prospekter, Gustaf Fredrik Feldts Suecia-supplement och de Rålambska akvarellerna", *Skånes hembygdsförbunds årsbok*.
- Schönbeck, Hedvig, 2008, *De svenska städernas begravningsplatser 1770–1830. Arkitektur, sanitet och det sociala rummet*, diss. (Uppsala universitet; Monografier utgivna av Stockholms stad. 195), Stockholm, 347 s.
- Siversson, Nils-Åke & Sjöholm, Sten, 1984, *Helsingborg, bilder & minnesbilder*, Helsingborg, 126 s.
- Sjöbeck, Märten, 1925, "Skånska gårdesgårdar, ett bidrag till kunskapen om deras former och utbredning" i *Rig* 1925, s. 73–93.
- Sjöbeck, Märten, 1934, "Pilträäd planterade åboerne flitigt", *Fataburen*.
- Sjöberg, Cajsa, 2007, "Eric Gustaf Lidbeck, nytan och naturen", *Lychnos, årsbok för idé- och lärdoms historia*, s. 237–249.
- Sjöborg, Nils Henrik, 1812, *Anmärkingar öfver Malmöhus län samt Malmö stads historia och beskription med karta*, Lund, 228 s.
- Sjöstrand, Nils, 1975, *Färlövs sockens historia*, Kristianstad.
- Skansjö, Sten, 1997, *Skånes historia*, Lund, 255 s.
- Slotte, Håkan, 2000, *Lövtäkt i Sverige och på Åland. Metoder och påverkan på landskapet* (Acta Universitatis agriculturae Sueciae. Agraria 236), Uppsala.
- Smuke Veje – en håndbog i vejarkitektur, 2002, Vej-direktoratet, Köpenhamn, 65 s.

- Sommarin, Emil, 1938, *Ur skånska jordbrukets historia från 1800-talets början till 1914* (Skrifter utgivna av de skånska hushållningssällskapen vid deras hundraårsjubileum år 1914, 1:2), Malmö, 197 s.
- Sprinchorn, Carl, 1918, "Anteckningar om Rutger Mackleans verksamhet å Svaneholm. Efter kyrkoherden Jeuns Hjorts originalmanuscript", *Historisk tidskrift för Skåneland*, Sjunde bandet, 1917–1921, Lund.
- Staël von Holstein, Joachim, 1933, *Herrgårdsliv i Skåne för hundra år sedan. Överste Joachim Staël von Holsteins dagböcker*, Malmö.
- Stjernswärd, Brita, 1967, "Carl Fredrik Sundvalls projekt till Araslövs huvudbyggnad 1790", *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok 1967*, s. 171–182.
- Stjernswärd, Carl Georg, 1819, *Engeltofta förr och nu*, Lund, 96 s.
- Stritzke, Klaus, 2001, "Beskrivningshöjder under 1700-talet i svenska parker", *Lustgården. Årsskrift. Föreningen för dendrologi och parkvård*, s. 75–86.
- Sundberg, Kerstin, Germundsson, Tomas & Hansen, Kjell (red.), 2004, *Modernisation and tradition. European local and manorial societies 1500–1900*, Lund, 416 s.
- Svenburg, Ebbe, 1949, *Gamla Malmö genom konstnärnsögon*, Malmö, 75 s.
- Svensson, Henrik, 2005, *Öppna och slutna rum – enskiftet och de utsattas geografi. Husmän, bönder och gods på den skånska landsbygden under 1800-talets första hälft*, diss. (Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution. Avhandlingar 158), Lund, 240 s.
- Svensson, Henrik, 2008, "Enskiftena före enskiftet – pionjärerna i praktiken", i Ulf Jansson & Bo Lundström (red.), Tema: *Kartans prakt och makt, Bebyggelsehistorisk tidskrift*, nr 55, s. 39–56.
- Svensson, Henrik, 2010, "Linjalen läggs i landskapet – skiftesreformerna i Helsingborgsbygden", i Anna Christina Ulfsparré (red.), *Helsingborgs historia*, D. VIII:1: *Landsbygden*, Helsingborg, 383 s.
- von Sydow, Waldemar & Björkman, Sten (red.), 1949, *Svenska gods och gårdar*, D. 49: *Skåne, nordöstra delen*, Uddevalla.
- Tavaststjerna, Carl Gustaf, 1807, *Föreläsningar i topografien*, Stockholm, 252 s.
- Thun, Egon (red.) 1967, "Skånsk väg", *Skånes hembygdsförbund årsbok 1967*, 152 s.
- Tidström, Anders, 1891, *Anders Tidströms resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756. Med rön och anmärkningar uti oekonomien, naturalier, antiqviteter, seder, lefnads-sätt*, utg. af Martin Weibull, Lund. 83 s.
- Tollin, Clas, 1991, *Ättebackar och ödegården. De äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövärdens*, Stockholm, 96 s.
- Trellid, Hampus, 1996, *Den Skånska allén. En del av kulturlandskapet under ständig förändring*, (Länstyrelsen i Kristianstad län), Kristianstad, 34 s.
- Trolle-Bonde, Carl, 1895, *Anteckningar om Bonde-släkten, D.1. Riksrådet och riksmarskalken greve Carl Bonde samt hans närmast anhöriga*, Lund, 258 s.
- Tuan, Yi-Fu, 1989, "Surface Phenomena and Aesthetic Experience", *Annals of the Association of American Geographers* 79, 2, s. 233–241.
- Tucker, Rebecca, 2006, "Inside the Dutch garden. Prince Frederik Hendrik and Honselaarsdijk", *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, vol. 26, number 3, July-September.
- Tykesson, Tyke, 2003, *Malmö's kartor. Från 1500-talet till idag*, Lund, 255 s.
- Törje, Axel, 1955, "De skånska pilarnas historia", *Skånes Naturskyddsförenings årsskrift*, s. 3–50.
- Törje, Axel, 1973, *I den oförligenliga nyttans tjänst. Eric Gustaf Lidbeck och Skånska Plantageverket*, (Årsskrift. Gamla Lund. 54), Lund, 128 s.
- Utfärd till Öfvedskloster den 5 juni 1886. Upplysningar om de ställen som passeras*, Lund.
- Weibull, C.G., 1908, "En berättelse om jordbruket i Malmöhus län år 1759", *Historisk tidskrift för Skåneland*, Bd 2, 1904–1908.
- Weimarck, Gunnar & Weimarck, Henning, 1985, *Atlas över Skånes flora*, Stockholm, 640 s.
- Widerberg, Bertil, 1964, *Malmö*. Stockholm, 217 s.
- Widgren, Mats, 2000, "Att skriva agrarhistoria med landskapet som källa – kring två kapitel i Jordbrukets första femtusen år", i Reidar Almås & Brynjlav Gjerdåker (red.), *Norges landbrukshistorie til år 2000, Sosiale endringer i bondesafunnet, Rapport fra programseminar 15.– 16 oktober 1999* (Senter for bygdeforskning. Rapport 7/00), Bergen.
- Wihlborg, Anders, 1981, *Helsingborg* (Rapport. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Medeltidsstaden 32), Stockholm, 68 s.
- Wimmer, Clemens Alexander, 2006, „Alleen – Begriffsbestimmung, Entwicklung, Typen, Baumarten“, i Ingo Lehmann & Michael Rohde (red.), *Alleen in Deutschland, Bedeutung, Pflege, Entwicklung*, Leipzig.
- Wylie, John, 2007, *Landscape*, Routledge, 246 s.

- Wählin, Hans, 1931, *Scania antiqua. Bilder från det forna Skåne. Stadsbilder och landskap, avtecknade och avmålade i krig och fred av främmande och inländska konstnärer under tiden från 1500-talets senare del till 1800-talets mitt*, Malmö, 230 s.
- Wästfelt, Anders, 2003, "Minnen av det bortglömda landskapet", i *Med landskapet i centrum. Kulturgeografiska perspektiv på nutida och historiska landskap* (Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet. 119), Stockholm, s. 301–314.
- Zachrisson, A., 1921, "De skånska pilvallarna", *Tidskrift för hembygdsvärd* 1921.
- Önnerfors, Andreas, 2003, Svenska Pommern. *Kulturmöten och identifikation 1720–1815*, diss. (Ugglan. Minervaserien. 6), Lund, 539 s.

Enheten för de areella näringarnas historia (ANH)

VERKSAMHETEN ÄR INRIKTAD PÅ historiska projekt, rådgivning och bokutgivning inom skogs- och lantbrukshistoria. Till enheten hör även Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek (KSLAB) och arkiv. Biblioteket är specialiserat på skogs- och lantbrukshistorisk litteratur i vid, tvärvetenskaplig mening. Det riktar sig främst till forskare i skogs- och lantbrukshistoria på alla nivåer. På hemsidan www.kslab.ksla.se presenteras biblioteket tillsammans med Akademiens arkiv.

Enheten för de areella näringarnas historia, ANH, utger dels bokserien Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden (SOLMED), dels skriftserien Miscellanea som består av personbibliografier, litteraturförteckningar och mindre skrifter. En översikt över den historiska skriftutgivningen ges i Förteckning över litteratur i skogs- och lantbrukshistoria som finns tillgänglig på hemsidan www.kslab.ksla.se eller kan beställas från enheten. Böcker och skrifter kan beställas från ANH, Box 6806, 113 86 Stockholm, tfn 08-54 54 77 20, e-post kslab@ksla.se samt från www.adlibris.com och www.bokus.com.

Nedan följer en förteckning på böckerna i SOLMED-serien och övriga skrifter i urval.

Nyhetsbrevet Freja

Det elektroniska nyhetsbrevet *Freja* informerar om Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek och den litteratur vi, som norra Europas största agrarhistoriska bibliotek, köper in och hur den blir en del av våra samlingar samt om våra projekt och de böcker vi ger ut.

I *Freja* kan du, utöver de agrarhistoriska nyheterna, läsa om nya böcker med historisk inriktning i ämnen som trädgårdsskötsel, orga-

nisationer, landskap, djurhållning, veterinärer, naturskydd, etnobotanik, skogsbruk, växtodling, teknik, botanik, politik, livsmedel/mat och för lantbruket betydelsefulla personer.

Freja utkommer med tio nummer per år. Prenumerationer tecknas via per.eriksson@ksla.se

Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden (SOLMED)

SOLMED utges av ANH. Redaktörer: Lars Ljunggren, Per Thunström & Stefan Eurenus.

Under produktion

Nr 58 **När landet kom till staden. Lantbruksmöten och lantbruksutställningar 1844–1970** (*arbetstitel*)

Redaktör *Olof Kåhrström*. Inbunden, ill. delvis i färg.

Nr 57 **Upplysning, arbete, samarbete. Lantbruksveckan 1911–2007** (*arbetstitel*)

Av *Tore Johansson* och *Ronny Pettersson*. Inbunden, ill. delvis i färg.

Utgivna

Nr 59 (denna volym) **Ömse sidor om vägen. Allén och landskapet i Skåne 1700–1900**

Av *Patrik Olsson*. 2012. Inbunden, 308 s., ill. i färg. Pris: 350 kr.

Nr 56 **Traktorer, mjölkmaskiner, hästräfsor, motorsågar och Statens Maskinprovningar. Maskin- och redskapsprovningarnas betydelse för Sveriges jordbruks- och skogsbrukstekniska utveckling 1896–1996**

Av *Jan-Olov Jansson* och *Per Thunström*. 2012. Inbunden, 464 s., ill., delvis i färg. Pris: 350 kr.

Nr 55 **Mitt emellan virkesintressen. Virkesmätningens historia i Sverige**

Av *Ronny Pettersson*. 2011. Inbunden, 656 s., ill., delvis i färg. Pris: 350 kr.

Nr 54 **Agriculture and forestry in Sweden since 1900. Geographical and historical studies**

(parallellutgåva på engelska av SOLMED nr 53) Redaktörer *Hans Antonson* och *Ulf Jansson*. 2011. Inbunden, 512 s., ill. i färg. Pris: 300 kr.

Nr 53 **Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900. Studier av de areella näringarnas geografi och historia**

Redaktörer *Hans Antonson* och *Ulf Jansson*. 2011. Inbunden, 512 s., ill. i färg. Pris: 300 kr.

Nr 52 **De areella näringarnas välgörare. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens donatorer och välgörare under 200 år**

Av *Nils Edling*. Inbunden, 734 s., ill. Pris: 400 kr.

Nr 51 **Börje Hanssen. Åter till Österlen – en tidig mikrohistoria**

Agrar- och socialhistoriska texter i urval med en inledande biografi av *Anders Perlinge*. 2010. Inbunden, 368 s., ill., delvis i färg. Pris: 300 kr.

Nr 48 **Nycklar till kunskap. Om människans bruk av naturen**

[Utges gemensamt med CBM Centrum för biologisk mångfald i deras skriftserie nr 34.] Redaktörer *Håkan Tunón* och *Anna Dahlström*. 2010. Inbunden, 372 s., ill. i färg. Pris: 300 kr.

Nr 47 **Agrarhistoria på många sätt. 28 studier kring människan och jorden**

Redaktör *Britt Liljewall*. 2009. Inbunden, 552 s., ill., delvis i färg. Pris: 350 kr.

Nr 46 **Färkonsulenter på 1700-talet. Biografisk matrikel över eleverna vid Jonas Alströmers schäferskola på Höjentorp och i Alingsås 1736–64**

Av *Per-Ola Räv*. 2010. Inbunden, 158 s., ill. delvis i färg. Pris: 175 kr.

Nr 45 **Millefolium, rölika, näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition. Vernacular Plant-names and Plants in Medieval Sweden**

Av *Inger Larsson*. Ny utökad upplaga 2010. Inbunden, 304 s., ill. i färg. Pris: 250 kr.

Nr 44 **Den svenska fårskötselns äldre historia – några kapitel ur Ull och ylle**

Av *Sven T. Kjellberg* (Omtryck ur 1943 års upplaga.). Redaktör och artikelförfattare: *Carin Martiin*. 2009. Inbunden, 143 s., ill. Pris: 175 kr.

Nr 43 **Lucius Junius Moderatus Columella. Tolv böcker om lantbruk. En tvåtusenårig lantbrukslära från romariket**

Översättning från latinet av *Sten Hedberg*.

Samt

Liv, lantbruk och livsmedel i Columellas värld. Tolv artiklar av nutida svenska forskare 2009. Inbunden, 680 s., ill. delvis i färg. Pris: 350 kr.

Nr 42 **Ekonomiska skildringar ur Sveriges historia. Landshövdingeberättelser, läromedel, tävlingsskrifter, reseberättelser och andra skrifter i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens arkiv, samt plansch- och kartmaterial i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek**

Av *Olof Kåhrström*. 2009. Inbunden, 192 s., ill. delvis i färg. Pris: 250 kr.

Nr 40 **Kartlagt land. Kartor som källa till de areella näringarnas geografi och historia**

Redaktör *Ulf Jansson*. 2007. Inbunden, 228 s., ill. i färg. Pris: 250 kr.

Nr 39 **Från Pier De' Crescenzi till till Albrecht Thaer. Om några märkvärdigheter i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens biblioteks äldre samling**

Av *Olof Kåhrström*. 2007. Inbunden, 280 s., ill. i färg. Pris: 300 kr.

Nr 38 **Veterinärinrättningen i Stockholm 1821–1880**

Av *Hans Blomqvist*. 2006. Inbunden, 302 s., ill. Pris: 300 kr.

Nr 35 **Lantbrukarnas organisationer. Agrart och kooperativt 1830–1930**

Av *Olof Brandesten*. 2005. Inbunden, 485 s., ill. Pris: 300 kr.

Nr 34 **Skog i förändring. Vägen mot ett rationellt och uthålligt skogsbruk i Norrland ca 1940–1990**

Av *Stig Hagner*. 2005. Inbunden, 394 s., ill. i färg. Pris: 300 kr.

Nr 32 **Jordbrukarnas kooperativa föreningar och intresseorganisationer i ett historiskt perspektiv**

Redaktör *Reine Rydén*. 2004. Inbunden, 352 s., ill. Pris: 250 kr.

Nr 30 **Från byatjur till genteknik. Milstolpar i svensk husdjursgenetik och husdjursavel under 1900-talet**

Av *Jan Rendel*. 2003. Inbunden, 315 s., ill., delvis i färg. Pris: 250 kr.

Nr 29 **För modernnäringens modernisering. Två studier av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tillkomst och tidiga historia**

Av *Nils Edling*. 2003. Inbunden, 248 s., ill. Pris: 175 kr.

Nr 28 **Groveda. Om en bondgårds ekonomiska historia 1786–1950**

Av *Karl-Henrik Pettersson*. 2002. Inbunden, 255 s., ill., delvis i färg. Pris: 175 kr.

Nr 27 **Ett reformverk under omprövning. Skifteslagstiftningens förändringar under första hälften av 1800-talet**

Av *Ronny Pettersson*. 2003. Inbunden, 309 s., ill. Pris: 175 kr.

Nr 26 **Regionala främjare av de areella näringarna under 200 år. Hushållningssällskapens historiker, periodiska skrifter och arkiv**

Av *Olof Kährström*. 2002. Inbunden, 316 s., ill. Pris: 175 kr.

Nr 24 **C.L. Obbarius. En nydanare i Bergslagens skogar vid 1800-talets mitt.**

Av *Bengt Brynte*. 2002. Inbunden, 240 s., ill., delvis i färg. Pris: 175 kr.

Nr 23 **Experimentalfältet. Kungl. Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1816–1907**

Av *Ulrich Lange*. 2000. Inbunden, 408 s., ill., delvis i färg. Pris: 175 kr.

Nr 21 **I mötet mellan jordbruk och kemi. Agrikulturkemins framväxt på Lantbruksakademiens Experimentalfält 1850–1907**

Av *Erland Mårald*. 1998. Inbunden, 200 s., ill. Pris: 150 kr.

Nr 18 **Gud bevara utsädet! Produktionen på en västsvensk ensädesgård: Djäknebol i Halands skogsbygd 1760–1865**

Av *Lennart Andersson Palm*. 1997. Inbunden, 224 s., ill. Pris: 75 kr.

Nr 17 **Lövtäkt och stubbskottsbruk. Människans förändring av landskapet – boskapskötsel och åkerbruk med hjälp av skog**

Redaktörer *Håkan Slotte* och *Hans Göransson*. Del I. 1996. Hft., 210 s., ill. Pris: 100 kr.
Del II. 1996. Hft. (del I och II: 464 s.), ill. Pris: 100 kr.

Nr 14 **Svensk potatisodling. Utveckling under 1900-talet. Potatisen i forskning och undervisning. Institutionen för växtodlingslära i Ultuna 1957–1991**

Av *Birger Svensson*. 1996. Hft., 105 s., ill. Pris: 75 kr.

Miscellanea

PERSONBIBLIOGRAFIER

Nr 3 **Sven L. Jansson**

Förteckning, upprättad av *Eva Tullgren*, över professorn i växtnäringslära Sven L. Janssons (1919–2000) skrifter, artiklar m.m. 2001. Hft., 60 s. Pris: 25 kr.

LITTERATURFÖRTECKNINGAR

Nr 1 **Litteratur om virkesmätning som behandlar Sverige och några andra länder – källlitteratur och historiker**

Sammanställning gjord av *Eva Tullgren*. 2001. Hft., 60 s. Pris: 25 kr.

SMÅSKRIFTER

Nr 12 **Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens minnesord över ledamöter avlidna 2009–2010**

Redaktör *Jimmy Lyhagen*. 2011. Hft, 80 s., ill. Pris: 50 kr.

Nr 11 **Källor till studier av skogs- och jordbrukets tekniska modernisering** Handbok om Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens samlingar av maskinbroschyrer och instruktionsböcker – med forskningsförslag. Av *Per Thunström*. 2011. Hft., 64 s., ill. Pris: 80 kr.

Nr 10 **Barnen, skogen och skolan. Om skolevers plantering av skog i Sverige ca 1880–1960**

Av *Mats Sjöberg*. 2011. Hft., 48 s., ill., delvis i färg. Pris: 80 kr.

Nr 9 **Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens minnesord över ledamöter avlidna 2007–2008**

2009. Hft, 81 s., ill. Pris: 50 kr.

Nr 8 **Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens minnesord över ledamöter avlidna 2005–2006**

2008. Hft, 60 s., ill. Pris: 50 kr.

Nr 7 **Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens minnesord över ledamöter avlidna 2003–2004**

2008. Hft, 70 s., ill. Pris: 50 kr.

Nr 6 **Traktorernas tidevarv – Den tekniska utvecklingen och den svenska traktorseringen**

Av *Per Thunström*. Ny upplaga 2011. Hft., 26 s., ill., delvis i färg. Pris: 60 kr.

Nr 5 **Atlas 1900 – Handledning till en digital atlas över jordbruket kring år 1900**

Av *Ulf Jansson*. 2004. Hft., 37 s., ill., helt i färg. Gratis.

Nr 4 **Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens hus – Akademiens byggnader i Stockholm från 1813 till idag**

Av *Ulrich Lange*. 2003. Hft., 32 s., ill., delvis i färg. Pris: 50 kr.

Nr 3 **De oskälige kreaturen! Något om synen på lantbrukets djur de senaste 200 åren**

Redaktör *Niklas Cserhalmi*. 2002. Hft., 86 s., ill. Pris: 75 kr.

Nr 2 **Vägvisare till det forna experimental-fältet i Frescati, Stockholms universitet – för dig som vill veta mer om Djurgårdens och universitetsområdets historia**

Av *Ulrich Lange*. 2001. Hft., 24 s., ill., delvis i färg. Pris: 25 kr.

Meddelanden från institutionen för
kulturgeografi och ekonomisk geografi

Avhandlingar

1. Johanna Bergman Lodin. *Engendered promises, gendered challenges. Changing patterns of labor, control and benefits among smallholder households growing NERICA in Uganda* (2012).
2. Patrik Olsson. *Ömse sidor om vägen. Allén och landskapet i Skåne 1700–1900* (2012).

MED BÖRJAN UNDER 1700-TALET kom det skånska landskapet att genomgå en stor omvandling. I samband med denna förändring tillkom ett nytt landskapselement – allén. *Ömse sidor om vägen* beskriver, analyserar och diskuterar alléerna i de skånska godsens, städernas och byarnas landskap. Flera olika frågeställningar behandlas: Varför började man plantera alléer utmed vägarna? När och var har alléerna planterats? Vilka trädslag har man använt? En historisk begreppsanalys av ordet allé och dess utveckling ger en vidare bild till dess användning genom tiden och hur man har sett på allén.

En viktig aspekt i sammanhanget är synen på landskapet genom tiden vilket i hög grad även har påverkat synen på allén. Författaren visar att för att förstå allén som företeelse måste landskapet förstås, eftersom allén är underordnad vad som sker i landskapet. Allén tydliggör andra strukturer och förstärker samband. Allén är alltså resultatet av såväl en praktisk funktion och som ett estetiskt ideal.

PATRIK OLSSON har genomgått forskarutbildningen vid institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi vid Lunds Universitet och varit knuten till Nordiska museets forskarskola. *Ömse sidor om vägen – Allén och landskapet i Skåne 1700–1900* är hans doktorsavhandling.

NORDISKA MUSEETS
FORSKARSKOLA

KUNGL. SKOGS- OCH
LANTBRUKSAKADEMIEN

LUNDS
UNIVERSITET